

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 2, 2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 2, 2022
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідectво про державну реєстрацію – серія KB № 21525-11425 P від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 2 від 22.02.2022 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, доцент (науковий редактор); **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короед С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 2. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. – 248 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2022

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.1>

ЗЕЛЕНИЙ В.І.

**ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ
ВІЙСЬКОВОЇ ПЕДАГОГІКИ**

**PEDAGOGICAL CULTURE AS A SUBJECT OF RESEARCH
OF MILITARY PEDAGOGY**

Військова освіта, як одна із складових частин загальнодержавної системи освіти, повинна забезпечувати потреби держави і військових формувань у кваліфікованих офіцерських кадрах і сприяти зміцненню обороноздатності держави відповідно до Конституції та законів України. Проблема підготовки офіцерських кадрів посідає важливе місце у розбудові військових формувань незалежної України. Сучасний стан справ вимагає концептуального визначення єдиних підходів до виховання захисника Батьківщини з урахуванням економічної суспільно-політичної, демографічної ситуації, становища молоді в суспільстві, а також формування нового світогляду, морально-етичних, національно-історичних основ поведінки. Проаналізовані праці військових педагогів і психологів вивчалися та аналізувалися окремі аспекти означеної проблеми, які у подальшому заклали основу змісту поняття педагогічної культури офіцера. Вчені розкривають сутність та основні компоненти педагогічної культури майбутніх офіцерів, шляхи формування педагогічної майстерності офіцера, важливі напрямки діяльності молодих офіцерів як керівників навчального процесу, вихователів підлеглих. Враховуючи взаємозв'язок педагогічної культури зі всією структурою особистості й її діяльністю, можна зробити такий висновок: процес виховання педагогічної культури необхідно розглядати як складову частину вирішення загального завдання розвитку особистості офіцера – майстра навчання та виховання підлеглих. Зроблено висновок, що педагогічна культура пов'язана із загальною культурою особистості. Компоненти педагогічної культури представлені практично в культурі праці, культурі поведінки, культурі побуту. Одночасно, можна зробити висновок про те, що зв'язок між загальною та педагогічною культурою настільки безпосередній, що справедливим є твердження про те, що педагогічна культура – це прояв загальної культури в умовах військово-педагогічного процесу. Проте було б помилковим вважати, що будь-яка людина з високим рівнем загальної культури володіє обов'язково і педагогічною культурою. Наявність останньої передбачає набуття психолого-педагогічних знань, умінь і навичок з метою вдосконалення стилю та методів виконання офіцерами службових обов'язків в умовах сучасного розвитку суспільства.

Ключові слова: педагог, психолог, культура, офіцер, навчальний процес.

Military education, as one of the components of the national education system, should meet the needs of the state and military formations in qualified officers and contribute to strengthening the state's defense capabilities in accordance with the Constitution and laws of Ukraine. The problem of officer training occupies an important place in the development of military formations of independent Ukraine. The current state of affairs requires a conceptual definition of common approaches to the education of the defender of the Motherland, taking into account the economic, socio-political, demographic situation, the position of youth in society, as well as the formation of a new worldview, moral and ethical, national and historical foundations. The analyzed works of military educators and psychologists studied and analyzed certain aspects of this problem, which later laid the foundation for the content of the concept of pedagogical culture of the officer. Scientists reveal the essence and main components of the pedagogical culture of future officers, ways of forming the pedagogical skills of the officer, important areas of activity of young officers as leaders of the educational process, educators of subordinates. Given the relationship of pedagogical culture with the whole structure of personality and its activities, we can conclude that the process of education of pedagogical culture should be considered as part of solving the general problem of personality development of the officer - master of training and education of subordinates. It is concluded that pedagogical culture is related to the general culture of the individual. The components of pedagogical culture are represented practically in the culture of work, culture of behavior, culture of life. At the same time, we can conclude that the connection between general and pedagogical culture is so direct that it is fair to say that pedagogical culture is a manifestation of general culture in the military-pedagogical process. However, it would be a mistake to assume that anyone with a high level of general culture necessarily has a pedagogical culture. The presence of the latter presupposes the acquisition of psychological and pedagogical knowledge, skills and abilities in order to improve the style and methods of performance of official duties by officers in the modern development of society.

Key words: *teacher, psychologist, culture, officer, educational process.*

Вступ. Сучасні умови, в яких здійснюється розбудова незалежної України, зокрема її військових формувань, ставлять перед військовою педагогікою і психологією нові, надзвичайно складні завдання. Вони визначені Національною доповіддю про розвиток освіти в Україні, в якій звертається увага на те, що вища освіта (у тому числі військова) спрямована на забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які мають визначати темпи і рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного прогресу, на формування інтелектуального потенціалу нації і всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства. Вища освіта має стати вагомим чинником розвитку духовної культури українського народу, відтворення продуктивних сил України [1].

Військова освіта, як одна із складових частин загальнодержавної системи освіти, повинна забезпечувати потреби держави і військових формувань у кваліфікованих офіцерських кадрах і сприяти зміцненню обороноздатності держави відповідно до Конституції та законів України.

Проблема підготовки офіцерських кадрів посідає важливе місце у розбудові військових формувань незалежної України. Кожний офіцер зобов'язаний навчати та виховувати підлеглих, передаючи їм свої знання і досвід [2]. Він безпосередньо керує навчально-виховним процесом, особисто організовує бойову, гуманітарну підготовку, які спрямовані на всебічний розвиток воїнів.

Президент України Л. Д. Кучма в своєму Указі звертав увагу на те, що у виховній роботі серед військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань України є серйозні недоліки [3]. Про це свідчать факти порушення військовослужбовцями військової дисципліни, вчинення ними злочинів та інших правопорушень, існування між військовослужбовцями нестатутних відносин. Відбувається падіння престижу військової служби.

Цьому певною мірою сприяє наявність низки невирішених проблем. До них, перш за все, належать такі:

- відсутність єдиної системи поглядів на завдання, напрями та шляхи розвитку особистості військовослужбовців, зокрема офіцерів;
- недосконалість нормативно-правової бази військово-гуманітарної діяльності;
- невизначеність меж повноважень і відповідальності органів виховної роботи;

– незадовільний стан розвитку кадрового, інтелектуального, технічного, науково-аналітичного потенціалу органів виховної роботи, зниження їх престижу, авторитету і статусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування культури педагога, розвитку його особистості приділяли увагу видатні педагоги минулого П. П. Блонський, А. Дистервег, Я. А. Коменський, А. С. Макаренко, С. Ф. Русова, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський та ін., які відзначали, що успіх навчання і виховання залежить від особистості педагога, його власної культури як фундаменту професійної майстерності.

Суттєвим внеском у розробку культурологічного підходу до формування особистості педагога стали дослідження О. В. Барабанщикова, М. І. Болдирева, Ф. М. Гоноволіна, Т. В. Іванової, І. Ф. Ісаєва, В. І. Лозової, М. І. Сметанського, М. М. Фіцулі та ін. У працях цих науковців педагогічна культура визначається як важлива частина загальної культури вчителя, що є системою його професійних якостей та певних норм, правил поведінки.

Мета статті. Сучасний стан справ вимагає концептуального визначення єдиних підходів до виховання захисника Батьківщини з урахуванням економічної суспільно-політичної, демографічної ситуації, становища молоді в суспільстві, а також формування нового світогляду, морально-етичних, національно-історичних основ поведінки.

Виклад основного матеріалу. Одним з можливих підходів до дослідження педагогічних проблем є культурологічний, який здійснюється у контексті загальнофілософського розуміння культури, що розглядається на рівні повсякденної і теоретичної свідомості. На побутовому рівні культура представлена неоднозначно: з одного боку, вона сприймається як щось нормативне, зразкове, на що повинні орієнтуватись представники конкретного суспільства, верстви, професійної групи, з другого – отожднюється з освіченістю, інтелігентністю людини, з третього – пов'язується з характеристикою місця і способу життя людини.

У сучасній науці існує три основні напрямки, які розглядають культуру:

- як сукупність матеріальних і духовних цінностей;
- як специфічний спосіб людської діяльності;
- як процес творчої самореалізації особистості.

Охарактеризуємо кожний із зазначених аспектів.

Людина постійно знаходиться у ситуації моральної, естетичної, світоглядної оцінки подій і явищ дійсності, постановки завдань, пошуку і прийняття рішень та їх реалізації. Зміст її життєдіяльності визначається спрямованістю особистості на осмислення, пізнання і актуалізацію загальнолюдських цінностей. На думку О. І. Арнольдова, І. І. Громова, Ю. І. Єфімова, В. П. Тугаринова та ін. вчених, сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством, і складає сутність культури. Людина завжди діє у межах загальнолюдських цінностей, тобто у рамках певної культури одночасно як об'єкт культурних впливів і суб'єкт – творець цінностей. Пізнання сутності цих цінностей як компонента культури допомагає розкрити значення їх для аналізу педагогічної реальності [4].

Цінності, виконуючи функцію стимулів, на думку О. Г. Асмолова, створюють умови для реалізації активності особистості на нормативно-рольовому і особистісно-смісловому рівнях. Джерелом особистісно-смісловної активності педагога є специфічні для його професійно-педагогічної діяльності потреби: постійне професійне самовдосконалення і надання допомоги учням, студентам, вихованцям в їх професійному та особистісному розвитку. Дослідження педагогічної культури як сукупності цінностей, зокрема професійно-педагогічних, дозволяє визначити те, що є важливим та корисним у педагогічній діяльності та відтворюється в ній, як розвиваються уявлення педагогів про цілі, зміст і методи педагогічного процесу в конкретній реальності [5].

Поряд з цим зрозуміло, що трактування культури як певною мірою статичного явища, набору цінностей не дозволяє достатньо повно дослідити її внутрішню структуру. Тому її необхідно доповнити діяльнісним підходом.

Різні аспекти діяльності представлені у працях К. А. Абульханової-Славської, П. К. Анохіна, О. Г. Асмолова, Л. С. Виготського, В. В. Давидова, Б. Ф. Ломова, С. Л. Рубінштейна, В. Д. Шадрікова та ін. Категорії «культура» та «діяльність» історично взаємообумовлені. Достатньо простежити еволюцію людської діяльності, щоб переконатись у паралельному розвитку культури. Засвоєння культури особистістю передбачає засвоєння її способів практичної діяльності і навпаки. Це стосується також педагогічної діяльності: будь-який вагомий результат педагогічної діяльності впливає на становлення і розвиток професійної культури педагога, а нагромадження нових досягнень, цінностей веде до підвищення загального рівня педагогічної

культури суспільства. Розвиток особистості складає зміст культури. Однак при визначенні рівня сформованості культури важливо враховувати не тільки особливості особистості, але і особливості розвитку діяльності.

Одночасно, для розуміння такого складного феномена, як культура бажано розглянути й її процесуальний аспект, оскільки її функціонування є постійним перетворенням індивідуального багатства особистості у загальні форми культури, а цих загальних форм знов – у індивідуальне багатство особистості. У цьому контексті уявляється дуже важливим питання зв'язку між індивідом і культурою. В. С. Біблер, І. О. Ільяєва, Л. М. Коган та ін. розглядають культуру як змінування самої людини, її становлення як творчої особистості [6]. Вивчення проблем творчості (А. М. Леонт'єв, А. М. Матюшкин, Я. О. Пономар'єв С. Л. Рубінштейн та ін.) дозволило у більш завершеному вигляді уявити собі культурно-історичну концепцію творчості, яка має важливе значення для визначення місця і ролі педагогічної творчості. Творчість, зокрема педагогічна, має бути розглянута як функція у культурно-історичному контексті [7]. Результатом педагогічної творчості виступає педагогічна культура. Взаємозв'язок творчості і педагогічної культури пояснюється тим, що творчість органічно притаманна педагогічній діяльності. Форми, способи і сфери прояву творчості у діяльності педагога пов'язані з формуванням педагогічної культури, а розвиток педагогічної культури суспільства обумовлений мірою творчого підходу особистості до власної діяльності. Проблема творчості одночасно є проблемою самореалізації особистості, прояву її особистісних сил і можливостей [8].

Таким чином, звернення до культурологічного підходу як методологічної основи педагогічних досліджень дозволило нам виокремити у педагогічній культурі три основних компоненти: ціннісний, технологічний і особистісно-творчий.

Аналізуючи характеристики педагогічної культури, деякі дослідники (І. Ф. Ісаєв, Г. П. Васянович та ін.) пов'язують її з поняттям «професійна культура» як якості, властивій професійній групі людей, що є результатом розподілу праці та відмежування окремих видів спеціальної діяльності [9].

Поняття «педагогічна культура» у спеціальній педагогічній літературі вперше зустрічається в книзі «Серце віддаю дітям» В. О. Сухомлинського. Він зазначає, що любов до дітей є однією з найбільш значимих рис вчителя, і вважає, що основою високої педагогічної культури є виховання почуттів учителя. В. О. Сухомлинський підкреслює також важливість іншого елементу педагогічної культури – емоційної культури, культури педагогічної поведінки, що проявляється у спілкуванні учителя та учня. Передумови формування педагогічної культури колективу вихователів педагог бачив у створенні в цьому колективі умов для затишної «сімейної» атмосфери. Таким чином, він розглядав педагогічну культуру як особистісну характеристику учителів і керівників освіти [10].

Виходячи з цих та інших ідей, дослідники педагогічної культури як різновиду професійної культури розкривають її зміст через систему індивідуально-професійних якостей провідних компонентів і функцій. Педагогічну культуру вони представляють як інтегративну якість особистості педагога-професіонала, умову та передумову ефективної педагогічної діяльності, узагальнений показник професійної компетентності викладача і мету професійного самовдосконалення [9].

Проте зрозуміло, що подібне визначення поняття педагогічної культури не може бути визнане універсальним, оскільки в ньому відсутні ті компоненти, які пов'язані зі специфікою педагогічної діяльності офіцера, зокрема внутрішніх військ МВС України.

Питання культури, гуманізації відносин між керівним і рядовим складом в армії завжди привертало увагу передової частини людства. Процес виховання і розвитку педагогічної культури необхідно розглядати як складову частину вирішення загального завдання розвитку особистості офіцера.

Враховуючи взаємозв'язок педагогічної культури зі всією структурою особистості й її діяльністю, можна зробити такий висновок: процес виховання педагогічної культури необхідно розглядати як складову частину вирішення загального завдання розвитку особистості офіцера – майстра навчання та виховання підлеглих.

Проблема педагогічної культури ставилась і обговорювалась на всіх етапах історичного розвитку суспільства та його армії, висвітлювалась у відповідній літературі.

Справжній авторитет воєначальників всіх часів і епох завойовувався і підтримувався, насамперед, повагою до особистості підлеглого. У вітчизняній історії поява проблем навчання і виховання військовослужбовців пов'язана зі створенням наприкінці XVII – початку XVIII ст. регулярної армії та флоту. Власне у цей період, на думку багатьох дослідників, було закладено

підвалини вітчизняної військової педагогіки. Турбота про захисників Батьківщини знаходилася в полі зору державних діячів. «Офіцери для солдатів, як батьки дітям, тому слід їх таким чином по-батьківськи утримувати», – підкреслювалося у наказах і статутах за часів Петра I. Більше за все у війську цінилися моральні якості, від офіцера вимагалися дисципліна, твердий характер, свідоме ставлення до свого обов'язку, він мав бути взірцем служіння Вітчизні [11].

Майбутні офіцери перебували з дитинства в основній культуроносній верстві суспільства; домашнє виховання відрізнялось використанням індивідуального підходу. По досягненні юнаками віку 12 років проводилася їх контрольна перевірка щодо успіхів у навчанні і фізичному розвитку. В 16 років їх викликали до Петербурга і після перевірки визначали майбутнє. Тих, хто до 16 років залишався неосвіченим, записували в матроси без дозволу вислуги в офіцери. Хто отримав серйозну освіту і виховання, діставав право на прискорене підвищення в офіцери. З часів Петра I, який вказував, що «всім офіцерам – дворянство і перше місце» [12], державою надавалось величезне значення соціальному статусу офіцерів. Отримання офіцерського чину відбувалось не одразу після закінчення військового навчального закладу, а по завершенні певного терміну служби, після екзамєну шляхом виборів усіма офіцерами полку. Ось так виховувалось ставлення офіцера до служби Батьківщині, до колективу, так формувався характер справжнього офіцера, його уславлена моральність: «Життя – Батьківщині, честь – нікому!»

Указами 1714 і 1719 рр. підтверджувалась можливість отримання офіцерського чину людиною низького походження, з урахуванням військових заслуг перед Батьківщиною. Військові статuti, розроблені Петром I, зобов'язували керівників разом з високою вимогливістю проявляти турботу до підлеглих [13].

У другій половині XIX ст. значний внесок у створення дидактичних основ навчання військовослужбовців зробив наш співвітчизник М. І. Драгомиров – професор, генерал, почесний член університету імені св. Володимира, командувач військами Київського військового округу. Він об'єднав психологію, педагогіку та тактику і вважав, що військова справа повинна бути побудована відповідно до законів людської психіки. Його заслугою є створення цілісної військово-педагогічної школи у російській армії.

Запропонована ним військово-педагогічна система враховувала зміни, які відбулися у військах (наприклад, поява нарізної зброї, нова тактика і форми організації та комплектування військ). Вона спиралася на суворівську систему підготовки військ. Зміст військово-професійної освіти включав вивчення статутів, вогневу підготовку, гімнастику, фехтування, стройову підготовку, тактику, окопну справу, вміння володіти холодною зброєю. Процес навчання мав ґрунтуватися на такому принципі: «Війська мають вчити в мирний час тільки те, що їм належить робити у воєнний час». М. І. Драгомиров вимагав послідовності, доцільності, систематичності, наочності, доступності та міцності навчання воїнів. Багато уваги він приділяв методиці навчання військово-службовців, яка загалом спиралася на демонстрацію, пояснення і вправи.

Військово-педагогічні погляди М. І. Драгомирова справили значний вплив на підготовку офіцерського складу і організацію бойової підготовки військ. Великі вимоги він висував до офіцера. На його думку, офіцер має володіти щирою відданістю і любов'ю до військової справи, яка потребує від нього значного напруження як духовних, так і фізичних сил; сумлінно може виконати її тільки той, у кого є любов до неї, хто присвятив себе цій справі і вирішив служити їй не тільки за страх, але і на совість [14].

Індивідуально-особистісний підхід до досліджуваної проблеми запропонував знаменитий педагог та історик В. О. Ключевський. Він, зокрема, зазначав, що процес розвитку культури навчальної діяльності має творчий характер і перебуває за межами викладацької техніки та методики [15].

Нарощування революційних подій у Росії, загострення класових протиріч в державі, армії і на флоті в передреволюційний період викликали у військових педагогів особливий інтерес до проблеми взаємодії між офіцерським складом і солдатами та матросами.

Як свідчить аналіз військово-педагогічної літератури цього періоду, багато питань стосовно взаємовідносин в армії і на флоті, а також щодо навчання та виховання ставились й обговорювались прогресивними воєначальниками і військовими педагогами. Але все це було лише виразом побажань певної частини суспільства і залишалось на папері.

Критично сприйнявши всю прогресивну військово-педагогічну спадщину, спираючись на досягнення загальної педагогіки, радянська військова педагогіка удосконалила, розвинула та внесла новий зміст у вирішення питань навчання та виховання в збройних силах, зростання педагогічної культури офіцерів.

Формування нових відносин в армії, як і взагалі зміни у військово-педагогічних поглядах, здійснювалися в умовах гострої боротьби, в ході якої народжувався командир нового типу, новий воїн – громадянин.

Незважаючи на наявність багатьох сприятливих об'єктивних умов, проблема взаємовідносин в армії зіткнулася з серйозними труднощами. Ці труднощі, насамперед, обумовлювалися відсутністю достатньо підготовлених командних кадрів [16, с. 39-52].

Командири, які мали пролетарське походження, намагалися одразу ж внести нові елементи у взаємовідносини, інколи занадто «демократизуючи» їх, визначаючи тільки їх об'єктивну основу і зовсім відкидаючи суб'єктивні фактори. Навпаки, багато командирів з «воєнспеців» не розуміли того нового, що з'явилося в армії, не змогли одразу відмовитися від старих звичок і уявлень [17, с. 61]. Шкідливою та помилковою була і позиція тих, хто повністю відкидав все те, що було зроблено у минулому.

Окремі питання щодо навчання та виховання в армії розглядалися на сторінках газет і журналів на початку 30-х років, проте значно менше у другій половині 30-х та на початку 40-х років ХХ століття.

У роки Великої Вітчизняної війни велика увага приділялася значенню культурного, довірливого ставлення командирів і начальників до підлеглих у бою, подібна тематика всебічно розглядалася на сторінках військових журналів, газет, у брошурах і книгах. Так, полковник Н. С. Дьомін у книзі «Записки офіцера» на прикладах зі своєї практики показував, яке велике значення має встановлення правильних взаємовідносин у бою. Повага до командира, як писав полковник Н. С. Дьомін, окрім всіх особистих його якостей, досягається перш за все умінням проникнути в психологію підлеглих, знайти саме те слово, а іноді навіть жест, що деколи має значно більше значення, ніж сотні слів [18, с. 44].

Зацікавленість цією проблемою підвищилася в останні десятиріччя ХХ століття. Це пояснюється об'єктивними умовами розвитку суспільства і військових формувань. Збільшення обсягу і складності завдань, науково-технічна революція, нові засоби збройної боротьби потребують формування у людини нових знань, навичок і вмінь, всестороннього розвитку її здібностей, підвищення ефективності всього навчально-виховного процесу. Одним з таких факторів виступає педагогічна культура офіцера.

У зв'язку з тим, на нашу думку, особливу увагу привертають роботи відомих вчених останньої третини ХХ століття, а саме: О. В. Барабанщикова, В. П. Давидова, М. Ф. Феденка, С. С. Муцинова, В. І. Варварова, В. І. Вдовюка, В. М. Коротаєва, Ю. Я. Лєвкова, С. С. Сливки, в яких розглядається роль керівника, офіцера як вихователя та вчителя підлеглих, досліджується педагогічна культура офіцера-викладача.

У цих та інших працях військових педагогів і психологів вивчалися та аналізувалися окремі аспекти означеної проблеми, які у подальшому заклали основу змісту поняття педагогічної культури офіцера. Вчені розкривають сутність та основні компоненти педагогічної культури майбутніх офіцерів, шляхи формування педагогічної майстерності офіцера, важливі напрямки діяльності молодих офіцерів як керівників навчального процесу, вихователів підлеглих.

В останні роки значної актуальності набуло дослідження окремих аспектів такої важливої якійсної характеристики особистості офіцера, якою є педагогічна культура.

Висновок. На підставі наведеного вбачається, що педагогічна культура пов'язана із загальною культурою особистості. Компоненти педагогічної культури представлені практично в культурі праці, культурі поведінки, культурі побуту. Одночасно, можна зробити висновок про те, що зв'язок між загальною та педагогічною культурою настільки безпосередній, що справедливим є твердження про те, що педагогічна культура – це прояв загальної культури в умовах військово-педагогічного процесу. Проте було б помилковим вважати, що будь-яка людина з високим рівнем загальної культури володіє обов'язково і педагогічною культурою. Наявність останньої передбачає набуття психолого-педагогічних знань, умінь і навичок з метою вдосконалення стилю та методів виконання офіцерами службових обов'язків в умовах сучасного розвитку суспільства.

Список використаної літератури

1. Павленко І. І. Індивідуальна робота з учнями. *Рад. шк.*, 1990. № 4. С. 88-90.
2. Темко Г. Д. Основи формування системи виховання воїна в Україні у період утвердження державності (Світоглядно-філософський аналіз). К. : Варта, 1997. 286 с.
3. Указ Президента України від 18.02.2002 року № 143 «Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян». *Офіційний вісник України*. 2002. № 8. С. 331.

4. Арнольдов А. И. Человек и мир культуры: Введение в культурологию. М.: МГИК, 1992. 240 с.
5. Асмолов А. Г. Психология личности: Учебник для вузов по специальности «Психология». М.: Изд-во МГУ, 1990. 367 с.
6. Библер В. С. Нравственность. Культура. Современность (Филос. размышление о жизн. пробл.). М.: Знание, 1990. 62 с.
7. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української педагогіки / За ред. дійсного члена АПН України М. Г. Стельмаховича. К., 1999. 356 с.
8. Андреев Ю. В. Формирование творческого стиля деятельности командира – воспитателя в условиях реформирования Вооруженных Сил (педагогическое исследование на материалах войск ПВО) : дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Харьков, 1994. 190 с.
9. Исаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя. М.: Академия, 2002. 208 с.
10. Сухомлинский В. А. Наши учителя, воспитатели: Павлышская средняя школа. М., 1979. С. 51-86.
11. Ягупов В. В. Військова дидактика. К.: КВІУЗ, 2001. С. 3.
12. Волков С. В. Русский офицерский корпус. М.: Воениздат, 1993. С. 27-29
13. Петр Великий в его изречениях. СПб., 1910. 112 с.
14. Драгомиров М. И. Избранные труды. Вопросы воспитания и обучения войск. М. : Воениздат, 1956. 687 с.
15. Ключевский В. О. С. М. Соловьев как преподаватель. *Антология педагогической мысли России второй половины XIX начала XX в.* Сост. П. А. Лебедев. М.: Педагогика, 1990. 407 с.
16. Коваленко О. Є. Методичні основи технології навчання. Х.: Основа, 1996. 174 с.
17. Фрунзе М. В. Избранные произведения. М: Воениздат, 1965. С. 39-52.
18. Демин Н. С. Записки офицера. М.: Воениздат, 1945. 135 с.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.2>

САБЛУК С.А.

СТАН ЗЛОЧИННОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У 20-Х РОКАХ XX СТ.

STATE OF CRIME ON THE TERRITORY OF UKRAINE IN THE 20S OF THE TWENTIETH CENTURY

Актуальність статті полягає в тому, що запровадження НЕПу та внесення змін до кримінального законодавства мали сприяти зменшенню кількості вчинених злочинів, оскільки після подолання так званого куркульського бандитизму та в умовах, коли отримання прибутку мало стати стимулом для економічної діяльності, більшість громадян мала віддати перевагу сумлінній праці. Однак дійсність була іншою. Модель радянської економіки, яка мала, начебто, існувати поза впливом ринкових відносин, ставала на перепоні поступальному економічному розвитку суспільства за умови збереження відносно низького рівня етатизації суспільства. Посилення тиску на суспільство в руслі уявлень сталінської верхівки про доцільність позаекономічного примусу супроводжувалося як зростанням опору системі, так і формуванням когорті радянських працівників, соціалізація яких вже пов'язувалася виключно із радянизацією суспільства. В таких умовах відбувалося поширення

злочинності, обумовленої, серед іншого, масштабністю соціального конфлікту в суспільстві, що став наслідком переформатування економічних відносин задля втілення у життя уявлень про соціалізм. З'ясовано, що характеристика стану злочинності у документах органів радянської влади передбачала висвітлення насамперед кількісних показників, які включали в себе визначення кількості вчинених злочинів протягом певного часу на певній території. Якісні характеристики передбачали виокремлення злочинів, вчинених представниками партійного та радянського апарату, комуністами, військовослужбовцями, працівниками правоохоронних органів та молодими людьми, а також виокремлення вбивств, розбоїв, пограбувань, випадків розкрадання соціалістичної власності. Причому із загальної кількості злочинів, скоєних молодими людьми віком до 25 років, виділялися злочини, у здійсненні яких брали участь комсомольці, кандидати у члени та члени ВКП(б). Крім того, визначалася кількість злочинів за участю військовослужбовців строкової служби, які також складалися із представників молоді. На фоні відсутності багатьох необхідних продуктів та товарів в Україні поширювалася спекуляція. Кримінальним кодексом 1922 р. спекуляція визначалась як штучне підвищення ціни на товари шляхом зговору або злісного перешкоджання продажу товарів. Об'єктами спекуляції ставала сіль, вугілля та продукти харчування. Інфляція робила спекулятивні операції надзвичайно вигідною справою, що зумовлювало залучення до них великої кількості громадян, в тому числі й працівників торгівлі.

Ключові слова: хуліганство, спекуляція, контрабанда, державний кордон.

The relevance of the article is that the introduction of the NEP and amendments to criminal law should help reduce the number of crimes committed, because after overcoming the so-called kulak banditry and in conditions where profit should be an incentive for economic activity, most citizens had to prefer hard work. However, the reality was different. The model of the Soviet economy, which was supposed to exist outside the influence of market relations, became an obstacle to the progressive economic development of society, while maintaining a relatively low level of nationalization of society. Increasing pressure on society in line with Stalin's notions of the expediency of non-economic coercion was accompanied by growing resistance to the system and the formation of a cohort of Soviet workers whose socialization was already associated exclusively with the Sovietization of society. Under such conditions, crime spread, due, among other things, to the scale of social conflict in society, which resulted from the reformatting of economic relations in order to implement the ideas of socialism. It was found that the description of the state of crime in the documents of the Soviet authorities involved the coverage of primarily quantitative indicators, which included determining the number of crimes committed during a certain time in a certain area. Qualitative characteristics included the separation of crimes committed by representatives of the party and Soviet apparatus, communists, servicemen, law enforcement officers and young people, as well as the separation of murders, robberies, robberies, and thefts of socialist property. Moreover, from the total number of crimes committed by young people under the age of 25, crimes were committed in the commission of which Komsomol members, candidates for members and members of the CPSU (b) took part. In addition, the number of crimes involving conscripts, who also consisted of youth representatives, was determined. Against the background of the lack of many necessary products and goods in Ukraine, speculation was spreading. The Criminal Code of 1922 defined speculation as an artificial increase in the price of goods by collusion or malicious obstruction of the sale of goods. The objects of speculation were salt, coal and food. Inflation made speculative transactions extremely profitable, which led to the involvement of a large number of citizens, including trade workers.

Key words: hooliganism, speculation, smuggling, state border.

Вступ. Запровадження НЕПу та внесення змін до кримінального законодавства мали сприяти зменшенню кількості вчинених злочинів, оскільки після подолання так званого куркульського бандитизму та в умовах, коли отримання прибутку мало стати стимулом для економічної

діяльності, більшість громадян мала віддати перевагу сумлінній праці. Однак дійсність була іншою. Модель радянської економіки, яка мала, начебто, існувати поза впливом ринкових відносин, ставала на перепоні поступальному економічному розвитку суспільства за умови збереження відносно низького рівня етатизації суспільства. Посилення тиску на суспільство в руслі уявлень сталінської верхівки про доцільність позаекономічного примусу супроводжувалося як зростанням опору системі, так і формуванням когорти радянських працівників, соціалізація яких вже пов'язувалася виключно із радянизацією суспільства. В таких умовах відбувалося поширення злочинності, обумовленої, серед іншого, масштабністю соціального конфлікту в суспільстві, що став наслідком переформатування економічних відносин задля втілення у життя уявлень про соціалізм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, які є важливими як в теоретичному, так і в практичному аспектах для осмислення процесу контролю за злочинністю порушувалися в працях О.М. Бандурки, Й.А. Гельфанда, Л.М. Давиденко, А.І. Долгової, А.П. Закалюка, А.Ф. Зеленського, О.М. Литвака, П.П. Михайленка, В.М. Поповича. Високо оцінюючи роль і значення наукового доробку українських і зарубіжних учених, їх пропозицій та рекомендацій щодо організації ефективної протидії злочинності слід визнати, що проблема історико-правового аналізу кримінально-правового контролю за злочинністю в Україні у 1922 – 1960 рр. досі не стала об'єктом комплексного дослідження.

Саме тому **метою** статті є вивчення стану злочинності на території України у 20-х роках ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. На початку 1920-х років поширення злочинності пов'язувалося також із зростанням дитячої безпритульності, оскільки тільки в Україні майже 1 млн. дітей потребували державної опіки [1, с. 27]. Часто крадіжки зумовлювалися нестачею їжі і загрозою голодної смерті. Значна їх кількість скоювалася молодими людьми, підлітками, які втратили батьків (або й усіх рідних) у ході бойових дій і, не маючи постійного притулку, займалися бродяжництвом, пиячили. Безпритульні легко піддавалися впливу з боку злочинного середовища і залучалися до жебракування та проституції. Участь у вчиненні злочинів молодих людей суттєво «омолоджувала» злочинний світ та сприяла певним змінам кримінальної субкультури за рахунок запровадження оновлених правил поведінки, серед яких виділялося тілесне покарання (ушкодження) тих, кого визнавали винними у їх порушенні. При цьому досить розповсюдженим було володіння холодною зброєю (найчастіше -ножами), яка використовувалася для «вирішення» конфліктних ситуацій. Протидія вчиненню злочинів ускладнювалася частим переміщенням «кримінальних елементів», які після скоєння злочину виїжджали до іншого місця для збуту краденого або ж спеціально прибували до певного регіону для злочинної діяльності [2, арк. 29]. Великі міста завжди і всюди були не тільки скупченням значної частини злочинного світу всієї країни, а й місцем, де деякі форми злочинності знаходили свою улюблену «резиденцію», або куди вони прибували, щоб «похизуватися» тут своєю винахідливістю, нерідко страхотливостію [3]. Так, осінню 1922 р. в м. Харкові було затримано організовану групу фальшивомонетників високої кваліфікації, які займалися виготовленням фальшивих грошей та їх використанням у якості засобу платежу, а також еквівалентною реалізацією підроблених грошей за готівку у визначеному співвідношенні [2, арк. 50].

Показники розкриття злочинів залишалися кращими у губернських центрах, що зумовлювалося більш високим рівнем підготовки спеціалістів правоохоронних органів, фахова підготовка яких підвищувалася за рахунок проведення спеціальних занять [4, арк. 18]. Крім того, позитивний вплив на розкриття злочинів мала й вища мобільність правоохоронців завдяки кращому забезпеченню транспортом. Так, з 665 заяв, які надійшли до карного розшуку м.Київ у вересні 1922 р., 233 злочини було розкрито, але по повітах Київської губернії за цей же час з 4879 заяв було розкрито лише 432 злочини [5, арк. 107].

У доповідній записці Народного Комісара юстиції і Генерального прокурора УСРР «Про революційну законність» вказувалося, що у другій половині 1922 р. (момент організації Держпрокуратури) і першій половині 1923 р. «ситуація характеризувалася запровадженням і зміцненням революційної законності у губернських центрах», але вже наприкінці 1923 р. і у 1924 р. цей процес охопив всі округи і райони, дійшов до сіл, повне «оволодіння якими протягом 1925 р. визначалося невідкладним завданням органів прокурорського нагляду» [6, арк. 114]. Генеральний прокурор України навіть у 1926 р. був змушений визнати, що «принципи революційної законності на селі ще не мають достатньої твердості та стійкості» [6, арк. 119].

Аналіз кількісних і якісних показників стану злочинності дозволяє визначити ефективність кримінально-правового контролю за злочинністю у досліджуваній період. Характеристика

стану злочинності у документах органів радянської влади передбачала висвітлення насамперед кількісних показників, які включали в себе визначення кількості вчинених злочинів протягом певного часу на певній території. Якісні характеристики передбачали виокремлення злочинів, вчинених представниками партійного та радянського апарату, комуністами, військовослужбовцями, працівниками правоохоронних органів та молодими людьми, а також виокремлення вбивств, розбоїв, пограбувань, випадків розкрадання соціалістичної власності. Причому із загальної кількості злочинів, скоєних молодими людьми віком до 25 років, виділялися злочини, у здійсненні яких брали участь комсомольці, кандидати у члени та члени ВКП(б). Крім того, визначалася кількість злочинів за участю військовослужбовців строкової служби, які також складалися із представників молоді.

Аналіз документів роботи губернських відділів карного розшуку УСРР в роки НЕПу свідчить, що найпоширенішим видом злочинної діяльності стали крадіжки, розкрадання матеріальних цінностей та грошових коштів, а також пограбування. Так, тільки у Волинській губернії протягом листопада 1923 р. до органів карного розшуку було подано 193 заяви про крадіжки, 81 заяву про пограбування. За цей же час у Полтавській губернії було подано до відповідних органів 401 заяву про крадіжки та 50 заяв про пограбування [323, арк. 39, 105]. При цьому частина пограбувань супроводжувалася вбивствами. Великого поширення набули крадіжки худоби, які кваліфікувалися Кримінальним кодексом 1922 р. як особливий вид кваліфікованої крадіжки, за яку передбачалася санкція у вигляді позбавлення волі на строк не менше 2 років з конфіскацією майна. Добре організовані великі групи конокрадів діяли на Одещині, Харківщині та Сумщині, супроводжуючи викрадення худоби вбивствами господарів [7, арк. 184-189].

Проблемою також залишалося зростання рівня злочинності на транспорті, де у скоєнні злочинів нерідко були замішані й працівники відповідних установ та організацій. Працівники Військово-транспортного трибуналу Південного округу шляхів сполучень відзначали численні зловживання владою з боку працівників залізниць та їх співучасть у розкраданні майна зі складів та вагонів. На вузлових станціях часто здійснювалися збройні напади з метою пограбування виручки, розкрадання вантажів та майна залізниць [8, арк. 12, 17, 42, 50-52]. озброєні нападники також влаштовували нальоти на потяги на маршрутах їх слідування з метою пограбування пасажирів [9, арк. 52]. Напади здійснювалися вершниками для забезпечення вивезення награбованого, швидкого залишення місця злочину та мобільності у випадку переслідування. Траплялося, що під час пограбування одного потягу зловмисники зупиняли й зустрічний потяг з метою збільшити кількість награбованого. При цьому швидкість пересування потягів не становила перепон для вершників, які мали можливість погрожуючи зброєю пробиратися до паротягів з метою їх зупинки.

Фіксувалися випадки, коли озброєні банди утворювали місцеві комуністи. Так, у ніч на 26 жовтня 1924 р. у с.Баранівка поблизу Полтави було жорстоко вбито всіх членів сім'ї заможного селянина Олійника. У процесі слідства виявилось, що вбивства були скоєні комуністами, які утворили банду, що тероризувала місцевих селян з метою отримання матеріальних цінностей [10, арк. 46].

У Старобільському повіті протягом 1 січня 1926 р. – 1 березня 1926 р., за даними ДПУ і карного розшуку, було здійснено 6 збройних пограбувань селян, 5 вбивств приватних осіб, з яких 3 – на ґрунті сімейних негараздів і 2 вбивства з метою пограбування. Крім того, було здійснено 11 крадіжок, 2 крадіжки з кооперації, 2 підпали як помста за попередні кривди, 5 випадків крадіжок тварин. При цьому працівниками правоохоронних органів робився висновок, що «розвинутий бандитизм на території повіту відсутній», оскільки, співставляючи дані по Луганському, Сталінському повітах, стверджувалося, що становище в них було набагато гіршим [11, арк. 12-12 (на звороті)].

Успішності пограбувань сприяла відносна доступність зброї після завершення Першої світової війни, коли багато селян мали у своєму розпорядженні нарізну стрілецьку зброю і досить набоїв, не бажаючи здавати їх державі [9, арк. 96], а також відносна неефективність дій працівників правоохоронних органів, що породжувало впевненість у безкарності збройних нападів. Останнє також частково обумовлювалося тим, що значну частину учасників банд становили молоді люди віком до 25 років, які вперше здійснювали нальоти, мотивуючи ці дії нестачею продуктів харчування, одягу тощо. Їхня впевненість у безкарності нападів мотивувалася відсутністю досвіду і легковажним ставленням як до власної долі, так і до тих, кого вони грабували [5, арк. 199]. Лише у Полтавській губернії у 1923 р. діяло 12 селянських банд, які мотивували

свою незаконну діяльність «незаконними поборами і податками» радянської влади. Переважну більшість банд Донецької губернії становили також бідні селяни, які крали худобу та сільсько-господарські машини заможних селян [12, арк. 14].

Для нормалізації обстановки і більш успішній протидії поширенню бандитизму, на думку працівників ЦК КП(б)У, потрібно було припинити практику висилки «карних елементів» з різних областей УСРР та РСФРР на територію Донбасу [11, арк. 12 (на звороті)].

Відносна успішність дій грабіжників сприяла поширенню серед населення панічних чуток про неможливість правоохоронних органів виправити ситуацію. Це породжувало ситуації, коли місцеві селяни відмовлялися співпрацювати зі слідством, мотивуючи цю відмову страхом перед розправою з боку бандитів [6, арк. 238, 267]. Така відмова обумовлювала труднощі у сфері контролю за злочинністю, оскільки навіть частина міліціонерів із розумінням сприймала аргументацію селян. З іншого боку в окремих випадках селяни схилилися до здійснення самосуду над вбивцями односельців. Так, у с.Водяне Кам'янського району Запорізької області в 1926 р. були вбиті два комуністи-незаможники. Збори селян винесли постанову про застосування до вбивць вищої міри покарання і були готові до покарання за самосуд, однак, не зважаючи на це, прагнули знищити вбивць [13, арк. 32]. Проте поруч із прагненням до самосуду в якості протидії злочинцям пропонувалися й інші заходи.

У протоколі № 49 засідання бюро Кременчуцького окружного партійного комітету від 11 лютого 1925 р. констатувалося поширення кримінального бандитизму у с. Максимівка. У документах органів ДПУ прояви бандитизму поділялися на кілька основних груп: крадіжки коней, сала, курей, хліба, деревини; підпали через особисті образи, що виникали внаслідок суперечок за землю; підпали, які мали економічне підґрунтя через небажання допомогти хлібом біднякам; підпали як помста за доноси на злочинців [14, арк. 19]. Для посилення протидії карним злочинцям було запропоновано ряд заходів, які визначалися як першочергові. У протоколі вказувалося на необхідність організувати в селі партійний осередок, здійснити чистку комнезаму, для чого виділити спеціальну комісію, запропонувати уповноваженому губсуду прискорити судовий процес над злочинцями з с.Максимівка, які знаходяться у БУПРі, здійснивши його як зразково-показовий у селі; запропонувати прокурору притягти до кримінальної відповідальності колишнього голову сільради Сидельникова; матеріал про обстеження с.Максимівка облікувати у газеті [14, арк. 14].

У доповідній секретаря Сталінського окружного партійного комітету Мойсеєнко вказувалося на необхідність залучення до протидії бандитизму місцевих жителів, яких варто було переконати у могутності радянської влади. Свою думку він мотивував тим, що після прилюдного винесення вироку у Сталіно 21 лютого 1926 р. керівнику угруповання бандитів Хмарі, який при затриманні чинив збройний опір, а після затримання робив спроби втекти з-під варти, та його спільникам Шейко і Куриленко, які були засуджені до розстрілу, рішення суду тривалий час не затверджувалося. Затримки затвердження вироків Хмарі, Шейко і Куриленко сприяло поширенню недовіри до радянської влади, що «відображалося на подальшій боротьбі із бандитизмом» [15, арк. 56-58].

Проблемою залишалося також хуліганство, яке було поширене особливо у великих містах та робітничих поселеннях промислових регіонів України. Хуліганські дії чинилися в основному молодими людьми напідпитку і досить часто супроводжувалися опором працівникам міліції. Питома вага хуліганських вчинків тільки протягом квітня-грудня 1924 р. зросла з 37,3% всіх правопорушень до 40,2% [16, с. 6].

Крім того, у першій половині 1920-х років поширення набули також спекуляція та контрабанда. У доповідній інспекції військ ДПУ у 1924 р. вказувалося, що з метою зміцнення охорони державного кордону і протидії поширенню контрабанди велике значення мало здійснення у прикордонній смузі заходів політичного і економічного характеру, які б послабляли «економічне тяжіння» до зарубіжних держав з боку місцевого населення прикордонної смуги. Причиною поширення контрабанди залишалося недостатнє обслуговування населення кооперативними, державними та приватними торговельними організаціями, а також прагнення до особистого збагачення [17, арк. 26].

Реалізація імпорتنих товарів нелегальним шляхом в УСРР протягом 1924–1925 рр. становила понад 7 млн. руб., у 1926–1927 рр. – 12,1 млн. руб. Впродовж 1924–1927 рр. було виявлено понад 22000 випадків перевезення контрабандних товарів через кордон [290, с. 30-31]. ДПУ констатувало організацію так званих транзитних торговельних точок у прикордонних районах та залучення прикордонників до контрабандного перевезення товарів, що, на думку правоохоронців, обумовлювалося нестачею товарів першої необхідності [17, арк. 26-28].

На фоні відсутності багатьох необхідних продуктів та товарів в Україні поширювалася спекуляція. Кримінальним кодексом 1922 р. спекуляція визначалась як штучне підвищення ціни на товари шляхом зговору або злісного перешкоджання продажу товарів. Об'єктами спекуляції ставала сіль, вугілля та продукти харчування. Інфляція робила спекулятивні операції надзвичайно вигідною справою, що зумовлювало залучення до них великої кількості громадян, в тому числі й працівників торгівлі. Лише на території Донбасу працівниками міліції щомісячно фіксувалося близько 50 випадків спекуляції [18, с. 62]. Але її розмах був набагато більшим, оскільки в роки НЕПу саме спекулятивні операції дозволяли частині непманів отримувати кошти на розширення чи початок економічної діяльності.

Рівень злочинності загалом по УСРР через відсутність узагальнених даних може визначатися лише по окремих губерніях. Так, по Київській губернії питома вага крадіжок становила 57%, бандітизм – 29,9, хабарництво – 3,9, вбивства – 3,2, самогеноваріння – 1,9, шахрайство – 1,3 та інші злочини – 1,9 [19, арк. 193].

Загалом, кримінально-правовий контроль за злочинністю у першій половині 1920-х років виявив невідповідність багатьох теоретичних уявлень більшовиків про поширення злочинних дій в умовах «побудови соціалістичного суспільства». Заборона приватної власності, обмеження підприємницької діяльності та подальша її ліквідація, примусове вилучення продуктів харчування у селян при одночасному запровадженні привілейованого становища частини членів правлячої партії, представників правоохоронних органів формували соціум, в якому насильство стало буденним явищем, а крадіжки перетворилися для частини громадян на один із основних засобів уникнути голодної смерті. Контроль за злочинністю ускладнювався нестачею кваліфікованих кадрів та специфікою «революційних уявлень» про законність взагалі та ставлення представників правоохоронних органів до громадян, яке для частини правоохоронців межувало із отождоенням великих соціальних груп (наприклад, значної частини селянства) із злочинним середовищем. При цьому руйнація системи царських правоохоронних органів призвела до втрати не лише частини кваліфікованих спеціалістів, які мали великий досвід протидії кримінальній злочинності, а й їхніх агентурних мереж, відсутність яких певний час вкрай негативно впливала на ефективність дій радянських правоохоронних органів.

У першій половині 1920-х років більшість злочинів скоювалися особами до 25 років, які в основному брали участь у крадіжках та бандітських нападах. При цьому поширення бандітизму по всій Україні змушувало радянське керівництво вживати більш адекватні ситуації заходи, що вилилося у прийняття 13 травня 1926 р. постанови ВУЦВК і РНК УСРР про створення постійних губернських нарад. Ці наради зобов'язувалися координувати роботу правоохоронних органів у сфері протидії бандітизму.

Водночас у другій половині 1920-х років в умовах посилення контролю за злочинністю помітно зросла кваліфікація злочинців, у тому числі й за рахунок спеціалізації на якомусь певному виді злочинної діяльності. Така кваліфікація досить часто ставала наслідком злочинної діяльності вже у період після більшовицького перевороту. Загравання більшовицької влади із злочинним світом з метою забезпечення успіху у боротьбі за владу та економічна політика, спрямована на ліквідацію основ економічної діяльності громадян, які викристалізувалися на основі приватної власності та ініціативи, підприємницької діяльності із одночасною масштабною етатизацією сприяла формуванню суспільства, в якому якщо не відверта протидія, то певна дистанційованість від влади ставала нормою. Об'єктивно-суб'єктивна причина скоєння злочинів, а передусім прагнення до володіння матеріальними благами (характерна для переважної більшості злочинів, вчинених в Російській імперії на початку ХХ ст.) певною мірою змінювалася за рахунок додавання компонентів у вигляді протистояння із владою або дій у відповідь на дії влади, які частиною громадян сприймалися виключно як «несправедливі» по відношенню до пересічних людей. Тим більше, що частина представників владних органів своєю поведінкою давали підстави вважати, що їх не цікавить щось інше, окрім власного матеріального добробуту і кар'єри.

Висновок. Відповідно до даних органів МВС, протягом другої половини 1920-х років мало місце зростання кількості службових злочинів. Впродовж 1925–1926 рр. питома вага цього виду злочинів становила 7,3% від загальної кількості, у 1926–1927 рр. – 7,7%, протягом 1927–1928 рр. – 8,7% [2, арк. 36]. Досить поширеним було зловживання владою. На багатьох місцевих чиновників надходили скарги від місцевих селян, побитих представниками влади. При цьому фіксувалися випадки, коли партійні керівники особисто очолювали злочинні угруповання, у складі яких були злодії-рецидивісти. Тому вже 19 лютого 1926 р. Центральна Контрольна Комісія ВКП(б) вказувала на необхідність більш суворого покарання радянських чиновників, які

вчинили злочини [20, арк. 1, 30, 31]. Однак у багатьох випадках належність до номенклатурних працівників дозволяла партійцям уникати покарання. Найбільш поширеною «карою» було переведення партійного функціонера на іншу посаду (рівноцінну або з пониженням) до іншого регіону.

Організації контролю за злочинністю також заважало те, що, як і впродовж першої половини 1920-х років, частина правоохоронців була пов'язана із злочинною діяльністю. Так, за підсумковими даними Прилуцької повітової комісії на 9 січня 1925 р. було знято з роботи 6,7% працівників адмінвідділів, 20 – старшого складу міліції, 11 – молодшого складу міліції, 20,2% працівників розшуку. Загалом в повіті було змінено 12,5% працівників міліції. Серед причин зняття з роботи переважали хабарі, розтрата та привласнення майна, побиття громадян, пияцтво, зв'язки зі злочинцями [21, арк. 44-45].

Список використаної літератури

1. Діптан І. І. Рада захисту дітей в боротьбі з дитячою безпритульністю на Україні (1919–1922 рр.). *Питання історії СРСР* : Республіканський міжвідомчий науковий збірник. Харків: Основа, 1991. Вип. 36. С. 27-30.
2. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 1171. – Отчеты, доклады, сведения о деятельности Главмилиции и управления уголовного розыска УССР за январь – октябрь 1922 г. – 53 арк.
3. Гернет М. Н. Преступный мир Москвы. М : Изд-во ЦСУ СССР, 1924. 185 с.
4. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр 1278. – Приказы по Уголовному розыску УССР. Циркуляры Уголовного розыска УССР губрозыскам об обязанностях начальников и финансировании губрозысков, праздновании V годовщины Рабоче-крестьянской милиции, борьбе со взяточничеством, 20.07.1922–25.11.1922. 67 арк.
5. ЦДАВО України. – Ф. 6. – Оп. 2. – Спр. 608. – Документи про роботу губернських відділів карного розшуку УСРР (довідні, доповідні записки, звіти, рапорти), 03.08–30.12.1922 р. – 226 арк.
6. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2099. – Выписки из протоколов заседаний Политбюро ЦК КП(б)У, переписка с Наркоматом юстиции УССР, Верховным судом УССР, партийными и советскими организациями по вопросам работы органов юстиции, рассмотрении заявлений граждан по обвинительным заключениям, связанным с нарушением советской законности, 2.01.1925–9.01.1926. – 275 арк.
7. ЦДАВО України. – Ф. 6. – Оп. 2. – Спр. 456. – Відомості про діяльність губернських відділів карного розшуку УСРР. 21.03.1922 р.–26.02.1923 р. – 144 арк.
8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 506. – Арк. 12, 17, 42, 50–52.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1690 – Протокол заседания Комиссии Политбюро ЦК КП(б)У по обследованию Екатеринославской партийной организации. Отчеты, письма Екатеринославского губкома КП(б)У в ЦК КП(б)У о политическом и экономическом положении губернии, деятельности губернской партийной и комсомольской организаций, работе промышленности, материальном положении рабочих, борьбе с голодом, безработицей, бандитизмом, работе делегатских собраний среди студенчества и др. вопросам. Дополнительные сведения количественного состава членов и кандидатов в члены КП(б)У вновь присоединенных бывшей Запорожской губернии и Александровского уезда. Справка о земледельческих колониях Екатеринославской губернии, 15.02.1923–9.01.1924. – 226 арк.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1907. – Переписка с губкомами КП(б)У, Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом о рассмотрении дел губернскими судами, помиловании осужденных и др. вопросам, 2.02.1924–29.12.1924. – 51 арк.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2309. – Протоколы заседаний Комиссии ЦК КП(б)У по рассмотрению дел обвиняемых и заключенных в тюрьмах Старобельского округа. Доклад Комиссии ЦК партии в ЦК КП(б)У о бандитизме в округе, 13.03.1926–6.04.1926. – 60 арк.
12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1798. – Закрытые письма ЦК КП(б)У № 1-7 и приложения к ним коммунистическим ячейкам о политическом и экономическом положении Советского Союза, партийном строительстве, состоянии народного хозяйства, работе в Красной Армии, борьбе с бандитизмом и др. вопросам (1-й типографский экземпляр), 12.01.1924–25.09.1924. – 92 арк.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3210. – Протокол, выписка из протокола заседаний Комиссии ЦК КП(б)У по рассмотрению уголовных дел, состоянии работы Могилев-подольского окружного суда. Докладная записка Всеукраинского Центрального Исполнительного

комитета в ЦК КП(б)У о забастовках, имевших место на Украине, безработице в гор. Одессе. Заявления, поступившие на имя секретарей ЦК КП(б)У о пересмотре приговоров окружных судов и др. вопросам, 15.01.1926 г.– 04.03.1927 г. – 85 арк.

14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2100. – Переписка с органами суда и прокуратуры, главным политическим управлением УССР (ГПУ), Наркоматом внутренних дел УССР (НКВД), Наркоматом юстиции УССР, партийными советскими органами и учреждениями по вопросам нарушений советской законности, борьбе с преступностью, бандитизмом. Обвинительные заключения, письма и заявления граждан, 3.01.1925–31.12.1925. – 208 арк.

15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2311. – Переписка с Народным комиссариатом юстиции УССР, Прокуратурой и Верховным судом республики о работе органов юстиции, 20.01.1926–31.12.1926, – 171 арк.

16. Турубинер А. Борьба с хулиганством. *Административный вестник*. 1926. № 5. С. 2-9.

17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1908. – Спецсводки Государственного политического управления УССР в ЦК КП(б)У о безработице, настроениях студентов киевских высших учебных заведений. Переписка с ГПУ УССР и Народным комиссариатом внутренних дел УССР о партийно-просветительской работе в пограничных частях войск ГПУ, количественном составе органов ГПУ, количестве членов ЛКСМУ в органах политического управления, целесообразности существования НКВД и др. вопросам, 24.01.1924–30.12.1924. – 110 арк.

18. Міхеєва О. К. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919–1929) / О. К. Міхеєва. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2004. – 248 с.

19. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 2337. – Отчеты и доклады о деятельности Киевского губумлиса и статистические сведения о движении заключенных по доправам за январь – октябрь 1923 г. – 203 арк.

20. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2218. – Циркуляры, инструкции Центральной Контрольной Комиссии ВКП(б) и Центральной Контрольной Комиссии КП(б)У о порядке изъятия и хранения партийных билетов на исключенных из членов партии, проверке сельских ячеек, порядке привлечения к уголовной ответственности и др. вопросам. Доклады ЦКК – РКК УССР в ЦК КП(б)У о состоянии сельского хозяйства республики, применении труда, аренде земли, снабжении села машинами в 1925–1926 гг. Проект плана работы Народного комиссариата рабоче-крестьянской инспекции УССР на 1926–1927 гг. присланный на утверждение на заседание Политбюро ЦК КП(б)У, 23.01.1926–9.10.1926. – 93 арк.

21. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2101. – Переписка с ГПУ УССР, НКВД УССР по вопросам национализации бывших церковных усадеб в сельских местностях, оказании помощи в жилищном строительстве, укреплении органов милиции и др., 21.01.1925–1.12.1925. – 55 арк.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.2+324

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.3>

СТОГОВА О.В.

ПОЛІТИЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

**POLITICAL CONDITIONS FOR EFFECTIVE DECENTRALIZATION
OF PUBLIC POWER**

Однією із загальних тенденцій розвитку держав та політичних інститутів у XX столітті стала децентралізація, яка активно досліджується вченими в галузі економіки, політології, державного управління та юриспруденції. Не зважаючи на значний науковий доробок, досі відсутній консенсус щодо політичних умов, які здатні забезпечити реалізацію переваг децентралізації публічної влади. У дослідженні авторка здійснила спробу визначити політичні умови, за яких децентралізація покращує якість публічних послуг, що отримують громадяни на місцях. Метою статті є створення нового, міждисциплінарного розуміння наслідків децентралізації, подолання певного розриву між дослідженнями в галузі юриспруденції, державного управління, політології та економіки. Висновки пропонованого дослідження мають вплинути на розробку проекту децентралізації в державах, які планують цю реформу. У дослідженні проаналізовано політичні умови, які сприяють реалізації переваг децентралізації. Автором уточнено теорему децентралізації У. Оутса, що є основою попередніх досліджень та проаналізовано потенційну перевагу управління наданням публічних послуг на місцевому рівні. Автором приділено увагу вивченню наступних політичних умов успішної децентралізації: виборчих систем та політичних партій. Зроблено висновок, що поєднання децентралізації публічної влади та партійної централізації, як правило, забезпечує найефективніше надання публічних послуг. Децентралізація публічної влади гарантує, що органи місцевого самоврядування чуйно реагують на потреби виборців, у той час як партійна централізація стимулює місцевих лідерів надавати послуги, які мають загальний ефект. Досліджені емпіричні результати показують, що поєднання муніципальних виборів і партійної централізації має тенденцію покращувати надання публічних послуг. Результатом дослідження є краще зрозуміння того, як децентралізація може вплинути на повсякденне життя громадян залежно від політичних умов. Дослідження автора також демонструє потенціал об'єднання різних наук для вивчення наслідків децентралізації.

Ключові слова: виборчі системи, праймеріз, політичні партії, ефекти децентралізації, публічні послуги.

One of the general trends in the development of states and political institutions in the 20th century was decentralization, which is actively studied by scientists in the fields of economics, political science, public administration, and jurisprudence. Despite significant scientific progress, there is still no consensus on political conditions capable of ensuring the realization of the benefits of decentralization of public power. In the study, the author made an attempt to investigate the political conditions under which

decentralization improves the quality of public services received by local citizens. The purpose of the article is to create a new, interdisciplinary understanding of the consequences of decentralization, to overcome a certain gap between research in the field of jurisprudence, public administration, political science, and economics. The conclusions of the proposed study should influence the development of decentralization reforms in the states that are planning this reform. The study analyzes the political conditions that contribute to the realization of the benefits of decentralization. The author clarified the decentralization theorem of U. Oates, which is the basis of previous studies, and analyzed the potential advantage of managing the provision of public services at the local level. The author paid attention to the study of the following political conditions for successful decentralization: electoral systems and political parties. It was concluded that the combination of decentralization of public power and party centralization, as a rule, ensures the most efficient provision of public services. Decentralization of public power ensures that local governments are responsive to the needs of constituents, while party centralization incentivizes local leaders to provide services that have a general effect. The empirical results examined show that the combination of municipal elections and party centralization tends to improve the delivery of public services. The result of the study is a better understanding of how decentralization can affect the daily life of citizens depending on political conditions. The author's research also demonstrates the potential of combining different sciences to investigate the consequences of decentralization.

Key words: *electoral systems, primaries, political parties, effects of decentralization, public services.*

Вступ. Децентралізація є однією з найважливіших світових тенденцій XX століття, але й досі немає консенсусу щодо політичних умов, насамперед, політичних партій та виборчих систем, які гарантують реалізацію її переваг. У цій статті ми спробуємо дослідити політичні умови, за яких децентралізація покращує якість публічних послуг, що отримують громадяни на місцях.

Постановка завдання. Метою статті є створення нового, міждисциплінарного розуміння наслідків децентралізації, подолання певного розриву між дослідженнями в галузі юриспруденції, державного управління, політології та економіки. Висновки нашого дослідження мають вплинути на розробку реформ децентралізації в державах, які лише планують цю реформу.

Слід відмітити, що у країнах, які розвиваються, реформи децентралізації активно заохочувалися та підтримувалися зусиллями міжнародних донорів та фінансових установ. Ці агентства, у свою чергу, були вмотивовані позитивними наслідками децентралізації у розвинених країнах, але наслідки децентралізації в різних країнах суттєво відрізняються. Тому необхідно знайти відповідь на питання, які політичні умови здатні забезпечити ефективну реформу децентралізації. Актуальність дослідження визначається тим, що децентралізація стала помітною світовою тенденцією; так, реформа децентралізації вже здійснювалася у Китаї, Індонезії, Південній Африці, Індії, Сполученому Королівстві, Україні та багатьох інших державах.

Результати дослідження. Сучасне вивчення децентралізації розпочалося з дослідження Ч. Тібу, який стверджував, що децентралізована система надання державних послуг може максимізувати ефективність, дозволяючи державним послугам варіюватися відповідно до вподобань громадян в адміністративних одиницях різного рівня [1, с. 416-424]. У. Оутс підхопив цю ідею і розвинув її у теоремі про децентралізацію 1972 року, і з того часу вчені здійснюють її теоретичний аналіз та емпіричну перевірку. Основою позитивної оцінки децентралізації в теоретичних дослідженнях стала саме «теорема децентралізації» У. Оутса, яка стверджує, що «...чим вищий рівень децентралізації, тим вищий рівень задоволеності громадян послугами, які вони отримують» [2, с. 54].

Проте за результатами емпіричних досліджень наслідків децентралізації публічної влади вчені почали ставити питання, чи є передача повноважень регіональним і місцевим органам влади універсальним благом. Дослідники звернули увагу на те, що У. Оутс, доводячи свою теорему, розглядав якісне урядування, яке максимізує добробут громадян. Хоча таке припущення є зручним для теорії децентралізації, воно навряд чи узгоджується з практичними реаліями, тому це питання частіше ставиться у «другому поколінні» досліджень децентралізації.

Ми почали наш аналіз з вивчення досліджень децентралізації публічної влади та її наслідків економістами і політологами, потім дослідили політичні умови, в яких вона здійснюється. У вивченні проблематики децентралізації можна виділити декілька основних напрямків, першим

є політична економія децентралізації. Дослідники економічних наслідків децентралізації стверджують, що вона збільшує можливості для корупції [3; 4; 5] і може бути контрпродуктивною, якщо державні службовці субнаціонального рівня недостатньо професійні [6; 7]. Інша група економістів, насамперед Б. Вейнгаст [8] наголошують на корисності децентралізації, оскільки вона породжує здорову конкуренцію між юрисдикціями. Звичайно, як і аргументи Ч. Тібу та У. Оутса, ця думка зазнала суттєвої критики, особливо серед тих, хто побоюється, що децентралізація може призвести до несправедливого розподілу благ [9], загострення регіональної ворожнечі [10; 11] або призвести до узурпації влади місцевою елітою [12]. Незважаючи на критику, більшість науковців дотримуються поглядів Ч. Тібу, У. Оутса і Б. Вейнгаста та оцінюють децентралізацію позитивно. Наприклад, багато вчених вважають, що децентралізація позитивно впливає на корупцію, сприяючи прозорості та підзвітності влади [6; 13]. Окремим напрямком досліджень стало вивчення способів, якими деякі з потенційних недоліків децентралізації можна пом'якшити або усунути. Отже, більшість науковців-економістів продовжують розглядати децентралізацію як шлях до покращення надання публічних послуг, але з низкою суттєвих застережень [14].

Політологи давно досліджують наслідки децентралізації публічної влади, хоча слід визнати, що їхні зусилля зосереджені майже виключно на діяльності національних урядів та органів місцевого самоврядування. Вплив політичних умов, таких як виборчі системи та політичні партії на результати децентралізації є основним питанням нашого дослідження, оскільки воно майже не вивчалось. На підставі проведеного аналізу маємо констатувати, що відсутні роботи, які розглядають, як політичні умови, а саме, виборчі системи та політичні партії впливають на результати децентралізації. Дослідження, які розглядали зв'язок організації політичних партій із якістю надання публічних послуг [15; 16] стверджують, що децентралізована публічна влада з централізованими політичними партіями більш ймовірно приймуть політику вільної торгівлі, а М. Халлерберг і П. Марієр [17] виявили зв'язок між централізованими партіями та збалансованим бюджетом у Латинській Америці. Так само А. Хікен і Дж. Сіммонс [18] стверджують, що децентралізовані партії більш партикулярні і менш ефективні. Взаємозв'язок полягає в тому, що партійна централізація створює умови для передачі влади лідерам національних партій від місцевих еліт, які могли б спокуситися зміцнити свою підтримку наданням певних послуг місцевому населенню. У той час як національні еліти мають виборчі стимули враховувати сукупні національні інтереси.

Вчені досліджували причинно-наслідковий зв'язок між організацією політичних партій, з одного боку, і розширенням повноважень субнаціональних органів влади, з іншого. Наприклад, П. Чхібер і К. Колман [19] стверджують, що країни, які передають більше повноважень на субнаціональний рівень, характеризуються більш децентралізованими партіями. К. Гарман, С. Хаггард і Е. Вілліс [20] стверджують, що децентралізація партій стимулюватиме більшу фіскальну децентралізацію. Навпаки, К. Ітон [21] і Дж. Діковік [22] вважають, що розширення повноважень субнаціональних урядів може бути зумовлене лідерами національних партій. Вілліам Райкер підняв питання про вплив партійних структур на стабільність федералізму, стверджуючи, що партійна децентралізація є однією з найбільш важливих рушійних сил політичної централізації в цілому. Поширюючи цей аргумент на Сполучені Штати, Райкер наголошує, що американська «децентралізована партійна система є головним захисником цілісності держав у нашому федералізмі» [23, с. 221].

Навпаки, М. Філіппов, П. Ордешук і О. Швецова [24] підкреслюють переваги більш інтегрованих партій, доводячи, що зв'язок національного та субнаціонального рівнів управління є найкращим гарантом стабільної федеральної системи. Хоча вказані дослідження покращили розуміння взаємодії партійності та субнаціональності, але вплив субнаціональних політичних інститутів на якість надання публічних послуг не досліджений. Отже, мета нашого дослідження полягає в тому, щоб об'єднати ідеї різних наук з децентралізації, щоб визначити політичні умови, необхідні для реалізації переваг децентралізації. Ми переходимо до аналізу нашої тези про взаємозалежність між організацією політичних партій та ефективністю децентралізації публічної влади.

Розвиваючи нашу тезу, ми відштовхуємося від теореми про децентралізацію та розширюємо її до аналізу наслідків різних інституційних конфігурацій політичних інститутів для прогнозування ефективності децентралізації. Зокрема, можна виділити чотири типи конфігурацій політичних інститутів:

(1) країни, які є демократично децентралізованими (мають демократично обрані субнаціональні уряди) і партійно децентралізовані (тобто національні лідери не мають повноважень призначати кандидатів на місцевих виборах);

(2) країни, які є демократично централізованими (не мають обраних субнаціональних урядів), але партії децентралізовані (тобто національні лідери не мають повноважень висувати кандидатів на місцевих виборах);

(3) країни, які є демократично децентралізованими (обрали субнаціональні уряди), але партійно централізовані (тобто національні партійні лідери визначають кандидатів для місцевих виборів);

(4) країни, які є демократично централізованими (не мають обраних субнаціональних урядів) та партійно-централізовані (загальнонаціональні партійні лідери висувують кандидатів на місцевих виборах).

У нашій теоретичній моделі ми вважаємо децентралізованими партіями ті, які проводять відкриті або закриті праймеріз для вибору кандидатів, на відміну від висунення кандидатів лідерами національних партій.

Децентралізація публічної влади створює стимули для політиків надавати громадянам саме ті блага та послуги, яких вони бажають. Іншими словами, як зазначають Ч. Тібу і У. Оутс, держави з обраними субнаціональними органами влади здатні краще спрямовувати державні послуги на потреби своїх виборців, надаючи послуги, які будуть відрізнятися в різних суб'єктах.

Загальне занепокоєння щодо фіскальної децентралізації полягає в тому, що органи місцевого самоврядування не забезпечуватимуть суспільні блага, переваги яких поширюються за межі своїх виборців. Адже місцева влада не в змозі використати ефект від політичної вигоди оптимального надання послуг поза межами власної юрисдикції. Однак коли партії централізовані, місцеві обрані лідери мають певні стимули до надання послуг, які поширюються на інші виборчі округи. Лідери національних партій зацікавлені у створенні оптимальних рівнів надання суспільних благ із загальним ефектом, оскільки їх цікавлять виборчі перспективи партії у країні в цілому. У централізованих партіях національні лідери мають значні повноваження, у тому числі й повноваження щодо висунення політиків субнаціонального рівня, що, у свою чергу, підштовхує їх до надання загально вигідних послуг. Таким чином, субнаціональні лідери в централізованих партійних системах мають двох господарів, чий інтереси іноді конкурують, а саме – лідерів партій у національній столиці та місцевих виборців у своїх виборчих округах. Без перших ці лідери не можуть бути висунуті, а без других – не можуть бути обраними. Ця конкуруюча лояльність створює стимули для надання диференційованих місцевих публічних послуг і витратити більше грошей на послуги із загальним ефектом.

У результаті наша теза полягає в тому, що системи, в яких поєднані децентралізація публічної влади з партійною централізацією мають найкращі результати за інших рівних умов. Системам, централізованим обома способами, бракує достатніх стимулів для диференціації та націлювання послуг на місцеві інтереси, а системи, децентралізовані обома способами, мають мало стимулів для надання загально вигідних публічних послуг.

Останнє питання полягає в тому, чи можуть країни, які поєднують централізацію та децентралізацію навпаки, тобто не мають обраних на місцях урядів, але мають децентралізовані партії, створити ефективну систему надання публічних послуг. На нашу думку, це неможливо. Навіть якщо політики обрані до національних законодавчих органів від місцевих округів мають стимули піклуватися про місцеві переваги, їхня здатність примушувати центральний уряд диференціювати податки та послуги для своїх виборців буде обмеженою. До того ж, теоретичні моделі показують, що, хоча центральні уряди можуть надавати різним групам населення різні пакети публічних послуг, більш децентралізований підхід створює ефективнішу диференціацію. Теорема У. Оутса свідчить, що за умови забезпечення місцевої громадськості благами та послугами із загальним ефектом національний добробут виборців вищий ніж той, що надається центральним урядом.

По-перше, зауважимо, що місцеві публічні послуги з міжрегіональним впливом ефективні як за умови надання їх центральним урядом, так і місцевими органами влади. По-друге, місцеві вибори спонукають партії вибирати розмір державних витрат, який максимізує загальнонаціональний соціальний добробут без обмеження, що місцеві публічні послуги повинні бути однорідними.

Окремо слід розглянути вплив виборчих систем на децентралізацію публічної влади. В децентралізованій системі з партійною децентралізацією відбуваються первинні вибори, на яких жителі голосують за висунення кандидата, тоді як на загальних виборах виборці обирають державного службовця. Тому необхідно проаналізувати, як інститут праймеріз створює стимули для партій представляти інтереси широкого кола виборців проти переваг коаліції меншості виборців у наданні публічних послуг на місцевому рівні.

Прихильники децентралізованих партійних систем стверджують, що первинні вибори сприяють політичному розвитку участі виборців та представництва їхніх інтересів у політиці уряду. Однак, правила участі в праймеріз можуть фактично обмежити участь у виборах та їхній політичний вплив на розробку політики. Первинні вибори можуть бути відкритими, напівзакритими та закритими. У відкритому праймеріз виборці будь-якої приналежності можуть голосувати за будь-яку партію, тоді як на закритих праймеріз лише виборці пов'язані з партією можуть голосувати. Отже, партії мають виборчі стимули реалізувати ідеальне забезпечення публічних послуг на місцевому рівні для виборців. Це небажано, тому що державні витрати не максимізують фінансовий обмін, пов'язаний із наданням місцевих публічних послуг всім жителям країни, але максимізується бюджетний профіцит на забезпечення послуг для коаліції меншості виборців у електораті (первинних виборців). Таким чином, можна зробити висновки: по-перше, надання публічних послуг без загальної вигоди на місцевому рівні є ефективним у децентралізованих системах для всіх типів первинних виборів. Правила участі у праймеріз не впливають на ефективність, але впливають на розподіл прибутків серед виборців шляхом зміни їх політичного впливу на первинних виборах порівняно із загальними виборами. По-друге, теорема про децентралізацію справедлива для мажоритарних виборчих систем, одномандатних округів та децентралізованих партій з відкритими праймеріз. Однак, якщо праймеріз закриті, теорема про децентралізацію не підтверджується.

Первинні та загальні вибори у загальнонаціональний уряд та органи місцевого самоврядування. Розглянемо спочатку випадок, коли партії послідовно змагаються за право формувати національний уряд. На першому етапі нашої моделі дві особи, позначені символами партій, змагаються за висунення своєї партії шляхом проголошення їхніх політичних платформ, при чому всі виборці спостерігають за діями кандидатів, але голосують на первинних виборах лише кваліфіковані виборці. На закритих первинних виборах право голосу обмежується лише виборцями, пов'язаними з партією, а на відкритих праймеріз усі виборці можуть голосувати за висунення кандидата. Кандидат, який отримує більшість голосів у всіх округах, перемагає від своєї партії. На другому етапі відбуваються загальні вибори, на яких голосують усі виборці з числа виборців висунутих кандидатів для обрання державного службовця. Переможець загальних виборів отримує все, формує уряд і реалізує свою програму.

Ключове очікування, яке випливає з нашої тези, полягає в тому, що поєднання децентралізації публічної влади та партійної централізації призводить до кращого надання публічних послуг за інших рівних умов. Політична підзвітність у результаті децентралізації забезпечує більші стимули для урядів діяти відповідно до потреб і вподобань своїх виборців. Переваги поєднання децентралізації публічної влади з партійною централізацією підтверджено емпіричним аналізом.

Висновки. У своєму дослідженні ми проаналізували, які політичні умови сприяють реалізації переваг децентралізації. Ми починали з уточнення теореми децентралізації У. Оутса, яка забезпечила основу для багатьох попередніх досліджень та дослідили потенційну перевагу субнаціонального управління наданням публічних послуг на місцевому рівні навіть за наявності загально вигідних ефектів. Важливим висновком нашого дослідження є те, що поєднання децентралізації публічної влади та партійної централізації, як правило, забезпечує найефективніше надання публічних послуг. Децентралізація публічної влади гарантує, що органи місцевого самоврядування чуйно реагують на потреби виборців, у той час як партійна централізація стимулює місцевих лідерів надавати послуги, які мають загальний ефект. Досліджені емпіричні результати показують, що поєднання децентралізації публічної влади і партійної централізації має тенденцію покращувати надання публічних послуг. Наша мета – краще зрозуміти, як децентралізація публічної влади впливає на повсякденне життя громадян у всьому світі залежно від політичних умов, за яких вона реалізується. Наше дослідження також демонструє потенціал об'єднання різних наук для дослідження децентралізації публічної влади¹.

¹ Дослідження проведено на виконання міжнародного проєкту в сфері освіти ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH -101047645 — «EULOCDEM: Локальна демократія: кращі європейські практики для України» (спільний проєкт СумДУ, Еразмус+ Жан Моне Фонду та Виконавчого агентства з питань освіти та культури за підтримки ЄС)». Підтримка Європейською комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, який відображає лише думки авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

Список використаних джерел:

1. Tiebout, C. M. 1956. A Pure Theory of Local Expenditure. *Journal of Political Economy* 64: 416-424.
2. W. E. Oates. Fiscal Federalism. Harcourt, Brace and Jovanovich Posted: 1972. 256 p.
3. Treisman, Daniel. 2000. Decentralization and Inflation: Commitment, Collective Action, or Continuity? *American Political Science Review* 94(4): 837-858.
4. Treisman, Daniel. 2007. *The Architecture of Government: Rethinking Political Decentralization*. New York: Cambridge University Press.
5. Tanzi, Vito. 2002. Pitfalls on the road to fiscal decentralization. In *Managing fiscal decentralization*, ed. Ehtisham Ahmad, and Vito Tanzi. New York: Routledge.
6. Manor, James. 1999. *The Political Economy of Democratic Decentralization*. Washington, DC: The World Bank.
7. Shah, Anwar. 2003. Fiscal decentralization in transition economies and developing countries. In *Federalism in a Changing World: Learning From Each Other*, ed. Raoul Blindenbacher, and Arnold Koller. Ithaca: McGill-Queens University Press.
8. Weingast, Barry R. 1995. The economic role of political institutions: Market-preserving federalism and economic growth. *Journal of Law, Economics, and Organization* 11: 1-31.
9. Prud'Homme, Re'my. 1995. The dangers of decentralization. *World Bank Research Observer* 10: 201-220.
10. Treisman, Daniel. 1999. Political decentralization and economic reform: A game theoretical analysis. *American Journal of Political Science* 43 (2): 488-517.
11. Von Braun, Joachim and Ulrike Grote. 2002. Does Decentralization Serve the Poor? In Ehtisham Ahmad and Vito Tanzi, eds. *Managing Fiscal Decentralization*. New York: Routledge
12. Bardhan, Pranab and D. Mookherjee. 2000. Capture and governance at local and national levels. *The American Economic Review* 90 (2): 135-139.
13. Gurgur, Tugrul, and Anwar Shah. 2002. Localization and corruption: Panacea or pandora's box? In *Managing Fiscal Decentralization*, ed. Ehtisham Ahmad, and Vito Tanzi. New York: Routledge.
14. Hankla, Charles R. 2009. "When is Fiscal Decentralization Good for Governance?" *Publius: The Journal of Federalism* 39 (4): 632-650
15. Hankla, Charles R. 2006. Party Strength and International Trade: A Cross-National Analysis. *Comparative Political Studies* 39 (9): 1133-1156.
16. Nielson, Daniel L. 2003. Supplying Trade Reform: Political Institutions and Liberalization in Middle Income Presidential Democracies, *American Journal of Political Science* 47 (3): 470-491.
17. Hallerberg, Mark and Patrik Marier. 2004. Executive Authority, the Personal Vote, and Budget Discipline in Latin American and Caribbean Countries. *American Journal of Political Science* 48 (3): 571-587.
18. Hicken, Allen and Joel W. Simmons. 2008. The Personal Vote and the Efficiency of Education Spending. *American Journal of Political Science* 52 (1): 109-124.
19. Chhibber, Pradeep and Ken Kollman. 2004. *The Formation of National Party Systems: Federalism and Party Competition in Canada, Great Britain, India, and the United States*. New York: Princeton University Press.
20. Garman, Christopher, Stephen Haggard, and Eliza Willis. 2001. Fiscal Decentralization: A Political Theory with Latin American Cases. *World Politics* 53, 205-236.
21. Eaton, Kent. 2004. Risky Business: Decentralization from above in Chile and Uruguay. *Comparative Politics* 37 (1), 1-22.
22. Dickovick, J. Tyler. 2011. *Decentralization and Recentralization in the Developing World: Comparative Studies from Africa and Latin America*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
23. Riker, William H. 1987. *The Development of American Federalism*. Boston: Kluwer Academic Publishers.
24. Filippov, Mikhail, Peter C. Ordeshook, and Olga Shvetsova. 2004. *Designing Federalism: A Theory of Self-Sustainable Federal Institutions*. New York: Cambridge University Press.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.4>

КРУШЕЛЬНИЦЬКА Г.Л., БАСАЙ О.В.

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА «СВІЖИХ» НЕІМПЛАНТОВАНИХ ЕМБРІОНІВ
ЛЮДИНИ IN VITRO**

**CIVIL LEGAL NATURE OF “FRESH” NON-IMPLANTED
IN VITRO HUMAN EMBRYOS**

Актуальність статті полягає в тому, що із моменту появи можливості лікування безпліддя шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій, зокрема штучного запліднення, перед законодавцем, науковцями та практикуючими юристами постало питання визначення правового статусу ембріонів, отриманих у результаті програм запліднення *in vitro*. Не зважаючи на тривалий час застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, ні на рівні національного законодавства, ні на рівні судової практики, ні на доктринальному рівні так і не було вироблено єдиного підходу до правового режиму ембріонів *in vitro*. Наукова стаття присвячена дослідженню правової природи «свіжих» неімплантованих ембріонів людини *in vitro*, не переданих для кріоконсервації. Наголошується на необхідності розмежування правової природи «свіжих» неімплантованих та кріоконсервованих ембріонів. Вказується, що на «свіжі» неімплантовані ембріони не поширюється поняття та правовий режим біоматеріалу. Зазначається, що створення, використання та розпорядження «свіжими» неімплантованими ембріонами відбувається за цивільно-правовими угодами між суб'єктами правовідносин у сфері штучної репродукції, що дає підстави розглядати «свіжі» ембріони *in vitro* як об'єкти цивільних прав та поширювати на них режим речі, обмеженої в обороті. Однак з огляду на те, що «свіжі» неімплантовані ембріони *in vitro* є носіями геному людини, біологічно активні та перебувають у стані безперервного поділу, їх доцільно відносити до числа об'єктів *sui generis*. У статті аналізується обсяг і характер правочинів, які можливо вчиняти щодо «свіжих» ембріонів *in vitro*, зокрема йдеться про імплантацію в організм пацієнтки чи сурогатної матері, проведення преімплантаційної медико-генетичної діагностики та кріоконсервацію. Наголошується на неможливості донації «свіжих» неімплантованих ембріонів *in vitro* та забороні їх утилізації, однак допускається знищення вказаних об'єктів внаслідок загибелі з об'єктивних причин. Зазначається, що розпоряджатися «свіжими» ембріонами *in vitro*, створеними у процесі проходження процедури екстракорпорального запліднення, має право пацієнт (пацієнти), для лікування безпліддя яких було створено відповідні ембріони, при тому що заклади охорони здоров'я, які здійснюють лікування безпліддя шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій, таких повноважень не має.

Ключові слова: *допоміжні репродуктивні технології, ембріони in vitro, біоматеріали, преімплантаційна медико-генетична діагностика, об'єкти цивільних прав.*

© КРУШЕЛЬНИЦЬКА Г.Л. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін (Національна академія внутрішніх справ)

© БАСАЙ О.В. – професор кафедри цивільно-правових дисциплін (Національна академія внутрішніх справ)

The relevance of the article is that since the possibility of infertility treatment through the use of assisted reproductive technologies, including artificial insemination, the legislator, scientists and legal practitioners have faced the question of determining the legal status of embryos resulting from in vitro fertilization programs. Despite the long use of assisted reproductive technologies in Ukraine, no uniform approach to the legal regime of embryos has been developed at the level of national legislation, jurisprudence or doctrinal level. The scientific article is devoted to the study of the legal nature of "fresh" non-implanted human embryos in vitro, not transferred for cryopreservation. The necessity of distinguishing between the legal nature of "fresh" non-implanted and cryopreserved embryos is noted. It is indicated that the concept and legal regime of biomaterial does not apply to fresh non-implanted embryos. It is noted that the creation, use and disposal of fresh non-implanted embryos occurs in accordance with civil law agreements between the subjects of legal relations in the field of artificial reproduction, which gives reason to consider fresh in vitro embryos as objects of civil rights and apply to them the regime of things limited in civil circulation. However, given that "fresh" non-implanted embryos in vitro are carriers of the human genome, are biologically active and are in a state of continuous division, it is reasonable to classify them as *sui generis* objects. The article analyzes the volume and nature of transactions that can be made in relation to "fresh" embryos in vitro, in particular, we are talking about implantation into the body of a patient or a surrogate mother, preimplantation medical genetic diagnosis and cryopreservation. The impossibility of donating "fresh" non-implanted embryos in vitro and the prohibition of their disposal are noted, however, the destruction of these objects due to death for objective reasons is allowed. It is noted that the patient (patients) for the treatment of infertility of which the corresponding embryos were created have the right to dispose of "fresh" in vitro embryos created during the in vitro fertilization procedure, despite the fact that health care institutions that treat infertility through the use of assisted reproductive technologies do not have such powers.

Key words: *assisted reproductive technologies, embryos in vitro, biomaterials, preimplantation medical genetic diagnosis, objects of civil rights.*

Постановка проблеми. Із моменту появи можливості лікування безпліддя шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій (далі за текстом – ДРТ), зокрема штучного запліднення, перед законодавцем, науковцями та практикуючими юристами постало питання визначення правового статусу ембріонів, отриманих у результаті програм запліднення in vitro. Не зважаючи на тривалий час застосування ДРТ в Україні, ні на рівні національного законодавства, ні на рівні судової практики, ні на доктринальному рівні так і не було вироблено єдиного підходу до правового режиму ембріонів in vitro. Актуальність теми статті обумовлюється також тим, що існуючі наукові доробки з обраної тематики не досліджують відмінностей у правовому режимі «свіжих» та кріоконсервованих ембріонів in vitro, при тому що стан (свіжий чи заморожений) та місце перебування (у культуральному середовищі чи морозильній камері біобанку) безпосередньо впливає на обсяг правомочностей потенційних батьків або медичного закладу щодо відповідного ембріона in vitro.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження правової природи ембріонів in vitro набуває все більшої популярності серед вчених-правників з огляду на інтенсивний розвиток біомедицинських технологій у сфері штучної репродукції та доступність застосування ДРТ широкому колу осіб. Серед науковців, які досліджували цю тему слід зазначити С. Б. Булецу, Н. М. Квіт, О. О. Пунду, А. П. Головащук, Ю. В. Коренгу, В. І. Чечерського, К. О. Ільющенкову та інших. Значно більше уваги правовій природі ембріонів приділяється зарубіжними вченими, зокрема вказані питання досліджували J. A. Robertson, S. Ahmed, J. R. Hoffman, Peter Saunders, M. Quigley, M., M. McBrien, K. A. Moore, C. Westbrook та інші. Однак вказані дослідники не акцентують увагу на розмежуванні «свіжих» ембріонів людини in vitro та кріоконсервованих, що актуалізує тематику обраного дослідження.

Метою статті є дослідження цивільно-правової природи «свіжих» неімплантованих та не кріоконсервованих ембріонів людини in vitro, зокрема їхнє визначення, правовий режим, а також обсяг прав суб'єктів відносин у сфері репродукції щодо «свіжих» ембріонів in vitro.

Виклад основного матеріалу. Обговорюючи цивільно-правову природу ембріонів *in vitro*, доцільно звернути увагу на три основні підходи, що склалися у зарубіжній та вітчизняній доктрині. Зокрема ембріони *in vitro* розглядаються як суб'єкт права, об'єкт права та як особливе правове явище, *sui generis* [1].

У свою чергу Трубіна В.О. вказує, що в межах підходу до ембріона *in vitro* як об'єкта права склалися кілька позицій, згідно яких ембріон *in vitro* може розглядатися як об'єкт *sui generis*, як частина організму матері, прирівняна до органів і тканин людини або ж як індивідуально визначена річ [2, с. 170].

При цьому, вчені зазвичай не розмежовують ембріони *in vitro* на так звані «свіжі», кріоконсервовані та імплантовані, а це у свою чергу призводить до застосування однакового правового режиму до усіх категорій ембріонів *in vitro*, що видається невірним і потребує додаткової уваги науковців.

Важливість встановлення цивільно-правового режиму полягає в тому, що він дозволяє визначити можливість чи неможливість здійснення певних дій (правочинів), які призводять до виникнення певного юридичного (цивільно-правового) результату. Йдеться саме про поведінку учасників правовідносин щодо матеріальних та нематеріальних благ [3, с. 295].

Зважаючи на специфіку ембріонів *in vitro* їхній правовий режим можна визначити залежно від притаманних їм якостей. При цьому обумовлює правовий режим ембріонів *in vitro* об'єкта правовідносин їхня подальша доля, яка визначається відповідно до стану ембріона *in vitro*, залежно від його біологічної активності, місця перебування (у культуральному середовищі чи кріосховищі біобанку), а також мети створення.

Характеризуючи «свіжий» ембріон *in vitro* доцільно звернутися до одного з найбільш вдалих регулятивних актів у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій на території Східної Європи – Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 року № 787 (далі за текстом – Порядок застосування ДРТ в Україні). Аналізуючи положення вказаного нормативно-правового акту, можна дійти висновку, що після запліднення яйцеклітини *in vitro*, зиготи або переносять до свіжого культурального середовища (поживної речовини), де відбувається початковий розвиток ембріонів (п. 3.7), або одразу переносять до порожнини матки пацієнтки (п. 3.8) чи сурогатної матері (п. 6.6), тобто імплантують, або ж кріоконсервують (п. 3.7). При цьому ембріотрансфер можливий закінчуючи стадією бластоцисти, яка формується у людини на 5-6-й день після запліднення (п. 3.8). Варто відзначити, що після екстракорпорального запліднення розвиваються до стадії бластоцисти *in vitro*, тільки близько половини нормально запліднених людських ембріонів [4], інші відповідно не розвиваються та гинуть.

Крім того, як вказує В.О. Трубіна, максимальна стадія розвитку ембріона поза організмом жінки, яка допускається міжнародними стандартами і законодавством більшості держав – це 14 днів з моменту запліднення, якщо законодавством дозволено його використання для наукових і медичних цілей, після чого ембріон *in vitro* підлягає знищенню [2, с. 171].

Таким чином, «свіжий» ембріон *in vitro* можна визначити як живий, біологічно активний ембріон людини, створений у спеціальному лабораторному посуді або у контрольованому середовищі поза живим організмом, що перебуває на стадії розвитку від моменту запліднення яйцеклітини до чотирнадцятого дня після запліднення та продовжує перебувати у стані поділу.

Обсяг і характер дій, які допускається вчиняти щодо «свіжих» ембріонів *in vitro* згідно законодавства України, дозволяє зробити висновок про поширення на них правового режиму речі, обмеженої в обороті. Так, «свіжий» ембріон *in vitro* (у кількості від одного до трьох) переноситься до порожнини матки пацієнтки програми екстракорпорального запліднення, або сурогатної матері. У цьому контексті Ю. В. Коренга вказує на відповідність «свіжого» ембріона *in vitro* критерію відчужуваності шляхом переходу від однієї особи до іншої у лабораторних умовах, при імплантації ембріона жінці, до якої застосовані ДРТ, або ж сурогатній матері [5, с. 101]. Проте видається, що про відчуження «свіжого» ембріона *in vitro* можна говорити виключно з точки зору передачі його для імплантації сурогатній матері.

При цьому варто звернути увагу на те, що «свіжі» ембріони *in vitro*, на відміну від кріоконсервованих, не можуть відчужуватися шляхом донації безплідній пацієнтці/подружній парі-реципієнту, а також жінкам-реципієнтам, які не перебувають у шлюбі, оскільки згідно Порядку застосування ДРТ донорами ембріонів можуть бути пацієнти програми запліднення *in vitro*, у яких після народження дитини залишаються у кріобанку невикористані кріоконсервовані ембріони.

Крім імплантації, щодо «свіжих» ембріонів *in vitro* передбачено можливість проведення преімплантаційного генетичного тестування. У Порядку застосування ДРТ в Україні визначається, що преімплантаційна медико-генетична діагностика (далі – ПГД) моногенних і хромосомних дефектів в ембріонах здійснюється на етапі до ембріотрансферу, а також допускається визначення статі ембріона для запобігання спадковим захворюванням, пов'язаним зі статтю (п. 10.1). ПГД проводиться за власним волевиявленням пацієнтки/пацієнтів та за наявності заяви на преімплантаційне генетичне дослідження (п. 10.3).

Проведення ПГД можливо тільки в циклах екстракорпорального запліднення, оскільки ембріони знаходяться поза організмом матері і доступні для дослідження. Проте при застосуванні ПГД існує ймовірність зупинки дроблення ембріона після біопсії, феномен мозаїцизму, зниження ймовірності вагітності після ПГД внаслідок впливу біопсії на ембріон. [6, с. 41]. Також виконання біопсії ембріона на стадії бластоцисти відбувається з обов'язковою вітрифікацією тестованих ембріонів з подальшим перенесенням їх у кріопротокولی [6, с. 43], отже у разі проведення ПГД «свіжий» ембріон у подальшому кріоконсервується за замовчуванням. Ембріони з ідентифікованими генетичними захворюваннями не імплантуються в матку, тому не отримують можливості розвиватися далі [1], хоча законодавство прямо не передбачає можливості утилізації «свіжих» ембріонів з ідентифікованими генетичними захворюваннями, але й подальша кріоконсервація є об'єктивно необґрунтованою.

Однак, варто відзначити, що аналіз міжнародно-правових норм дозволяє дійти висновку, що до ПГД не застосовуються положення додаткових протоколів до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів та тканин людського походження, щодо біомедичних досліджень, а також щодо генетичного тестування з медичною метою. Такий підхід свідчить про те, що людський ембріон розглядається як відмінний від тканини людського походження. Не забороняючи проведення досліджень на ембріонах *in vitro*, Конвенція про права людини та біомедицину зобов'язує національного законодавця передбачати належний захист цього ембріона і забороняє створення ембріонів людини в дослідницьких цілях [7, с. 97]. Натомість правове значення для процедури ПГД мають лише норми Додаткового протоколу до Конвенції про захист прав людини та гідності людської істоти у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини щодо заборони клонування людських істот (ETS № 168) у частині заборони на будь-яке генетичне втручання з метою створення людської істоти, генетично ідентичної іншій людській істоті, живій або померлій.

Подібний підхід свідчить про те, що на міжнародно-правовому рівні «свіжі» ембріони *in vitro* не отожднюються із будь-якими іншими біоматеріалами людини, оскільки є носіями геному людини. Такому підходу кореспондують і положення Порядку застосування ДРТ, згідно яких ембріони визначаються як біологічний матеріал пацієнта (пацієнтів) тільки в контексті зберігання їх у замороженому стані.

Крім імплантації та проведення ПГД з подальшою кріоконсервацією, вітчизняне законодавство, що регулює ДРТ, передбачає можливість кріоконсервації невикористаних у циклі ДРТ свіжих ембріонів.

При цьому, аналіз нормативно-правових актів у сфері штучної репродукції вказує на те, що визначати подальшу долю «свіжих» ембріонів *in vitro* мають право виключно пацієнтка (пацієнти) програми запліднення *in vitro*, на відміну від кріоконсервованих ембріонів, розпорядитися якими у випадках анонімною донації мають право також заклади охорони здоров'я, які здійснюють лікування безпліддя шляхом застосування ДРТ [8, с. 66].

Слід зазначити, що в Україні на нормативному рівні прямо не передбачено дозволу на цілеспрямовану утилізацію невикористаних «свіжих» ембріонів, натомість із комплексного аналізу українського законодавства випливає, що в подальшому можуть бути знищені тільки кріоконсервовані ембріони *in vitro*, якщо пацієнти в односторонньому порядку припинять відносини з їх зберігання.

Із викладеного вище можна зробити висновок, що розпоряджатися «свіжими» ембріонами *in vitro*, створеними у процесі проходження процедури запліднення *in vitro*, має право пацієнт (пацієнти), для лікування безпліддя яких було створено відповідні ембріони. Обсяг прав пацієнта (пацієнтів) відносно своїх «свіжих» ембріонів *in vitro* однозначно вказує, що у процесі процедури екстракорпорального запліднення допускається їх знищення у результаті природного відбору, ризиків біопсії для ПГД, припинення використання чи відмови від кріоконсервації або зберігання тощо. Тобто, звертаючись до закладу охорони здоров'я, що здійснює лікування безпліддя, із заявою на проведення ПГД «свіжих» ембріонів *in vitro*, пацієнтка (пацієнти) допускають також їх загибель.

Отже «свіжі» ембріони *in vitro*, будучи зачатком живого організму людини у стані розвитку, все одно не захищаються державою як життя людини, що народилася, або як життя плоду, що перебуває в утробі жінки. Штучний спосіб їх створення, можливість утворення повністю із донорських гамет, перебування поза організмом жінки, нежиттєздатність без імплантації зумовлюють відношення до «свіжих» ембріонів *in vitro* як до об'єктів права власності пацієнтів програми запліднення *in vitro*. Оскільки свіжі, не заморожені ембріони *in vitro* все ж є живим організмом, важко віднести їх до речей матеріального світу, проте морально-етичний аспект цілком може бути врахований шляхом визначення для них особливого правового режиму, як це зроблено, наприклад, з тваринами, віднесення яких до числа речей не здається неприйнятним [9, с. 132]. Погоджуючись із позицією, що ранній ембріон є генетично унікальним, живим і людським організмом, з потенціалом стати індивідуальністю, варто відзначити, що ці особливості і потенціал ще не роблять пренатальну живу людську істоту суб'єктом прав або обов'язків. Сама по собі генетична унікальність нічого не доводить, якщо ембріон як сукупність клітин позбавлений інших характеристик [10]. Водночас унікальність такого об'єкта можна підкреслити, наприклад, шляхом віднесення його до числа об'єктів *sui generis*, включивши до складу іншого майна [9, с. 132]. Так само Чечерський В.І. вважає, що ембріон *in vitro* повинен розглядатися як об'єкт з особливим правовим режимом захисту, оскільки він несе в собі зерно потенційного людського життя. Зазначена особливість, на його думку, проявляється у порядку та меті його створення (за допомогою методу штучного запліднення та виключно для продовження власного роду), у досить обмеженому праві розпорядження ним (передусім імплантації жінці, а залишків – тільки у спосіб та з метою передбаченою законом), особливостях передачі іншим особам (заборонено використання для отримання комерційної вигоди, створення з метою промислового використання тощо) [9, с. 429]. Водночас безсумнівим є те, що «свіжий» ембріон *in vitro* є об'єктом зобов'язальних правовідносин, оскільки визначення його подальшої долі здебільшого здійснюється за цивільно-правовими договорами.

Доцільно також відзначити, що «свіжі» ембріони *in vitro* ніколи не були предметом судового спору, очевидно через обмеженість часу їх існування (не більше чотирнадцяти днів з моменту їх створення). Тому погляд судових органів на правову природу саме свіжих ембріонів *in vitro* невідомий, чого не можна сказати про криоконсервовані ембріони *in vitro*.

Висновки. На підставі вище викладеного можна дійти висновку, що з цивільно-правової точки зору «свіжі» ембріони *in vitro* мають ознаки об'єкта цивільних прав, оскільки їх створення, використання та визначення їхньої подальшої долі відбувається за цивільно-правовими угодами. Крім того, варто розмежовувати правовий режим «свіжих» неімплантованих ембріонів *in vitro* як живих, біологічно активних ембріонів людини на початковій стадії розвитку, що створюється та зберігається у спеціальному лабораторному посуді або у контрольному середовищі та продовжує розвиватися поза живим організмом від правового режиму криоконсервованих ембріонів, які не є біологічно активними і не перебувають у стані розвитку, у зв'язку із чим визначаються законодавцем як біоматеріал. Зокрема, «свіжі» ембріони *in vitro* можна імплантувати жінці (пацієнтці або сурогатній матері), піддати преімплантаційній медико-генетичній діагностиці або криоконсервувати, припинивши розвиток ембріона на визначений договором термін. При цьому відчувувати шляхом донації «свіжі» ембріони *in vitro* не допускається. Такий звужений обсяг правомочностей пов'язаний із короткостроковістю існування «свіжих» ембріонів *in vitro* та неможливістю зберігання поза організмом жінки не у замороженому стані. Крім того, щодо «свіжих» неімплантованих ембріонів звужено коло осіб, які мають право розпоряджатися ними. Вказані особливості свідчать про специфічність цивільно-правової природи «свіжих» ембріонів *in vitro*, дозволяючи розглядати їх не як біоматеріал, а як живий біоорганізм на певній стадії розвитку.

Список використаних джерел:

1. Шабанова А.С. Правовой режим эмбриона человека *in vitro*: общие документы по правам человека и национальное право. *Journal of Legal and Economic Studies*. 2019. № 3.
2. Трубина В.А. Эмбрион человека: правовой режим и новые достижения биотехнологий. *Евразийский юридический журнал*. №9 (148). 2020. С. 169-174.
3. Гражданское право: учеб.: в 3 т. под ред. Е.А. Суханова. 2000. Т. 1. 611 с.
4. Ottolini CS, Kitchen J, Xanthopoulou L, Gordon T, Summers MC, Handyside AH. *Tripolar mitosis and partitioning of the genome arrests human preimplantation development in vitro*. *Sci Rep*. 2017 Aug 29; 7(1): 9744.

5. Коренга Ю. Визначення правового статусу ембріона. Історико-правовий часопис. 2016. № 2(8). С. 99–102.
6. Луцький А.С. Оптимізація проведення протоколу екстракорморального запліднення при використанні преімплантаційної генетичної діагностики. *Young Scientist*. № 1 (53). January, 2018. С. 41-44.
7. Hsin-Fu Chen, Shee-Uan Chen, Gwo-Chin Ma, Sung-Tsang Hsieh, Horng-Der Tsai, Yu-Shih Yang, Ming Chen. Preimplantation genetic diagnosis and screening: Current status and future challenges. *Journal of the Formosan Medical Association*. 2018. Vol. 117. Iss. 2. P. 97.
8. Krushelnyska H.L. Holders of the proprietary right to human embryos in vitro under the law of Ukraine. *Австрийский журнал гуманитарных и общественных наук*. 2021. №1-2. С. 62-67.
9. Дружинина Ю. Ф. Правовой режим эмбриона in vitro. *Журнал российского права*. 2017. № 12. С. 129-140.
10. Peter Saunders, The Moral Status of the Embryo, URL: <http://humanjourney.org.uk/articles/the-moral-status-of-the-embryo/>.
11. Чечерський В.І. Право на репродукцію (відтворення) у системі основоположних прав людини: конституційно-правове дослідження : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.03. Ужгород: Ужгородський національний університет. 2020. 509 с.

УДК 347.65/.68

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.5>

КРУШЕЛЬНИЦЬКА Г.Л.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СПАДКУВАННЯ БІОМАТЕРІАЛУ ЛЮДИНИ

PROBLEMATIC ISSUES OF INHERITANCE OF HUMAN BIOMATERIAL

Стаття присвячена дослідженню проблематики переходу прав на біологічний матеріал людини, у тому числі репродуктивний, у порядку спадкування. Визначається, що біоматеріали можуть включатися до складу спадщини, якщо вони відокремлені від тіла за життя спадкодавця та зберігаються у належному стані в біобанку або відповідному закладі охорони здоров'я, що здійснює лікування із застосуванням методів допоміжних репродуктивних технологій з метою їх подальшого використання у персоналізованій медицині. Розглядаються можливі механізми переходу прав на біоматеріал після смерті їх власника. Визначається, що договір про надання медичних послуг із вилучення із організму та зберігання біоматеріалу, може містити положення щодо його подальшої юридичної долі у разі смерті особи, від якої цей біоматеріал походить, що у свою чергу буде достатнім підтвердженням волевиявлення померлого. Аналізується питання переходу прав на біоматеріал людини, у тому числі на статеві клітини, в порядку універсального правонаступництва шляхом спадкування за заповітом з метою реалізації репродуктивних прав померлого. Водночас відкидається можливість спадкування біоматеріалу спадкодавця за законом. Пропонується передбачити у законодавстві порядок сингулярного правонаступництва шляхом встановлення права членів сім'ї спадкодавця на біоматеріали померлого, а в разі їх відмови від прав на такі біоматеріали, право власності на них має переходити до біобанку або закладу охорони здоров'я, де зберігається біоматеріал. Наголошується, що обсяг прав на біоматеріали включає не лише можливість використати їх, але й відчужити з донорською метою, припинити зберігання, або передати для наукових цілей. Розглядається питання посмертного

© КРУШЕЛЬНИЦЬКА Г.Л. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін (Національна академія внутрішніх справ)

вилучення біоматеріалів із тіла людини, у разі наявності у заповіті розпорядження про покладення відповідного обов'язку на спадкоємця вчинити дії немайнового характеру, що полягають в організації посмертного забору та укладенні договору про зберігання біоматеріалу за рахунок майна, що включається до складу спадщини.

Ключові слова: біологічні матеріали людини, спадкування, репродуктивні права, заповіт, дії немайнового характеру.

The article is devoted to the study of the problem of the transfer of rights to human biological material, including reproductive material, in the order of inheritance. It is determined that biomaterials can be included in the composition of the inheritance if they are separated from the body during the life of the testator and stored in idoneous condition in a biobank or an appropriate healthcare institution that provides treatment using assisted reproductive technologies for the purpose of their further use in personalized medicine. Possible mechanisms for the transfer of rights to biomaterials after the death of their owner are considered. It is determined that the contract for the provision of medical services for the removal from the body and storage of biomaterial may contain provisions on its further legal fate in the event of the death of the person from whom this biomaterial comes, which in turn will be sufficient confirmation of the will of the deceased. The issue of the transfer of rights to human biomaterial, including germ cells, is analyzed in the order of universal succession by inheritance under a will in order to realize the reproductive rights of the deceased. At the same time, the possibility of inheritance of the testator's biomaterial under the law is excluded. It is proposed to provide in the legislation for the procedure of singular succession by establishing the right of the testator's family members to the biomaterials of the deceased, and in case of their refusal of the rights to such biomaterials, the ownership of them should be transferred to the biobank or healthcare institution where the biomaterial is stored. It is noted that the scope of rights to biomaterials includes not only the ability to use them, but also alienate them for donor purposes, stop storage or transfer them for scientific purposes. The issue of posthumous extraction of biomaterials from the human body is considered, if there is an order in the will to assign the appropriate debt to the heir, to perform non-property actions, which consist in organizing the posthumous sampling of biomaterial and concluding an agreement on its storage at the expense of the property included in the inheritance.

Key words: human biological materials, inheritance, reproductive rights, will, non-property actions.

Вступ. Епоха четвертого покоління прав людини та стрімкий розвиток біомедичних технологій виявляють неготовність вітчизняного законодавства оперативного реагувати на виникнення нової категорії суспільних відносин їх якісним правовим регулюванням. Не дарма останнім часом усе гостріше постає проблема цивільно-правової природи біоматеріалу людського походження, про що свідчить концепція оновлення Цивільного кодексу України в контексті обговорення доцільності включення до переліку об'єктів цивільних прав низки об'єктів, поява яких зумовлена розвитком медицини, зокрема біологічного матеріалу. Однак необхідність якнайшвидшого вирішення цього питання набуває ще більшої актуальності у зв'язку з широкомасштабною збройною агресією проти України, внаслідок чого було оголошено мобілізацію з метою забезпечення оборони держави, під час якої здійснюється призов військовозобов'язаних до Збройних Сил України на військову службу із подальшою участю у бойових діях для оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Звісно, при цьому не можна уникнути загибелі військовослужбовців, серед яких молоді здорові чоловіки та жінки, які не встигли реалізувати свої репродуктивні права, або залишили у біобанку свої невикористані біоматеріали, які вилучалися і зберігалися для визначеної ними мети, якій не судилося реалізуватися. Через це у родичів загиблих виникають обґрунтовані питання, чи можуть вони отримати біоматеріали у спадок, а особи із підвищеним ризиком загибелі шукають способи заповідання свого біоматеріалу членам сім'ї. Проте правовий вакуум у цій сфері цивільних правовідносин не дає можливості надати однозначну відповідь на порушені питання, у зв'язку із чим виникла необхідність дослідити шляхи вирішення проблеми спадкування біоматеріалу людини.

Варто відзначити, що питання правової природи біоматеріалу людського походження досліджувалося у наукових роботах Н.М. Квіт, С.Б. Булеци, В.Л. Скрипника, С.О. Сліпченко, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Н.В. Коробцової, Т. Михайліної та інших. Водночас, не зважаючи на наявність поодиноких статей, присвячених постмортальній репродукції, цивілістами не приділялося належної уваги проблемам механізму реалізації переходу прав на біоматеріали у порядку спадкування.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження проблем, що виникають у зв'язку зі спадкуванням біоматеріалу людського походження.

Результати дослідження. Розглядаючи питання можливості переходу прав на біоматеріали людини у порядку спадкування, необхідно спочатку з'ясувати, що мається на увазі під поняттям «біоматеріали» і за яких умов вони можуть включатися до складу спадщини. Згідно Ліцензійних умов провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я», затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 02 березня 2016 року №286, під біологічним матеріалом розуміються тканини, клітини, біологічні рідини, секрети і продукти життєдіяльності, фізіологічні виділення, мазки, зіскоби, змиви, біопсійний матеріал, що отримані від людини, а також матеріал ембріофетального походження. Крім того, відповідно до пункту 11.1 Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженому Наказом Міністерства охорони здоров'я № 787 від 09 вересня 2013 року біологічним матеріалом пацієнта/пацієнтів визнаються гамети пацієнтів (сперматозоїди або яйцеклітини), тканина яєчка або його придатків, тканина яєчника та кріоконсервовані ембріони. Не викликає сумнівів той факт, що вказаний біоматеріал має зберігатися у відповідних спеціалізованих установах – біобанках та закладах охорони здоров'я, що мають право на впровадження господарської діяльності із медичної практики у сфері допоміжних репродуктивних технологій (далі за текстом – ДРТ). Як вказує у своєму дисертаційному дослідженні Н.М. Квіт, біобанки, або ж біологічні депозитарії (сховища), формуються зокрема з метою впровадження в національну систему охорони здоров'я принципів персоналізованої медицини, тобто використання біологічних матеріалів, що входять до їхнього складу з лікувальною метою для потреб особи, від якої вони походять [1, с. 64]. Так само і вище згаданий Порядок застосування ДРТ в Україні передбачає можливість зберігання відповідними закладами охорони здоров'я замороженого біоматеріалу за заявою пацієнта/пацієнтів на кріоконсервацію сперми, ооцитів, оваріальної тканини чи біологічного матеріалу, отриманого з яєчка або його придатка, та заявою на кріоконсервацію ембріонів. Таким чином, у контексті спадкування йдеться про біоматеріал, відокремлений від організму людини. При цьому, як слушно зауважує Н.М. Квіт, однією з його характеристик є походження від живої людини, яка може висловити своє волевиявлення щодо передавання її тілесних субстанцій до біобанку самостійно чи у передбачених законодавством випадках через законного представника, за виключенням матеріалів ембріофетального походження та очного яблука або його складових [2, с. 42]. Варто відзначити, що серед цивілістів не існує єдиного підходу до розуміння цивільно-правової природи біоматеріалу, відокремленого від тіла людини, однак більшість науковців схиляються до думки, що такий біоматеріал слід розглядати як річ, об'єкт речового правовідношення [3, с. 333; 4, с. 36; 5, с. 69 та інші]. Доцільно погодитися із цією позицією із застереженням – такий біоматеріал має відділятися від тіла людини без донорської мети. Як і будь-яка річ, біоматеріал, відділений від організму людини та переданий на зберігання до біобанку або до відповідного закладу охорони здоров'я, є об'єктом права власності особи, від якої він походить і повинен нібито а ргіогі включатися до складу спадщини, чого на практиці не відбувається. Однак видається, що особистісний генетичний зв'язок біоматеріалу із людиною, від якої він походить, а також правові наслідки його використання після смерті власника, не дозволяє поширювати на цей об'єкт закріплені у ЦК України правила спадкування.

Так, на сьогоднішній день, актуальним є питання переходу прав на репродуктивний біологічний матеріал після смерті особи, яка його передала на зберігання до відповідного закладу охорони здоров'я. Зокрема, в умовах участі великої кількості військовослужбовців в обороні держави від збройної агресії, вони бажають залишити свої статеві клітини другому з подружжя з метою подальшого їх використання у програмах запліднення *in vitro*, аби в разі смерті могли бути реалізовані репродуктивні права загиблого, у тому числі права на збереження генетичного зв'язку із молодшим поколінням. Вітчизняне законодавство прямо не дає відповіді на питання, яким чином можна висловити волю власника репродуктивного біологічного матеріалу щодо його використання на випадок смерті такого власника. Наприклад, у заяві на кріоконсервацію сперми,

ооцитів, оваріальної тканини чи біологічного матеріалу, отриманого з яєчка або його придатка, форма якої затверджена Порядком застосування ДРТ в Україні, відсутні будь-які розпорядження заявника щодо подальшої долі його біоматеріалу на випадок своєї смерті. Однак, враховуючи, що відносини між пацієнтом та закладом охорони здоров'я, який вправі проводити процедури ДРТ, здійснюються на договірній основі, видається можливим передбачити у договорі можливість використання репродуктивного матеріалу пацієнта у разі його смерті другим із подружжя, або будь-якою іншою призначеною особою у процедурах ДРТ. Оскільки право власності може переходити як у порядку сингулярного, так і у порядку універсального правонаступництва, деякі цивілісти допускають перехід репродуктивного матеріалу шляхом спадкування у складі спадщини [6, с. 116]. Наприклад ізраїльський адвокат Іріт Розенблюм для більшої визначеності при посмертному встановленні волі людини відносно посмертної репродукції (згоди або відсутності згоди, виявлення особи, уповноваженої розпоряджатися генетичним матеріалом померлого) запропонувала запровадити так званий біологічний заповіт, який можуть скласти ізраїльські військовослужбовці із врахуванням ризику їх загибелі чи поранення, яке виключатиме можливість мати дітей [7, с. 93]. На думку Д. В. Лоренца цілком можливо передавати репродуктивний матеріал у спадок, оскільки так може бути забезпечено інтерес спадкодавця залишити після себе потомство [8, с. 41]. Так само М.Л. Андрєєва вважає, що необхідно створити законодавчу можливість, відповідно до якої буде дозволено передавати генетичний матеріал у порядку спадкування [9]. При цьому досить важко уявити собі спадкування за законом біоматеріалу померлого, особливо репродуктивного, оскільки із врахуванням черговості спадкування, серед спадкоємців за законом може не виявитися партнера, із яким померлий планував народження спільних дітей, проте не перебував із ним у зареєстрованому шлюбі, не говорячи вже про абсурдність ідеї спільної часткової власності на біоматеріал спадкодавця. О. В. Бурмістрова наводить приклад із США, де у 1993 році 48-річний адвокат перед самогубством помістив до кріобанку на зберігання свій репродуктивний біоматеріал, заповівши його своїй нареченій для народження спільної «посмертної дитини» у разі, якщо вона цього забажає. При цьому дорослі діти померлого категорично заперечували проти такого використання біоматеріалу батька, проте апеляційний суд Каліфорнії постановив, що «вкладники» банків репродуктивного матеріалу можуть самостійно визначати порядок використання своїх статевих клітин після смерті [10, с. 7]. Із обережністю ставиться до можливості спадкування репродуктивного біоматеріалу Д.О. Белова, на думку якої посмертна репродукція не враховує інтересів майбутньої дитини, а також спрямована не на реалізацію волі померлого, а на забезпечення інтересів другого з подружжя/партнера, з яким померлий мав намір продовжити свій рід [6, с. 118]. Крім того Д.А. Белова звертає увагу на те, що ДРТ є методом лікування безпліддя з медичних показань і не має на меті заповнювати втрату близьких [6, с. 118]. Саме таким підходом керуються у Швеції, де в Акті про генетичну недоторканність Швеції від 18.05.2006 року міститься пряма заборона використання репродуктивних клітин померлого донора для запліднення *in vitro* [11].

Як уже зазначалося, через специфічну правову природу біоматеріалу та його тісний суб'єктивний зв'язок із особою, від якої він походить, видається, що законодавцю доцільніше передбачити можливість переходу прав на біоматеріал померлого у порядку сингулярного правонаступництва. Такий порядок може бути реалізований через наявність висловленої при житті у письмовій формі (у договорі на зберігання біоматеріалу, окремій заяві, заповіті тощо) вказівки померлого на подальшу юридичну долю його біоматеріалу та визначення фізичної чи юридичної особи, до якої має переходити право власності на біоматеріал після смерті його власника. У разі ж відсутності такої вказівки можливо передбачити окрему норму за аналогією зі статтею 1227 ЦК України, якою передбачити право членів сім'ї спадкодавця на біоматеріали померлого, а в разі їх відмови від прав на такі біоматеріали, право власності на них може переходити до біобанку або закладу охорони здоров'я, де зберігається біоматеріал.

При цьому варто звернути увагу, що як при універсальному, так і при сингулярному правонаступництві на біоматеріали людини, у тому числі репродуктивні, до правонаступників переходить весь об'єм прав та обов'язків власника такого специфічного об'єкту цивільних прав. Тобто не лише право використати біоматеріал у програмі ДРТ, але і право відчужити його в порядку донації, припинити його зберігання у біобанку чи відповідному закладі охорони здоров'я із застосуванням наслідків у вигляді передачі кріоматеріалів у наукових, клінічних цілях або їх знищення.

Зовсім інша ситуація складається у випадку, якщо біоматеріал, у тому числі репродуктивний, не був відокремлений від тіла люди за її життя, у результаті чого не набув правового режиму

об'єкта цивільних прав і не може входити до складу спадщини. У такому разі у деяких країнах, зокрема Новій Зеландії, Ізраїлі суд може надати необхідну згоду тому з подружжя чи партнеру, хто пережив померлого, на посмертне вилучення статевих клітин із огляду на ймовірне бажання померлого зачати дитину після своєї смерті [7, с. 92]. Так само О.В. Стеблова описує випадок із практики США, коли 19-річна сестра 21-річної жінки, якій було констатовано смерть мозку після автомобільної катастрофи, звернулася до Вашингтонського університету з проханням вилучити у померлої жіночі гамети з метою збереження частини сестри, аби та продовжила жити в пост-мортальних дітях. У результаті медичний персонал організував вилучення яйцеклітин та зберіг їх [12, с. 27]. В Україні подібна ситуація однозначно викликала б труднощі. Навіть за наявності передбаченої Законом України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» згоди особи, наданій у письмовій (електронній) формі на вилучення анатомічних матеріалів з її тіла для трансплантації та/або виготовлення біоімплантів після визначення її стану як незворотна смерть (смерть мозку або біологічна смерть), видається, що така згода надається виключно із донорською метою, а не для утворення нового об'єкту права власності спадкоємців померлого. Водночас, підходящою альтернативою такої згоди може бути покладення на спадкоємця обов'язку вчинити дії немайнового характеру. Як відзначає Кірик А.Ю., посмертні розпорядження, які не стосуються майна померлої особи, мають не просто немайновий характер, а змішаний, майново-немайновий характер, оскільки будь-яка така дія за необхідністю буде включати в себе також майновий елемент, що потребує, зокрема, витрат власних коштів виконавця покладання або використання ним будь-якого свого або чужого майна [13, с. 77, 78]. З огляду на платність вилучення біоматеріалу закладом охорони здоров'я, а також його кріоконсервацію та зберігання у спеціалізованих умовах, витрати можуть покриватися за рахунок майна спадкодавця. У статті 1240 ЦК України до подібних дій включено розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання, однак слово «зокрема» свідчить про те, що перелік дій немайнового характеру не є вичерпним. Так, у статті 6 Закону України «Про поховання і похоронну справу» встановлено право громадян на висловлення волі щодо належного поведіння з тілом після смерті, зокрема може йтися про згоду чи незгоду на проведення патолого-анатомічного розтину, на вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантів, побажання бути похованим у певному місці, за певними звичаями, поруч із раніше померлими родичами чи бути підданим кремації, доручення виконати своє волевиявлення певній особі, інші доручення, що не суперечать законодавству. Отже, вітчизняне законодавство не містить заборони передбачити у заповіті обов'язок певного спадкоємця чи спадкоємців виконати дії немайнового характеру у вигляді організації посмертного забору та кріоконсервації біоматеріалу померлого з метою подальшого використання. Однак таке використання вже буде залежати від волі, бажання чи потреби родичів, членів сім'ї чи інших визначених у заповіті спадкоємців, на реалізацію репродуктивних прав померлого, які він не встиг реалізувати за життя, або ж збереження гемопоетичних стовбурових клітин, якщо у спадкоємців є загроза розвитку відповідної хвороби, при якій знадобиться трансплантація кісткового мозку тощо. Водночас, не зважаючи на те, що стаття 1240 ЦК України визначає подібні дії саме обов'язком, а законодавство не передбачає відповідальності за невиконання такого обов'язку, його скоріше можна розглядати як можливість для спадкоємців померлого отримати від нього біоматеріал і розпорядитися ним із метою реалізації немайнових прав спадкодавця після його смерті.

Висновки. Таким чином, на підставі викладеного, можна констатувати, що законодавство України не містить правових норм, які закріплюють правову природу біоматеріалу людини та регулюють його правовий режим. Така ситуація не дозволяє встановити, чи включається до складу спадщини біоматеріал померлого, який було відокремлено від тіла за життя спадкодавця та поміщено до біобанку або кріосховища відповідного закладу охорони здоров'я. Однак договірний порядок регулювання відносин надання медичних послуг із забору та зберігання біоматеріалу пацієнта допускає визначення юридичної долі біоматеріалу на випадок смерті пацієнта. Крім того, чинне законодавство не забороняє призначити спадкоємця біоматеріалу у заповіті. Однак з огляду на специфічність досліджуваного об'єкту цивільних прав та з метою уникнення проблемних питань спадкування біоматеріалу за законом, доцільно передбачити у ЦК України сингулярне правонаступництво на біоматеріал спадкодавця. У тому ж випадку, коли на момент смерті біоматеріал не було відокремлено від тіла померлого, його можна посмертно вилучити, зберегти та використати для забезпечення немайнових прав спадкодавця, які він не встиг реалізувати за життя, у разі прямого покладення на спадкоємців у заповіті обов'язку вчинити відповідні дії немайнового характеру.

Список використаних джерел:

1. Квіт Н.М. Цивільно-правові форми створення та використання біобанків в Україні : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.03 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2020. 494 с.
2. Квіт Н.М. Правове регулювання поняття біологічних матеріалів як складової біобанку та їх співвідношення з анатомічними матеріалами. *Медичне право*. 2019. № 2(24). С. 35-46.
3. Васильев Г. С. Человеческий биоматериал как объект права. *Правоведение*. 2018. Вип. 62, №2. С. 308-361.
4. Коробцова Н.В. Правовой статус биоматериалу людини. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 156. С. 28-39.
5. Пташник І. Р. Цивільно-правове регулювання трансплантації в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / І. Р. Пташник. – Київ, 2016. – 211 с.
6. Белова Д.А. Правовой режим репродуктивного биологического материала. *Геноте*. 2021. Том 74. № 7. С. 111-121.
7. Шелютто М. Л. Дети, зачатые после смерти родителя: установление происхождения и наследственные права. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2016. № 4. С. 91–98.
8. Лоренц Д. В. Квизизавещания человеческих органов и тканей. *Нотариальный вестник*. 2013. № 1. С. 36–43.
9. Андреева М. Л. Генный материал: юридические проблемы владения и наследования. *Актуальные вопросы российского и международного права*. 2012. № 1.
10. Бурмистрова Е.В. Установление происхождения детей при посмертной репродукции с использованием метода суррогатного материнства. *Семейное и жилищное право*. 2014. № 3. С. 6-9.
11. Sweden Genetic Integrity Act (2006). URL: <https://www.icj.org/soginationallegislat/sweden-genetic-integrity-act-2006/> (дата звернення: 27.07.2022).
12. Стеблева Е.В. Правовое регулирование посмертного суррогатного материнства. *Семейное и жилищное право*. 2011. № 3. С. 23-30.
13. Кірик А.Ю. Гарантії прав спадкоємців у разі покладення на них заповітлм обов'язків немайнового характеру. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2020. Випуск 4 (48). С. 75-79.

**ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО,
ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

УДК 346
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.6>

ЛИШЕНЮК В. К.

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО СТАТУСУ
ЗОВНІШНЬОГО ТА ВНУТРІШНЬОГО КОНСУЛЬТАНТІВ**

**THE COMPARATIVE ANALYSIS OF LEGAL STATUS
OF THE EXTERNAL AND INTERNAL CONSULTANTS**

Стаття присвячена порівняльному аналізу особливостей діяльності зовнішнього та внутрішнього консультантів, встановленню ключових ознак, що дозволяють відрізнити консалтингову діяльність від трудової. Визначено, що зовнішні консультанти надають відповідну консалтингову послугу за консалтинговими договорами і при цьому вони є адміністративно незалежними від замовника відповідної послуги. Зокрема, автором підкреслюється, що зовнішні консультанти самостійно організовують діяльність щодо надання консалтингових послуг, не підпорядковуються правилам внутрішнього трудового розпорядку клієнта, а також не зобов'язані дотримуватися інструкцій замовника щодо порядку та особливостей надання послуги. Зовнішні консультанти отримують винагороду за надані консалтингові послуги і водночас не мають прав претендувати на отримання трудових пільг та гарантій, що передбачені законодавством. Внутрішні консультанти є працівниками суб'єкта господарювання, який потребує отримання відповідної консалтингової послуги. Такі консультанти знаходяться в штаті роботодавця, працюють на основі трудового договору та надають відповідні послуги в межах своїх службових обов'язків. У дослідженні підкреслюється фінансова та адміністративна залежність внутрішніх консультантів від роботодавця. Розкрито причини формування служб внутрішніх консультантів у межах компанії.

Проаналізовано ключові фактори для відмежування консалтингових та трудових відносин в іноземних країнах, а саме Швейцарії, Італії, Бразилії та Індії. Встановлено перелік відповідних факторів, а саме рівень контролю замовника над роботою консультанта, свобода та незалежність консультанта у ході надання консалтингової послуги, здійснення діяльності консультантом на власний ризик. Досліджено судову практику щодо розмежування трудових та інших відносин в Україні. Підкреслено, що окремі ознаки трудової діяльності можуть бути характерними й для надання консалтингової послуги зовнішнім (незалежним) консультантом, саме тому для встановлення природи відносин між консультантом та клієнтом доцільно комплексно оцінювати особливості їхньої взаємодії, враховуючи всі відповідні ознаки діяльності.

Акцентовано увагу, що особливості залучення зовнішнього консультанта повинні бути врегульовані в консалтинговому договорі, зокрема необхідно чітко визначати обсяг консалтингової послуги, гарантії незалежності консультанта від замовника. Також у ході дослідження встановлено ключові положення, які доцільно

включати в консалтингові договори для усунення ризику визнання відповідного консультанта працівником замовника консалтингової послуги.

Ключові слова: консалтингова діяльність, консультант, працівник, консалтинговий договір, консалтингова послуга.

The article is devoted to a comparative analysis of activities of the external and internal consultants, as well as identification of key features which may be used for distinguishing of the consulting and labour activities. The author determined that external consultants provide the relevant consulting service under consulting contracts and at the same time such consultants are administratively independent from the customer of the relevant service. The external consultants independently organize their activities related to the provision of consulting services and are not obliged to comply with the client's work schedule and to follow the customer's instructions regarding the procedure and specifics of service provision. External consultants receive remuneration for the provided consulting services, but do not have rights to claim benefits and guarantees provided by employment law.

The internal consultants are employees of the person who needs the consulting service. Such consultants are the employer's staff, work on the basis of an employment agreement and provide relevant services within the scope of their official duties. It is highlighted the financial and administrative dependence of internal consultants on their employer. The relevant reasons to establish internal consultants services within the company are revealed.

The author analysed key factors for distinguishing consulting and labour relations in foreign countries, namely Switzerland, Italy, Brazil and India. A list of relevant factors has been established, namely, the level of customer control over the consultant's work, the consultant's freedom and independence in the course of the consulting service provision, the consultant acts at its own risk. The author analysed the Ukrainian court practice in respect of the difference of labor and other relations. It is emphasized that certain signs of labor activity may characterize provision consulting services by an external (independent) consultant. Therefore, to establish the nature of the relationship between the consultant and the client, it is advisable to comprehensively evaluate the features of their interaction, taking into account all relevant factors and characteristics.

It was emphasized that the specifics of engaging an external consultant should be regulated in the consulting agreement, in particular, it is advisable to clearly define the scope of the consulting service, guarantees of independence from the customer. In addition, the study showed key provisions to be included in the consulting contracts to eliminate the risk of recognizing the consultant as an employee of the client of the consulting service.

Key words: consulting activity, consultant, employee, consulting agreement, consulting service.

Вступ. Роль консалтингової діяльності поступово зростає у сфері господарювання в Україні. Поширеною практикою є звернення суб'єктів господарювання за отриманням консультації щодо уникнення або усунення наслідків певної проблеми, яка виникла під час здійснення господарської діяльності. Надати відповідну консалтингову послугу може стороння (незалежна) особа, яка має професійні знання у відповідній сфері. Однак, суб'єкт господарювання може звернутися для вирішення проблеми й до свого працівника – внутрішнього консультанта. Таким чином, виникає необхідність у аналізі особливостей залучення до діяльності зовнішнього та внутрішнього консультантів, а також специфіки консалтингових договорів. Недостатня дослідженість цих питань у науковій доктрині зумовили вибір теми цієї статті.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження відмінностей між зовнішнім та внутрішнім консультантом, зокрема з урахуванням існуючих доктринальних положень, законодавства та практики правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості діяльності зовнішнього та внутрішнього консультантів досліджувалися у наукових працях вчених-економістів, зокрема О. Бутиліна, Л. Довгань, Ю. Дзюбенко тощо. Однак, у правовій доктрині відсутнє комплексне

дослідження правового статусу зовнішнього та внутрішнього консультантів та особливостей їхнього залучення до надання консалтингової послуги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Залежно від відношення до клієнтської організації у науковій доктрині виділяють зовнішніх та внутрішніх консультантів. При цьому під зовнішніми консультантами розуміють незалежних від клієнта осіб, які оперують передовими знаннями і навичками [1, с. 29]. Досліджуючи особливості політичного консалтингу, Посадський А. визначає зовнішніх консультантів як «...незалежних фахівців, які не входять до складу політичного осередку та виконують свої функції згідно укладеного договору» [2, с. 76].

Внутрішні консультанти, як правило, є в штаті персоналу великих компаній та працюють у окремому підрозділі, де надають консультування з різноманітних сфер діяльності. Поява посади внутрішнього консультанта обумовлена необхідністю комерційної таємниці, конфіденційністю отримуваної інформації конкуренцією тощо. Внутрішні консультанти можуть залучати для вирішення великого обсягу питань, зокрема можуть оцінювати обґрунтованість запрошення зовнішніх консультантів, координувати роботу над проектом, займатися впровадженням наданих рекомендацій [3, с. 31]. Варто підкреслити, що внутрішні консультанти також можуть здійснювати первинний аналіз відповідної проблеми, що постала перед клієнтом та надавати перші рекомендації для подолання цієї проблеми. Як правило, клієнти звертаються за отриманням консалтингової послуги у зовнішнього консультанта, якщо працівники клієнта не мають достатнього досвіду, знань та експертизи для вирішення відповідної проблеми або не мають права здійснювати таку діяльність у зв'язку із вимогами законодавства.

Основними перевагами внутрішніх консультантів є економія коштів, доступність консультантів у будь-який час, глибоке знання справ, стилю роботи й управління, організаційної культури і політики організації; конфіденційність. Однак, таке консультування може бути шкідливим за відсутності чітких взаємних зобов'язань компанії і внутрішніх консультантів, безсистемного їх використання. Рекомендації служби внутрішнього консультування, яка має низький статус і позбавлена доступу до вищого керівництва, не матимуть авторитету і довіри [1, с. 29].

На практиці набувають поширення спільні групи, які складаються із зовнішніх і внутрішніх консультантів. Перевагами таких спільних груп є скорочення накладних витрат, більш швидке вивчення проблеми, більш легке впровадження змін та передача знань від зовнішніх консультантів. За такого підходу зовнішні консультанти діють на партнерських засадах із внутрішніми консультантами, оскільки в багатьох випадках тактично більш правильно давати спільні пропозиції як напрацювання внутрішніх підрозділів [1, с. 29-30]. Доцільність одночасного застосування спільних груп можна оцінити залежно від таких факторів: масштабність проекту, складність проблем, обмежені терміни для вирішення проблеми, потреба в спеціальних знаннях і навиках, яких немає в клієнтській організації [3, с. 31].

Для встановлення різниці між внутрішнім та зовнішнім консультантом доцільно звернутися до судової практики щодо порядку визначення трудових відносин. У постанові Верховного Суду від 6 лютого 2020 року у справі № 0840/3690/18 зроблено висновок: «трудовий договір – це угода щодо здійснення і забезпечення трудової функції. За трудовим договором працівник зобов'язаний виконувати не якусь індивідуально-визначену роботу, а роботу з визначеної однієї або кількох професій, спеціальностей, посади відповідної кваліфікації, виконувати визначену трудову функцію в діяльності підприємства. Після закінчення виконання визначеного завдання трудова діяльність не припиняється. Предметом трудового договору є власне праця працівника в процесі виробництва» [4]. Аналогічна позиція була викладена й в інших постановках Верховного Суду, зокрема від 8 травня 2018 року у справі № 127/21595/16-ц, від 24 грудня 2019 р. у справі № 823/1167/16.

Крім цього, у постанові Верховного Суду від 13 квітня 2020 року у справі № 344/2293/19 підкреслено, що «установлення факту наявності трудових відносин між робітником і роботодавцем можливе при встановленні виконання робітником трудових функцій, підпорядкування робітника правилам внутрішнього трудового розпорядку, забезпечення робітнику умов праці та виплати винагороди за виконану роботу» [5].

Таким чином, внутрішній консультант знаходиться в штаті клієнта та працює на основі трудового договору. Зовнішній консультант не знаходиться в трудових відносинах із замовником консалтингової послуги.

Варто зазначити, що загальні правила відмежування внутрішніх та зовнішніх консультантів є доволі схожими в іноземних державах, що різняться між собою системами права та географічним положенням. Нижче ми аналізуємо відповідні правила та підходи до розмежування внутрішніх та зовнішніх консультантів у Швейцарії, Італії, Бразилії та Індії.

Швейцарія. У своєму рішенні 4С.276/2006 від 25 січня 2007 року Верховний суд встановив Швейцарії ключові фактори, що відрізняють незалежного консультанта від працівника компанії, а саме:

- консультант здійснюється діяльність на власний ризик;
- консультант не надає послуги виключно одному клієнту;
- має право надавати послуги декільком компаніям-клієнтам;
- між консультантом та компанією-клієнтом відсутня підпорядкованість;
- консультант вільно організовує свою діяльність, зокрема визначає види діяльності, власний графік та робоче місце;
- винагорода консультанта не є фіксованою [6, с. 1].

Індія. Рівень контролю над роботою консультанта – це ключовий фактор для відмежування працівників компанії та консультантів. Так, консультант має свободу та гнучкість у наданні послуг на основі своїх знань та досвіду з мінімальним наглядом і контролем з боку клієнта. Незалежний консультант може бути проінструкований клієнтом щодо характеру консалтингових послуг, що є предметом договору, але не може бути зобов'язаний надавати ці послуги в чітко визначений спосіб. Отже, при визначенні характеру відносин між сторонами доцільно враховувати такі фактори:

- рівень контролю за працівником / зовнішнім консультантом;
- інтеграція працівника в бізнес клієнта;
- обов'язок виплати винагороди та утримувати внески на соціальне страхування;
- відповідальність за організацію роботи та надання обладнання;
- характер взаємних обов'язків сторін;
- умови договору між сторонами [7, с. 1].

Італія. Консалтингові договори підпадають під більш широкую категорію «автономне працевлаштування», що може включати професіоналів із різних сфер діяльності. Як правило, доступ до таких консалтингових професій чітко регламентований законом. Консультант вважається незалежною особою і його контракт з роботодавцем відрізняється від звичайного трудового договору. Однак, у певних випадках консультант може вважатися працівником клієнта і вимагати надання йому трудових прав та гарантій, зокрема якщо:

- робоче місце консультанта знаходиться в офісі клієнта;
- консультант підпорядкований клієнту і виконує його вказівки щодо здійснення консалтингового проекту, наприклад дотримується визначеного графіку роботи [8, с. 1].

Бразилія. Існує можливість того, що консультант може бути визнаний працівником клієнта, якщо положення договору між сторонами містять елементи трудової угоди, наприклад щодо підпорядкування клієнту. У разі встановлення факту трудових відносин, консультант має право на отримання відповідних трудових пільг від роботодавця. Крім цього, клієнт може отримати адміністративне стягнення за результатами державної перевірки працевлаштування консультанта [9, с. 1].

Нижче ми описуємо ознаки консалтингових та трудових відносин, що встановлені у практиці Швейцарії, Італії, Бразилії та Індії.

Швейцарія. Відповідними ознаками, що притаманні консалтинговій діяльності є такі:

- консультант здійснює діяльність від власного імені та за власний рахунок;
- консультант використовує власне приміщення, обладнання тощо;
- наявність у консультанта принаймні трьох постійних клієнтів;
- консультант має право припинити надання консалтингової послуги в будь-який час, а також призначити заміну для надання відповідної послуги;
- консультант зареєстрований як незалежний підрядник для цілей соціального забезпечення.

Відповідні правовідносини можуть бути класифіковані як трудові, якщо:

- працівник зобов'язаний дотримуватися інструкцій роботодавця щодо виконання завдань, робочого графіка, місця роботи тощо, вести облік робочого часу;
- працівник зобов'язаний виконувати відповідну роботу особисто;
- наявне застереження про заборону конкуренції із роботодавцем в трудовому договорі;
- працівник зобов'язаний знаходитися на робочому місці (фізично у певний час);
- працівник використовує приміщення та обладнання роботодавця для роботи;
- винагорода виплачується не за результат праці, а за витрачений час;
- наявний випробувальний термін для прийняття на роботу;

– відбувається інтеграція працівника в компанію роботодавця (наприклад, наявність робочої електронної пошти в компанії) [6, с. 3].

Індія. Ознаки консалтингових відносин:

- консультанту виплачується винагорода за надання послуг;
- мінімальний рівень контролю клієнта над консультантом: клієнт може поставити завдання, але не має права вказувати консультанту яким чином його виконувати;
- консультант має право надавати послуги іншим клієнтам;
- клієнт не зобов'язаний відшкодовувати витрати консультанта;
- консультант не зобов'язаний працювати у приміщеннях клієнта, а також дотримуватися часу роботи, встановленого для працівників клієнта.

Ознаки трудових відносин:

- працівнику виплачується заробітна плата за роботу;
- роботодавець має повний контроль над робочою діяльністю працівника, зокрема має право ставити завдання та вказувати яким чином воно повинно бути виконане;
- як правило, працівник зобов'язаний приділяти весь свій робочий час завданням роботодавця;
- на працівника поширюється законодавство про трудові пільги;
- працівнику може надаватися надається посвідчення працівника, відповідне обладнання для роботи тощо [7, с. 1].

Італія. Ознаки консалтингових відносин:

- консультант може найняти заміну, якщо це дозволено контрактом або впливає із специфіки консалтингової послуги);
 - як правило, консультант не зобов'язаний досягти певного чітко визначеного результату;
 - консультант не підпорядкований роботодавцю.
- Однак, консультант може вважатися працівником, якщо він:
- має робоче місце в офісі клієнта або інтегрований в його робоче середовище;
 - адміністративно підпорядкований роботодавцю, а саме виконує вказівки щодо виконання завдань, не має свободи у виборі способу організації та виконання роботи, дотримується робочого графіка;
 - зобов'язаний досягти певних чітких результатів роботи [8, с. 2].

Бразилія. Ознаки консалтингових відносин:

- консультант самостійно керує своїм робочим часом;
- консультант є економічно та адміністративно незалежним;
- консультант має право відмовитися від надання послуги, однак контракт може передбачати відповідні штрафні санкції;
- консультант використовує власне обладнання та має право залучати до надання послуги помічників.

Ознаки трудових відносин:

- роботодавець встановлює та контролює робочий час працівника;
- працівник отримує заробітну плату за роботу;
- працівник підлягає адміністративному нагляду;
- до працівника можуть застосовуватися дисциплінарні стягнення;
- працівник використовує приміщення та обладнання роботодавця [9, с. 2].

Науковою доктриною та практикою правозастосування встановлено рекомендації як уникнути ризику визнання зовнішнього консультанта працівником клієнта. Відповідне питання повинно бути врегульовано на рівні консалтингового договору, а саме сторонам договору доцільно включити положення, що підкреслювали б незалежність консультанта від замовника консалтингової послуги.

Зокрема, у договорі варто врегулювати особливості надання консалтингової послуги, а саме зазначити, що консультант:

- має право надавати послуги іншим клієнтам;
- самостійно організовує процес надання послуги;
- має право призначити заміну для виконання консалтингового договору;
- самостійно сплачує відповідні податки;
- є незалежним постачальником послуг і має право на оплату наданих послуг;
- не має права на пільги та надбавки, що надаються працівникам клієнта.

Враховуючи практику правозастосування іноземних країн, у **консалтинговому договорі варто уникати** положень, що вказують на підпорядкування консультанта, зокрема норми, що передбачають:

- погодинну або місячну оплату праці;
- наявність вихідних;
- надання обладнання для роботи, обов'язок консультанта працювати у приміщеннях клієнта;
- обов'язок консультанта працювати певну кількість днів;
- відшкодування витрат консультанта;
- заборону або обмеження конкуренції.

На основі аналізу іноземного досвіду, ми можемо зробити висновок, що відмежування консалтингових та трудових відносин ґрунтується на майже ідентичному переліку ознак. Варто підкреслити, що загалом відповідні ознаки також є притаманними для консалтингових та трудових відносин в Україні. Наприклад, працівник також є адміністративно підпорядкованим своєму роботодавцю та виконує роботу відповідно до його інструкцій, доволі поширеною практикою є залучення субпідрядників до надання консалтингових послуг у межах одного проекту [10, с. 73]. При цьому важливе значення має чітке визначення обсягу консалтингової послуги у договорі між сторонами. Відповідно до практики Верховного суду предметом трудових договорів є процес праці, а не її кінцевий результат. Фізичні особи повинні виконувати систематично певні трудові функції відповідно до визначеного виду виконуваної роботи, у встановлений строк. При цьому, в договорах не визначається обсяг виконуваної роботи, а обумовлюється у вигляді зобов'язання виконувати роботи (надавати послуги) [4].

Таким чином, клієнт має право задавати чіткі вимоги до консалтингового проекту, строків та етапності його виконання, однак він обмежений у регулювання порядку надання консалтингової послуги (процесу організації відповідної діяльності консультанта).

При цьому варто звернути увагу, що певні класичні ознаки трудової діяльності можуть мати місце під час надання консалтингової послуги й незалежним консультантом, а саме:

Фіксованість винагороди консультанта. Як правило, консалтингові договори передбачають фіксований розмір винагороди консультанту за надання певної послуги. Однак, на практиці консалтингові договори також можуть встановлювати особливий порядок нарахування винагороди – за кількістю годин, що були витрачені консультантом для надання відповідної послуги замовнику. Наявність такої погодинної оплати не повинна автоматично вказувати на трудові відносини та може розцінюватися як звичайна практика здійснення господарської діяльності (наприклад, законодавство прямо передбачає можливість виплати винагороди адвокату за погодинними ставками) [11].

Облік робочого часу. У разі встановлення винагороди консультанта залежно від витрачених годин, консультант повинен забезпечити ведення відповідного обліку. Порядок та особливості ведення такого обліку визначається консультантом або його роботодавцем (консалтинговою компанією), однак на нашу думку, ведення такого обліку повинно відбуватися у певній базі даних через чітко визначені проміжки часу. Також при веденні обліку робочого часу варто зазначити таку інформацію: точну кількість годин, витрачених на консалтинговий проект, дату роботи над проектом, короткий опис відповідної діяльності консультанта.

Використання приміщення клієнта для роботи. У виключних випадках на практиці консультант справді може надавати консалтингову послугу в приміщенні клієнта, наприклад працювати у спільній робочій групі із внутрішніми консультантами, проводити робочі зустрічі, здійснювати перевірки конфіденційної документації. У такому випадку необхідно підходити комплексно до аналізу природи таких відносин між консультантом та клієнтом та звертати увагу на характер інтеграції консультанта в організацію клієнта.

Ризик визнання консультанта працівником клієнта може бути мінімізований, якщо консалтинговий договір чітко визначатиме обсяг консалтингової послуги та гарантії незалежності консультанта. Однак при визначенні характеру відносин між сторонами (консалтингові або трудові) суди аналізують не лише термінологію та положення договору, а й фактичний характер відносин. Наприклад, згідно з законодавством Швейцарії, наміри сторін повинні встановлюватися незалежно від будь-яких неточних (нечітких) положень або термінів, що могли бути використані помилково або щоб приховати справжній характер договору. Суддя повинен тлумачити угоду, оцінюючи фактичні обставини, що вказують на консалтингові або трудові відносини незалежно від формулювань, використаних в договорі [6, с. 2].

Висновки і пропозиції. Отже, клієнт підписує консалтинговий договір з метою отримання певної послуги, процес організації надання відповідної послуги зазвичай не регулюється відповідним договором. Зовнішній консультант є адміністративно незалежним від клієнта, а саме він самостійно організовує свою роботу, виконує її на власний ризик, не підпорядковується правилам внутрішнього трудового розпорядку клієнта, хоча і може бути з ними ознайомлений. Зовнішній консультант отримує виключно винагороду за надану послугу, але не має права на пільги, компенсації та гарантії, що встановлені трудовим законодавством. Особливості залучення зовнішнього консультанта повинні бути чітко врегульовані в консалтинговому договорі, зокрема обсяг консалтингової послуги та гарантії незалежності консультанта від замовника.

Список використаних джерел:

1. Бутиліна О. В. Управлінське консультування: навч.-метод. посіб. Харків: Видавництво «Форт», 2014. 165 с.
2. Дзюбенко Ю. М. Зовнішнє та внутрішнє політичне консультування: переваги та недоліки. *Актуальні проблеми політики*. 2019. № 63. С. 73-81.
3. Довгань Л. Є., Малик І. П., Семенченко Н.В. Навчальний посібник до вивчення дисципліни «Управлінський консалтинг» для студентів спеціальності 073 «Менеджмент і бізнес адміністрування» освітньо-кваліфікаційного ступеню магістр: навч. посіб. / за ред. Т. В. Лазоренко. Київ : НТУУ «КПІ», 2017. 198 с.
4. Постанова Верховного Суду від 6 лютого 2020 року у справі № 0840/3690/18.
5. Постанова Верховного Суду від 13 квітня 2020 року у справі № 344/2293/19.
6. Consultancy agreements (short form) Q&A: Switzerland. URL: <https://www.bianchischwald.ch/wp-content/uploads/2020/09/sfelg-a-2020-thomsonreuters-consultancy-agreements-qanda-switzerland.pdf>.
7. Consultancy agreements (short form) Q&A: India. URL: https://www.nishithdesai.com/fileadmin/user_upload/pdfs/Research_Papers/Consultancy_agreements_short_form_Q_A_India.pdf.
8. Consultancy agreements (short form) Q&A: Italy. URL: <https://www.lexellent.it/wp-content/uploads/2017/11/PLC-FINAL-VERSION-Consultancy-agreements-short-form.pdf>.
9. Consultancy agreements (short form) Q&A: Brazil. URL: <https://www.veirano.com.br/Upload/Publicacoes/Veirano-Consultancy-agreements-QA-Brazil.pdf>.
10. Охріменко О. О., Кухарук А. Д. Міжнародний консалтинг : навчальний посібник. Київ : НТУУ «КПІ». 2016. 184 с.
11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.

МИРОШНИЧЕНКО В.Р.

ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ МЕТОДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДАТКОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

METHODS OF ACTIVITY OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES IN THE FIELD OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF TAX SECURITY OF UKRAINE

У статті розглянуті особливості застосування різних методів в діяльності органів публічної адміністрації у сфері забезпечення податкової безпеки України. Відображено особливості методів переконання, примусу, стимулювання, сервісної групи методів, нагляду та контролю. Наголошено, що у загальному метод переконання закріплений у положенні Податкового кодексу України – забезпечення інформування громадськості про реалізацію державної податкової і митної політики. Деталізація зазначеного методу знайшла своє відображення в Положеннях про Державну податкову службу України та Державну митну службу України, зокрема, організація у засобах масової інформації роз'яснювальної роботи, надання консультації з питань практичного застосування окремих норм законодавства з питань податкової та митної справи, забезпечення проведення консультацій з громадськістю з питань реалізації державної податкової та митної політики тощо. Визначено, що після методу переконання, якщо не було досягнуто результатів, застосовується метод примусу, в межах якого розглянуто заходи обтяжуючі (майнові) (арешту майна платника податків та реалізація майна, що перебуває в податковій заставі) та стимулюючі (зупинення видаткових операцій та арешт коштів та інших цінностей, що перебувають у банку), а також здійснено їх відмежування.

Окремо проаналізовано метод заохочення (стимулювання) та сервісну групу методів. Проведено відмежування методу заохочення (стимулювання) від стимулюючого заходу примусу (як методу). Підкреслено, що останній з них стимулює створення умов для можливості виконання органом публічної адміністрації своїх функцій у випадку порушення платником податків встановлених правил поведінки. Серед методів стимулювання виділено спеціальний податковий режим, усунення подвійного оподаткування, податкову пільгу, перенесення встановленого податковим законодавством строку сплати податку та збору або його частини на більш пізній строк. Зроблено висновок, що лише органічне поєднання окремих методів з врахуванням особливостей соціально-економічних процесів, що відбуваються у суспільстві, здатне забезпечити ефективну діяльність органів публічної адміністрації у сфері забезпечення податкової безпеки України.

Ключові слова: податкова безпека, методи діяльності публічної адміністрації, переконання, примус, стимулювання, нагляд, контроль.

The article examines the peculiarities of the application of various methods in the activity of public administration bodies in the field of ensuring tax security of Ukraine. Features of methods of persuasion, coercion, stimulation, service group methods, supervision and control are reflected. It is emphasized that in general, the method of persuasion is enshrined in the provision of the Tax Code of Ukraine – provision of informing the public about the implementation of the state tax and customs policy. The detailing of the specified method was reflected in the Regulations on the State Tax Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine, in particular, the organization of explanatory work in the mass media, the provision of advice on the practical application of certain legislation on tax and customs matters, ensuring the conduct of consultations with the

public on implementation of state tax and customs policy, etc. It was determined that after the method of persuasion, if results were not achieved, the method of coercion is used, within the scope of which aggravating (property) measures are considered (seizure of the property of the taxpayer and realization of property under tax lien) and stimulating (stopping of expenditure transactions and seizure of funds) and other valuables held by the bank), and their delimitation was also carried out.

The method of encouragement (stimulation) and the service group of methods were analyzed separately. A distinction was made between the method of encouragement (stimulation) and the stimulating measure of coercion (as a method). It is emphasized that the last of them stimulates the creation of conditions for the possibility of the public administration body performing its functions in the event of a taxpayer's violation of the established rules of conduct. Among the methods of stimulation, a special tax regime, elimination of double taxation, tax relief, postponement of the deadline for payment of tax and collection or its part established by the tax legislation to a later date are highlighted. It was concluded that only an organic combination of individual methods, taking into account the peculiarities of socio-economic processes taking place in society, can ensure the effective activity of public administration bodies in the field of ensuring tax security of Ukraine.

Key words: *tax security, public administration methods, persuasion, coercion, stimulation, supervision, control.*

Вступ. Діяльність органів публічної адміністрації спирається на поєднання певних форм та методів, оптимальне співвідношення яких робить цей процес ефективним. Не виключення і діяльність у сфері забезпечення податкової безпеки України. До того ж сьогодні потребує нових підходів до обрання їх комплексу, адже метод поза формою – це лише можливість у руках суб'єкта здійснювати свій вплив на об'єкт. Форма дає уявлення про характер діяльності, ті шляхи, якими органи публічної адміністрації впливають на об'єкт, а метод показує, якими прийомами і способами вони реалізують свої повноваження [1, с. 183-184].

Питання, пов'язані з особливостями застосування органами публічної адміністрації у своїй діяльності різних форм та методів, розглядала низка вчених серед яких Вишневецький М.В., Волинець В.В., Галуцько В.В., Горбач О.В., Гурковський М.П., Дембіцька С.Л., Дорошенко Д.П., Єсімов С.С., Журавель Я.В., Коломовець Т.О., Колпаков В.К., Короєд С.О., Кузьменко О.В., Курило В.І., Ліпський В.В., Пастух І.Д., Рогозіннікова К.С., Сергєєв С.О., Смілий І.А. та інші. Проте, проблематика щодо використання окремих методів в ході забезпечення податкової безпеки України потребує додаткового висвітлення.

Метою статті є висвітлення особливостей окремих методів діяльності органів публічної адміністрації у сфері забезпечення податкової безпеки України та розроблення шляхів їх вдосконалення з врахуванням процесів, що відбуваються сьогодні у суспільстві.

Результати дослідження. Під методами діяльності публічної адміністрації розуміється спосіб, прийом практичної реалізації її суб'єктами завдань і функцій у повсякденній діяльності на основі закріпленої за ними компетенції, у встановлених межах та у встановленій формі [2, с. 483]. Загалом методи діяльності впливають із загальної мети діяльності органів публічної адміністрації. Так, метою діяльності зазначених органів у сфері забезпечення податкової безпеки є розроблення та впровадження такої системи заходів, що здатна забезпечити стійкість та збалансованість податкової системи держави до внутрішніх і зовнішніх загроз. При цьому кожен орган публічної адміністрації може застосовувати відповідні методи лише з врахуванням тих меж повноважень, які закріплені у чинному законодавстві.

Основним та визначальним в організації фіскальних правовідносин між контролюючими органами та платниками податків визнають метод переконання [3, с. 100]. Він ґрунтується на авторитеті держави, Конституції та законів України, свідомому ставленні громадян до своїх обов'язків [4, с. 93]. Ми підтримуємо точку зору, що метою його застосування є формування усвідомлення та внутрішнього визнання суспільством того, що чинні нормативні приписи відповідають інтересам громадян і держави, справедливо захищаючи права, свободи та інтереси людини і громадянина; зі свого боку спільнота має реальні важелі впливу, які зумовлюють можливість зміни та удосконалення встановлених нормативних приписів [5, с. 82].

Метод переконання у сфері забезпечення податкової безпеки полягає у впливі на свідомість та поведінку платників податків з метою формування у них правомірної поведінки щодо обрахування та сплати податків, розуміння необхідності добровільно та сумлінно виконувати вимоги податкового законодавства. Він полягає у проведенні роз'яснювальної роботи серед населення щодо добровільної сплати податків, створення такої думки у суспільстві, яка б не давала би можливості платнику вагатися чи сплачувати податки, чи ні.

Метод переконання в діяльності органів публічної адміністрації у сфері забезпечення податкової безпеки України реалізується в різних формах, зокрема: правове виховання, постійне інформування населення про зміни в податковому законодавстві та відповідних підзаконних нормативно-правових актах, агітаційно-роз'яснювальна робота серед населення, застосування заходів заохочення до добросовісних платників податків, робота з правопорушниками, особами з так званих груп ризику, поширення та популяризація передового досвіду боротьби з порушеннями податкового законодавства [3, с. 100].

Сьогодні наявні всі підстави для того, щоб розглядати переконання як один із загальних та базових методів впливу на податкові відносини в умовах зміни акцентів взаємовідносин держави та платників податків з метою забезпечення їх відповідності вимогам законодавства [6, с. 55]. Метод переконання закріплений у ст. 19-1 ПК України, а саме, забезпечення інформування громадськості про реалізацію державної податкової і митної політики. Зазначений метод деталізований у Положеннях про Державну податкову службу України та Державну митну службу України [7], де зазначено що служби формують власну інформаційну політику та їх територіальних органів, інформують суспільство про показники роботи, напрями та підсумки їх діяльності, організовують у засобах масової інформації роз'яснювальну роботу, пов'язану із застосуванням законодавства з питань, що належать до компетенції служб, надають консультації з питань практичного застосування окремих норм законодавства з питань податкової та митної справи, забезпечують проведення консультацій з громадськістю, зокрема через громадську раду, з питань реалізації державної податкової та митної політики. Водночас, сьогодні відсутня налагоджена та чітко побудована інформаційна політика зазначених органів, а також відсутні відповідні комунікаційні стратегії з визначеними місією, цілями та ключовими тезами. Така ситуація негативно впливає на результати застосування методу переконання, а також не дозволяє створити умови для забезпечення податкової безпеки держави.

Ще одним недоліком застосування методу переконання у формі інформування та роз'яснювання відзначають відсутність єдиної практики оцінки громадської думки на рівні центральних органів державної виконавчої влади, що спонукає до висновку про незабезпечення належним чином побудови двостороннього зв'язку із громадськістю. Чинним законодавством передбачений обов'язок органу виконавчої влади здійснювати вивчення громадської думки [8], а після отримання підсумкової інформації про результати вивчення громадської думки та її узагальнення забезпечити її врахування під час прийняття органом виконавчої влади остаточного рішення з питань, що потребували вивчення громадської думки. Крім того, в територіальних органах ДПС України працюють регулярні «гарячі лінії» для надання консультацій платникам податків, а також здійснюється моніторинг коментарів та відгуків платників податків. Проте, всі ці заходи, як показують результати опитування респондентів, не демонструють свою ефективність.

Наступним розповсюдженим методом діяльності органів публічної адміністрації у сфері забезпечення податкової безпеки України є метод примусу. Примус – метод впливу держави на свідомість і поведінку осіб, що допускають протиправні вчинки і при цьому виступає допоміжним методом, тобто «застосовується на основі переконання й лише після переконання» [9, с. 132].

Заходи примусу у сфері забезпечення податкової безпеки України доцільно класифікувати за спрямованістю негативного впливу на заходи обтяжуючі (майнові), які безпосередньо спрямовані на зменшення майнового капіталу платника податків (арешт коштів на рахунку платника податків, арешт майна, товарів і реалізація майна, що перебуває в податковій заставі) та стимулюючі (зупинення видаткових операцій та арешт коштів та інших цінностей, що знаходяться у банку) [10, с. 206]. І якщо обтяжуючі спрямовані безпосередньо на стягнення заборгованості платника податків, то стимулюючі заходи примусу спрямовані на стимулювання платника податків забезпечити реалізацію контролюючими органами своїх повноважень щодо застосування інших заходів примусу. Тобто, якщо платник податків не допускає контролюючі органи до реалізації їх законних повноважень, до нього можуть бути застосовані зазначені заходи з метою припинення створення цих перешкод [10, с. 208].

Слід зазначити, що арешт, як захід примусу з точки зору методу діяльності публічної адміністрації у сфері забезпечення податкової безпеки України, відноситься тільки до арешту майна платника податків. Цей арешт, відповідно до п.94.4 ст. 94 ПК України, накладається контролюючим органом на будь-яке майно платника податків (крім грошових коштів) та полягає у забороні платнику податків вчиняти щодо свого майна реалізацію прав розпорядження або користування його майном. На відміну від цього арешт коштів на рахунку платника податків здійснюється виключно на підставі рішення суду шляхом звернення контролюючого органу. Тобто арешт грошових коштів можна визнати опосередкованим заходом примусу як методу діяльності публічної адміністрації.

Ще один захід примусу – реалізація майна, що перебуває в податковій заставі. Відповідно до п. 95.1 ст. 95 ПК України контролюючий орган здійснює продаж майна платника податків, який має непогашений податковий борг, яке перебуває у податковій заставі. Під час продажу майна на товарних біржах він укладає відповідний договір з брокером (брокерською конторою), яка вчиняє дії з продажу такого майна за дорученням контролюючого органу на умовах найкращої цінової пропозиції.

Стимулюючі заходи, на відміну від обтяжуючих заходів, безпосередньо спрямовані не на стягнення податкового боргу з платника податків, а на його заохочення забезпечити реалізацію податковими органами власних повноважень щодо застосування інших заходів примусу [11, с. 63-65]. Ці заходи дозволяють уникнути або попередити перешкоди, що потенційно можуть виникнути під час стягнення контролюючими органами з платників податків податкової заборгованості. До зазначених заходів відносяться зупинення видаткових операцій (п. 20.1.32 ст. 20 ПК України, п. 89.4 ст. 89, п. 91.4 ст. 91 ПК України) та арешт коштів та інших цінностей, що перебувають у банку (пп. 20.1.32 п. 20.1 ст. 20, абз. 2 п. 94.6.2 ст. 94 ПК України) [10, с. 239].

Органи публічної адміністрації, як суб'єкти забезпечення податкової безпеки держави, реалізують владні повноваження шляхом примусу платників податків та податкових агентів до виконання приписів правових норм. При цьому примус як метод діяльності публічної адміністрації у сфері адміністративно-правового забезпечення податкової безпеки України застосовується виключно на правовій основі, спеціально уповноваженими на те державними органами, тільки до конкретних суб'єктів права в зв'язку з їх участю у податкових правовідносинах.

Отже, зазначений метод застосовується, зазвичай, після переконання, якщо відповідні заходи не спричинили зворотній зв'язок і досягнення результатів, що були поставлені суб'єктом владних повноважень [12, с. 360], зокрема, не відбулося вчасне нарахування або перерахування податкових зобов'язань.

Слід погодитись, що методи переконання та примусу – реагування уповноважених суб'єктів на протиправність поведінки платників податків та податкових агентів у спосіб, визначений законодавством, і в міру, продиктовану обставинами [13, с. 156].

Також серед методів діяльності органів публічної адміністрації у сфері адміністративно-правового забезпечення податкової безпеки України можна виділити метод заохочення (стимулювання) та сервісну групу методів. При цьому слід чітко розрізняти метод заохочення (стимулювання) та стимулюючий захід примусу (як методу). Другий з них, як зазначено вище, стимулює створення умов для можливості виконання органом публічної адміністрації своїх функцій у випадку порушення платником податків встановлених правил поведінки.

Метод стимулювання полягає у спонуканні платників податків до дії, застосуванні матеріальних і моральних стимулів, пропаганді позитивного досвіду й наданні різних пільг і нагород суб'єктам, які безпосередньо беруть участь або сприяють ефективному здійсненню функцій держави [14, с. 40]. До методів стимулювання відносяться спеціальний податковий режим (ст. 11 ПК України), усунення подвійного оподаткування (ст. 13), податкова пільга (ст. 30), перенесення встановленого податковим законодавством строку сплати податку та збору або його частини на більш пізній строк (ст. 32).

Сервісна група методів виявляється як у наданні адміністративних послуг (реєстрація платника єдиного податку, включення неприбуткового підприємства (установи, організації) до Реєстру неприбуткових установ та організацій, реєстрація платником ПДВ тощо), усних та письмових податкових консультацій, так і у створенні електронних сервісів, функціонуванні інформаційно-довідкового департаменту тощо. До особливої категорії сервісних засобів адміністративно-правової охорони податкових відносин відносять оприлюднення (оновлення) на офіційному веб-порталі ДПС наборів відкритих даних про платників податку на додану вартість, стан заборгованостей та сплати податків до бюджету, підприємства з ознаками фіктивності тощо [6, с. 55].

Наступна група методів – нагляд та контроль – здійснення контрольно-наглядових заходів з метою забезпечення дотримання податкового законодавства, що забезпечить досягнення належного рівня податкової безпеки держави. Контроль в діяльності суб'єктів публічної адміністрації – діяльність, яку спрямовано на своєчасне виявлення та ліквідацію факторів, що заважають ефективному здійсненню функцій держави та місцевого самоврядування, унеможливаючи забезпечення належного рівня забезпечення публічних інтересів [15, с. 3]. В ході контролю здійснюються наступні кроки: отримання об'єктивної інформації про стан дотримання законності у податковій сфері, її дослідження щодо наявності ознак порушення податкового законодавства та припинення фактів його порушення, встановлення детермінант, що сприяють вчиненню зазначених правопорушень, запобігання вчиненню нових порушень податкового законодавства, а також виявлення осіб, що сприяють або вчиняють порушення податкового законодавства. Наведений перелік кроків, що дозволяють реалізувати загальну мету контролю у досліджуваній сфері, не є виключним. Органи публічної адміністрації, залежно від об'єктивних обставин, що утворюються у певний проміжок часу, здійснюють низку інших кроків, що дозволяють забезпечити податкову безпеку держави.

Загальні способи здійснення контролю у сфері забезпечення податкової безпеки окреслені у ст. 62 ПК України, до яких відносяться ведення обліку платників податків, перевірок дотримання податкового законодавства, моніторинг контрольованих операцій та опитування посадових, уповноважених осіб або працівників платника податків. Також здійснюється контроль за суміжними сферами, зокрема, – готівковим та безготівковим обігом, що надає можливість виявити порушення та запобігти несплаті податків [16, с. 181].

Водночас, особливості економічних процесів, що відбуваються у суспільстві в умовах воєнного часу обумовили певні зміни в застосуванні методів контролю з боку органів публічної влади. Йдеться про те, що тимчасово, на період до припинення або скасування воєнного стану на території України не розпочинаються податкові перевірки, а розпочаті перевірки зупиняються [17]. Водночас, дозволено проводити камеральні перевірки декларацій або уточнювальних розрахунків, до яких подано заяву про повернення суми бюджетного відшкодування, а також усі фактичні перевірки.

Висновок. Розвиток українського суспільства крокує шляхом наближення до європейських цінностей. Сьогодні набувають поширення такі методи діяльності органів публічної адміністрації, що мають потужний і ефективний потенціал впливу на поведінку людей, зокрема, диференційоване оподаткування, антимонопольне регулювання, видача ліцензій на право здійснення тієї чи іншої господарської діяльності, державний контроль (нагляд), тощо. Зазначені методи сприяють посиленню ролі органів публічної адміністрації у реалізації заходів, що спрямовані на дотримання прав, свобод та інтересів людини та громадянина, гарантованих Конституцією України. Наслідком цього є покращення ефективності забезпечення податкової безпеки України.

Список використаних джерел:

1. Гурковський М.П., Єсімов С.С. Основні форми та методи діяльності поліції у сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 171–186.
2. Курс адміністративного права України : підручник / В. Колпаков, О. Кузьменко, І. Пастух та ін. ; за ред. В. Коваленка. Київ :ЮрінкомІнтер, 2012. 808 с.
3. Сергєєв С. О. Методи переконання та примусу у фіскальних правовідносинах між податковими органами та платниками податків. *Право і Безпека*. 2005. № 5. С. 99–102.
4. Волинець В.В. Засоби переконання та стимулювання (заохочення) у забезпеченні зобов'язань за трудовим договором. *Форум права*. 2009. № 1. С. 92–98.
5. Журавель Я.В. Деякі питання застосування методу переконання у публічному адмініструванні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2. С. 81–84.
6. Rogozinnikova K.S. Методи адміністративно-правової охорони податкових відносин: теоретико-правове дослідження. *Право і безпека*. 2019. № 4 (75). С. 53–58.
7. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06 бер. 2019 р. № 227. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text>.
8. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів від 03 лист. 2010 р. № 996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>.

9. Дембіцька С.Л. Переконання як психологічний метод застосування адміністративного примусу. *Право і суспільство*. 2015. № 3(3). С. 131–135.
10. Дорошенко Д.П. Примус у податковому праві : дис. ... д-ра юрид. наук. Спеціальність 12.00.07 – Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Х., 2019. 424 с.
11. Дорошенко Д. П. Обтяжуючі та стимулюючі заходи податковоправового примусу: до розмежування понять. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2017. № 28. С. 63–65.
12. Смілій І.А. Форми та методи діяльності Державної міграційної служби України щодо протидії адміністративним правопорушенням іноземців. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 355–361.
13. Вишневський М.В. Методи адміністративної діяльності суб'єктів публічної адміністрації, що здійснюють адміністративно-правове регулювання діяльності апарату суду в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018. № 36. Т. 1. С. 155–159.
14. Рудик П.А. Основи теорії держави : навчальний посібник. Київ: Вид-во «Алерта». 2013. 208 с.
15. Ківалов С. В. Контроль як напрям діяльності суб'єктів публічної адміністрації. *Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)*. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 2. С. 3–6.
16. Ліпський В.В. Податковий контроль: загальна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 38. Т. 1. С. 180–183.
17. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15 бер. 2022 р. № 2120-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.8>

ДРОЗД О.Ю.

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ

ESSENCE AND CONTENT OF DISTANCE WORK

Наслідком активного розвитку та модернізації сфери трудових правовідносин стала поява нових та популяризація існуючих нестандартних (нетипових) форм зайнятості трудових ресурсів. Однією із таких нестандартних форм праці є дистанційна робота. Тож метою цієї статті є дослідження сутності і змісту дистанційної роботи як однієї із форм нетипової зайнятості. Визначаються передумови і причини збільшення частки дистанційних форм зайнятості в сфері трудових правовідносин, а також аналізується вплив режиму воєнного стану на збільшення кількості дистанційних працівників в Україні. Узагальнюються наукові підходи до розуміння сутності та характерних ознак нетипової зайнятості, розкривається зміст специфічних форм організації трудових відносин, які характеризуються тими чи іншими відхиленнями від стандартної моделі трудового договору. Обґрунтовується доцільність віднесення дистанційної роботи до найбільш поширених форм нетипової зайнятості. З'ясовується етимологічне значення терміну «дистанційна робота», а також узагальнюються наукові підходи до розуміння його сутності та змісту. Аналізується законодавчо закріплена дефініція «дистанційної роботи», визначаються її недоліки та переваги. Надається розгорнута характеристика основним ознаками даної форми організації праці й на основі їх узагальнення формулюється її авторська дефініція, за якою дистанційна робота ґрунтується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій і передбачає повне або часткове виконання працівниками роботи на постійній чи тимчасовій основі поза робочими приміщеннями або територією роботодавця. Виокремлюються різновиди дистанційної роботи та обґрунтовується їх класифікація за часовим, територіальним критерієм та критерієм технічного забезпечення.

Ключові слова: *віддалена робота, дистанційна робота, дистанційна форма зайнятості, надомна робота, нетипова (атипова, нестандартна) зайнятість, строкова робота, телеробота.*

The result of the active development and modernization in the area of labor relations is the emergence of new and popularization of existing non-standard (atypical) forms of employment of labor resources. Distance work is one of such non-standard forms of work. Therefore, the purpose of this article is to study the essence and content of the distance work as one of the forms of atypical employment. The prerequisites and reasons for the increase in the share of distance employment in the area of labor relations have been determined; the influence of the martial law regime on the increase in the number of distance workers in Ukraine has been analyzed. Scientific approaches to understanding the essence and features of atypical employment have been summarized,

the content of specific forms of labor relations organization, which deviate from the standard employment contract, has been revealed. The expediency of assigning distance work to the most common forms of atypical employment has been substantiated. The etymological meaning of the term "distance work" has been clarified, as well as scientific approaches to understanding its essence and content have been summarized. The legally enshrined definition of "distance work" has been analyzed; its disadvantages and advantages have been identified. A detailed description of the main features of this form of labor organization has been provided, and on the basis of their generalization the author's definition has been formulated, according to which distance work is based on the use of information and communication technologies and involves full or partial performance of work by employees on a permanent or temporary basis outside the workplace or the employer's premises. Various types of distant work have been distinguished and their classification according to temporal, territorial and technical criteria has been substantiated.

Key words: *distant work, remote work, distant form of employment, homework, atypical (non-standard) employment, urgent work, telework.*

Постановка проблеми. Останні десятиліття характеризуються активним розвитком та модернізацією сфери трудових правовідносин. Вказані тенденції все помітніше проявляються не лише на глобальному міжнародному ринку праці та у всіх найбільш економічно розвинених державах світу, але також і в Україні. Їх наслідком стала поява нових та популяризація існуючих нестандартних (нетипових) форм зайнятості трудових ресурсів. Однією із таких нестандартних форм праці є дистанційна робота, темпи розвитку якої останнім часом перевищили темпи розвитку усіх разом узятих традиційних форм трудових відносин. Так, за офіційними даними МОП, до 2019 року (тобто до загострення пандемії COVID-19) лише 8 % світової робочої сили (що складає приблизно 260 млн осіб), постійно працювали вдома. При цьому в країнах ЄС цей показник був ще меншим і складав трохи більше 5 % [1]. І якщо 10-15 років тому темпи розвитку дистанційної форми зайнятості були стабільними і зростали приблизно на 20–30%, то під час пандемії COVID-19 вони досягли майже 400 %, оскільки понад 35% працівників перейшли на роботу з дому [2, с. 139].

Однак, було б помилковим зводити усі причини зростання частки дистанційних форм зайнятості виключно до загострення пандемії коронавірусної хвороби. Можна назвати ще цілу низку дійсно важливих факторів, які впливають на цей процес: 1) глобалізація та розширення ринку праці; 2) віртуалізація економічного простору; 3) розробка та впровадження новітніх інформаційних, телекомунікаційних та комп'ютерних технологій; 4) реалізація технологічних та соціальних експериментів у сфері трудових відносин; 5) популяризація нестандартних, інноваційних форм зайнятості; 6) удосконалення та деталізація правового регулювання трудових правовідносин; 7) активізація соціальної активності обмеженомобільних категорій працівників (інвалідів, пенсіонерів, вагітних жінок, осіб, які доглядають за дітьми чи особами похилого віку тощо); 8) впровадження нових форм зменшення соціальної напруженості в трудових колективах (за расовою, національною, статевою, віковою чи іншими ознаками); 9) прагнення працівників працювати у максимально зручних та комфортних для них умовах, без жорсткої прив'язаності до робочого місця, режиму праці та відпочинку, раціонально планувати та використовувати свій робочий час; 10) пошук нових способів скорочення витрат на організацію праці (оренда офісних приміщень, забезпечення необхідним обладнанням та технічними засобами, підтримання відповідних санітарно-гігієнічних, протиепідеміологічних, протипожежних та інших умов).

Окрім перерахованих вище, для нашої держави в останні пів року найбільш актуальною стала ще одна причина збільшення частки дистанційних працівників, яка пов'язана із введенням режиму воєнного стану у зв'язку із повномасштабним воєнним вторгненням РФ в Україну. Окупація значної частини території України, знищення або пошкодження великої кількості підприємств, адміністративних будівель, навчальних закладів, офісних приміщень, а також приватного житла громадян, постійні обстріли і ракетні бомбардування, виїзд за кордон значної частки працездатного населення, збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб це далеко не повний перелік причин, які унеможливають або ж суттєво ускладнюють виконання працівниками своїх трудових функцій у стандартному форматі. Відтак, задля збереження робочих місць, зняття політичної напруги, забезпечення соціально-економічної стабільності в суспільстві, все більша

кількість роботодавців як приватного, так і державного й комунального сектору вдається до впровадження нестандартних форм зайнятості. А оскільки дистанційна робота в переліку таких форм наразі займає лідируючі позиції, науково-теоретичне дослідження її сутності та змісту є досить актуальним.

Стан наукового дослідження проблеми. Сутність і зміст дистанційної роботи як нестандартної форми зайнятості тривалий час перебувають у полі зору науковців. Окремим аспектам цієї тематики присвятили свої дослідження такі вчені, як Н.Б. Болотіна, В.С. Венедиктов, Л.П. Гаращенко, О.В. Демченко, М.І. Іншин, Л.В. Котова, В.П. Кохан, І.І. Моторна, М.М. Моцар, О.В. Моцна, В.О. Носенко, О.С. Прилипко, О.П. Пристайко, В.І. Прокопенко, Я.В. Свічкарьова, О.Г. Середа, С.О. Сільченко, А.В. Шевчук, В.О. Яровий, О.М. Ярошенко та багато інших. Не применшуючи роль і значення проведених ними досліджень, варто зауважити, що в сфері правового регулювання дистанційної роботи багато питань все ще залишаються практично недослідженими. Також, у зв'язку зі стрімким розвитком даної форми трудових відносин, ціла низка проблемних аспектів потребує додаткового наукового опрацювання і конкретизації, застосування комплексного аналізу, сучасного трактування і цілісного бачення.

Мега наукової статті полягає у дослідженні сутності і змісту дистанційної роботи як однієї із форм нетипової зайнятості, окресленні її характерних ознак та різновидів, а також визначенні перспектив її розвитку в сучасних суспільно-політичних умовах, які склались в Україні у зв'язку з введенням режиму воєнного стану.

Виклад основного змісту. Традиційно, дистанційна робота розглядається науковцями як одна із форм нетипової (атипової, нестандартної) зайнятості, під якою прийнято розуміти «діяльність громадян, що заснована на таких правовідносинах, в яких відсутня або видозмінена одна з істотних ознак традиційних трудових правовідносин: особистісна, організаційна або майнова» [3, с. 10]. Розвиваючи наведене визначення, Л.В. Котова визначила декілька ключових ознак нетипової зайнятості: по-перше, це діяльність «працівників певної класифікаційної групи»; по-друге, така діяльність «прямо передбачена або ж не заборонена чинним законодавством»; по-третє, така діяльність характеризується специфічними особливостями і порядком «організації режиму робочого часу, робочого місця і умов праці», які відрізняються від стандартних правил; по-четверте, така діяльність потребує впровадження «спеціального механізму правового регулювання»; по-п'яте, така діяльність вимагає «спеціального організаційно-економічного забезпечення» [4, с. 131].

Визначені ознаки нетипової зайнятості дозволили нам виділити відразу декілька специфічних форм організації трудових відносин, які характеризуються тими чи іншими відхиленнями від стандартної моделі трудового договору: «робота на умовах неповної (часткової) зайнятості» (part-timework), «віддалена робота» (remote work) або як її ще називають «телеробота» (telework, e-work), «дистанційна робота» (distance work), «строкова робота» (fixed-term work) та «короткострокова робота» (short-time work), «надомна робота» (home-based work) або як її ще називають «робота вдома» (work at home), «самозайнятість» (self-employment) та «псевдо-самозайнятість» (pseudo-self-employment), «робота за викликом» (on-call work), «тимчасова агентська робота» (temporary-agency) тощо.

Вище ми перерахували лише найбільш поширені форми нетипової зайнятості. Назвати їх усі наразі об'єктивно неможливо, оскільки дана сфера трудових відносин перебуває у фазі активного розвитку, поступово охоплюючи не лише все більшу кількість працівників виробничих професій, але й також висококваліфікованих представників інтелектуальної праці від програмістів і системних адміністраторів, до юристів, перекладачів, науково-педагогічних і навіть медичних працівників. Однак, безперечним залишається той факт, що дистанційна робота на сьогодні займає чільне, якщо не центральне місце в системі різноманітних форм нетипової зайнятості.

Викладене вище обумовлює необхідність у більш детальному науковому аналізі такої наукової категорії, як «дистанційна робота». І розпочати такий аналіз пропонуємо із з'ясування етимологічного значення даного поняття, а також узагальнення наукових підходів до розуміння його сутності та змісту.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «дистанційний» визначається як «той, що діє на певній віддалі, дистанції», а термін «дистанційно» як «на відстані за допомогою засобів зв'язку» [5, с. 224]. Враховуючи наведені трактування, можна зробити висновки, що при визначенні сутності дистанційної роботи вирішальне значення відіграють такі її характерні риси, як «певна віддаленість (дистанція)» працівників та використання ними «засобів зв'язку». Однак, очевидно, що наведеними ознаками не вичерпується уся специфіка дистанційної

роботи оскільки вони дозволяють відносити до неї безліч інших схожих за своїм змістом форм нетипової зайнятості (в першу чергу телероботу та надомну роботу), що, як сьогодні зазначає більшість науковців, є помилковим.

Більш розгорнуті та деталізовані трактування «дистанційної роботи» та «дистанційних працівників» можна знайти в численних наукових джерелах. Нажаль, обмежений обсяг даної публікації не дозволяє нам проаналізувати їх усі, а тому нижче наведемо лише найбільш популярні точки зору.

Я.В. Свічкарьова дистанційну роботу визначає як «форму виконання працівником трудових обов'язків, яка здійснюється поза приміщеннями роботодавця із використанням для спілкування з керівництвом та колегами інформаційних технологій» [6, с. 133]. Це найбільш широке та уніфіковане трактування дистанційної роботи, яке хоч і не відображає усю її специфіку, однак дозволяє охопити максимально широку сферу нетипових трудових відносин. Деякі науковці його повністю підтримують (як от, наприклад, В.Д. Авескулов [7, с. 113]), однак більшість цілком справедливо наполягає на доцільності його розширення за рахунок включення додаткових ознак і характеристик дистанційної роботи. Так, наприклад, О.Г. Середа акцентує увагу на тому, що «дистанційний працівник працює без укладання довгострокового трудового договору» [8, с. 245], а Т.А. Коляда ще й на тому, що такий працівник «не перебуває у штаті окремої організації, виконує роботу (надає послуги) на замовлення різних роботодавців» [9, с. 140]. Про «відсутність укладеного довгострокового договору між працівником і роботодавцем», як про основну характеристику дистанційної роботи, згадує також Н.М. Силенко [10, с. 54].

Слід зауважити, що до недавнього часу таке уточнення могло здатись цілком слушним. Однак сьогодні, зважаючи на існуючий стан правового регулювання даної форми трудових відносин, ми вважаємо його не зовсім доречним. У зв'язку з викладеним, цілком слушно видається думка О.В. Демченка, який наголошує, що дистанційна робота «здійснюється працівником на регулярній основі з дотриманням норм трудового законодавства, а також інших нормативно-правових актів, що містять норми трудового права» [11, с. 43].

Як ми уже зазначали вище, однією із основних переваг дистанційної роботи є її гнучкість. І саме на цій ознаці деякі науковці фокусують свою увагу у сформульованих ними дефініціях. Так, наприклад, М. Бобринкова та Н.М. Силенко під дистанційною роботою пропонують розуміти «гнучку можливість працювати у місцевості, розташованій поза звичайним робочим місцем» [12, с. 2; 10, с. 54]. Є.С. Шелест характеризує цей вид зайнятості як такий, що «передбачає усунення працівника від традиційного робочого місця, встановлення гнучкого режиму робочого часу, використання інформаційних і телекомунікаційних технологій як основи організаційних зв'язків» [13, с. 821], а І.І. Моторна та Н.М. Вапнярчук як «взаємодію працівника та роботодавця на ринку праці (нестандартну форму зайнятості), що передбачає гнучкі соціально-трудова відносини безпосередньо у віртуальному середовищі з використанням інформаційних і комунікаційних технологій» [14, с. 6; 15, с. 101]. Про «гнучкість соціально-трудова відносин», використання «інформаційних і комунікаційних технологій», «віддаленість від приміщення роботодавця», а також про «віртуальність середовища» та «ненормований робочий час» згадує у своєму визначенні А.М. Колот [16, с. 6].

Частково, науковий спір щодо сутності та характерних ознак дистанційної роботи у минулому році був усунутий законодавцем шляхом доповнення КЗпПУ новою статтею 60-2, а також внесення змін і доповнень ще до цілої низки норм трудового права. Відтак, дистанційну роботу визначено як «форму організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій» [17].

Якщо дослібно проаналізувати наведене визначення, то можна дійти висновку, що при окресленні змісту дистанційної роботи законодавцем було взято за основу такі її основні ознаки: 1) вона є однією із форм організації праці; 2) передбачає виконання працівником роботи поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця; 3) допускає вибір працівником місця виконання роботи; 4) ґрунтується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій. Відразу ж зауважимо, що деякі із наведених вище ознак можна віднести до «класичних» ознак дистанційної роботи, тоді як інші мають інноваційний характер і суттєво розширюють існуючі уявлення про дану форму організації праці. Разом з тим, варто також згадати про ознаки, які залишилися поза межами уваги законодавця, не зважаючи навіть на їх важливе значення для окреслення правового становища учасників відповідних правовідносин.

То які ж ознаки характеризують дистанційну роботу на сучасному етапі розвитку правового регулювання організації праці в Україні? Для того, щоб дати відповідь на поставлене питання, необхідно бодай стисло проаналізувати найбільш популярні наукові підходи до його розв'язання.

Так, наприклад, С.В. Вишневецька, аналізуючи проблеми правового регулювання дистанційної зайнятості працівників, акцентує свою увагу лише на двох її ознаках. Перша ознака характеризує той факт, що дистанційна робота здійснюється поза місцем розташування роботодавця, тобто поза виробничими чи адміністративними приміщеннями, офісом, відокремленими структурними підрозділами, стаціонарними робочими місцями, поза територією чи об'єктом, які прямо чи побічно знаходяться під контролем роботодавця. Друга ознака передбачає використання інформаційно-телекомунікаційних мереж загального користування для виконання працівником трудової функції і комунікацій з роботодавцем [18, с. 4]. І хоча, як було вказано вище, наведений перелік ознак є значно вужчим, у порівнянні із офіційно закріпленою дефініцією, однак науковець цілком слушно наголошує, що саме друга ознака є кваліфікуючою для даної форми трудових відносин і визначальною для розмежування «дистанційної» і «надомної» роботи.

Лише дві основні ознаки дистанційної роботи (які в узагальненому розумінні є тотожними до вказаних вище) виділяють також О.В. Демченко [11, с. 43], Я.В. Свічкарьова [6, с. 132] та деякі інші науковці. Г.В. Герасеменко доповнює цей перелік вказівкою на той факт, що дистанційна робота може мати як регулярний, так і періодичний характер [19, с. 93]; І.О. Таран та Л.О. Васечко що вона передбачає ненормований робочий час та гнучкість соціально-трудових відносин [20, с. 135]; Л.П. Гаращенко та В.В. Гаращенко що їй характерні тривалі в часі відносини та наявність трудового договору [21, с. 134].

Ще більший перелік ознак дистанційної роботи визначає В.М. Солома. На її думку, дана форма організації праці характеризується тим, що: підставою виникнення трудових відносин є укладення трудового договору; робота має індивідуальний характер; працівник самостійно визначає робоче місце та несе відповідальність за створення належних умов праці; працівник самостійно розподіляє робочий час з дотриманням норм законодавства щодо його максимальної тривалості; на працівника не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку; трудовим договором визначаються умови і строки забезпечення працівників необхідним обладнанням, програмно-технічними засобами, засобами захисту інформації; працівникам гарантується право на відпочинок [22, с. 119].

На перший погляд, наведена вище характеристика дистанційної роботи в цілому відображає більшість із її істотних ознак. Однак, провівши детальний науковий аналіз ми визначили кілька принципових моментів, на які варто звернути увагу. По-перше, за межами уваги вченої залишилась така істотна ознака дистанційної роботи, як «використання інформаційно-комунікаційних технологій», яка не лише визначається абсолютною більшістю науковців, але й також має законодавче закріплення (ч. 1 ст. 60-2 КЗпПУ). По-друге, зазначається, що «підставою виникнення трудових відносин є укладення трудового договору». Однак, дане положення потребує уточнення. Так, згідно п. 6-1 ч. 1 ст. 24 КЗпП, при укладенні трудового договору про дистанційну роботу обов'язковим є додержання саме письмової форми трудового договору, за винятком випадків, коли така робота запроваджується наказом (розпорядженням) роботодавця (ч. 11 ст. 60-2 КЗпПУ). По-третє, зазначається, що при дистанційній роботі «працівник самостійно визначає робоче місце». Однак, ч. 6 ст. 60-2 КЗпПУ передбачає випадки, за яких виконання дистанційної роботи може поєднуватися з виконанням працівником роботи на робочому місці у приміщенні чи на території роботодавця.

Отже, узагальнюючи викладене вище, можна визначити наступні суттєві ознаки дистанційної роботи: 1) вона є однією із форм організації праці; 2) ґрунтується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій; 3) може мати як постійний, так і тимчасовий характер; 4) запроваджується на підставі письмового трудового договору або наказу (розпорядження) роботодавця; 5) передбачає повне або часткове виконання працівниками роботи поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця; 6) допускає вибір працівниками робочого місця з обов'язковим покладанням на них відповідальності за забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на ньому; 7) надає працівникам можливість на власний розсуд розподіляти робочий час з обов'язковим дотриманням норм законодавства щодо його загальної тривалості; 8) допускає виведення працівників з-під дії правил внутрішнього трудового розпорядку; 9) гарантує працівникам право на відпочинок; 10) передбачає гнучкість при вирішенні питань, які стосуються забезпечення працівників необхідними для виконання ними своїх обов'язків обладнанням,

програмно-технічними засобами, засобами захисту інформації та іншими засобами, а також інших організаційних питань.

Наступне питання, довкола якого точаться наукові дискусії і розгляд якого є необхідним для максимально повного розкриття сутності та змісту дистанційної роботи, стосується визначення її основних різновидів та форм прояву. Нажаль, обмежений обсяг даної наукової статті не дозволяє нам детально проаналізувати усі обґрунтовані в літературі погляди на це питання, а тому нижче наведемо лише найбільш популярні наукові підходи.

А. Байков, вивчаючи особливості правового регулювання гнучкої зайнятості в Латвії, обґрунтував необхідність її диференціації за двома основними критерієм: за часом і за місцем. Так, в залежності від тривалості виконання, така робота може бути тимчасовою і постійною. У першому випадку мова йде, як правило, про понадурочну роботу, яка здійснюється у виняткових ситуаціях, на звичайних робочих місяцях. У другому випадку мова йде про постійну роботу, що передбачена трудовим договором. Така робота, в свою чергу, додатково класифікована на постійну, змінну, епізодичну та ситуативну. За територіальним критерієм дистанційна робота поділяється на роботу вдома, мобільну роботу, різні форми децентралізованої роботи, змішану форму роботи [23].

Цікавою для наукового аналізу є класифікація дистанційної роботи, яка була обґрунтована О. Гулевичем. Зокрема, він визначає її різновидів: робота, яка розподілена по кількох місцях (частково вдома, частково у приміщеннях роботодавця); повністю надомна робота; позаштатна дистанційна робота; мобільна дистанційна робота; робота у спеціально обладнаному офісі [24, с. 11-12].

Не зважаючи на наукову цінність наведених вище класифікацій, вимушені констатувати, що жодна з них не враховує сучасний стан та особливості правового регулювання дистанційної роботи. Відтак, нижче наведемо власний погляд на класифікацію дистанційної роботи, що передбачає її диференціацію відразу за кількома критеріями:

По-перше, за часовим критерієм дистанційна робота може бути: 1) постійною (передбачає постійне виконання працівниками роботи поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця згідно укладеного трудового договору); 2) тимчасовою (передбачає тимчасове виконання працівниками роботи поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, наприклад, у випадках, коли на робочому місці стосовно працівника були вчинені дії, що містять ознаки дискримінації, або ж на час загрози поширення епідемії, пандемії, необхідності самоізоляції працівника у випадках, встановлених законодавством, та/або у разі виникнення загрози збройної агресії, надзвичайної ситуації техногенного, природного чи іншого характеру).

По-друге, за територіальним критерієм: 1) повністю дистанційна робота (працівник постійно працює в чітко обраному ним місці поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця); 2) умовно дистанційна робота (працівник виконує роботу у спеціально відведеному (обладнаному) роботодавцем місці); 3) змішана (передбачає поєднання виконання працівником дистанційної роботи з виконанням роботи на робочому місці у приміщенні чи на території роботодавця за погодженням між працівником і роботодавцем).

По-третє, за технічним забезпеченням: 1) дистанційна робота, технічне забезпечення якої покладається на працівника; 2) дистанційна робота, технічне забезпечення якої покладається на роботодавця.

Узагальнюючи зміст основних ознак та різновидів дистанційної роботи, а також беручи за основу законодавчо закріплену дефініцію даної форми організації праці, ми можемо запропонувати її удосконалений варіант, який максимально повно відображає сутність і правову природу дистанційної роботи, а також полегшує її відмежування від інших суміжних понять. Отже, під дистанційною роботою пропонується розуміти таку форму організації праці, яка запроваджується на підставі письмового трудового договору або наказу (розпорядження) роботодавця, ґрунтується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій і передбачає повне або часткове виконання працівниками роботи на постійній чи тимчасовій основі поза робочими приміщеннями або територією роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівників з обов'язковим покладанням на них відповідальності за забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на ньому, із обов'язковим дотриманням норм законодавства щодо загальної тривалості робочого часу та інших гарантій забезпечення трудових прав працівників.

Список використаних джерел:

1. Беззуб І. Дистанційна форма зайнятості: українські та зарубіжні реалії. *Громадська думка про правотворення*. 2020. № 16 (201). С. 4–11. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2020/16.pdf>.
2. Плехов Д.О. До питання правового регулювання дистанційної роботи в Україні: сучасний стан. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: Г.І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса: Гельветика, 2021. Вип. 90. С. 139–144.
3. Мощная О.В. Нетипичная трудовая занятость: некоторые проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05. М., 2009. 207 с.
4. Котова Л.В. Поняття та юридична природа альтернативних форм зайнятості у сучасних умовах. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. № 25. С. 131–136.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. Т. VIII. 1728 с.
6. Свічкарьова Я.В. Дистанційна робота як одна із форм атипової зайнятості. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2013. № 1 (39). С. 129–134.
7. Авескулов В.Д. Особливості трудових відносин із дистанційними працівниками. *Право та інновації*. 2017. № 2 (18). С. 111–116. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Aveskulov18.pdf>.
8. Середа О.Г. Деякі аспекти впровадження регулювання дистанційної роботи в сучасному законодавстві. *Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 5–7 черв. 2014 р.). Суми, 2014. С. 245–248.
9. Коляда Т.А. Феномен фрілансерства: трудово-правовий аспект. *Правове регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: проблеми і перспективи розвитку* : тези доп. та наук. повідомлень. учасн. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3–4 жовт. 2014 р.) / за ред.. В.В. Жернакова. Х. : Право, 2014. С. 140–142.
10. Силенко Н.М. Щодо проблемних аспектів правового регулювання дистанційної роботи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпро: 2017. № 6. Т. 2. С. 53–56.
11. Демченко О.В. Механізм правового регулювання дистанційної зайнятості за трудовою регламентацією. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Вип. 2. С. 42–45.
12. Бобринкова М. Правовое регулирование дистанционного труда в зарубежном законодательстве. *Сравнительное трудовое право*. 2011. № 5. С. 1–9.
13. Шелест Е.С. Дистанционная занятость молодежи. *Донбас–2020: перспективы развития очима молодых ученых* : матеріали V наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 25–27 трав. 2010 р.). Донецьк : ДонНТУ МОН, 2010. С. 819–823.
14. Моторна І.І. Дистанційна зайнятість в умовах глобалізації економіки та соціально-економічні вигоди від її використання. *Україна : аспекти праці*. 2008. № 3. С. 6–12.
15. Вапнярчук Н.М. Дистанційна зайнятість: проблеми правового регулювання. *Право та інновації*. 2016. № 1 (13). С. 101–106.
16. Колот А.М. Трансформація інституту зайнятості як складова глобальних змін у соціально-трудовій сфері. *Україна: аспекти праці*. 2010. № 2. С. 6–11.
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу: Закон України від 4 лютого 2021 року. *Відомості Верховної Ради України*, 2021. № 20. Ст. 178.
18. Вишновецька С.В. До питання про проблеми правового регулювання дистанційної зайнятості працівників. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2015. № 1 (11). С. 2–11. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15vsvdzp.pdf>.
19. Герасименко Г.В. Дистанційна зайнятість як феномен соціально-трудових відносин. *Інноваційна економіка*. 2018. № 7–8. С. 91–96.
20. Таран І.О., Васечко Л.О. Правове регулювання дистанційної роботи в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2021. № 67. С. 134–138.
21. Гаращенко Л.П., Гаращенко В.В. Дистанційна праця в ЄС: аспекти правового регулювання. *Юридичний вісник*. 2018. № 4(49). С. 132–139.

22. Слома В.М. Дистанційна робота: окремі аспекти правового регулювання. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 115-120.

23. Байков А. Телеработа как одна из разновидностей гибкой занятости в Латвии. URL: <http://www.baltic-course.com/rus/opinion/?doc=48651>.

24. Гулевич О. Трансформація зайнятості у сфері послуг під впливом розвитку інформаційних технологій. *Україна: аспекти праці*. 2010. № 2. С. 10–13.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.9>

АГАНІН Б.Ю.

**ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ
НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ**

**TASKS AND FUNCTIONS OF ENSURING ROAD TRAFFIC SAFETY
BY THE NATIONAL POLICE**

На підставі аналізу Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року та інших програмних документів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні констатується, що в них визначено проблеми інституційного, нормативно-правового, техніко-технологічного та інфраструктурного характеру для вирішення яких необхідно розробити та реалізувати завдання щодо забезпечення безпеки дорожнього руху. Виявлено, що Закон України «Про дорожній рух» не конкретизує завдання Національної поліції у сфері безпеки дорожнього руху, а тільки визначає її повноваження у цій сфері. Конкретизація завдань Національної поліції по забезпеченню безпеки дорожнього руху наведена в Додатку 2 «Завдання і заходи з виконання Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року». З'ясовано, що до функцій поліції належать: 1) соціальну та сервісну; 2) превентивну та профілактичну, спрямовані на запобігання вчиненню правопорушень; 3) кримінально-процесуальну; 4) оперативно-розшукову; 5) дозвільну; 6) охоронну; 7) матеріально-технічного забезпечення; 8) міжнародного співробітництва; 9) інформаційного забезпечення; 10) науково-методичну; 11) кадрову; 12) соціально-правового захисту. У статті робиться висновок, що забезпечення безпеки дорожнього руху є провідним завданням Національної поліції, реалізація якого здійснюється шляхом виконання низки забезпечувальних, запобіжних та спільних дій, а основу яких складають функції з обслуговування населення поліцейськими послугами. Проблематика поліцейських послуг нині є досить актуальною з огляду на відсутність її чіткої законодавчої визначеності, однак аналіз профільного законодавства спонукає до висновку, що цим загальним терміном поєднано суто адміністративні (нормативно-правові, контрольно-наглядові, дозвільно-реєстраційні), охоронні, юрисдикційні та методично-роз'яснювальні (профілактичні та інформаційні) функції Національної поліції як сервісної служби, що прагне утвердити безпечний простір для кожного.

Ключові слова: адміністративна діяльність, безпека дорожнього руху, безпека, дорожній рух, дорожньо-транспортна пригода, забезпечення, завдання, Національна поліція, функції.

Based on the analysis of the Strategy for Increasing the Level of Road Safety in Ukraine for the Period Until 2024 and other program documents in the field of road safety in Ukraine, it is stated that the problematic issues indicated in them can be summarized as follows: there is a group of issues of institutional, regulatory and legal, of a technical, technological and infrastructural nature, for the solution of which it is necessary to develop and implement tasks to ensure road traffic safety. It should be noted that the Law of Ukraine "On Road Traffic" does not specify the task of the National Police in the

field of road traffic safety, but only defines its powers in the specified field. The specific tasks of the National Police to ensure road safety are defined in Appendix 2 “Tasks and measures for the implementation of the State program for improving the level of road safety in Ukraine for the period up to 2023”. It was found that the following are the functions of the police: 1) social and service; 2) preventive and prophylactic, aimed at preventing the commission of offenses; 3) criminal procedure; 4) operational search; 5) permit; 6) security; 7) material and technical support; 8) international cooperation; 9) information support; 10) scientific and methodical; 11) personnel; 12) social and legal protection. The article concludes that ensuring road traffic safety is the leading task of the National Police, the implementation of which is carried out through the implementation of a number of security, preventive and joint actions, the basis of which are the functions of serving the population with police services. The issue of police services is currently quite relevant due to the lack of clear legislative certainty, however, the analysis of relevant legislation leads to the conclusion that this general term combines purely administrative (normative-legal, control-supervisory, permit-registration), security, jurisdictional and methodical – explanatory (preventive and informative) functions of the National Police as a service that strives to establish a safe space for everyone.

Key words: *administrative activity, functions, National Police, provision, road safety, road traffic, safety, tasks, traffic accident.*

Постановка проблеми. Після розпаду Радянського Союзу Україна мала всі правові, інституційні та політичні передумови для декларування державної незалежності. З моменту проголошення відповідного Акту, Україна пройшла тяжкий шлях становлення [1, с. 111]. Наразі керівний курс обрано на позиціонування як європейської країни комфорту, добробуту та безпеки [2].

Задля досягнення такої амбітної цілі вже проведено ряд реформаційних змін національної правової системи в цілому. Базовий акцент зроблено і на правоохоронній сфері, в якій здійснено спробу концентрації зусиль державного механізму на сервісному напрямі побудови взаємовідносин з громадою.

З метою вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху здійснено ряд важливих кроків. Зокрема зниження рівня дорожньо-транспортного травматизму зі смертельними та іншими тяжкими наслідками визнано пріоритетним завданням для суб'єктів, уповноважених на її забезпечення. Втім, офіційні статистичні дані засвідчують, що стан правопорядку щодо забезпечення безпеки на дорогах є критичним.

З розумінням того, що ефективність та результативність конкретної дії напряму залежить від чіткості встановлення завдань, які планується досягнути, вважаємо за доречне дослідити та визначити завдання та функції забезпечення безпеки дорожнього руху Національною поліцією, з урахуванням того, що саме вона є провідним суб'єктом публічної адміністрації у цій сфері. Це сприятиме виявленню проблем правозастосування, а також допоможе сформулювати конкретні напрями щодо удосконалення законодавчого забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Представлена до аналізу проблематика у форматі поставленого до розгляду питання не має наукового висвітлення, однак ґрунтується на працях таких вчених як: А. Даниленко, Д. Денисюк, О. Джафарова, Д. Дронік, А. Крищенко, В. Оксін, О. Проневіч, В. Троян.

Виклад основного матеріалу. Термін «завдання» має декілька тлумачень. Доктор юридичних наук В. Оксін при аналізі завдань публічного адміністрування місцевого розвитку в Україні визначив, що це способи вирішення конкретних проблемних питань, що слугують детермінантами неповноцінного розвитку адміністративно-територіальних одиниць України [3, с. 136]. Ми погоджуємося з вказаним і наведемо основні проблемні питання, які сьогодні є наявними у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зокрема:

– відсутність обґрунтованої економічної оцінки вартості життя, здоров'я та завданої економічній шкоди від ДТП; сучасної системи збору інформації про ДТП за всіма необхідними ключовими показниками; ефективної системи сповіщення про ДТП та екстреної допомоги постраждалим внаслідок ДТП; належної інформаційної взаємодії та залучення уповноважених органів містобудування та архітектури до прийнятих системних рішень щодо підвищення рівня безпеки дорожнього руху, зокрема під час розроблення та внесення змін до містобудівної документації місцевого рівня; бачення пріоритетів інтересів видів транспорту під час прийняття рішень у сфері організації та безпеки дорожнього руху в частині забезпечення принципів сталого розвитку

населених пунктів, зокрема сталої міської мобільності; загальна застарілість парку автотранспорту, що не дає змоги повністю використовувати переваги від систем активної та пасивної безпеки, які пропонуються в останніх моделях транспортних засобів; інтенсивність транспортного та пішохідного руху, що значно перевищує пропускну здатність вулично-дорожньої мережі; невідповідність стандартів безпеки дорожнього руху сучасним вимогам; недоступність транспортної інфраструктури для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення;

– недосконалість правового механізму та нормативно-правового регулювання у сфері безпеки дорожнього руху; системи управління та міжвідомчої взаємодії безпосередньо на місці виникнення масштабних аварій та інших небезпечних подій, у тому числі під час припинення транспортного сполучення внаслідок ускладнення погодних умов;

– низький рівень підготовки водіїв; відсутність механізму здійснення ефективного контролю за діяльністю автошкіл; виховання суспільства у сфері безпеки дорожнього руху, власної відповідальності та дотримання правил дорожнього руху; заходів з профілактики дитячого дорожньо-транспортного травматизму; запровадження та практичного застосування новітніх технологій і технічних засобів організації дорожнього руху, автоматизованих засобів контролю та регулювання дорожнього руху; впровадження сучасних технологій проєктування та будівництва об'єктів дорожньо-транспортної інфраструктури [4].

Тобто зазначені проблеми можна узагальнити наступним чином: є група питань інституційного, нормативно-правового, техніко-технологічного та інфраструктурного характеру для вирішення яких необхідно розробити та реалізувати завдання щодо забезпечення безпеки дорожнього руху. І такі завдання поставлені перед великою кількістю органів державної влади, в тому числі і перед Національною поліцією.

Увесь масив завдань, які Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року [4] визначила для оптимізації управління ризиками у сфері дорожнього руху в Україні можна згрупувати так:

1) стосовно державного управління у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху (розмежування повноважень суб'єктів з контрольними функціями; прийняття стратегічно-програмних документів; розробка критеріїв ефективності та їхнього моніторингу; стимулювання наукових розробок у цій сфері; міжнародне співробітництво; удосконалення системи ліцензування та сертифікації; навчання та страхування тощо);

2) щодо ведення обліку та проведення аналізу даних стосовно ДТП (розробка вітчизняних та імплементація європейських методик збору та обробки даних; розроблення технічних процедур розслідування ДТП; аудит транспортної інфраструктури; створення платформ для інформування учасників дорожнього руху тощо);

3) стосовно забезпечення безпеки на дорогах та дорожньої інфраструктури (гармонізація вітчизняних будівельних стандартів у сфері безпеки дорожнього руху із європейськими; створення «розумних» транспортних систем; акцент на безпеці велосипедистів, пішоходів та пішоходів із інвалідністю; облаштування різних зон для відпочинку водіїв тощо);

4) щодо безпечності транспортних засобів в цілому та комерційного зокрема (удосконалення процедури допуску транспортних засобів до дорожнього руху як на території України, так і під час перетинання державного кордону; впровадження новітніх технологій з моніторингу безпечності транспортних засобів тощо);

5) стосовно медичного забезпечення безпеки дорожнього руху (гармонізація законодавства щодо проведення медичних оглядів водіїв та кандидатів у водії; створення єдиної інформаційної платформи з проведення медичних оглядів тощо);

6) щодо безпечної поведінки учасників дорожнього руху (постійна популяризація, інформування та навчання з питань безпеки тощо).

Вказані завдання розраховані на всіх суб'єктів з реалізації державної політики у сфері підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. Що стосується Національної поліції, то її завдання визначені у Законі України «Про Національну поліцію», а саме надання поліцейських послуг у конкретно визначених сферах, які є найбільш важливими для вітчизняного суспільства. До таких сфер віднесено: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [5].

Необхідно відмітити, що Закон України «Про дорожній рух» не конкретизує завдання Національної поліції у сфері безпеки дорожнього руху, а тільки визначає її повноваження у зазначеній сфері.

Конкретизація завдань Національної поліції щодо підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні висвітлена в Додатку 2 «Завдання і заходи з виконання Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року». В якій вказується, що для реалізації програми вказаний орган має наступні завдання:

1) забезпечувати безпеку перевезення пасажирів та вантажів комерційним автомобільним транспортом шляхом придбання блокіраторів для коліс транспортних засобів;

2) здійснювати заходи реагування та управління наслідками ДТП та надання медичної допомоги шляхом: а) підготовки особового складу підрозділів, які здійснюють оперативне реагування (ліквідацію наслідків ДТП), зокрема придбання манекенів для серцево-легеневої реанімації, для роботи з дихальними шляхами та навчальних автоматичних зовнішніх дефібриляторів; б) забезпечення безпеки працівників поліції та інших осіб під час оформлення матеріалів дорожньо-транспортних пригод зокрема придбання автомобілів спеціалізованого призначення для потреб органів Національної поліції (патрульних автомобілів) та створення програмного продукту (із встановленням його на планшетний прилад), за допомогою якого здійснюється складення електронної схеми місця ДТП;

3) забезпечувати дотримання Правил дорожнього руху зокрема: а) здійснюючи контроль водіїв на національному та регіональному рівні шляхом придбання спеціальних технічних приладів для встановлення стану алкогольного та наркотичного сп'яніння; транспортних засобів з інтегрованою системою контролю швидкості рухомих транспортних засобів, зчитування та розпізнавання номерних знаків з подальшою перевіркою в базах даних, системи відслідковування автомобіля патрульної поліції з можливістю управління цією системою; б) запровадити процедури здійснення контролю та проведення перевірки виконання основних елементів безпеки шляхом придбання: спеціалізованих автомобілів для інструментальної перевірки стану вулично-дорожньої мережі, технічних засобів для організації дорожнього руху та фіксації дорожніх умов у місцях скоєння ДТП; спеціалізованих автомобілів для проведення перевірки технічного стану транспортних засобів [6].

Окремо уточнимо, що вказані завдання покладаються не тільки на Національну поліцію. У цьому документі немає жодного завдання, де єдиним виконавцем є цей орган. Це має бути спільна скоординована діяльність Міністерства інфраструктури України (Укрінфрапроект), МВС України та Національної поліції.

Для порівняння, завдання і заходи з виконання Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року передбачали, що цей орган у співпраці з іншими суб'єктами відповідальний за: 1) розроблення методики збору інформації про рівень потенційних ризиків для оцінки масштабів і тенденцій проблем у сфері безпеки дорожнього руху, визначення індикаторів фактичного стану безпеки дорожнього руху в Україні; 2) підготовку фахівців з безпеки дорожнього руху, їх навчання та підвищення кваліфікації, проведення тренінгів (семінарів); 3) розроблення та запровадження в установленому порядку електронної бази даних, зокрема щодо правопорушень, проходження технічного контролю, посвідчень водіїв, санкцій до перевізників, даних про стан здоров'я осіб, що мають водійське посвідчення, оплати страхових зборів; 4) удосконалення системи, методики збору (збільшення кількості критеріїв дослідження та причинно-наслідкових зв'язків) та обробки даних щодо ДТП (база даних про ДТП), зокрема створення бази даних щодо ДТП (серверне та програмне забезпечення) з метою проведення аналізу ДТП; проведення тренінгів щодо запровадження картки ДТП; 5) розроблення систем перевірки придатності транспортних засобів до експлуатації в стаціонарних та придорожніх умовах (впровадження Директив 2014/45/ЄС, 2014/47/ЄС); 6) дослідження ефективності обов'язкової перевірки придатності транспортних засобів до експлуатації в стаціонарних та придорожніх умовах та розроблення рекомендацій щодо удосконалення системи перевірки придатності транспортних засобів до експлуатації в стаціонарних і придорожніх умовах; 7) підвищення рівня підготовки водіїв шляхом проведення навчань з майстерності керування автотранспортними засобами для працівників відповідних підрозділів Національної поліції; 8) навчання працівників Національної поліції стосовно здійснення габаритно-вагового контролю; 9) здійснення державного контролю під час перевірки транспортних засобів у частині дотримання водіями режимів праці та відпочинку; 10) здійснення державного контролю під час перевірки транспортних засобів, які здійснюють перевезення небезпечних вантажів; 11) забезпечення розроблення схеми аналізу ДТП, розслідування ДТП з тяжкими наслідками, зокрема підключення до закритої системи ЄС для взаємодії між державними органами та службами (STESTA), створення технічного завдання для роботи із Європейським

реєстром автотранспортних підприємств (ERRU); 12) оснащення програмним забезпеченням продукту для роботи ERRU, інтеграція та випробування; 13) розроблення технічного завдання для роботи із системою автоматичного обміну інформацією між державами – членами ЄС щодо карток водіїв (TECHOnet); 14) розроблення програмного продукту для роботи TECHOnet, інтеграція та випробування; 15) закупівля серверного обладнання; 16) проведення дослідження щодо використання тахографів та обмежувачів швидкості для автобусів і вантажних транспортних засобів відповідно до законодавства ЄС, розроблення плану впровадження; 17) проведення загальнонаціональних просвітницьких кампаній (реклама на телебаченні і радіо, зовнішня реклама тощо) з метою інформування населення про ризики на дорогах і необхідність дотримання правил дорожнього руху та оцінка їх ефективності шляхом проведення інформаційної кампанії; придбання наборів «Дорожня грамота» та «Перехрестя» для проведення щорічних загальнонаціональних тижнів безпеки дорожнього руху; 18) проведення в закладах професійної (професійно-технічної) освіти акцій, урочних та позаурочних заходів щодо вивчення правил дорожнього руху та безпечної поведінки на дорогах із залученням Національної поліції; 19) проведення тренінгів для працівників поліції, які працюють у школах за програмою «Школа і поліція»; 20) підвищення рівня підготовки працівників Національної поліції шляхом впровадження в повсякденне використання електронних планшетів; 21) впровадження в дію загальнодержавної системи екстреної допомоги за єдиним телефонним номером 112; 22) підготовка особового складу підрозділів, які здійснюють оперативне реагування (ліквідацію наслідків ДТП), зокрема Національної поліції, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, з метою набуття навичок надання домедичної допомоги постраждалим внаслідок ДТП за затвердженими Міністерством охорони здоров'я України практичними курсами надання домедичної допомоги «Перший на місці події» та «Підтримка життя під час травми»; 23) забезпечення функціонування системи автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху (центру автоматизованої обробки інформації) [7].

Зазначене демонструє, що за період часу з 2018 року по 2021 рік основні завдання, що ставились перед Національною поліцією у межах виконання Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні фактично були виконані. Однак чи дійсно це так є досить спірним питанням. З одного боку, дійсно для реалізації поставлених завдань у складі МВС України функціонує спеціальний підрозділ – Патрульна служба МВС України, одним із основних завдань якого є забезпечення безпеки дорожнього руху, організація контролю за дотриманням законів, інших нормативно-правових актів з питань безпеки дорожнього руху [8]. Фактично мова йде про патрульну поліцію, діяльність якої з поміж іншого регулюється Положенням про патрульну службу МВС, затвердженим наказом МВС України від 02.07.2015 р. № 796. Зазначимо, що існування цього Положення є дискусійним через те, що вказаний нормативно-правовий акт прийнятий на перехідний період, обумовлений ліквідацією міліції та створенням Національної поліції, і його чинність, а тим більше застосування його норм щодо діяльності патрульної поліції, у сучасних умовах є недоречною. Формально зберігаючи свою чинність, його положення не здійснюють регулюючого впливу або, навпаки, є такими, що донині регулюють певне коло суспільних відносин, хоча і застосовувана термінологія в ньому та підходи до предметного врегулювання є застарілими, неактуальними й концептуально несумісними із правозастосовною діяльністю підрозділів патрульної поліції [9, с. 100].

З іншого боку, виконання ряду завдань має здійснюватись на постійній основі. Не можна стверджувати, що, як приклад, проведення акцій, урочних та позаурочних заходів щодо вивчення правил дорожнього руху чи здійснення державного контролю за певними об'єктами у сфері дорожнього руху є одноразовими.

Відповідно, аналіз нормативно-правових актів, що регулюють сферу безпеки дорожнього руху дозволяє констатувати, що завдання, які держава поставила перед Національною поліцією у цій сфері наступні: забезпечення безпеки дорожнього руху шляхом надання послуг дозвільного, нормативно-правового, техніко-технологічного характеру; проведення постійного моніторингу та контрольно-наглядової діяльності щодо дотримання учасниками дорожнього руху чинних правил та притягнення до відповідальності в разі їхнього порушення; організація і проведення інформаційної та профілактичної діяльності з метою недопущення порушень законодавства у цій сфері.

Окремо зазначимо, що завдання Національної поліції щодо забезпечення безпеки дорожнього руху, тісно пов'язані із його функціями.

З науково доктринального боку виокремлюють наступні основні функції поліції: 1) адміністративну (адміністративно-виконавчу; виконавчо-примусову); 2) оперативно-розшукову;

3) кримінально-процесуальну (слідчу); 4) превентивно-соціальну (профілактичну (попереджувально-профілактичну), соціально-сервісну); 5) охоронну [10, с. 142–145]. Зазначені функції були визначені у раніше чинному Законі України «Про міліцію», де у ч. 1 ст. 7 було закріплено такі функції, як адміністративна, профілактична, оперативно-розшукова, кримінальна процесуальна, виконавча, охоронна (на договірних засадах). Крім того, відповідно до п. 28 ст. 10 Закону України «Про міліцію» необхідною до виконання була функція щодо державного захисту суддів, працівників суду, гарантування безпеки учасників судового процесу. Пунктом 21 ст. 11 було передбачено виконання контрольних і профілактичних функцій [11; 12, с. 125]. На відмінну від чинного профільного Закону України «Про Національну поліцію» функції вказаного органу не визначені. Хоча Основний Закон України визначає, що «До повноважень Верховної Ради України належить: ...визначення функцій ...Міністерства внутрішніх справ України» (п. 22, ст. 85 Конституції України) [13], а отже і Національній поліції належить до Верховної Ради України, тому на нашу думку, вони повинні бути закріплені у законі. Тим більше, що функції поліції, що були закріплені в Законі України «Про міліцію» не перестали бути актуальними.

Водночас Д. Денисюк на підставі аналізу закону України «Про Національну поліцію» та постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію» виокремлює такі функції поліції: 1) соціальну та сервісну; 2) превентивну та профілактичну, спрямовані на запобігання вчиненню правопорушень; 3) кримінально-процесуальну; 4) оперативно-розшукову; 5) дозвільну; 6) охоронну; 7) матеріально-технічного забезпечення; 8) міжнародного співробітництва; 9) інформаційного забезпечення; 10) науково-методичну; 11) кадрову; 12) соціально-правового захисту [14, с. 115–117; 15, с. 16]. Тобто, як ми бачимо відбулося перформатування основних напрямів роботи Національної поліції до сервісності. І як вірно зазначає доктор юридичних наук, професор О. Джафарова саме публічно-сервісні відносини становлять основний зміст діяльності органів публічної адміністрації у сприянні фізичним та юридичним особам публічного і приватного права реалізовувати свої права. Для пересічного громадянина у більшості випадків має значення задоволення його приватного інтересу. Завдання ж держави в особі органів публічної адміністрації – всіляко допомагати останнім в їх реалізації за умови дотримання балансу інтересів (публічних і приватних) [15, с. 16; 16, с. 176].

Що стосується функцій забезпечення безпеки дорожнього руху, то вони визначені в Положенні про патрульну службу МВС України, затвердженому її наказом від 02.07.2015 року № 796 і ними є:

1) цілодобове патрулювання території обслуговування з метою забезпечення належної охорони громадського порядку, громадської безпеки та контролю за дотриманням правил дорожнього руху, забезпечення його безпеки. У разі необхідності здійснювати регулювання дорожнього руху;

2) перше реагування на повідомлення про правопорушення, надання невідкладної допомоги; своєчасне реагування на повідомлення про вчинення правопорушень, а також з метою надання допомоги громадянам. Надавати невідкладну допомогу потерпілим від нещасних випадків, правопорушень, аварій, пожеж та інших надзвичайних ситуацій до прибуття на місце компетентних служб;

3) самостійне виявлення правопорушень під час патрулювання та в інших випадках, передбачених законодавством; звертати увагу на правопорушення з метою їх запобігання, припинення, документування і притягнення до відповідальності;

4) припинення правопорушень:

– припиняти виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення, застосовуючи для цього передбачені законодавством права і повноваження;

– у випадках та в спосіб, передбачені законодавством, розглядати справи про адміністративні правопорушення і застосовувати заходи адміністративного впливу до правопорушників;

5) затримувати правопорушників та здійснювати їхнє доставляння до підрозділів органів внутрішніх справ. У випадках, визначених законодавством, здійснювати затримання особи та її доставлення, а також застосовувати інші заходи забезпечення провадження відповідно до законодавства;

6) здійснювати охорону місця події. З метою забезпечення подальшого розслідування вживати заходів щодо охорони та збереження місця події в первинному, незміненому стані до прибуття уповноважених осіб, зокрема слідчих оперативних груп;

7) співпрацювати з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ. З метою виявлення, припинення та попередження кримінальних, адміністративних правопорушень,

забезпечення комплексного підходу в забезпеченні законності та правопорядку, налагоджувати та здійснювати співпрацю з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ;

8) спілкуватися і співпрацювати з суспільством реалізуючи підхід «Community Policing», постійно співпрацює з населенням та громадськими організаціями з метою підвищення рівня громадської безпеки, запобігання вчиненню правопорушень та встановлення довірливих відносин між міліцією та населенням;

9) виконувати інші повноваження, передбачені нормативно-правовими актами МВС України. У випадках та в межах, передбачених нормативно-правовими актами МВС України, виконувати інші функції, спрямовані на реалізацію своїх завдань [8].

Висновки. Вищевикладене дає можливість узагальнити, що забезпечення безпеки дорожнього руху є провідним завданням Національної поліції, реалізація якого здійснюється шляхом виконання низки забезпечувальних, запобіжних та спільних дій, а основу яких складають функції з обслуговування населення поліцейськими послугами. Проблематика поліцейських послуг нині є досить актуальною з огляду на відсутність її чіткої законодавчої визначеності, однак аналіз профільного законодавства спонукає до висновку, що цим загальним терміном поєднано суто адміністративні (нормативно-правові, контрольно-наглядові, дозвольно-реєстраційні), охоронні, юрисдикційні та методично-роз'яснювальні (профілактичні та інформаційні) функції Національної поліції як сервісної служби, що прагне утвердити безпечний простір для кожного.

Список використаних джерел:

1. Даниленко А.О. Сучасні тенденції розвитку сектора публічного адміністрування. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. 2020. Вип. 8. С. 111–115 (Серія «Право»).
2. Україна – європейська країна комфорту, добробуту та безпеки. *Євроінтеграційний портал*, 2019. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/infografika/ukrayina-yevropeyska-krayina-komfortu-dobrobutu-ta-bezpeky>
3. Оксін В. Ю. Публічне адміністрування місцевого розвитку в Україні: дис. ... д-ра юрид. Наук: 12.00.07, Дніпро, 2021. 498 с.
4. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 1360-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text>.
5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
6. Завдання і заходи з виконання Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року: Додаток 2 в редакції Постанови КМ № 706 від 12.07.2021. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/91/f501304n81.doc>.
7. Про затвердження Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 р. № 435. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2018-%D0%BF#n12>.
8. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 02.07.2015р. № 796. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15#Text>.
9. Дронік Д.С. Завдання та функції патрульної поліції як структурного підрозділу Національної поліції України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 98–103.
10. Проневич О. С. Функції поліції (міліції): нормативно-доктринальна інтерпретація. *Право і Безпека*. 2010. № 4 (36). С. 141–146.
11. Про міліцію: Закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-XII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/565-12/print1443098413862836>.
12. Крищенко А. С. Завдання та функції національної поліції як учасника адміністративно-правових відносин у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (103). С. 121–128.
13. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
14. Денисюк Д. С. Функції Національної поліції України: поняття та класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 114–117.
15. Троян В. Я. Завдання та функції національної поліції України як складова реалізації її публічно-сервісної діяльності. *Вісник ХНУВС*. 2016. № 4 (75). С. 12–18.
16. Джафарова О. В. Дозвольна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики: монографія. Харків: Діса плюс, 2015. 688 с.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.10>

ГАРБУЗЮК К.Г.

ПРИНЦИПИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

PRINCIPLES OF STAFFING THE NATIONAL POLICE

Метою статті є визначити коло та охарактеризувати принципи кадрового забезпечення Національної поліції України. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, сформовано авторський підхід щодо тлумачення поняття «принципи кадрового забезпечення Національної поліції». Наголошено, що принципи кадрового забезпечення включають: принципи правового регулювання кадрового забезпечення, а також принципи управління кадровим потенціалом органів Національної поліції. Зроблено висновок, що принципи кадрового забезпечення можна розглядати крізь призму їх багатоаспектності. Принципи кадрового забезпечення – це і принципи правового регулювання кадрового забезпечення, і принципи управління кадровим потенціалом органів Національної поліції. Принципи правового регулювання кадрового забезпечення мають першочергове значення для принципів управління кадрового забезпечення, оскільки останні не можуть суперечити принципам правового регулювання. Принципи кадрового забезпечення або прямо передбачені правовими нормами, або є такими, що виводяться із їх змісту і визначають основоположні засади, які мають бути реалізовані під час правового регулювання кадрового забезпечення у законодавчих, підзаконних локальних нормативно-правових та індивідуально-правових актах. Таким чином, під принципами кадрового забезпечення Національної поліції доцільно розуміти нормативно визначені основні засади організації та реалізації діяльності уповноважених суб'єктів щодо своєчасного та постійного задоволення потреб органів Національної поліції у кваліфікованих професійних кадрах, здатних ефективно виконувати свої професійні функції з метою якісного виконання завдань Національною поліцією. Серед характерних рис принципів кадрового забезпечення Національної поліції можна відмітити такі: вони залежать від рівня соціально-економічного розвитку держави; мають нормативну визначеність; окреслюють значення кадрового забезпечення Національної поліції; є елементом механізму кадрового забезпечення, який визначає його форми і методи реалізації, визначають основні засади функціонального виконання поставлених завдань та досягнення мети кадрового забезпечення Національної поліції.

Ключові слова: *принципи, принципи права, кадрове забезпечення, Національна поліція України.*

The purpose of the article is to define the range and describe the principles of staffing of the National Police of Ukraine. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, formed the author's approach to the interpretation of the concept of "principles of staffing of the National Police". It is emphasized that the principles of staffing include: the principles of legal regulation of staffing, as well as the principles of personnel management of the National Police. It is concluded that the principles of staffing can be considered through the prism of their multifaceted nature. The principles of staffing are both the principles of legal regulation of staffing and the principles of personnel management of the National Police. The principles of legal regulation of personnel provision are of paramount importance for the principles of personnel management, as the latter cannot contradict the principles of legal regulation. The

principles of staffing are either directly provided by legal norms, or are derived from their content and determine the basic principles that must be implemented during the legal regulation of staffing in legislation, bylaws, local regulations and individual legal acts. Thus, the principles of staffing of the National Police should be understood as normatively defined basic principles of organization and implementation of authorized entities for timely and continuous satisfaction of the needs of the National Police in qualified professionals capable of effectively performing their professional functions. Among the characteristic features of the principles of staffing the National Police are the following: they depend on the level of socio-economic development of the state; have regulatory certainty; outline the importance of staffing the National Police; is an element of the mechanism of staffing, which determines its forms and methods of implementation, determine the basic principles of functional implementation of the tasks and achieve the goal of staffing the National Police.

Key words: *principles, principles of law, staffing, National Police of Ukraine.*

Постановка проблеми. Додержання законності, запобігання корупційним проявам серед особового складу поліції є одним з основних пріоритетів діяльності підрозділів кадрового забезпечення органів Національної поліції. Нині гостро постає завдання запровадження оновленої системи роботи з кадрами органів Національної поліції України, яка була б адекватна реаліям України та потребам радикальних реформ, що проводяться в правоохоронних органах. Адже професіоналізм працівників поліції – це результат інтелектуальної діяльності, невід’ємною складовою частиною якої є безперервне підвищення рівня знань та вдосконалення форм і методів роботи, до чого необхідно спонукати працівників і, відповідно, вдосконалювати систему заохочення професіоналів і набуття професіоналізму [1]. Разом із тим, вирішення теоретичних та практичних проблем у досліджуваній сфері вимагає переосмислення багатьох наукових категорій, серед яких, перш за все, слід назвати принципи кадрового забезпечення поліції.

Стан дослідження проблеми. Окремі теоретико методологічні засади кадрового забезпечення Національної поліції України досліджувались у наукових працях: М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника, А.Ф. Нуртдінової, О.П. Орловського, М.В. Молдована, О.М. Крапивіна, В.Н. Толкунової, К.П. Уржинського, О.В. Смирнова та інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в юридичній літературі відчувається брак досліджень, присвячених характеристиці принципів кадрового забезпечення органів Національної поліції України.

Саме тому **метою статті є:** визначити коло та охарактеризувати принципи кадрового забезпечення Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Академічний тлумачний словник української мови розглядає принцип як: основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; особливість, покладену в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [2, с. 693]. При характеристиці принципу зазвичай звертається увага на те, що він, по-перше, становить ідею, положення, вимогу, цінність, стандарті, по-друге, він є не простим положенням, ідеєю, вимогою, цінністю, стандартом, а основним основоположним, засадничим, фундаментальним, вихідним, загальним, керівним, відправним, провідним [3, с. 49]. На основі загальнотеоретичних тлумачень поняття «принцип» в загальному розумінні принципи вочевидь є вихідними, керівними засади певного виду діяльності.

В правовій літературі існують різноманітні підходи до поняття принципів кадрового забезпечення. П. Євдокимов вважає, що принципи кадрового забезпечення – це обумовлені рівнем соціального, економічного, технічного, політичного розвитку суспільства та держави, закріплені в законі базові положення, які відображають сутність та значення кадрового забезпечення в органах публічної адміністрації, характеризують його зміст і структуру, а також визначають форми та методи діяльності з кадрового забезпечення, які виступають засобом забезпечення функціонування держави та її органів задля сприяння забезпеченню прав, свобод та законних інтересів особи в державі [4, с. 42]. Автори в своїх дослідженнях щодо того, що є принципами кадрового забезпечення, виходять, по-перше, з того, що принципи – це основоположні ідеї, базові положення, які відображають його зміст та основну сутність і мають певні характерні риси. Єдність поглядів вчених полягає в тому, що принципи кадрового забезпечення безпосередньо обумовлені станом соціального, економічного та політичного розвитку держави.

Однією із основних характерних рис принципів кадрового забезпечення можна вважати їх нормативність. Справедливою є позиція В. Зозулі, що принципи кадрового забезпечення нерозривно пов'язані із законодавством, при цьому цей зв'язок має подвійний характер. З одного боку, кожний принцип має бути закріплений нормою законодавства з огляду на те, що не може вважатися принципом кадрового забезпечення те, що не закріплено нормативно. З іншого боку, принципи забезпечують логічну єдність всіх елементів кадрового забезпечення та стабільність кадрового забезпечення за демократичного врядування в цілому [5, с. 39].

Кадрове забезпечення є механізмом реалізації кадрової політики сферою втілення її принципів, тому принципи кадрової політики можна вважати визначальним фактором кадрового забезпечення. В Проекті Закону України «Про Концепцію державної кадрової політики України» основними принципами побудови і реалізації державної кадрової політики в Україні було передбачено: спрямованість на забезпечення потреб людини, гарантування її прав та свобод; пріоритетність національних інтересів; професіоналізм і компетентність; оптимальне поєднання повноважень та відповідальності; політична і релігійна нейтральність; відкритість і прозорість; врахування місцевих та регіональних особливостей; використання передового світового досвіду; формування нової управлінської національної культури [6]. Деякі з перелічених принципів вже враховані у чинному законодавстві, зокрема закріплені Законом України «Про Національну поліцію». Деякі принципи мають характер перспективних напрямків вдосконалення, у тому числі й сфери кадрового забезпечення Національної поліції, наприклад принцип врахування позитивного закордонного досвіду.

Основними принципами кадрової політики в літературі називають: соціальна справедливість, комплексність та послідовність її проведення; збалансованість суспільних інтересів та інтересів окремих суспільних груп; професіоналізм; збалансованість представництва досвідчених та молодих працівників з урахуванням гендерної рівності; відповідальність держави за створення передумов для реалізації життєво важливих інтересів людини, реалізації громадянами права на освіту і працю; взаємоповага у відносинах між особою та державою, працівником та роботодавцем; партнерство держави і недержавного сектору; безперервність навчання [7, с. 7]. І. Борщ та В. Бесякова виділяють такі принципи кадрової політики: стратегічна спрямованість (врахування не тільки короткострокових ефектів, але і наслідків, до яких приведуть ті або інші рішення, що приймаються на її основі, в довгостроковій перспективі); системність; послідовність (відсутність суперечностей та послідовність застосування з метою досягнення певних результатів); гнучкість (відповідність вимогам часу і здатність до змін) [8, с. 180]. Перелічені принципи мають стратегічний характер для розвитку кадрового забезпечення Національної поліції та більшість з них враховані Законом України «Про Національну поліцію» та іншими нормативними актами, зокрема Дисциплінарним статутом Національної поліції. Наприклад, останнім закріплено обов'язок керівника поважати честь і гідність підлеглих, не допускати порушень їхніх прав та соціальних гарантій, сприяти підвищенню підлеглими рівня кваліфікації, достатнього для виконання службових повноважень [9].

Кадрове забезпечення в своїй суті проявляється в діяльності уповноважених законодавством на її проведення суб'єктів, тому до принципів кадрового забезпечення належать і принципи управління. До найбільш істотних принципів управління в кадровій сфері у літературі відносять: принцип обумовленості функцій управління кадрами цілями системи (організації); принцип первинності функцій управління кадрами (кількість працівників і структурна організація визначаються змістом, кількістю, трудомісткістю і складністю виконуваних функцій); принцип економічності; принцип комплексності; принцип оптимальності; принцип ієрархічності; принцип безперервності [10, с. 12-13].

В правовій літературі до принципів кадрового забезпечення відносять ті засади організації діяльності в цій сфері які, на думку авторів, найбільш сприяють досягненню завдань організації самої організації (в досліджуваній сфері – органів Національної поліції). На думку В. Лук'янихіна та А. Сохань, в основу кадрового забезпечення мають бути покладені принципи демократичного добору, просування по службі за діловими якостями, постійного навчання державних службовців, заохочення їх до службової кар'єри, здійснення контролю за їхньою діяльністю, а також принцип політичної нейтральності державної служби [11, с. 266].

Разом із цим, більшість вчених при здійсненні класифікації принципів кадрового забезпечення виходять з їх розподілу на загальні та спеціальні. Так, до загальних принципів О. Ілюшина відносить такі, як: рівність, законність, науковість, плановість, системність, контроль та гуманізм. Загальні принципи характерні для усіх аспектів кадрового забезпечення. До другої групи

принципів кадрового забезпечення авторка відносить спеціальні, серед яких: професіоналізм, компетентність, поєднання єдиноначальності та колегіальності, відповідальність, ієрархічність, ретельність відбору та вивчення працівників за їх діловими і моральними якостями; оптимальне поєднання чисельності досвідчених та молодих працівників; поєднання довіри і поваги до працівників з принциповою вимогливістю до них; соціально-правовий захист працівників [12]. С. Гаспарян до загальних принципів управління зараховує такі: науковість, законність, гласність, гуманізм, розподіл влад, системність, плановість і конкретність. Другу групу принципів створюють спеціальні (або організаційно-технологічні) принципи, які, у свою чергу, поділяються ще на дві підгрупи: принципи побудови системи управління (ієрархічність, функціональний, територіально-галузевий, норми керованості та інші) та принципи здійснення процесу управління (цілеспрямованість, головна (основна) ланка, відповідність, поєднання єдиноначальності та колегіальності, відповідальності органів і посадових осіб за дії або бездіяльність, раціональне співвідношення цілей і способів їх досягнення з ресурсним забезпеченням та деякі інші) або функціонування системи управління [13, с. 8].

На думку В. Зозулі, для забезпечення зручності у сприйманні принципів кадрового забезпечення органів державної влади за демократичного врядування в цілому доцільним є поділ їх сукупності на дві групи: загальні та функціонально-управлінські. Загальні принципи, які пронизують усю систему державного управління й визначають її сутність, поширюють свою дію на всі сфери відносин, в тому числі й кадрового забезпечення. До них автор відносить: принцип верховенства права; принцип патріотизму та служіння Українському народові; принцип законності; принцип гласності; принцип рівного доступу до державної служби; принцип професіоналізму; принцип іновативності; принцип науковості; принцип доброчесності; принцип політичної неупередженості; принцип універсальності; принцип конкуренції, що забезпечує авторитетність професії держслужбовця; принцип персональної відповідальності державного службовця; принцип формалізації правил і стандартів; принцип поділу праці. До другої групи функціонально-управлінських принципів, які є функціональним відображенням процесу організації та здійснення кадрового забезпечення, В. Зозуля відносить такі принципи: 1) вироблення дієвого механізму відбору кадрів шляхом проведення конкурсного відбору з врахуванням індивідуальних якостей претендента та загальних організаційних вимог в залежності від сфери діяльності; 2) вироблення індивідуального механізму системи резервного забезпечення; 3) принцип заохочення (мотивації) при цьому обов'язковим є врахування індивідуальних якостей; 4) просування по службі за діловими якостями шляхом проведення індивідуальної, об'єктивної до кожного службовця оцінки не лише професійних, а й моральних якостей; 5) принцип службового зростання – постійне навчання державних службовців; 6) забезпечення стабільності державної служби – унеможливлення впливу змінності політичних сил чи керівництва на змінність персоналу; 7) забезпечення систематичного оновлення кадрів; 8) дотримання законодавства при вирішенні кадрових питань; 9) оцінювання діяльності кожного державного службовця індивідуально і в колективі з врахуванням суб'єктивних та об'єктивних факторів при виконанні поставлених завдань; 10) врахування індивідуальних якостей та організаційних вимог при зарахуванні на державну службу чи просуванні по службі; 11) принцип однорідності вимог – застосування однакових вимог до державних службовців та кандидатів на посаду державного службовця в залежності від сфери діяльності [13, с. 39-40].

Більшість розглянутих авторських поглядів, незважаючи на єдності поділу принципів кадрового забезпечення на загальні та специфічні (спеціальні), по-різному підходять до наповнення цих груп конкретними принципами. Окремі дослідники ті принципи, які інші відносять до принципів загальних, відносять до спеціальних. Наприклад, М. Дивак в своїй роботі відносить принцип стимулювання до загальних принципів, тоді як В. Зозуля цей принцип виносить за межі групи загальних принципів і включає його до кола функціонально-управлінських. Вочевидь такий розбіг думок не є принциповим, авторами обирається зміст груп відповідно до їх поглядів на всеохоплюваність того чи іншого принципу відправної точки кадрового забезпечення.

Висновок. Таким чином, принципи кадрового забезпечення можна розглядати крізь призму їх багатоаспектності. Принципи кадрового забезпечення – це і принципи правового регулювання кадрового забезпечення, і принципи управління кадровим потенціалом органів Національної поліції. Принципи правового регулювання кадрового забезпечення мають першочергове значення для принципів управління кадрового забезпечення, оскільки останні не можуть суперечити принципам правового регулювання. Принципи кадрового забезпечення або прямо передбачені правовими нормами, або є такими, що виводяться із їх змісту і визначають основоположні

засади, які мають бути реалізовані під час правового регулювання кадрового забезпечення у законодавчих, підзаконних локальних нормативно-правових та індивідуально-правових актах. Таким чином, під принципами кадрового забезпечення Національної поліції доцільно розуміти нормативно визначені основні засади організації та реалізації діяльності уповноважених суб'єктів щодо своєчасного та постійного задоволення потреб органів Національної поліції у кваліфікованих професійних кадрах, здатних ефективно виконувати свої професійні функції з метою якісного виконання завдань Національною поліцією. Серед характерних рис принципів кадрового забезпечення Національної поліції можна відмітити такі: вони залежать від рівня соціально-економічного розвитку держави; мають нормативну визначеність; окреслюють значення кадрового забезпечення Національної поліції; є елементом механізму кадрового забезпечення, який визначає його форми і методи реалізації, визначають основні засади функціонального виконання поставлених завдань та досягнення мети кадрового забезпечення Національної поліції.

За сферою нормативного закріплення можна виділити такі принципи, як: конституційні, законодавчі та закріплені підзаконними нормативно-правовими актами. Також принципи кадрового забезпечення Національної поліції можна розподілити на загальні та спеціальні. До загальних принципів, насамперед, доцільно віднести принципи, які лежать в основі діяльності Національної поліції України: верховенства права, законності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, безперервності тощо. Також загальними принципами є принципи, властиві кадровому забезпеченню взагалі безвідносно до конкретної сфери праці: рівних можливостей для роботи в органах Національної поліції; принцип не дискримінації за національною, соціальною, релігійною, гендерною та іншою приналежністю; принцип соціального захисту; принцип права на участі у профспілках тощо.

До спеціальних принципів кадрового забезпечення Національної поліції можна віднести: принцип прозорого добору та просування по службі поліцейських на підставі об'єктивного оцінювання; принцип доступності та відкритості інформації про проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади; принцип безстроковості призначення на посаду поліцейського, за умови успішного виконання службових обов'язків; принцип контрактного проходження служби в поліції виключно для визначених категорій працівників поліції; принцип безперервності навчання поліцейських протягом службової діяльності; принцип наявності граничної вікової межі для перебування на службі в поліції; принцип безоплатного медичного забезпечення поліцейських в закладах охорони здоров'я МВС. Перелічені принципи безпосередньо витікають із норм Закону України «Про Національну поліцію». Також спеціальними принципами кадрового забезпечення, які мають реалізовуватися в діяльності уповноважених суб'єктів, вочевидь є такі принципи, як: своєчасність, що проявляється у своєчасному кадровому поповненні органів Національної поліції; принцип раціональності та оптимізації, що проявляється в раціональному формуванні кадрового наповнення органів Національної поліції відповідно до потреб цих органів; стимулювання до якісного виконання професійних завдань, що включає як забезпечення умов для постійного підвищення професійного рівня в межах післядипломної освіти, так і стимулювання самоосвіти працівників органів Національної поліції України; принцип забезпечення сучасного рівня технологічної освіти, що проявляється у своєчасному оволодінні працівниками новітніми технологіями, необхідними для виконання працівниками Національної поліції своїх професійних обов'язків; принцип морального та матеріального стимулювання працівників Національної поліції до вдосконалення рівня професійної майстерності; принцип залучення представників громадськості до участі в тих, чи інших формах кадрового забезпечення, спрямованих на формування довіри до кадрового складу органів Національної поліції, їх професійній придатності до виконання завдань.

Список використаних джерел:

1. Шатрава, С. Стан та правове регулювання кадрового забезпечення органів Національної поліції на сучасному етапі розвитку. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 83-87.
2. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 7 : Поїхати-Приробляти. 1976. 723 с.
3. Прийма С. В. Поняття принципу в аспекті співвідношення з суміжними категоріями. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 28. 2014. С. 46-55.

4. Євдокимов П. В. Адміністративно-правове регулювання реалізації кадрового забезпечення в органах публічної адміністрації в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя. 2019. 237 с.

5. Зозуля В.О. Принципи кадрового забезпечення органів державної влади за демократичного врядування. Економіка та держава. Серія державне управління. № 2. 2017. С. 38-40.

6. Про Концепцію державної кадрової політики України. Проект Закону України внесений народним депутатом Олуйком В.М. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:o9GL-JYTugEJ:w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34%3Fid%3D%26pf3511%3D15238%26pf35401%3D36316+&cd=14&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>.

7. Державна кадрова політика в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку : наук. доп. / авт. кол. : Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін. К. : НАДУ, 2012. 72 с.

8. Борщ І.В., Белякова В.В. Формування і реалізація кадрової політики на підприємствах України. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. Том 16. Вип. 3 (37). 2017. С. 175-187.

9. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України. Закон України від 15 березня 2018 року № 2337-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2018, № 29, ст. 233.

10. Управління персоналом в органах публічної влади : навч. посіб. / С.М. Серьогін, Є.І. Бородін, К.В. Комарова, Н.А. Липовська, Т.М. Тарасенко. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2019. 200 с.

11. Лук'янихін, В.О., Сохань А.І. Проблеми кадрового забезпечення державної служби. *Економічні проблеми сталого розвитку* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Балацького О.Ф., м. Суми, 6-8 травня 2014 р.: у 2-х т. Суми : СумДУ, 2014. Т.1. С. 264-266.

12. Ілюшина О. Н. Теоретико-методологічні основи кадрового забезпечення курортно-туристичного регіону: сутність, структура, особливості. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer30/1072.pdf>.

13. Гаспарян С. Г. Система принципів кадрового забезпечення експертних установ України. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 4 (25). Т. 2. 2018. С. 8-11.

УДК 342.951: 347.22: 34.096

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.11>

ГРИЦАЙ С.О.

ПЕРСПЕКТИВИ ОПОДАТКУВАННЯ ОПЕРАЦІЙ З ЗАБЕЗПЕЧЕНИМИ ВІРТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ В УКРАЇНІ

PROSPECTS FOR TAXATION OF TRANSACTIONS WITH SECURED VIRTUAL ASSETS IN UKRAINE

У статті проводиться дослідження податкових аспектів пов'язаних з перспективою застосуванням механізмів оподаткування операцій фізичних осіб та фізичних осіб-підприємців з віртуальними активами в Україні, що передбачений у Законопроекті 7150, і які мають правову визначеність згідно Закону України «Про віртуальні активи». Стрімкий розвиток передових цифрових фінансових технологій зобов'язує уряди держав розробляти відповідну нормативно-правову базу, без якої, ані постачальники, ані споживачі віртуальних активів в Україні не мають можливості отримувати правовий захист від держави, а відповідно держава, у свою чергу, не отримує майже ніяких податкових надходжень від функціонування відповідної галузі економіки у «тіньовій» її стороні. Парламент України прийняв 17.02.2022 року Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX (надалі – Закон 2074). Який був 15.03.2022 року підписаний Президентом України, після врахованих змін, згідно його раніше поданих пропозицій. Згідно п.1 Розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону 2074, сам закон набере чинності, зокрема серед іншого, з дня набрання чинності закону України про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами. Мета статті полягає у проведенні дослідження податкових аспектів пов'язаних з перспективою застосуванням механізмів оподаткування операцій фізичних осіб та фізичних осіб-підприємців з віртуальними активами в Україні, що передбачений у Законопроекті 7150. Крім осіб, що обрали спрощену систему оподаткування (ст. 177 ПК), яку ми не розглядаємо у даній темі, тому що щодо неї не планується вносити ні які зміни у контексті оподаткування віртуальних активів. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що порядок оподаткування операцій з забезпеченими віртуальними активами, який закладений у Законопроекті 7150, є не досконалим, та дозволяє оптимізувати податкове навантаження у будь-якому об'ємі. При цьому суттєво знижуючи надходження до бюджету та нівелюючи поставлені цілі перед Законопроектом 7150 та Законом України «Про віртуальні активи», як то легалізація віртуальних активів та збільшення надходження до бюджету України.

Ключові слова: оподаткування, віртуальні активи, криптовалюта, біткоїн, стейблкоїн, токен, безготівкові гроші, грошові сурогати.

The article studies the tax aspects related to the prospect of applying taxation mechanisms for transactions of individuals and individual entrepreneurs with virtual assets in Ukraine, which is provided for in Draft Law No. 7150, and which have legal certainty in accordance with the Law of Ukraine “On Virtual Assets”. The rapid development of advanced digital financial technologies obliges governments to develop an appropriate regulatory framework, without which neither suppliers nor consumers of virtual assets in Ukraine have the opportunity to receive legal protection from the state, and accordingly, the state, in turn, receives almost no tax revenues from the functioning of the relevant sector of the economy in its “shadow” side. The Parliament of Ukraine adopted on

© ГРИЦАЙ С.О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін (Інститут права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»), <https://orcid.org/0000-0003-0051-6149>

17.02.2022 the Law of Ukraine “On Virtual Assets” No. 2074-IX (hereinafter referred to as the Law 2074). Which was signed by the President of Ukraine on 15.03.2022, after the changes were taken into account, according to his previously submitted proposals [9]. According to paragraph 1 of Section VI “Final and Transitional Provisions” of the Law 2074, the law itself will enter into force, in particular, from the date of entry into force of the Law of Ukraine on Amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the peculiarities of taxation of transactions with virtual assets. The purpose of the article is to conduct a study of tax aspects related to the prospect of applying mechanisms for taxation of transactions of individuals and individual entrepreneurs with virtual assets in Ukraine, which is provided for in Draft Law No. 7150. In addition to persons who have chosen a simplified taxation system (Article 177 of the Tax Code), which we do not consider in this topic, because it is not planned to make any changes in the context of taxation of virtual assets. According to the results of the study, it can be concluded that the procedure for taxation of transactions with secured virtual assets, which is laid down in Bill 7150, is not thorough, and allows to optimize the tax burden in any volume. At the same time, significantly reducing revenues to the budget and leveling the goals set before the Draft Law No. 7150 and the Law of Ukraine “On Virtual Assets”, such as the legalization of virtual assets and increasing revenues to the budget of Ukraine.

Key words: *taxation, virtual assets, cryptocurrency, bitcoin, stablecoin, token, non-cash money, money surrogate.*

Вступ. Стрімкий розвиток передових цифрових фінансових технологій зобов’язує уряди держав розробляти відповідну нормативно-правову базу, без якої, ані постачальники, ані споживачі віртуальних активів в Україні не мають можливості отримувати правовий захист від держави, а відповідно держава, у свою чергу, не отримує майже ніяких податкових надходжень від функціонування відповідної галузі економіки у «тіньовій» її стороні.

Реалізація положень Законопроекту № 7150 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» (надалі – Законопроект 7150), – не потребує додаткових фінансових витрат із державного та місцевих бюджетів України, надаючи при цьому нескінченний потенціал зростання податкових надходжень від розвитку суцільно-нової галузі економіки, яка до цього часу взагалі ніяким чином не оподатковувалась, – що зазначено у розділі фінансово-економічного обґрунтування пояснювальної записки до проекту Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування обороту віртуальних активів в Україні".[3]

Ми погоджуємося, з авторами Законопроект 7150, що він спрямований на надання податкових стимулів індустрії, пов’язаної з оборотом віртуальних активів, її учасникам та професійним постачальникам послуг для учасників, та разом із проектом Закону України «Про віртуальні активи» передбачає комплексну систему заходів, необхідну для ефективного запуску суцільно нової галузі цифрової економіки в Україні.

Огляд літератури та вихідні передумови. Верховна Рада України прийняла 17.02.2022 року Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX (надалі – Закон 2074) [5]. Який був 15.03.2022 року підписаний Президентом України, після врахованих змін, згідно його раніше поданих пропозицій [9]. Згідно п.1 Розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону 2074, сам закон набере чинності: а). з дня набрання чинності закону України про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами; б). впровадження Державного реєстру постачальників послуг, пов’язаних з оборотом віртуальних активів, про що додатково зазначено у п.2 Розділу VI Прикінцеві та перехідні положення, як обмеження в можливості застосування санкцій передбачених статтею 23 Закону 2074. Для виконання приписів п.1 Розділу VI Закону 2074 та з метою введення його в дію [2], Верховна Рада України 13.03.2022 року зареєструвала законопроект №7150 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» (надалі – Законопроект 7150) [8].

Мета статті (постановка завдання). Провести дослідження податкових аспектів пов’язаних з перспективою застосуванням механізмів оподаткування операцій фізичних осіб та фізичних осіб-підприємців з віртуальними активами в Україні, що передбачений у Законопроекті 7150, і які мають правову визначеність згідно Закону України «Про віртуальні активи». Крім осіб, що

обрали спрощену систему оподаткування (ст.177 ПК), яку ми не розглядаємо у даній темі, тому що щодо неї не планується вносити ні які зміни у контексті оподаткування віртуальних активів.

Виклад методики. При проведенні дослідження використовувалися: загальнонаукові методи дослідження – дедукція та індукція, синтез та аналіз, наукова абстракція, системний підхід; спеціально – юридичні методи пізнання – формально правовий; правове прогнозування, ретроспективний та порівняльно правовий метод; методологічне обґрунтування сутності, природи та структури термінології, що є об'єктом дослідження.

Результати дослідження. Законопроект 7150 закликаний сформувати в правовому полі України легальну податкову платформу для криптовалюти, щодо яких у Законі 2074 прийнято узагальнюючу назву – віртуальні активи. Загалом це повинно привести до відчутного зростання у найближчому часі внутрішнього валового продукту України. Це може бути забезпечено, тим що Законопроект 7150 передбачає надання податкових стимулів при оподаткуванні операцій пов'язаних з віртуальними активами, що ймовірно дасть змогу для розквіту нової цифрової економіки, як легальної галузі, що сплачує податки до бюджету України.

1. **Визначення та правове врегулювання віртуальних активів.** Державне регулювання ринку віртуальних активів – здійснення державою в особі Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (надалі – НКЦПФР) [1] та Національного банку України (надалі – НБУ) [6] комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком віртуальних активів, регулювання правил функціонування постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, а також заходів щодо запобігання і протидії зловживанням і порушенням на ринку віртуальних активів (п.1 ст.16 Закон 2074).

Державне регулювання у сфері обороту забезпечених віртуальних активів, що забезпечені валютними цінностями (ЗВА(ВЦ)), у межах своїх компетенцій, здійснює – Національний банк України (надалі – НБУ).

Державне регулювання у сфері обороту віртуальних активів, крім ЗВА(ВЦ), зокрема і щодо забезпечених віртуальних активів, що забезпечені цінним папером або деривативним фінансовим інструментом (ЗВА(ФІ)), у межах своїх компетенцій, здійснює – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (надалі – НКЦПФР).

Закону 2074 формує власний поділ віртуальних активів, який не схожий з загальноприйнятим у спільноті що має відношення до криптоіндустрії:

- *віртуальний актив* – нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав (п.п. 1 п. 1 ст. 1 Закону 2074); Віртуальні активи є нематеріальними благами, особливості обороту яких визначаються Цивільним кодексом України та цим Законом. Віртуальні активи можуть бути незабезпеченими або забезпеченими. (п. 1 ст.4 Закону 2074);

- *забезпечений віртуальний актив* – віртуальний актив, що посвідчує майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав (п.п. 3 п. 1 ст. 1 Закону 2074); Забезпечені віртуальні активи посвідчують майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав (п. 3 ст. 4 Закону 2074);

- *незабезпечений віртуальний актив* – віртуальний актив, що не посвідчує жодних майнових або немайнових прав (п.п. 6 п. 1 ст.1 Закону 2074); Незабезпечені віртуальні активи майнових прав не посвідчують. (п. 2 ст. 4 Закону 2074);

У свою чергу, забезпечений віртуальний актив, як вже фінансовий віртуальний актив, формує два окремих напрямку вже свого внутрішнього розподілу, на: забезпечений валютними цінностями та забезпечений цінними паперами або деривативним фінансовим інструментом (п. 6 ст. 4 Закону 2074):

- емітований резидентом України забезпечений віртуальний актив, що забезпечений валютними цінностями (далі – ЗВА(ВЦ));

- емітований резидентом України забезпечений віртуальний актив, що забезпечений цінним папером або деривативним фінансовим інструментом (далі – ЗВА(ФІ)).

2. **Постачальники послуг з обороту віртуальних активів.** Суб'єкти господарювання усіх форм власності мають право провадити діяльність постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, за умови виконання вимог, визначених Законом 2074 (п. 1 ст. 18 Закону 2074).

Діяльність постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, допускається виключно за умови отримання дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів відповідного виду, визначеного Законом 2074 (п. 2 ст. 18 Закону 2074).

Суб'єктам господарювання дозволяється провадити більше одного виду діяльності постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, за умови отримання дозволу на надання кожного відповідного виду послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів (п. 3 ст. 18 Закону 2074).

Постачальники послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, – виключно суб'єкти господарювання – юридичні особи, які провадять в інтересах третіх осіб один або декілька з таких видів діяльності: 1). зберігання або адміністрування віртуальних активів чи ключів віртуальних активів; 2). обмін віртуальних активів; 3). переказ віртуальних активів; надання посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами (п.п.8 п.1 ст.1 Закону 2074);

Постачальником послуг може бути іноземна юридична особа, яка є учасником ринку віртуальних активів, за правом іноземної держави провадить діяльність як постачальник послуг у порядку та на умовах, визначених Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку з урахуванням вимог та обмежень, визначених цим Законом (п.6 ст.9 Закону 2074).

У деяких випадках не є обов'язковим отримувати дозвіл на провадження діяльності з обороту віртуальних активів, а у деяких, потрібно додатково мати відповідну ліцензію:

- *видача дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів ЗВА(ФІ)* – у встановлених НКЦПФР випадках та порядку, професійні учасники ринків капіталу мають право на провадження відповідного виду діяльності постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, без отримання дозволів, передбачених Законом 2074 (п. 17 ст. 19 Закону 2074);

- *видачі дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів ЗВА(ВЦ)* – а). постачальник послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, який є банком, має право надавати послуги, пов'язані з оборотом ЗВА(ВЦ), на підставі банківської ліцензії та дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів; б). постачальник послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, який є небанківською фінансовою установою, має право надавати послуги, пов'язані з оборотом ЗВА(ВЦ), на підставі ліцензії НБУ на здійснення валютних операцій та дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів (п. 16 ст. 19 Закону 2074).

Нагляд за діяльністю постачальників послуг, пов'язаних з оборотом ЗВА(ВЦ), які є банками, філіями іноземних банків, здійснюється у порядку, визначеному Законом України «Про банки і банківську діяльність» [4]. Нагляд за діяльністю постачальників послуг, пов'язаних з оборотом ЗВА(ВЦ), які є небанківськими фінансовими установами, здійснюється у порядку, визначеному Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [7] (п. 2 ст. 17 Закону 2074).

Постачальником послуг, пов'язаних з оборотом ЗВА(ВЦ), може бути лише фінансова установа (п. 7 ст. 9 розділу III Закону 2074).

Послугами з обміну віртуальних активів є діяльність, пов'язана з обміном віртуальних активів на інші віртуальні активи та валютні цінності, що здійснюється для третіх осіб та/або за дорученням та в інтересах третіх осіб.

Постачальники послуг з обміну віртуальних активів мають право надавати послуги з обміну віртуальних активів виключно на інші віртуальні активи або на національну валюту (гривню), а у випадках, визначених Національним банком України, – на інші валютні цінності (п. 2 ст. 11 Закону 2074).

Таким чином реалізація віртуальних активів у правовому полі України можлива виключно через посередника, а саме постачальника послуг з обігу віртуальних активів: а). при процедурі прямого продажу, – що має дозвіл на надання посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами; б). при процедурі обміну, – що має дозвіл на надання операцій з обміну віртуальних активів на інші віртуальні активи та валютні цінності.

3. *Зміни до Податкового кодексу України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про віртуальні активи».*

Відповідно до Проекту 7150 змін у Податковому кодексі України (надалі – ПК) будуть введені нові поняття у статті 14 розділу I «Загальні положення» зокрема: *віртуальний актив* (ст. 14 п. 14.1.33 ПК), *забезпечений віртуальний актив* (ст. 14 п. 14.1.61 ПК), *незабезпечений віртуальний*

актив (ст. 14 п. 14.1.62 ПК), постачальник послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів (ст. 14 п. 14.1.192 ПК), послуги, пов'язані з оборотом віртуальних активів (ст. 14 п. 14.1.184 ПК), постачальник послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів (ст. 14 п. 14.1.192 ПК) – вживаються у значенні, наведеному в Законі України «Про віртуальні активи».

Окрім цього мають місце і нові визначення які відносяться виключно до специфіки нормування податкових відносин в Україні і притаманні Податковому кодексу України:

- *прибуток від операцій з віртуальними активами для цілей розділу IV цього Кодексу* – дохід у вигляді позитивної різниці між доходом, отриманим платником податку від проведення операцій з віртуальними активами та витратами на їх придбання (ст. 14 п. 14.1.196-1 ПК);

- *використання забезпеченого віртуального активу* – припинення права власності на забезпечений віртуальний актив передачею власнику забезпеченого віртуального активу майнового права, що було ним забезпечено (ст. 14 п. 14.1.25 ПК);

- *товари* – матеріальні та нематеріальні активи, у тому числі земельні ділянки, земельні частки (паї), а також цінні папери та деривативи, що використовуються у будь-яких операціях, крім операцій з їх випуску (емісії) та погашення, *та віртуальні активи, що використовуються у будь-яких операціях, крім операцій з їх випуску (емісії) та використання* (ст. 14 п. 14.1.244 ПК);

4. Механізм оподаткування доходів фізичних осіб від операцій з забезпеченими віртуальними активами, що закладений у Законопроекті 1591, крім осіб, що обрали спрощену систему оподаткування (ст. 177 ПК), яку ми не розглядаємо у даній темі, тому що щодо неї не планується вносити ні які зміни у контексті оподаткування віртуальних активів. Розділ IV Податкового кодексу України присвячений оподаткування доходів фізичних осіб. Зокрема, до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку включається (п. 164.2 ПК) і прибуток від операцій з віртуальними активами (п. 164.2.19 ПК). Ставка податку на доходи фізичних осіб визначена у ст. 167 ПК і складає 5 відсотків – для доходів у вигляді дивідендів по акціях та корпоративних правах, нарахованих резидентами – платниками податку на прибуток підприємств (крім доходів у вигляді дивідендів по акціях, інвестиційних сертифікатах, які виплачуються інститутами спільного інвестування) *та прибутку від операцій з віртуальними активами* (п. 167.5.2 ПК).

Стаття 170 Податкового кодексу України регламентує особливості нарахування (виплати) та оподаткування окремих видів доходів, серед яких є і оподаткування прибутку від операцій з віртуальними активами (п. 170.2-1 ПК).

Облік прибутку від операцій з віртуальними активами ведеться платником податку самостійно та окремо від інших доходів та витрат. Для цілей оподаткування прибутку від операцій з віртуальними активами податковим (звітним) періодом вважається календарний рік, за результатами якого платник податку у випадках, передбачених цим пунктом, зобов'язаний подати річну податкову декларацію, в якій має відобразити такий прибуток, отриманий протягом такого податкового (звітного) року.

Обов'язковому декларуванню підлягає позитивне значення прибутку від операцій з віртуальними активами. Платник податку, який отримав протягом звітного періоду збиток від операцій з віртуальними активами, має право задекларувати такий збиток для отримання права на його врахування при визначенні прибутку від операцій з віртуальними активами у наступних податкових (звітних) періодах (без обмеження кількості таких періодів) (п. 170.2-1.1 ПК).

Прибуток від операцій з віртуальними активами розраховується як позитивна різниця між сукупним доходом, отриманим платником податку від продажу віртуальних активів протягом податкового (звітного) періоду та документально підтвердженими сукупними витратами на придбання віртуальних активів протягом цього ж податкового (звітного) періоду, з урахуванням збитку від операцій з віртуальними активами, не врахованого в попередніх податкових (звітних) періодах. Якщо в результаті розрахунку прибутку від операцій з віртуальними активами за правилами, встановленими цим пунктом, виникає від'ємне значення, воно вважається збитком від операцій з віртуальними активами (п. 170.2-1.2. ПК).

Далі розглянемо механізм оподаткування доходів, отриманих фізичною особою-підприємцем від провадження господарської діяльності, крім осіб, що обрали спрощену систему оподаткування (ст. 177 ПК), яку ми не розглядаємо у даній темі, тому що щодо неї не планується вносити ні які зміни у контексті оподаткування віртуальних активів. Не включаються до доходу фізичної особи – підприємця суми доходу у вигляді прибутку від операцій з віртуальними активами. Оподаткування таких доходів фізичної особи – підприємця здійснюється у порядку, визначеному пунктом 170.2-1 статті 170 Податкового Кодексу (п. 177.3.3 ПК).

У свою чергу п.170.2-1 ПК регулює оподаткування прибутку від операцій з віртуальними активами та входить до розділу IV «Податок на доходи фізичних осіб», що ми розглянули вище, тобто являється аналогічним оподаткуванню доходів фізичних осіб.

Зосередимо увагу нашого дослідження на те, що для цілей пункту 170.2-1.2. ПК:

а) доходами платника податків від операцій з віртуальними активами вважається сума валютних цінностей, отриманих ним від постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, а також сума валютних цінностей, отриманих платником податку від інших осіб в обмін на віртуальні активи;

б) в разі використання забезпеченого віртуального активу його власником, вважається, що такий власник отримав дохід від операцій з віртуальними активами у розмірі витрат, понесених на придбання такого забезпеченого віртуального активу (крім випадків, коли загальна сума такого доходу, отриманого протягом податкового (звітного) періоду, не перевищує 10 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня звітного податкового року);

в) витратами платника податків від операцій з віртуальними активами вважається сума валютних цінностей, перерахованих ним з власного банківського рахунку на рахунок постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, а також сума валютних цінностей, перерахованих таким платником податку з власного банківського рахунку на рахунок будь-яким іншим особам в обмін на віртуальні активи (у тому числі їх емітенту);

г) обмін віртуального активу на інший віртуальний актив не призводить до виникнення доходу чи витрат від операцій з віртуальними активами у платника податку (п. 170.2-1.2. ПК).

5. Практичні аспекти перспективи оподаткування прибутку від операцій з забезпеченими віртуальними активами.

Виходячи з п. 170.2-1.2 ПК, змодельємо спрощену ситуацію, де між фізичними особами (надалі – ФО) або фізичними особами-підприємцями (які не перебувають на спрощеній системі оподаткування згідно ст. 177 ПК) проходять операції з забезпеченими віртуальними активами (надалі – ЗВА) на протязі року (звітного періоду, – відповідно до п.170.2-1.1 ПК), у наступному порядку:

1. ФО-1 придбала шляхом перерахування з банківського рахунку ЗВА-1 за 1000 грн, чим було сформовано податкові витрати у сумі 1000 грн. відповідно до п.п. «в» п. 170.2-1.2. ПК:

2. ФО-2 придбала шляхом перерахування з банківського рахунку ЗВА-2 за 100 000 грн., чим було сформовано, витрати у сумі 100 000 грн. відповідно до п.п. «в» п. 170.2-1.2. ПК;

3. ФО-1 та ФО-2 провели між собою обмін ЗВА-1 та ЗВА-2 і у зв'язку з цим у них не виникають податкові зобов'язання відповідно до п.п.«г» п. 170.2-1.2. ПК; за результатами такої товарообмінної операції:

о ФО-1 стала власником ЗВА-2 вартістю 100 000 грн., при тому що вона має сформовані відповідно до п.п.«в» п. 170.2-1.2. ПК податкові витрати у 1000 грн..

о ФО-2 стала власником ЗВА-1 вартістю 1000 грн., при тому що вона має сформовані відповідно до п.п.«в» п. 170.2-1.2. ПК податкові витрати у 100 000 грн..

4. ФО-1 використала ЗВА-2 вартістю 100 000 грн., через припинення права власності на забезпечений віртуальний актив, та прийняла у свою власність майнові права, що було ним забезпечено (ст. 14 п. 14.1.25 ПК) на суму 100 000 грн.. Таким чином враховуючи п.п. «б» п. 170.2-1.2. ПК у ФО-1 виникли доходи у сумі 1000 грн., які дорівнюють сумі витрат понесені раніше ФО-1 на придбання ЗВА-1 який був обмінаний (без податкових наслідків – п.п. «г» п. 170.2-1.2. ПК) на ЗВА-2, щодо майна яким він був забезпечений пройшло його використання (ст. 14 п. 14.1.25 ПК).

5. ФО-2 маючи після обміну (без податкових наслідків – п.п. «г» п. 170.2-1.2. ПК) ЗВА-1 вартістю 1000 грн. (який він може продати за такою ж ціною), но при цьому маючи сформовані податкові витрати у сумі 100 000 грн., які дорівнюють сумі витрат понесені раніше ФО-2 на придбання ЗВА-2, що і був обмінаний на ЗВА-1, – які він задекларує, та зможе використати як від'ємне значення при розрахунку прибутку у наступні податкові періоди (п. 170.2-1.1 ПК).

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що порядок оподаткування операцій з забезпеченими віртуальними активами, який закладений у Законопроекті 7150, є не досконалим, та дозволяє оптимізувати податкове навантаження у будь-якому об'ємі. При цьому суттєво знижуючи надходження до бюджету та нівелюючи поставлені цілі перед Законопроектом 7150 та Законом України «Про віртуальні активи», як то легалізація віртуальних активів та збільшення надходження до бюджету України.

Список використаних джерел

1. Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку. Указ Президента України від 23.11.2011 р. №1063/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1063/2011> (дата звернення: 08.05.2022).
2. Порівняльна таблиця до Проекту №7150 Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» від 13.03.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245233> (дата звернення: 17.04.2022)
3. Пояснювальна записка до Проекту №7150 Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування обороту віртуальних активів в Україні» від 13.03.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245235> (дата звернення: 17.04.2022).
4. Про банки і банківську діяльність. Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2121-14> (дата звернення: 08.05.2022).
5. Про віртуальні активи. Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2074-20> (дата звернення: 15.04.2022).
6. Про Національний банк України. Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/679-14> (дата звернення: 22.04.2022).
7. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг. Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2664-14> (дата звернення: 20.04.2022).
8. Проект №7150 Закону Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами від 13.03.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211> (дата звернення: 15.04.2022).
9. Пропозиції Президента України до Закону «Про віртуальні активи». Картка законопроекту. 2020. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2698> (дата звернення: 16.04.2022).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.12>

ДАНИЛЮК А.В.

**ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА БЕЗПЕЧНІСТЮ
ТА ЯКІСТЮ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ**

**PRINCIPLES OF STATE CONTROL OVER SAFETY AND QUALITY
OF FOODSTUFFS IN UKRAINE**

Стаття присвячена розкриттю сутності принципів здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні. Визначено, що принципи здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів є основоположними керівними началами, що становлять фундамент його належної реалізації, а слідування яким є підставою його законності. Є можливість для здійснення класифікації зазначених принципів та навіть розширення їхньої системи за рахунок розкриття відсилочних положень.

Державний контроль за безпечністю та якістю харчових продуктів здійснюється на основі принципів державного нагляду (контролю), визначених Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» та з урахуванням особливостей, визначених цим Законом. Загальними принципами здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових

продуктів є принцип гарантування прав та законних інтересів людини та громадянина, а у даному випадку – кожного суб'єкта господарювання, принцип дотримання умов міжнародних договорів України або ж принципи законності, відкритості, прозорості тощо. Конкретні принципи здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів репрезентують вимоги до адміністративної діяльності контролюючих органів, зокрема це як загальні принципи діяльності суб'єктів владних повноважень (принцип об'єктивності та неупередженості, принцип обґрунтованості, принцип законності тощо), так і ті, що стосуються здійснення державного контролю, зокрема принцип плановості й системності державного контролю, принцип невтручання у діяльність суб'єкта господарювання, принцип орієнтованості контрольних заходів на запобігання правопорушенням тощо. Спеціальні принципи стосуються виключно сфери здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів. До числа таких можна віднести зокрема принципи фінансування державного контролю (державного фінансування та фінансування за рахунок операторів ринку), принципи діяльності компетентного органу у сфері державного контролю за безпечністю харчових продуктів (ефективності, відсутності конфлікту інтересів, достатності матеріально-технічного забезпечення тощо) або ж принципи проведення науково-обґрунтованої оцінки ризиків (незалежності, об'єктивності та прозорості).

Ключові слова: *безпека продовольства, безпечність, державний контроль, принципи, харчова продукція, якість.*

The article is devoted to the disclosure of the principles of state control over the safety and quality of food products in Ukraine. It has been determined that the principles of state control over food safety and quality are fundamental guidelines that form the foundation for its proper implementation, and following which is the basis of its legality. It is possible to classify these principles and even expand their system by disclosing the reference provisions. State control over food safety and quality is carried out on the basis of the principles of state supervision (control) defined by the Law of Ukraine "On Basic Principles of State Supervision (Control) in the Sphere of Economic Activity" and taking into account the features defined by this Law. The general principles for exercising state control over the safety and quality of food products are the principle of guaranteeing the rights and legitimate interests of a person and a citizen, and in this case, of each business entity, the principle of compliance with the terms of international treaties of Ukraine or the principles of legality, openness, transparency, etc. Specific principles for the implementation of state control over the safety and quality of food products represent the requirements for the administrative activities of regulatory authorities, in particular, these are both general principles for the activities of subjects of power (the principle of objectivity and impartiality, the principle of validity, the principle of legality, etc.), and those relating to the implementation of state control, in particular, the principle of planned and systematic state control, the principle of non-interference in the activities of a business entity, the principle of focusing control measures on the prevention of offenses, etc. Special principles relate exclusively to the sphere of state control over the safety and quality of food products. These include, in particular, the principles of state control financing (state financing and financing at the expense of market operators), the principles of the activities of the competent authority in the field of state control over food safety (efficiency, lack of conflict of interest, sufficiency of logistics, etc.) or principles for conducting evidence-based risk assessments (independence, objectivity and transparency).

Key words: *food products, principles, quality, safety, state control.*

Постановка проблеми. Аналізуючи положення Довгострокового плану державного контролю в окремих сферах державного контролю, здійснення якого належить до компетенції Держпродспоживслужби, на 2022–2026 роки, затвердженого Наказом Міністерства економіки України 05 січня 2022 року № 10-22 [1] можемо бачити, що його цілями визначено зокрема:

1) загальну – забезпечити високий рівень захисту життя та здоров'я, чесні практики торгівлі харчовими продуктами, інтереси споживачів, захист здоров'я та благополуччя тварин, здоров'я рослин;

2) спеціальні – охорона території України від занесення збудників особливо небезпечних хвороб, в першу чергу спільних для тварин та людей, з територій інших держав або карантинних зон; становлення державної наглядової та контрольної діяльності по всій країні за єдиною концепцією щодо охорони здоров'я людей, здоров'я та благополуччя тварин, запобігання передачі хвороб від тварин до людей, безпечності та гігієни кормів, захисту рослин; реалізація спеціальних норм щодо охорони здоров'я рослин, здоров'я та благополуччя тварин відповідно до національного законодавства.

Оскільки досягнення цілей будь-якого контролю неможливе без визначення принципів його організації та функціонування [2, с. 20], вважаємо за необхідне визначити їхню понятійно-концепційну сутність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як зазначає І. Орехова [3], принципи державного контролю розкрито у роботах В. Авер'янова, О. Андрійко, В. Гарашука, В. Горшенюва, А. Гуляєва, С. Ківалова, Є. Кочеріна, Д. Лученка, О. Мелкадзе, М. Студенікіної, В. Туровцева, В. Чірка, І. Шахова, Х. Ярмачі тощо. Саме їхні наукові здобутки є основою для розкриття понятійно-концепційної сутності принципів здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні. Однак зазначений перелік, на нашу думку, необхідно доповнити працями таких вчених як: О. Артюх, М. Білуха, Т. Микитенко, В. Оксін, С. Чернов, В. Шестак. Аналіз їхніх наукових праць та основ законодавства України забезпечить можливість визначити поняття та структуру принципів здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає В. Оксін [4], відповідно до тлумачних словників «принцип» – це основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо; основний закон якої-небудь точної науки, особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось, правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства абоощо, переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [5]; загальні вимоги, наукові основи, підстави, правила, від яких не відступають [6]. Їх в науковій теорії називають як основні положення, за допомогою яких вибудовується теорія та пояснюються факти, що аналізуються. Це керівні правила, що відбивають зміст законів і закономірностей і мають бути закріплені в нормативно-правових документах і використовуватися в науковій та практичній діяльності фахівців з управління [7].

У межах власної праці О. Артюх [2] відзначає, що під принципами контролю розуміють «науково обґрунтовані та апробовані практикою, закріплені прямо або опосередковано в нормативно-правових актах основи організації та здійснення контролю» [8, с. 200]. Прийнятною є точка зору вчених М. Білухи та Т. Микитенко, які зазначають, що принципи контролю – це основні засади, на яких здійснюються його функції [9, с. 65]. Заслугує на увагу й розуміння принципів як «загальних керівних норм дії, які, виражаючи певні закономірності, постійно поглиблюються і видозмінюються», та правил як «норм дії, що мають конкретне робоче значення» [10, с. 81]. Вчений В. Хмельницький зазначає, що «принципи контролю – це загальноприйняте правило дії в контрольних ситуаціях, він втілює економічні, соціальні та інші закономірності сфери контролю, визначає вимоги, відповідно до яких формує і функціонує підсистема контролю в системі управління виробництвом, суспільством» [11, с. 16-17].

Вчена І. Орехова [3] вказує, що розглядаючи принципи державного контролю з позицій сприйняття контролю як юридичної діяльності В. Шестак вказує на їх ієрархічність. До таких він відносить принципи юридичного процесу, загальні принципи державного ладу та принципи процесуальної діяльності, принципи діяльності контролюючих суб'єктів, принципи конкретної контрольної діяльності та загальні принципи контролю [12, с. 70]. На думку І. Шахова, В. Горшенюва є конституційні, загально процесуальні та спеціалізовані принципи контролю [13, с. 90]. Оскільки в основу класифікації зазначених принципів покладено одночасно два критерії – вид джерела та галузь розповсюдження їх дії, Д. Лученко [14, с. 101-102] дещо уточнює таку класифікацію. Він пропонує поділяти принципи контролю за критерієм джерела – на Конституційні та закріплені в інших законодавчих актах; і в залежності від галузі розповсюдження їх дії – на міжгалузеві, галузеві та спеціальні (такі, що розповсюджуються лише на контрольно-процесуальну діяльність) [3, с. 309-310].

Аналізуючи зазначений матеріал, можемо дійти висновку, що принципи здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів в Україні є основоположними керівними началами, що становлять фундамент його належної реалізації, а слідування яким є підставою його законності.

Уточнимо, що у положеннях Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 р. № 877-V, який є базовим для досліджуваної сфери, передбачено, що державний нагляд (контроль) здійснюється за принципами: 1) пріоритетності безпеки у питаннях життя і здоров'я людини, функціонування і розвитку суспільства, середовища проживання і життєдіяльності перед будь-якими іншими інтересами і цілями у сфері господарської діяльності; 2) підконтрольності і підзвітності органу державного нагляду (контролю) відповідним органам державної влади; 3) рівності прав і законних інтересів усіх суб'єктів господарювання; 4) гарантування прав та законних інтересів кожного суб'єкта господарювання; 5) об'єктивності та неупередженості здійснення державного нагляду (контролю), неприпустимості проведення перевірок суб'єктів господарювання за анонімними та іншими безпідставними заявами, а також невідворотності відповідальності осіб за подання таких заяв; 6) здійснення державного нагляду (контролю) лише за наявності підстав та в порядку, визначених законом; 7) відкритості, прозорості, плановості й системності державного нагляду (контролю); 8) неприпустимості дублювання повноважень органів державного нагляду (контролю) та неприпустимості здійснення заходів державного нагляду (контролю) різними органами державного нагляду (контролю) з одного й того самого питання; 9) невтручання органу державного нагляду (контролю) у діяльність суб'єкта господарювання, якщо вона здійснюється в межах закону; 10) відповідальності органу державного нагляду (контролю) та його посадових осіб за шкоду, заподіяну суб'єкту господарювання внаслідок порушення вимог законодавства, порушення прав та законних інтересів суб'єкта господарювання; 11) дотримання умов міжнародних договорів України; 12) незалежності органів державного нагляду (контролю) від політичних партій та будь-яких інших об'єднань громадян; 13) наявності одного органу державного нагляду (контролю) у складі центрального органу виконавчої влади; 14) презумпції правомірності діяльності суб'єкта господарювання у разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів допускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків суб'єкта господарювання та/або повноважень органу державного нагляду (контролю); 15) орієнтованості державного нагляду (контролю) на запобігання правопорушенням у сфері господарської діяльності; 16) недопущення встановлення планових показників чи будь-якого іншого планування щодо притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності та застосування до них санкцій; 17) здійснення державного нагляду (контролю) на основі принципу оцінки ризиків та доцільності [15].

Втім, як уточнено у висновку Головного юридичного управління щодо аналізу проекту Закону про державний контроль, що здійснюється з метою перевірки відповідності законодавству про безпечність та якість харчових продуктів і кормів, здоров'я та благополуччя тварин від 27 листопада 2014 р. № 0906, зазначені положення не застосовуються при здійсненні перевірок дотримання операторами ринку законодавства про харчові продукти, корми, здоров'я та благополуччя тварин, а також законодавства про побічні продукти тваринного походження під час ввезення (пересилання) таких побічних продуктів на митну територію України. Адже Закон України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин» від 18 травня 2017 р. № 2042-VIII містить спеціалізовані норми щодо принципів (стаття 17) здійснення державного контролю за безпечністю харчових продуктів. Зокрема, передбачено, що державний контроль здійснюється за принципами: 1) пріоритетності безпеки у питаннях життя і здоров'я людини перед будь-якими іншими інтересами та цілями у сфері господарської діяльності; 2) рівності прав і законних інтересів усіх операторів ринку; 3) гарантування прав та законних інтересів кожного оператора ринку; 4) об'єктивності та неупередженості здійснення державного контролю; 5) законності; 6) відкритості, прозорості, плановості та системності державного контролю; 7) неприпустимості дублювання заходів державного контролю між компетентним органом, його територіальними органами, державними установами, підприємствами та організаціями, підпорядкованими компетентному органу, органами виконавчої влади та уповноваженими особами; 8) презумпції правомірності діяльності оператора ринку, у разі якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів, або норми одного нормативно-правового акта допускають

неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків оператора ринку та/або повноважень компетентного органу, інших осіб, що здійснюють державний контроль; 9) орієнтованості державного контролю на запобігання порушенням законодавства; 10) недопущення встановлення планових показників чи будь-якого іншого планування щодо притягнення операторів ринку до відповідальності або застосування примусових заходів; 11) оцінки ризиків та доцільності; 12) дотримання умов міжнародних договорів України [16].

Ми погоджуємось з висновком Головного юридичного управління, що непоширення аналогічних норм Закону про нагляд на відносини у сфері державного контролю носить штучний характер, невинуватий з точки зору раціонального використання нормативного матеріалу, вносить неоднозначність у розуміння норм та суперечить єдиному державному підходу до організації державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, що не відповідає вимогам щодо якості законів в контексті конституційного принципу верховенства права (стаття 8 Конституції України) [17]. Відповідно положення зазначених законів мають бути доопрацьовані.

На наш погляд, стаття 17 Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин» від 18 травня 2017 р. № 2042-VIII повинна мати такий вигляд:

«Стаття 17. Принципи здійснення державного контролю

1. Державний контроль за безпечністю та якістю харчових продуктів здійснюється на основі принципів державного нагляду (контролю), визначених Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» та з урахуванням особливостей, визначених цим Законом».

Так зокрема вдається забезпечити раціональне використання нормативного матеріалу, адже нині чинна норма Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин» від 18 травня 2017 р. № 2042-VIII немає жодних спеціальних принципів здійснення державного контролю, а лиш звукує їх чисельність та інтерпретацію. Натомість, як приклад, принципи фінансування державного контролю визначено статтею 63 цього Закону.

Розглядаючи зазначене питання з наукової точки зору, можемо стверджувати, що є можливість для здійснення класифікації зазначених принципів та навіть розширення їхньої системи за рахунок розкриття відсілюючих положень. Так зокрема загальними принципами здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів є принцип гарантування прав та законних інтересів людини та громадянина, а у даному випадку – кожного суб'єкта господарювання, принцип дотримання умов міжнародних договорів України або ж принципи законності, відкритості, прозорості тощо.

Конкретні принципи здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів репрезентують вимоги до адміністративної діяльності контролюючих органів, зокрема це як загальні принципи діяльності суб'єктів владних повноважень, що є тими необхідними критеріями, порушення яких є підставою для звернення особи до адміністративного суду із письмовим проханням визнання такі дії протиправними [18] (принцип об'єктивності та неупередженості, принцип обґрунтованості, принцип законності тощо), так і ті, що стосуються здійснення державного контролю, зокрема принцип плановості й системності державного контролю, принцип невтручання у діяльність суб'єкта господарювання, принцип орієнтованості контрольних заходів на запобігання правопорушенням тощо.

Спеціальні принципи ж, на нашу думку, стосуються виключно сфери здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів. До числа таких можна віднести зокрема принципи фінансування державного контролю (державного фінансування та фінансування за рахунок операторів ринку), принципи діяльності компетентного органу у сфері державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів (ефективності, відсутності конфлікту інтересів, достатності матеріально-технічного забезпечення тощо) або ж принципи проведення науково-обґрунтованої оцінки ризиків (незалежності, об'єктивності та прозорості).

Висновки. Проведене дослідження дає можливість стверджувати, що принципи здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів є основоположними керівними початками, що становлять фундамент його належної реалізації, а слідування яким є підставою його законності. Загальними принципами здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів є принцип гарантування прав та законних інтересів людини та громадянина, а у даному випадку – кожного суб'єкта господарювання, принцип дотримання умов міжнародних договорів України або ж принципи законності, відкритості,

прозорості, тощо. Конкретні принципи здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів репрезентують вимоги до адміністративної діяльності контролюючих органів, зокрема це як загальні принципи діяльності суб'єктів владних повноважень (принцип об'єктивності та неупередженості, принцип обґрунтованості, принцип законності тощо), так і ті, що стосуються здійснення державного контролю, зокрема принцип плановості й системності державного контролю, принцип невтручання у діяльність суб'єкта господарювання, принцип орієнтованості контрольних заходів на запобігання правопорушенням тощо. Спеціальні принципи стосуються виключно сфери здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів. До числа таких можна віднести зокрема принципи фінансування державного контролю (державного фінансування та фінансування за рахунок операторів ринку), принципи діяльності компетентного органу у сфері державного контролю за безпечністю харчових продуктів (ефективності, відсутності конфлікту інтересів, достатності матеріально-технічного забезпечення тощо) або ж принципи проведення науково-обґрунтованої оцінки ризиків (незалежності, об'єктивності та прозорості).

Список використаних джерел:

1. Довгостроковий план державного контролю в окремих сферах державного контролю, здійснення якого належить до компетенції Держпродспоживслужби, на 2022-2026 роки: Наказ Мінекономіки від 05.01.2020р. № 10-22. *Державні сайти України*. URL: <https://dpss.gov.ua/storage/app/sites/12/dovgostrokovuy.pdf>
2. Артюх О. Принципи контролю: проблематика визначення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 6. Ч. 1. С. 20–25.
3. Орехова І. Принципи державного контролю господарської діяльності. *Форум права*. 2009. № 2. С. 309–315.
4. Оксін В. Ю. Місцевий розвиток в Україні: теорія та практика публічного адміністрування: монографія. Київ: ФОП Чалчинська Н. В., 2020. 428 с.
5. Білодід І. Словник української мови. Академічний тлумачний словник : у 11 т. Київ: Наук. думка, 1976. Т. 7. 1976. 864 с.
6. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Москва: Пашков Дом, 2004. Slovardalja. URL: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=33183>
7. Чернов С. Текст лекцій з дисципліни «Публічне адміністрування» (для студентів всіх форм навчання). Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. Бекетова. Харків: ХНУМГ, 2014. 97 с.
8. Лученко Д. Проблеми систематизації принципів контрольно-процесуальної діяльності. Збірник наукових праць «Державне будівництво та місцеве самоврядування». 2003. Вип. 5. С. 199–207.
9. Фінансовий контроль: теорія, ревізія, аудит: підручник за ред. М. Білуха, Т. Микитенко. К. : Українська академія оригінальних ідей, 2005. 888 с.
10. Малафік І. Дидактика: навч. посіб. К.: Кондор, 2005. 397 с.
11. Хмельницький В. Ревізія і аудит: учеб. комплекс. Мн.: Книжный Дом, 2005. 48 с.
12. Шестак В. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання): дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01; Нац. ун-т внутр. справ. Х., 2002. 195 с.
13. Горшенев В., Шахов И. Контроль как правовая форма деятельности. М. : Юрид. лит., 1987. 176 с.
14. Лученко Д. Контрольне провадження: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07; Нац. юрид. акад. імені Ярослава Мудрого. Х., 2003. 180 с.
15. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 № 877-V. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>.
16. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин: Закон України від 18.05.2017 р. № 2042-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#Text>.
17. Зауваження до проекту Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» (реєстраційний № 0906). *Верховна Рада України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52373&pf35401=422969>.
18. Шулежко В.П. Принципи діяльності суб'єктів владних повноважень. *Юридична наука*. 2019. № 2. С. 133–138.

УДК 342.95:347.951

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.13>

ІЛЬЧИШИН Н.В.

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ СУДОВОГО РІШЕННЯ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ****THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE LEGAL NATURE OF COURT
DECISIONS IN ADMINISTRATIVE JUDICIARY**

Зроблено висновок, що численні спроби вчених-адміністративістів до встановлення сутності судового рішення в адміністративному судочинстві призвели до того, що в умовах реформування судової системи досі не існує єдиного уніфікованого погляду на правову природу, особливості судового рішення, що породжує невизначеність при прийнятті рішення судами. Адже дієва правова система можлива з чітким визначенням основних термінів, особливо це стосується судового процесу, оскільки зазначена невизначеність може спричинити не виконання законних вимог, та порушення встановлено законодавства. Саме тому створення теоретико-правового підґрунтя правової природи судового рішення дозволить укріпити судову систему. У статті автором досліджується правова природа судового рішення, що приймаються у порядку адміністративного судочинства. Проаналізовано існуючої системи поглядів щодо правової природи судового рішення в адміністративному судочинстві. Увага автора зосереджена на поєднанні нормативно-правового урегулювання прийняття судового рішення та численних досліджень вчених-правознавців з різних галузей наук, особливо адміністративного законодавства у сфері адміністративного судочинства. Автором здійснюється класифікація судових рішень, що можуть бути прийняті у порядку адміністративного судочинства. Автором обґрунтовується власне розуміння судового рішення в адміністративному судочинстві, визначено проблемні питання розмежування та законодавчого використання термінів «судове рішення» та «рішення суду». Наголошено, що правова природа судового рішення визначається його формою, змістом та інстанцією, на якій воно прийнято. Відповідно до мети і задач дослідження в роботі використано сукупність методів та прийомів наукового пізнання, як загальнотеоретичних, так і спеціально-наукових. За допомогою ґносеологічного методу дослідження було визначено сутність судового рішення. З використанням логіко-семантичного методу сформульовано низку понять, зокрема, таких як: «судове рішення» та «рішення суду». Порівняльно-правовий метод використано з метою визначення спільних та відмінних рис між «судовим рішенням» та «рішенням суду», вироблення рекомендацій щодо оптимізації теоретико-правової природи судового рішення в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: *судове рішення, рішення суду, правова природа, адміністративне судочинство.*

It was concluded that the numerous attempts of administrative scientists to establish the essence of a court decision in administrative proceedings led to the fact that, in the conditions of reforming the judicial system, there is still no single unified view of the legal nature, the peculiarities of the court decision, which creates uncertainty when the courts make a decision. After all, an effective legal system is possible with a clear definition of the main terms, especially this applies to the judicial process, since the specified uncertainty can cause non-fulfillment of legal requirements and violations of the established legislation. That is why the creation of a theoretical and legal basis for the legal nature of a court decision will strengthen the judicial system. In the article, the author examines the legal nature of court decisions made in the course of

administrative proceedings. The existing system of views regarding the legal nature of a court decision in administrative proceedings is analyzed. The author's attention is focused on the combination of regulatory and legal regulation of judicial decision-making and numerous studies of legal scholars from various fields of science, especially administrative legislation in the field of administrative justice. The author carries out a classification of court decisions that can be taken in the order of administrative proceedings. The author substantiates his own understanding of the court decision in administrative proceedings, identifies problematic issues of demarcation and legislative use of the terms "court decision" and "court decision". It is emphasized that the legal nature of a court decision is determined by its form, content and the instance at which it was adopted. In accordance with the purpose and objectives of the research, a set of methods and techniques of scientific knowledge, both general theoretical and specially scientific, were used in the work. Using the epistemological research method, the essence of the court decision was determined. Using the logical-semantic method, a number of concepts were formulated, in particular, such as: "court decision" and "court decision". The comparative legal method was used in order to determine the common and distinctive features between "court decision" and "court decision", to develop recommendations for optimizing the theoretical and legal nature of the court decision in administrative proceedings.

Key words: *court decision, legal nature, administrative proceedings.*

Постановка проблеми. Численні намагання вчених-адміністративістів встановлення сутності судового рішення в адміністративному судочинстві призвели до того, що в умовах реформування судової системи досі не існує єдиного уніфікованого погляду на правову природу, особливості судового рішення, що породжує невизначеність при прийнятті рішення судами. Адже дієва правова система можлива з чітким визначенням основних термінів, особливо це стосується судового процесу, тому що зазначена невизначеність може спричинити не виконання законних вимог, та порушення встановлено законодавства. Саме тому створення теоретико правового підґрунтя правової природи судового рішення дозволить укріпити судову систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях щодо питань адміністративного судочинства вивченню проблеми прийняття судового рішення приділялось недостатньо уваги. Вчені вивчали, в основному, загальні питання запровадження адміністративної юстиції, проблеми визначення сутності адміністративного процесу, адміністративної юрисдикції: В.Б. Авер'янов, Н. В. Александрова, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Е.Ф. Демський, Ю.С. Педько, І.Б. Коліушко, Р.О. Куйбіда, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, А.В. Руденко, М.М. Тищенко та інші. Зазначені вчені внесли значний вклад в удосконалення як теоретичних засад реалізації судового рішення, так і практичної діяльності уповноважених суб'єктів цієї сфери щодо прийняття судового рішення. Однак, враховуючи особливості сьогодення України слід відмітити, що особливості теоретико-правового аналізу правової природи судового рішення в адміністративному судочинстві наразі не має, отже потребує визначення сутності та змісту.

Метою дослідження є визначення теоретико-правового аналізу правової природи судового рішення в адміністративному судочинстві, а також вироблення авторського розуміння судового рішення в адміністративному судочинстві.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних завдань: 1) аналіз існуючої системи поглядів щодо правової природи судового рішення в адміністративному судочинстві; 2) проведення відмежування усього масиву нормативно-правових актів, що регламентують судові рішення; 3) формування авторської думки на основі здійсненого аналізу; 4) виділення актуальних думок вчених-правознавців щодо судового рішення в адміністративному судочинстві; 5) окреслити головні проблеми, що виникають під час встановлення природи судового рішення в адміністративному судочинстві.

Методологія. Відповідно до мети і задач дослідження в роботі використано сукупність методів та прийомів наукового пізнання, як загальнотеоретичних, так і спеціально-наукових. За допомогою гносеологічного методу дослідження було визначено сутність судового рішення. З використанням логіко-семантичного методу сформульовано низку понять, зокрема, таких як: «судове рішення» та «рішення суду». Порівняльно-правовий метод використано з метою визначення спільних та відмінних рис між «судовим рішенням» та «рішенням суду», вироблення рекомендацій щодо оптимізації теоретико-правової природи судового рішення в адміністративному судочинстві.

Науково-теоретичне підґрунтя для виконання зазначеного дослідження становлять наукові праці фахівців у галузі філософії, теорії управління, загальної теорії держави і права, адміністративного права, інших галузевих правових наук, у тому числі зарубіжних дослідників. Нормативною основою дослідження є Конституція України, чинні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, що визначають правові засади адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Теорія правової природи судового рішення має глибоке історичне походження. Чимало авторів, ідеї яких стали зародком, існування судового рішення, спочатку звертали свою увагу на фактори що зумовлюють сутність судового рішення – імперативні підтвердження судом правовідношення (прав та обов'язків сторін) чи наказ суду сторонам та іншим особам, які мають відношення до справи, діяти у відповідності із судовим приписом у межах встановленого правовідношення [13]. Проте, подальші дослідження відзначились поєднанням зазначених властивостей.

Пропонуємо, в рамках нашого дослідження визначитись з сутністю визначення «судове рішення».

Аналіз законодавства України вказує на застосування різних за своєю сутністю та змістом термінів. Так, Конституція України встановлює, що: правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (ст. 124); судові рішення ухвалюються іменем України та є обов'язковими до виконання (ст. 129) [8]. Термін «судові рішення» застосовується й у статті 129 Основного закону держави [8]. Зокрема, у ній закріплюючи одну із засад судочинства законодавець встановлює гарантію забезпечення апеляційного і касаційного оскарження «рішення суду» та обов'язковість «рішення суду». Водночас у Конституції України вживається й інша термінологія. Так, у статтях 62 та 63, які закріплюють презумпцію невинуватості, а також регламентують права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та засудженого, йдеться про «обвинувальний вирок суду» та «вирок суду» [8]. Відповідно, можна сказати, що в Основному законодавчому акті держави вживаються різні терміни щодо позначення остаточного акту суду. Разом з тим, Косяк Н.В., зазначає, що аналіз конституційних положень, дозволяє стверджувати, що здебільшого вживається усе ж таки термін «судові рішення» [9, с. 32].

Так, у постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 р. № 7 «Про судові рішення в адміністративній справі» зазначено, що судові рішення – це акт правосуддя, ухвалений згідно з нормами матеріального та процесуального права і, відповідно до конституційних засад і принципів адміністративного судочинства, обов'язковий до виконання на всій території України [12].

КАС України зі змінами, внесеними у 2019 р., містить багато новел. Однією з них є розмежування понять «судове рішення» і «рішення». Так, під судовим рішенням розуміють рішення, постанову, ухвалу суду будь-якої інстанції (п. 12 ст. 4 КАС України), а ось поняття «рішення» притаманне саме суду першої інстанції, де вирішуються позовні вимоги (п. 13 ст. 4 КАС України) [7; 17, с. 107].

Аналіз нормативно-правових актів, більше не дав результатів, щодо юридичного закріплення визначення категорії «судове рішення». Визначення, що міститься у КАС України, не дає нам змоги встановити правову природу судового рішення. Отже, пропонуємо звернути увагу на дослідження вчених-правників із зазначено питання.

Розглядаючи теорії вчених, що започатковують систему визначення судового рішення, приділимо увагу зачаткам зазначеної теорії у часи радянського суспільства. Так, зумовлюючи декларативну природу «судового рішення» С. Н. Абрамов [1] та А. Ф. Клейман [6] концентрують свої погляди у площині зазначення судового рішення як владного підтвердження спірного правовідношення, що перетворює його шляхом примусового веління в безспірне загальнообов'язкове правило поведінки не тільки для сторін, але й для усіх, порушення якого може потягти за собою певні юридичні наслідки [1]. Вирішальним у судовому рішенні, за таких обставин, є констатування, підтвердження прав і обов'язків сторін [6].

у М.А. Гурвіча, природа судового рішення спрямована на діяльність суду у ході розгляду і вирішення справи. Винесення судового рішення відбувається у ході розгляду і вирішення справи. Шлях цього розгляду визначений процесуальним законом і становить процесуальну форму. В абстрактному вигляді це об'єктивне цивільне процесуальне право, а у конкретизованому у певній справі – форма цього процесу, або цивільне процесуальне правовідношення [5, с. 5].

М.А. Гурвіч вважав, що характерним у цивільному процесі стимулом, який виникає у конкретній процесуальній формі з подальшим спрямуванням регулювання цього процесу і його нормальним завершенням у судовому рішенні, є одностороннє волевиявлення зацікавленої особи.

Праця М.А. Гурвіча присвячена переважно судовому рішення як акту державної влади, акту державної функції правосуддя, що є імперативом, містить волю і наказ. Автор приділяє увагу праву й обов'язку суду виносити рішення, але повною мірою не розкриває поняття форми та змісту судового рішення. Тому цю роботу можна розглядати як таку, що допомогла з'ясувати інститут судового рішення, його юридичну природу, визначити роль судового рішення у процесуальній теорії [11].

Автор дослідження «Судові докази та практика їх застосування в радянському цивільному процесі» К. С. Юдельсон, погоджуючись із присутністю у судовому рішенні елементів підтвердження наявності або відсутності правовідносин, взаємних прав та обов'язків сторін, особливу увагу звертає на примусову силу цього судового акту [20].

Так, М.Г. Авдюков вважав, що сутність судового рішення полягає в тому, що воно є актом правосуддя, який захищає права сторін, правопорядок у державі шляхом вирішення правових спорів між сторонами по суті. Суть судового рішення полягає в захисті прав сторін шляхом підтвердження наявності або відсутності правовідносин, взаємних прав та обов'язків сторін і в примусі до відповідної, зазначеної в рішенні поведінки [2, с. 16].

З цього приводу, Л.В. Левшин висловлював наступне, що судові рішення, з одного боку, базуються на конкретній правовій нормі, і є нічим іншим, як розпорядженням певної поведінки конкретним учасникам спірних правовідносин, а з іншого боку – судові рішення надає право на приведення в дію державного апарату примусу, здатного в необхідних випадках виконати це рішення незалежно від бажання зобов'язаної особи [10, с. 69; 16].

Розглядаючи позиції зазначених авторів (Л.В. Левшина та М.Г. Авдюкова) слід зауважити, що їх судження загалом охоплювались теоретико-правовими позиціями того часу.

Є.Г. Пушкар розглядає форму і зміст судового рішення як остаточний результат діяльності суду першої інстанції. Цим процесуальним документом завершується вся діяльність суду, спрямована на захист порушеного чи оспорюваного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу сторін [14, с. 18]. Судове рішення як процесуальний документ має велике практичне значення, закріплюючи висновок суду як акт правосуддя. Також воно як процесуальний документ виконує допоміжну функцію – роз'яснює особам, котрі беруть участь у справі, чому суд дійшов саме таких висновків. Виходячи з усього зазначеного, Є.Г. Пушкар робить висновок, що судові рішення як процесуальний документ є засобом пропаганди правових знань серед населення, де судові рішення виражає загальну тенденцію розвитку цивільного законодавства [11].

Виходячи із різноманітності поглядів і підходів до визначення сутності судового рішення, Н.О. Чечина та Д.М. Чечот намагалися новелізувати цю проблему. На думку цих авторів, сутність судового рішення визначається нормою права, що застосовується судом як органом державної влади в цілях регулювання суспільних відносин, а відтак, судові рішення є актом правосуддя, що здійснює захист суб'єктивних прав шляхом застосування норм права для вирішення спору по суті та встановлення фактів, що мають юридичне значення, тобто судові рішення розглядається ними як правозастосовчий документ в першу чергу [3; 18, с. 34].

Синицька Я.П. звертає увагу на те, що сутність судового рішення також не може бути зрозуміла поза зв'язком зі змістом, формою та завданнями судової діяльності. Суб'єктом судової влади є суд, який наділений властивими тільки йому повноваженнями. Таким чином, основними моментами, що визначають сутність судового рішення, є природа судової влади і риси, що характеризують правосуддя, як форму реалізації судової влади. У кожній адміністративній справі завдання правосуддя конкретизуються залежно від певної справи й у рішенні Ї найважливішому акті правосуддя, яким вирішується спір по суті. В судовому рішенні одержують захист права й інтереси сторін та інших осіб, чий спір вирішувався судом. При вирішенні справи по суті суд може задовольнити адміністративний позов повністю або частково чи відмовити в його задоволенні повністю або частково. У разі задоволення адміністративного позову суд може прийняти судові рішення Ї постанову про: 1) визнання протиправними рішення суб'єкта владних повноважень чи окремих його положень, дій чи бездіяльності і про скасування або визнання нечинним рішення чи окремих його положень, про поворот виконання цього рішення чи окремих його положень із зазначенням способу його здійснення; 2) зобов'язання відповідача вчинити певні дії; 3) зобов'язання відповідача утриматися від вчинення певних дій; 4) стягнення з відповідача коштів; 5) тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднання громадян; 6) примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян; 7) примусове видворення іноземця чи особи без громадянства за межі України; 8) визнання наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень [16].

У теорії процесуального права сутність судового рішення інколи пов'язують з проблемою структури позову. Першим це зробив М.А. Гурвич, який виходив із того, що позов складається із трьох частин: предмету, підстави та змісту. Аналогічні елементи він виділив і в структурі судового рішення. Під предметом судового рішення М.А. Гурвич розуміє те цивільне правовідношення, щодо якого вирішено спір. У різних видах судових рішень це правовідношення виступає по-різному, що дало підстави розрізняти предмет судового рішення про присудження, про визнання та предмет перетворюючого судового рішення. Підставою судового рішення М.А. Гурвич називає встановлену судом у результаті оцінки доказів сукупність юридичних фактів, із яких суд, застосовуючи норму матеріального права, робить висновок щодо спірного правовідношення. В складі підстави судового рішення науковець виділяє оцінку доказів, фактичну підставу та правову підставу. Під змістом судового рішення автор розуміє заснований на законах та обставинах справи висновок суду щодо законності й обґрунтованості позовної вимоги та його примусового виконання, а також у належних випадках щодо встановлення, зміни або припинення правовідношення. Опираючись на описану структуру судового рішення та класифікацію судових рішень погодилися Є. Г. Пушкар [14, с. 20], М. Й. Штефан [19, с. 351-352] та інші [18, с. 47-48].

Висновки. Підводячи підсумок різноманітності думок щодо природи «судового рішення» слід зазначити, що увага науковців під час розгляду зазначеного феномену зосереджувалась в залежності від фокуса уваги на той чи іншій проблемі. При цьому, аналіз показав, що переважна більшість авторів концентрувала свою увагу на сутності права та правосуддя як бази для підтриманні правопорядку. Отже, нами наголошено, що правова природа судового рішення визначається його формою, змістом та інстанцією, на якій воно прийнято.

Список використаних джерел:

1. Абрамов С. Н. В советском праве не может быть административного иска. *Социалистическая законность*. 1947. № 3. С. 8–10.
2. Авдюков М. Г. Судебное решение. М.: Юрид. лит., 1959. 192 с.
3. Гражданский процесс. [Отв. Ред. Н.А. Чечина, Д.М. Чечет / И.И. Авдеенко, П. Н. Евсеев, М.А. Кабакова, Р.Ф. Калистратова и др.]. М.: Юрид. литер., 1968. 455 с.
4. Гурвич М. А. Решение советского суда в исковом производстве. М.: ВЮЗИ, 1955. 128 с.
5. Гурвич М.А. Судебное решение. Теоретические проблемы. Москва: Юрид. лит., 1976. 176 с.
6. Клейман А. Ф. Вопросы гражданского процесса в связи с судебной практикой. *Социалистическая законность*. 1946. № 9. С. 11–14.
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 24 травня 2022 р. № 2257–9 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
8. Конституція України: Основний Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
9. Косяк Н.В. Судові рішення та рішення суду: співвідношення понять. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 38. С. 32-35.
10. Левшин Л. В. Сушность и значение судебного решения в советском гражданском процессе : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук. Москва, 1953. 20 с.
11. Перунова О. М., Леонтьева Л. В. Процесуальна форма та зміст судового рішення в цивільному судочинстві. *Challenges of legal science and education: an experience of EU countries and introduction in Ukraine : Collective monograph. Frankfurt (Oder) : Izdavnictva "Baltija Publishing"*, 2020. С. 325-345. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-007-0-18>.
12. Про судові рішення в адміністративній справі : постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 р. № 7 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007760-13>
13. Проверка судебных решений в социалистическом гражданском процессе. [Отв. ред. Савицкий В. М. / С. Брайков, И. Велинов, Я. Немет и др.]. М.: Наука, 1989. 304 с.

14. Пушкар Е. Г. Исковое производство в гражданском процессе. Львов: Изд-во «Вища школа», 1978. 200 с.
15. Пушкар Е. Г. Исковое производство в советском гражданском процессе. Львов : Изд-во при Львовском ун-те, 1978. 191 с.
16. Синицька Я. П. Юридична природа судового рішення в адміністративному судочинстві. *Форум права*. 2011. № 4. С. 681–685. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11survac.pdf>.
17. Сусак М. С. Судові рішення адміністративного суду першої інстанції та процесуальний розсуд. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 41, том 1. С. 107–111.
18. Труш М. І. Судове рішення в адміністративному процесі : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.07 – Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Марта Ігорівна Труш ; Міністерство освіти і науки України, Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2017. 219 с.
19. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
20. Юдельсон К. С. Судебные доказательства и практика использования их в советском гражданском процессе. М. : Госюриздат, 1956. 252 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.14>

КАЗЬМІНА-ВОРОНЕЦЬ Я.С.

**ОРГАНИ ТА ПОСАДОВІ ОСОБИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ
ЯК СУБ'ЄКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ «ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ»
В СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ**

**BODIES AND OFFICIALS OF PUBLIC AUTHORITIES
AS SUBJECTS OF IMPLEMENTATION OF THE “EUROPEAN GREEN COURSE”
IN AGRICULTURE OF UKRAINE**

В статті на підставі вітчизняних та міжнародних документів, нормативно-правових актів аналізуються суб'єкти впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство України. Робиться акцент саме на суб'єктах – представниках органів публічної влади. Адже інституціональна складова впровадження ЄЗК в сільське господарство України в нинішніх умовах, як ніколи, вимагає створення правового середовища та вжиття рішучих реформаційних заходів, в основі якої будуть покладені принципи та цінності ЄС. В статті надається авторське визначення структури суб'єктів впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство України, а саме органів публічної влади: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та відповідні міністерства, органи місцевого самоврядування, Народні депутати України, Міжвідомча робоча група з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс». Зазначена система суб'єктів, застосовуючи адміністративно-правові методи і форми й передбачаючи правову сферу діяльності, публічно бере участь у здійсненні державної політики з метою досягнення цілей та виконання завдань ЄЗК, а також його впровадження у сільське господарство України. основними суб'єктами впровадження ЄЗК в сільське господарство

України є представники Центральних органів виконавчої влади, а саме представники наступних міністерств: Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України; Міністерства енергетики України; Міністерства інфраструктури України; Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України; Міністерства розвитку громад та територій України; Міністерства закордонних справ України; Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України. На нашу думку зазначений склад необхідно обов'язково доповнити і Міністром цифрової трансформації. Так як одним із основних завдань, які стоять перед Урядом України щодо впровадження ЄЗК в сільське господарство є впровадженням цифрових рішень у сільське господарство.

Ключові слова: суб'єкти впровадження, Європейський Зелений Курс, органи публічної влади, сільське господарство.

The article analyzes the subjects of implementation of the «European Green Deal» in agriculture of Ukraine on the basis of domestic and international documents, regulations. Emphasis is placed on the subjects – representatives of public authorities. After all, the institutional component of the implementation of the EPC in Ukraine's agriculture in the current environment, as never before, requires the creation of a legal environment and the adoption of decisive reform measures, which will be based on EU principles and values. The article provides an author's definition of the structure of the subjects of the European Green Deal in agriculture of Ukraine, namely public authorities, we include: The President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine and relevant ministries, local governments, People's Deputies of Ukraine, the Interdepartmental Working Group on Coordination of Climate Change Coordination within the European Commission's European Green Deal. This system of entities, using administrative and legal methods and forms and providing for the legal sphere of activity, publicly participates in the implementation of state policy in order to achieve the goals and objectives of the European Green Deal, as well as its implementation in agriculture of Ukraine. The main actors in the implementation of the European Green Deal in agriculture of Ukraine are representatives of the Central Executive Bodies, namely the representatives of the following ministries: Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine; Ministry of Energy of Ukraine; Ministry of Infrastructure of Ukraine; Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine; Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine; Ministry of Foreign Affairs of Ukraine; Government Office for Coordination of European and Euro-Atlantic Integration of the Secretariat of the Cabinet of Ministers of Ukraine. In our opinion, this composition must be supplemented by the Minister of Digital Transformation. Since one of the main tasks facing the Government of Ukraine on the implementation of European Green Deal in agriculture is the implementation of digital solutions in agriculture.

Key words: subjects of implementation, European Green Deal, public authorities, agriculture.

Постановка проблеми. В багатьох стратегічних документах України також зазначається про необхідність синергії зусиль органів влади, бізнесу та громадянського суспільства для просування України у світі. При цьому головною передумовою їх реалізації є суспільний договір між владою, бізнесом та громадянським суспільством, де кожна сторона має свою зону відповідальності. Відповідальність влади – провести реформи, забезпечити баланс інтересів між громадянським суспільством, державою і бізнесом, просто прозоро та якісно працювати за новими підходами, гарантувати дотримання прав людини. Відповідальність бізнесу – підтримувати й розвивати бізнес-середовище, державу та громадянське суспільство, сумлінно сплачувати податки, здійснювати ефективні інвестування в економіку держави, дотримуватися принципів чесної праці та конкуренції. Відповідальність громадянського суспільства – контролювати владу, жити відповідно до принципів гідності та неухильно додержуватися Конституції і законів України [1].

Тому нагальною потребою для України наразі стає формування правоздатної системи суб'єктів впровадження Європейський Зелений Курс (далі ЄЗК) у сільське господарство України, побудованої на основі розвитку владно-суспільних взаємовідносин, взаємодії органів публічної

влади, бізнесу та інститутів громадського суспільства, вдосконалення правового статусу та форм і методів діяльності [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суб'єкти впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство України досить недавно стали предметом аналізу наукових досліджень вчених різних галузей наукових знань, зокрема ними є: Алектанкіна К., Клименко О., Мала С., Ткаченко Я. та інші. Однак чіткого розуміння суб'єктів впровадження зазначеного курсу не має, що спонукає нас до дослідження цього питання.

Метою статті є висвітлення власної думки щодо системи суб'єктів впровадження «Європейського Зеленого Курсу» в сільське господарство України.

Виклад основного матеріалу. Базове поняття суб'єкта впровадження ЄЗК України не визначено. Поділяючи наукову позицію деяких фахівців [3; 4], ми вважаємо, що необхідно в першу чергу визначити органи публічної як суб'єктів впровадження ЄЗК у сільське господарство України, до таких ми відносимо: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та відповідні міністерства, органи місцевого самоврядування, Народні депутати України, Міжвідомча робоча група з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс». Зазначена система суб'єктів, застосовуючи адміністративно-правові методи і форми й передбачаючи правову сферу діяльності, публічно бере участь у здійсненні державної політики з метою досягнення цілей та виконання завдань ЄЗК, а також його впровадження у сільське господарство України.

Коротко розглянемо повноваження та види діяльності зазначених суб'єктів у процесі впровадження ЄЗК у сільське господарство України.

Перший суб'єкт впровадження ЄЗК – це Президент України, який відповідно до частини 2 статті 102 Конституції України – є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [5]. Крім зазначеного, Президент України в межах своїх повноважень затверджує стратегічні документи щодо напрямків державної політики у сфері впровадження ЄЗК ззагалі та у сільське господарство України – зокрема. Наприклад, Указом Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [6] було визнано досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства пріоритетними напрямками державної політики.

Президент України є Головою Ради національної безпеки і оборони, яка в своїй діяльності та рішеннях неодноразово визначала питання сталого розвитку та продовольчої безпеки пріоритетними для державної політики. Так, були введені в дію Рішення РНБО Указом Президента України: № 111/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації»» [7]. Зазначені документи хоча прямо не регулюють впровадження ЄЗК у сільське господарство, але створюють правові умови для його забезпечення.

Крім нормотворчої діяльності Президент України регулярно приймає участь у міжнародних заходах, що проводяться з метою активізації політики країн у напрямку сталого розвитку та кліматичної нейтральності. Так, Президент України Володимир Зеленський виступав на 26-ї Конференції Сторін Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату, що стало відчутним поштовхом для посилення кліматичної політики в Україні і її визнання світовими країнами-лідерами [8].

Наступними суб'єктами впровадження Європейського Зеленого Курсу в сільське господарство України є органи публічної влади та їх посадові особи.

На думку В. Тертичка, під час впровадження державної політики, в будь-якій сфері, активну участь беруть законодавчі й виконавчі інститути влади, виконуючи при цьому свої професійні обов'язки [9]. Так як їх державно-політичні рішення: цілеспрямовані на вирішення проблем державного значення й рівня; приймаються їх державними інституціями; оформлюються у вигляді нормативно-правових актів, програмно-цільових документів та організаційно-розпорядчих рішень; формуються на основі суспільно-політичних впливів – відповідь на проблему; є обов'язковими для виконання; мають першочерговість забезпечення ресурсами; повинні оцінюватися на результативність й ефективність [9; 3].

Орган державної влади, який відповідальний за впровадження ЄЗК в сільське господарство України – ВРУ. Основним завданням якого є прийняття законів та рішень, що допоможуть Україні стати кліматично нейтральною країною. Протягом останніх десяти років ВРУ прийняла ряд законів, які були направлені як на впровадження європейських кліматичних стандартів, так і на створення вітчизняної правової бази (про це детально йшлося на попередніх етапах нашого дослідження).

Також при ВРУ створені і діють комітети, що готують, розглядають та вносять пропозиції до законодавства України. Відповідно до Плану роботи 22.12.2021р. Комітетом з питань екологічної політики та природокористування у форматі відеоконференції було проведено слухання на тему: «Кліматична стратегія України. Підсумки 26-ї Конференції Сторін Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату. Українська екологічна складова Європейського Зеленого Курсу. План дій Уряду до 2030 р. щодо реалізації вимог Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди». У слуханнях взяли участь народні депутати України, керівники та представники центральних органів виконавчої влади, наукових, міжнародних та громадських організацій [8].

Також, Комітетом Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування був підготовлений Законопроект № 6544 від 24.01.2022 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо модернізації державної політики в напрямі досягнення Цілей сталого розвитку та стимулювання впровадження раціональної моделі споживання природних ресурсів і продукції» [10]. Який розроблено з метою забезпечення реалізації Цілей сталого розвитку, забезпечення впровадження моделі раціонального споживання природних ресурсів та товарів повсякденного вжитку, споживання яких спричиняє негативні побічні наслідки для довкілля, вичерпування природних ресурсів, погіршенню стану громадського здоров'я [11].

Наступним органом державної влади який відповідає за впровадження ЄЗК в сільське господарство України – це Кабінет Міністрів України. Згідно зі ст. 113 Конституції України він є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Здійснює виконавчу владу як безпосередньо, так і через центральні та місцеві органи виконавчої влади, спрямовуючи, координуючи та контролюючи їх діяльність; як суб'єкт державного регулювання визначає напрями розвитку сільського господарства; спрямовує діяльність підпорядкованих йому органів виконавчої влади; розробляє на строк своїх повноважень програму діяльності, яка спрямована на відродження відповідної галузі, укладає міжурядові угоди і координує міжнародне співробітництво з питань сталого розвитку сільського господарства в Україні та її кліматичної нейтральності [5].

Відповідно до Положення «Про Кабінет Міністрів України» основним програмним документом зазначеного органу є Програма діяльності КМУ (далі Програма). Станом на початок 2022 року оновлена Програма так і не була затверджена ВРУ. КМУ розробив нову, вже третю Програму до 2024 року – тепер вона втричі більша і охоплює цілі від інфраструктури до енергетики, бізнесу та інвестицій В якій уряд взявся за екологію й розвиватиме ініціативи щодо декарбонізації економіки згідно Європейського зеленого курсу. До 2022 року планують створити Фонд декарбонізації для фінансування енергоефективних заходів. Крім того, для залучення інвестицій планують випускати «зелені облігації». Чимало уваги приділили держпідтримці сільгоспвиробників, агрострахуванню, меліорації та прозорому регулюванню земельних відносин [12]. Аграрний сектор визначений однією із стратегічних сфер економіки, яку Уряд планує зробити конкурентоспроможною та «зеленою». Однак Проект «Постанови про Програму діяльності Кабінету Міністрів України» [13] № 3330 від 13.04.2020 р. так і не був затверджений ВРУ і відправлений на доопрацювання.

Таким чином, КМУ виконує подвійну функцію щодо державної політики, оскільки поєднує в собі як нормотворчу форму (видає постанови, розпорядження, здійснюючи пошук збалансованості рішень між органами державної влади та суспільством), так і правозастосовну форму державної політики, зокрема у сфері впровадження ЄЗК в сільське господарство України (шляхом реалізації прийнятих рішень та узгодження їх між іншими суб'єктами державної політики) [3].

Крім зазначеного КМУ в межах своїх повноважень може створювати консультативно-дорадчі органи для впровадження державної політики. Так, наприклад, Постановою КМУ від 24.01.2020 р. № 33 «Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс»» був утворений тимчасовий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України. Метою якого є забезпечення узгоджених дій центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо визначення механізмів реалізації державної політики з питань імплементації цілей сталого розвитку України, створення умов для забезпечення конкурентоспроможності українських виробників та підприємств під час реалізації ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс», збереження біорізноманіття, захисту здоров'я, добробуту громадян від ризиків та наслідків зміни клімату [14].

Якщо проаналізувати склад новоствореної міжвідомчої робочої групи, то її суб'єктів умовно можна класифікувати на наступні групи: основні і факультативні.

Основні суб'єкти, тобто ті які обов'язково за посадою є членами міжвідомчої робочої групи щодо впровадження ЄЗК у сільське господарство України. В зазначену групу входять:

Прем'єр-міністр України (голова міжвідомчої робочої групи), Віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України (заступник голови міжвідомчої робочої групи); Міністр захисту довкілля та природних ресурсів; Міністр енергетики; Міністр інфраструктури; Міністр розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства; Міністр розвитку громад та територій; Міністр закордонних справ; Генеральний директор Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів, секретар міжвідомчої робочої групи.

І факультативні суб'єкти, тобто ті які приймають участь у роботі міжвідомчої робочої групи за згодою. До цієї групи входять: Народні депутати України; Радники Прем'єр-міністра України; Представник Апарату Ради національної безпеки і оборони; Представники міжнародних організацій та установ в Україні, незалежні експерти і представники громадських об'єднань та неурядових організацій.

Тобто із зазначеного переліку основними суб'єктами впровадження ЄЗК в сільське господарство України є представники Центральних органів виконавчої влади, а саме представники наступних міністерств: Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України; Міністерства енергетики України; Міністерства інфраструктури України; Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України; Міністерства розвитку громад та територій України; Міністерства закордонних справ України; Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України.

На нашу думку зазначений склад необхідно обов'язково доповнити і Міністром цифрової трансформації. Так як одним із основних завдань, які стоять перед Урядом України щодо впровадження ЄЗК в сільське господарство є впровадженням цифрових рішень у сільське господарство.

Крім того, п. 9 «Положення про міжвідомчу робочу групу з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс»» [14], який визначає повноваження Голови міжвідомчої групи необхідно доповнити наступним змістом: «відповідальність за підготовку та оприлюднення щорічного звіту про реалізацію державної політики щодо впровадження ЄЗК та виконання Національного плану дій з реалізації Основних засад (стратегії) державної «зеленої» політики», які ще необхідно розробити і прийняти.

Органи місцевого самоврядування – наступний суб'єкт впровадження ЄЗК у сільське господарство України. Хоча вони не належать до системи державних органів влади, будучи самостійним видом публічної влади, органи місцевого самоврядування у певних визначених законодавством межах здійснюють функції органів виконавчої влади [15]. З реформуванням місцевого самоврядування та впровадженням адміністративно-територіальної реформи, громадам надано більш розширені повноваження стосовно розпорядження власними ресурсами та майном, але з тим покладено і більшу відповідальність щодо прийняття рішень у сфері місцевого розвитку та забезпечення населення гідними умовами життя [16].

Так, відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування» до повноважень сільських, селищних та міських рад входить: схвалення угод про об'єднання єврорегіонального співробітництва, прийняття рішень про утворення об'єднання єврорегіонального співробітництва, про приєднання до такого об'єднання або про вихід з нього, затвердження статуту об'єднання єврорегіонального співробітництва та внесення до нього змін; прийняття рішень про вступ до європейського об'єднання територіального співробітництва та про вихід з такого об'єднання; затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування; прийняття рішень про укладення спеціальних інвестиційних договорів відповідно до Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями»; надання відповідно до законодавства згоди на розміщення на території села, селища, міста нових об'єктів, у тому числі місць чи об'єктів для розміщення відходів, сфера екологічного впливу діяльності яких згідно з діючими нормативами включає відповідну територію тощо [17].

Повноваження виконавчих органів місцевого самоврядування також прописані в аналізованому законі. Однак, зрозуміло, що процес впровадження ЄЗК в Україні тільки розпочався, тому повноваження органів місцевого самоврядування і їх виконавчих органах щодо його впровадження в Законі України «Про місцеве самоврядування» не визначені. Тому після прийняття ряду стратегічних документів необхідно буде вносити відповідні зміни у чинне законодавство та створювати нове.

Однак не зважаючи на відсутність законодавства у сфері впровадження ЄЗК в сільське господарство України, існує ряд місцевих програм, які направлені на реформування сільських

територій та господарств в напрямку екологізації та кліматичної нейтральності. Так, наприклад, для мешканців багатьох українських сіл доступ до сталого та безпечного водопостачання усе ще залишається проблематичним. Тому починаючи з 2007 року, уряд Швейцарської Конфедерації підтримує створення подібних локальних (іншими словами – децентралізованих) систем водопостачання в окремих регіонах України. Це здійснюється у рамках Швейцарсько-українського проекту підтримки децентралізації в Україні DESPRO, який реалізується Швейцарським центром ресурсів та консультацій з питань розвитку Skat Consulting Ltd. За цей час через DESPRO було надано підтримку понад 100 сільським громадам. За рахунок виконання проектів близько 70 тис. сільських мешканців покращили або отримали вперше доступ до якісного централізованого питного водопостачання. Використаний підхід довів, що існує великий потенціал для подальшого використання таких систем у селах України [18, с. 6].

Отже, органи місцевого самоврядування за відсутності нормативно-правових актів щодо впровадження ЄЗК у сільське господарство втілюють окремі його елементи (у сферах водопостачання, управління відходами, боротьба з осушенням та деградацією земель, популяризації органічного землеробства тощо) шляхом співпраці окремих місцевих громад за підтримки міжнародних партнерів і вітчизняних громадських інституцій при реалізації проектів підтримки.

Висновки. Система суб'єктів впровадження ЄЗК в Україні створена, але за відсутності як стратегічних документів, так і поточних нормативно-правових актів які б визначали повноваження зазначених суб'єктів зарано говорити про ефективність і результативність зазначеного курсу. Політичний дискурс України показав, що вона віддана ідеям ЄЗК, щоб стати світовим лідером у сфері кліматичної нейтральності та зелених технологій. Зрозуміло, що розвиток її адміністративного потенціалу сприятиме взаємозалежному та стійкому підходу ЄЗК. Нами доведена адміністративна спроможність України щодо впровадження ЄЗК у сільське господарство України. Однак, необхідно посилити інституційну складову шляхом створення спеціальної організаційної структури, яка б здійснювала координацію впровадження зазначеного курсу як на центральному, так і на місцевому рівнях. Ефективність впровадження ЄЗК в Україні вимагає розробки Національного плану «зеленої угоди» за підтримки інших суб'єктів впровадження ЄЗК в сільське господарство. Усі суб'єкти впровадження мають бути залучені до публічних дебатів, щоб підвищити обізнаність та краще зрозуміти філософію ЄЗК та її довгострокові переваги для широкої громадськості. Регіональні та місцеві рішення, створені в рамках ЄЗК, стануть моделями передового досвіду, які сприятимуть передачі та локальній адаптації, спрямованій на його впровадження в сільське господарство України.

Список використаних джерел:

1. Інструменти та механізми вироблення й впровадження публічної політики в Україні. *Укрінформ*, 2019. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2713805-instrumenti-ta-mehanizmi-viroblenna-j-vprovadzenna-publicnoi-politiki-v-ukraini.html.
2. Балабан С. М. Публічне адміністрування сферою фізичної культури та спорту: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2017. 207 с.
3. Авакян Т. А. Суб'єкти й форми реалізації державної політики у сфері внутрішніх справ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, 2015. № 1. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/169/1/7.pdf>
4. Soroka, Larysa. Public Regulation of Space Activities in Ukraine. *Advanced Space Law*, 2019. Volume 4, P. 68-79. <https://doi.org/10.29202/asl/2019/4/7>
5. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради*, 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації»: Указ Президента України: від 23.03.2021 р. № 111/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1112021-37505>.
8. Підсумки 26-ї Конференції Сторін Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату. Українська екологічна складова Європейського Зеленого Курсу. План дій Уряду до 2030 р. щодо реалізації вимог Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди. Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, 2021. URL: https://komekolog.rada.gov.ua/documents/sluhannja/kom_sluhannia/75730.html.

9. Тертичка В. В. Державна політика: аналіз і впровадження в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01. К., 2004. 36 с.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо модернізації державної політики в напрямі досягнення Цілей сталого розвитку та стимулювання впровадження раціональної моделі споживання природних ресурсів і продукції: Проект Закону № 6544 від 24.01.2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38796>
11. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо модернізації державної політики в напрямі досягнення Цілей сталого розвитку та стимулювання впровадження раціональної моделі споживання природних ресурсів і продукції». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1176738>.
12. Уряд розробив нову Програму дій: чого хочуть від економіки на 82 сторінках. *Економічна правда*, 2019 URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/06/29/675438>.
13. Проект «Постанови про Програму діяльності Кабінету Міністрів України» № 3330 від 13.04.2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68573.
14. Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс»: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 33. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33-2020-%D0%BF#Text>.
15. Зирін Б. О. Адміністративно-правове регулювання фізкультурно-оздоровчої діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2020. 212 с.
16. Козак В. І., Козлюк О. О. Розробка галузевих стратегій та програм водопостачання, водовідведення та санітарії в об'єднаних територіальних громадах : методичний посібник. DESPRO, 2019. 62 с. URL: https://hromady.org/wp-content/uploads/2020/11/rozz_galuz_strateg_2019.pdf.
17. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05. 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
18. Сільське питне водопостачання: від ідеї – до реалізації. Як створити централізовану систему водопостачання децентралізованим способом. За заг. ред. В. Є. Сороковського. Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні» DESPRO, 2016. 170 с. URL: https://hromady.org/wp-content/uploads/2020/11/Despro_voda_print.pdf.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.15>

МАКАРЧУК В.В.

**ВИДИ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ
ЯК СУБ'ЄКТІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ**

**TYPES OF POWERS OF LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES AS SUBJECTS
OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY
IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE**

Стаття присвячена аналізу доктринального матеріалу задля виокремлення видів повноважень правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони. Уточнено, що повноваження правоохоронних органів у сфері національної безпеки і оборони як правова категорія має наступні ознаки: 1) це сукупність (система) прав, обов'язків та юридичної відповідальності; 2) яка є легітимною (визначена в нормативно-правових актах). Повноваження реалізуються через діяльність для виконання завдань і функцій окреслених компетенцією зазначених органів. Тому розгляд заявленої проблематики здійснено на основі аналізу видів правоохоронної діяльності загалом. Визначено, що правоохоронець – це громадянин, який діє від імені своїх співгромадян. Можна сказати, що правоохоронна діяльність в широкому значенні означає регулювання та контроль життя громади, особливо щодо підтримки громадського порядку, безпеки, здоров'я та моралі. Розкрито функції правоохоронних органів та здійснено класифікацію повноважень правоохоронних органів при формуванні та реалізації державної політики у сфері безпеки і оборони. На підставі аналізу законодавчої бази, увесь масив повноважень правоохоронних органів у сфері національної безпеки і оборони класифіковано залежно від виду ситуацій на: звичайні (ті які містяться в посадовій інструкції або інших статутних документах); і надзвичайні (які здійснюються в екстрених ситуаціях: стихійному чи техногенному лихах, війні, пандемії, і що містяться в спеціальних нормах). Визначено, що повноваження правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони складається із наступних видів діяльності: нормотворчої (видання актів міжвідомчого характеру) та реалізаційної (виконання на практиці прийнятих рішень). Також повноваження досліджуваних правоохоронних органів можна класифікувати залежно від існуючих основних видів ризиків у сфері національної безпеки і оборони. Такими ризиками є: економічні, політичні, воєнні, екологічні, соціальні, інформаційні, зовнішньополітичні тощо.

Ключові слова: державна політика, компетенція, національна безпека, національна оборона, повноваження, правоохоронні органи.

The article is devoted to the analysis of doctrinal material in order to identify the types of powers of law enforcement agencies as subjects of formation and implementation of state policy in the field of national security and defense. It is specified that the powers of law enforcement agencies in the field of national security and defense as a legal category has the following features: 1) it is a set (system) of rights, responsibilities and legal responsibility; 2) which is legitimate (defined in regulations). Powers are exercised through activities to perform tasks and functions defined by the competence of these bodies. Therefore, the consideration of the stated issues is based on the analysis of law enforcement activities in general. It has been determined that a law enforcement officer is

a citizen who acts on behalf of his fellow citizens. It can be said that law enforcement in a broad sense means the regulation and control of community life, especially in terms of maintaining public order, security, health and morals. The functions of law enforcement agencies are revealed and the powers of law enforcement agencies in the formation and implementation of state policy in the field of security and defense are classified. Based on the analysis of the legal framework, the entire array of powers of law enforcement agencies in the field of national security and defense is classified depending on the type of situation into: ordinary (those contained in job descriptions or other statutory documents); and emergencies (carried out in emergency situations: natural or man-made disasters, war, pandemics, and contained in special regulations). It is determined that the powers of law enforcement agencies as subjects of formation and implementation of state policy in the field of national security and defense consists of the following activities: rule-making (issuing interdepartmental acts) and implementation (implementation of decisions). Also, the powers of the investigated law enforcement agencies can be classified according to the existing main types of risks in the field of national security and defense. Such risks are: economic, political, military, environmental, social, informational, foreign policy, etc.

Key words: *state policy, competence, national security, national defense, powers, law enforcement agencies.*

Постановка проблеми. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Забезпеченню виконання цієї загальної засади Основного закону України присвячена правоохоронна діяльність держави в особі відповідних правоохоронних органів [1, с. 5]. Тож досить цікавим є питання про напрями їхньої реалізації саме в сфері формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони, адже сучасні виклики, що стоять перед нашою державою вимагають адекватного реагування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджувана проблематика суміжно була предметом розгляду у наукових працях таких вчених як: М. Бойчук, Ю. Гаруст, В. Гриценко, В. Діхтієвський, Н. Кушлякова, Л. Макотченко, В. Мельник, Т. Пікуля, О. Резнік, Р. Сидоркіна, П. Хамула, В. Шаблистий тощо. Однак в даній постановці питання вона розкрита не була.

Метою статті є аналіз доктринального матеріалу задля виокремлення видів повноважень правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони.

Виклад основного матеріалу. Перш за все необхідно уточнити, що на нашу думку, повноваження правоохоронних органів у сфері національної безпеки і оборони як правова категорія має наступні ознаки: 1) це сукупність (система) прав, обов'язків та юридичної відповідальності; 2) яка є легітимною (визначена в нормативно-правових актах). Повноваження реалізуються через діяльність для виконання завдань і функцій окреслених компетенцією зазначених органів.

Тому для того, щоб релевантно визначити види повноважень зазначених органів у сфері національної безпеки і оборони нам необхідно дослідити і класифікувати види правоохоронної діяльності.

У сучасному суспільстві багато хто сприймає правоохоронну діяльність як практику, яка надає певним групам людей владу над іншими. Цей вид влади безпосередньо пов'язаний із силою, яку застосовують правоохоронні органи (Боси, 1997, п. 1-17) [2]. Правоохоронна діяльність відома ще з 1016 року, коли король Вільгельм напав і завоював Англію. Король розділив Англію на військові райони і призначив кожній області офіцера, який міг би її контролювати [2]. Діяльність таких представників влади короля була пов'язана із розслідуванням вбивств, різних видів насильств, підпалів та пограбувань (внутрішні проблеми), а також із забезпеченням миру (зовнішні проблеми).

Історично працівник правоохоронного органу – це спеціально навчена людина, яка отримувала платню за виконання своїх обов'язків визначених суспільством. Таким чином, цілком вірно сказати, що правоохоронець насправді – це громадянин, який діє від імені своїх співгромадян. Можна сказати, що правоохоронна діяльність в широкому значенні означає регулювання та контроль життя громади, особливо щодо підтримки громадського порядку, безпеки, здоров'я та моралі.

Отже, правоохоронна функція є основою у діяльності правоохоронних органів. Так, наприклад, СБУ хоч і не відноситься до правоохоронних органів, але наділений правоохоронними

функціями і є провідним суб'єктом формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони. Законодавством на неї покладається: захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці [3]. Таким чином, у процесі діяльності державного характеру реалізується публічний державний інтерес, виражати який можуть лише суб'єкти, які діють від імені держави і є носіями державно-владних повноважень. Саме в правоохоронних відносинах однією зі сторін виступає уповноважений суб'єкт влади (правоохоронний орган чи посадова особа), який здатен реалізувати правоохоронні та правозастосовні функції [4].

П. Хамула пропонує диференціювати правоохоронні функції на три групи за таким критерієм, як функціональне призначення правоохоронної функції. До першої групи науковець включає загальні функції правоохоронних органів, що спрямовані на реалізацію правоохоронної функції держави. До таких функцій віднесено: 1) розроблення та реалізація державної політики щодо забезпечення внутрішньої безпеки; 2) підготовка стратегічного плану за напрямом діяльності правоохоронного органу; 3) участь у формуванні та створення нормативно-правової бази, необхідної для ефективного функціонування правоохоронної системи в цілому; 4) профілактичні, превентивні, оперативно-розшукові заходи щодо запобігання виникненню правопорушень. Другу групу становлять спеціальні функції, які підлягають виконанню спеціальними підрозділами правоохоронних органів відповідно до покладених на них завдань. Такими спеціальними функціями можуть бути: інформаційна безпека, оперативно-технічні заходи, боротьба з корупцією та організованою злочинністю, захист національної державності, боротьба з тероризмом, захист учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів, охорона державної таємниці, оперативне документування та ін. Третю групу правоохоронних функцій автор іменує забезпечувальними функціями. Іншими словами, це функції, що спрямовані на вирішення кадрового, фінансового, аналітичного, господарського забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів. До таких функцій відносимо: додержання трудового розпорядку та дисципліни, забезпечення правового і соціального захисту працівників, матеріально технічне забезпечення, фінансове, виробниче, соціально-побутове забезпечення та ін. [5, с. 158; 6, с. 40].

У певних випадках законодавцем припущено помилки, коли в компетенції одного державного органу одразу поєднані декілька видів функцій. Результатом такого поєднання є взаємодія контрольно-правоохоронних повноважень, що, на нашу думку, ускладнює організацію роботи правоохоронного органу, заважає виконанню покладених на нього завдань та належному контролю за результатами його діяльності. Наприклад, завдання органів поліції пов'язані з наданням послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Проте нормою ст. 23 п. 17, п. 21, п. 23 Закону України «Про національну поліцію» їм надано право здійснення перевірок по фактах порушення законодавства в окремих випадках [7], тобто компетенція даного органу безпідставно розширена. Але певних механізмів щодо реалізації даної контрольної компетенції нормативно не визначено. Така нормативна неврегульованість, з урахуванням фахового та соціального рівня кадрів органів поліції, тягне за собою велику кількість заздалегідь передбачуваних зловживань із боку посадових осіб даного державного органу під час реалізації ними контрольного повноваження. Лише відокремлення зайвих функцій, виходячи з покладених на правоохоронний орган завдань, дозволить структурувати всю систему державних органів, усуне можливі змішування та суперечки компетенцій різних органів державної влади [8, с. 144].

Дійсно, необхідно відмітити, що охорона і забезпечення правопорядку є основною функцією правоохоронних органів, але не єдиною. Наприклад, для того, щоб належним чином сформувати та реалізувати державну політику у сфері безпеки і оборони необхідно вчасно отримувати необхідну інформацію. Для цього правоохоронні органи наділені повноваженнями зі збору відкритої та конфіденційної інформації з різних джерел. Така діяльність пов'язана із розвідувальною функцією, яка значно відрізняється залежно від юрисдикції органу, типу справ, щодо яких ведеться розвідка та виділених ресурсів.

Таким чином, дослідження нормативної бази та наукових публікацій дозволяє зробити висновок про існування нагальної проблеми чіткого визначення компетенції правоохоронних органів, її нормативне закріплення в спеціальних законах, оскільки це призводить до дублювання

їхньої роботи, до значного збільшення кількості витрат ресурсів на забезпечення цієї діяльності, а також, у деяких випадках, – до порушення норм процесуального законодавства. Усунення явних прогалин у законодавстві надасть можливість даним державним утворенням більш якісно проводити роботу, пов'язану з припиненням та зменшенням кількості правопорушень, захистити український ринок та збільшити обсяги надходжень грошових коштів до бюджетів усіх рівнів [8, с. 144].

Окремо уточнимо, що також залежно від рівнів правоохоронна діяльність може здійснюватися на макро- чи мікро рівнях. Так, макро – це діяльність з планування та прогнозування для загального адміністративного використання, а мікро – це функціональна, поточна, прикладна діяльність, яка зазвичай застосовується на рівні конкретного працівника правоохоронного органу.

За своєю структурою правоохоронна діяльність може поділитися на: попередження виникнення умов та причин суспільно небезпечних явищ; припинення процесу їх розвитку; ліквідацію негативних наслідків. Вона спрямована на охорону суспільних відносин, врегульованих правом нормами права, від будь-яких посягань [9, с. 110]. Таким чином, правоохоронна діяльність здійснюється в межах охоронних правовідносин і має відповідати принципам правоохоронної системи. У них інтегровані всі принципи права, правового регулювання, принципи правосвідомості і законності стосовно цілей, завдань, засобів і методів правової охорони суспільних відносин [10, с. 209]. На жаль, чинне законодавство і на це питання не дає чіткої та однозначної відповіді, бо взагалі не містить такого поняття як «правоохоронна функція». До того ж у законах, які визначають правовий статус окремих правоохоронних органів, відсутній єдиний підхід до розуміння сутності самого поняття «функція». Воно переплутане із компетенцією, завданнями, повноваженнями, обов'язками [11].

Для кращого розуміння повноважень правоохоронних органів взагалі та у сфері національної безпеки і оборони – зокрема, необхідно увесь їх масив класифікувати на певні групи. На сучасному етапі існує безліч класифікацій, тож зупинимось на деяких з них. Так, наприклад, В. Діхтієвський класифікує повноваження правоохоронних органів на наступні групи: а) повноваження щодо охорони і забезпечення громадського порядку; б) повноваження щодо запобігання правопорушенням та їх припинення; в) повноваження, пов'язані з виявленням, розкриттям і розслідуванням злочинів, спрямованих проти особистих прав громадян; г) повноваження щодо виконання правових актів як загального, так і індивідуального порядку; ґ) повноваження щодо забезпечення прав громадян при здійсненні оперативно-розшукової діяльності; д) повноваження у сфері забезпечення національної безпеки та інші повноваження [12, с. 84-87]. В основі даного переліку автор узяв зміст правоохоронної функції.

М. Бойчук, характеризуючи повноваження органів внутрішніх справ у сфері здійснення правоохоронної діяльності використовує класифікацію за критерієм характеру повноважень і поділяє їх на: 1) власне правоохоронні повноваження; 2) правозастосовні повноваження; 3) дискреційні повноваження даного органу [13]. Ми погоджуємося із думкою В. Гриценко, що така класифікація доцільна і у межах дослідження компетенції правоохоронних органів у сфері національної безпеки і оборони, адже відтворює правові засади функціонування їх на основі принципів верховенства права і законності, демократизму, гласності і справедливості [4, с. 66].

О. Резник, відповідно до змісту повноважень, виділяє такі групи повноважень правоохоронних органів України як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави: 1) інформаційно-аналітичні повноваження; 2) повноваження щодо профілактики фінансово-економічних правопорушень; 3) правотворчі повноваження; 4) повноваження щодо виявлення, припинення, досудового розслідування фінансово-економічних адміністративних і кримінальних правопорушень; 5) контрольно-наглядові повноваження; 6) повноваження щодо взаємодії та співробітництва з органами влади, правоохоронними органами іноземних держав, окремими громадянами й іншими суб'єктами [14, с. 184].

Таким чином, взявши за основу вище зазначені класифікації та використовуючи діяльнісний підхід ми наведемо власну класифікацію повноважень правоохоронних органів при формуванні та реалізації державної політики у сфері безпеки і оборони.

Так на підставі аналізу законодавчої бази, увесь масив повноважень правоохоронних органів у сфері національної безпеки і оборони можна класифікувати залежно від виду ситуацій і поділити їх на: звичайні (ті які містяться в посадовій інструкції або інших статутних документах); і надзвичайні (які здійснюються в екстрених ситуаціях: стихійному чи техногенному лихах, війні, пандемії, і що містяться в спеціальних нормах).

Надання надзвичайних повноважень правоохоронним органам або взагалі їх розширення завжди було болючим питанням для громадянського суспільства. Так, наприклад, реформа

Служби безпеки, безперечно, є необхідним і позитивним кроком для української системи органів правопорядку. Про це не раз висловлювалися і національні експерти, і міжнародні партнери України, зокрема НАТО. У травні 2020 року депутати зареєстрували законопроект № 3196-д, що пропонує фактично нову редакцію Закону України «Про Службу безпеки України», і частина запропонованих змін безпосередньо стосується її повноважень [15]. Відповідно до вказаного законопроекта пропонуються розширити повноваження СБУ і надати право на: доступу до баз даних, приладів аудіо – й відеоспостереження та інших матеріальних носіїв інформації за згодою власників або суду; блокування вебсайтів та передбачає можливість такого блокування на 7 днів на підставі одноосібного рішення уповноваженого заступника голови апеляційного суду; позасудове анулювання ліцензії на мовлення, що потенційно дозволить в подальшому заблокувати не лише телеканал, а й відповідний онлайн-ресурс, якщо той, до прикладу, має канал на YouTube [16]. Зазначені у законопроекті зміни щодо обсягу і видів повноважень наданих СБУ викликало низку критичних зауважень. Адже більшість з яких не відповідали позиції Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та суперечили Рекомендаціям Комітету Міністрів Ради Європи (КМРЕ) CM/Rec(2016) 5 щодо свободи Інтернету та слова, оскільки за усталеною практикою рішення щодо обмеження зазначених свобод мають видавати судовий орган або компетентна незалежна установа, яким СБУ не є.

Висновки. Повноваження правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони складається із наступних видів діяльності: нормотворчої (видання актів міжвідомчого характеру) та реалізаційної (виконання на практиці прийнятих рішень).

Також повноваження досліджуваних правоохоронних органів можна класифікувати залежно від існуючих основних видів ризиків у сфері національної безпеки і оборони. Такими ризиками є: економічні, політичні, воєнні, екологічні, соціальні, інформаційні, зовнішньополітичні тощо.

Список використаних джерел:

1. Макоутченко Л., Шабалистий В. Запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівників правоохоронних органів; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Шабалистого. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 156 с.
2. Concepts of Law Enforcement: Pursuing Criminal Justice. 2021, URL: <https://studycorgi.com/concepts-of-law-enforcement-pursuing-criminal-justice/>
3. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27.
4. Гриценко В. Компетенція правоохоронних органів. *Наукові записки. Серія: право*. 2018. Вип. 4. С. 64-69.
5. Хамула П. І. Правоохоронні органи в системі органів державної влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2015. 235 с.
6. Гаруст Ю. В., Мельник В. І. Правоохоронні органи на захисті економічної безпеки України: адміністративно-правовий аспект: монографія. Суми : видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2019. 256 с.
7. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015 р. № 40-41.
8. Кушлакова Н.М., Сидоркіна Р.Д. Компетенція правоохоронних органів України як об'єкт вивчення в процесі фахової підготовки майбутніх юристів. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2018. № 4 (40). С. 141-145.
9. Політичний вимір діяльності Міністерства внутрішніх справ України (відповідь на виклики XXI століття); за ред. Ю.І. Римаренка, Я.Ю. Кондратьєва. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 292 с.
10. Шкрибайло Н.В. Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України в умовах євроінтеграції. *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в р умовах євроінтеграції України* : матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. Частина 1 (Київ, 12 берез. 2015 р.). К: Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 209.
11. Пікуля Т. Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна академія внутрішніх справ України. К., 2004.

12. Діхтєвський В. П. Захист прав, свобод та законних інтересів громадян України у процесі здійснення правоохоронної діяльності: монографія; за заг. ред. д.ю.н., проф. В. П. Діхтєвського. Донецьк: Видавництво «Ноулідж» (донецьке відділення), 2009. 219 с.

13. Бойчук М. І. Дискреційні повноваження органів внутрішніх справ: права природа та умови ефективного застосування. URL: <http://radnuk.info/statti/565-pranooohog/15149-2011-0121-08-28-26.html>.

14. Резнік О.М. Компетенція та повноваження правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 2. Т. 1. С. 181-184.

15. Долідження потенційних впливів Законопроекту No 3196-д на розвиток онлайн-простору в Україні. ГО «Інтерньюз-Україна», 2021, 50 с.

16. Експертне дослідження законопроектів у рамках методології Індексу регулювання онлайн-простору. ГО «Інтерньюз-Україна», 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1BAhZR5nKjujLI0QaVi0K3docMCnTu0rC/view>.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.16>

МАСЛОВ О.І.

ПРИНЦИПИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ЗАКОННОСТІ ЯК ЗАГАЛЬНО ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

THE PRINCIPLES OF THE RULE OF LAW AND LEGALITY AS GENERAL LEGAL PRINCIPLES OF THE ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що загально правові принципи здійснення адміністративної діяльності Національної поліції України характеризуються певною універсальністю, на відміну від інших двох суміжних видів принципів виділених серед різноманітності перших (за сферою поширення) – галузевих (організаційно-функціональних) та міжгалузевих. Серед загально правових принципів адміністративної діяльності Національної поліції України базовими є принципи верховенства права та принцип законності, адже у своїй діяльності, у тому числі адміністративній, працівники Національної поліції повинні діяти, у першу чергу керуючись цими принципами, дотримуючись пріоритету прав людини перед будь-якими іншими цінностями. Метою статті є дослідження принципів верховенства права та законності як загально правових принципів адміністративної діяльності Національної поліції України. Зроблено висновок, що загально правові принципи адміністративної діяльності Національної поліції України уособлюють концептуальні вихідні положення, які встановлюють основні правила і сутність її організації та функціонування. Реальне покладення в основу адміністративної діяльності Національної поліції України загально правових принципів, сприятиме розбудові України як правової держави та побудові в Україні інституту сучасної європейської поліції. Аналіз теоретичних поглядів вчених та нормативно-правових актів України привів до висновку, що загально правові принципи адміністративної діяльності Національної поліції України включають такі принципи як: пріоритету

прав і свобод людини, поваги до їх честі та гідності, верховенства права, законності, рівності громадян перед законом, обмеження зворотної дії законів, поєднання підконтрольності та підзвітності, поєднання переконання та примусу, гуманізму, справедливості, визначеності. Наголошено, що серед загально правових принципів адміністративної діяльності Національної поліції України є принципи верховенства права та законності, адже у своїй діяльності, у тому числі адміністративній, працівники Національної поліції повинні діяти, у першу чергу керуючись цими засадами, дотримуючись пріоритету прав людини перед будь-якими іншими цінностями.

Ключові слова: *принцип, законність, верховенство права, публічні відносини, адміністративна діяльність.*

The relevance of the article lies in the fact that the general legal principles of the implementation of the administrative activities of the National Police of Ukraine are characterized by a certain universality, in contrast to the other two adjacent types of principles highlighted among the diversity of the first (by the scope of distribution) – sectoral (organizational-functional) and interdisciplinary. Among the general legal principles of the administrative activity of the National Police of Ukraine, the principle of the rule of law and the principle of legality are basic, because in their activities, including administrative, the employees of the National Police must act, first of all, guided by these principles, respecting the priority of human rights over any others values. The purpose of the article is to study the principles of the rule of law and legality as general legal principles of the administrative activity of the National Police of Ukraine. It was concluded that the general legal principles of the administrative activity of the National Police of Ukraine embody the conceptual initial provisions that establish the basic rules and essence of its organization and functioning. Real establishment of general legal principles as the basis of the administrative activity of the National Police of Ukraine will contribute to the development of Ukraine as a legal state and the construction of a modern European police institute in Ukraine. The analysis of the theoretical views of scientists and normative legal acts of Ukraine led to the conclusion that the general legal principles of the administrative activity of the National Police of Ukraine include such principles as: the priority of human rights and freedoms, respect for their honor and dignity, the rule of law, legality, equality of citizens before the law, limitation of retroactive effect of laws, combination of control and accountability, combination of persuasion and coercion, humanism, justice, certainty. It was emphasized that among the general legal principles of the administrative activity of the National Police of Ukraine are the principles of the rule of law and legality, because in their activities, including administrative, the employees of the National Police must act, first of all, guided by these principles, respecting the priority of human rights over any other values.

Key words: *principle, legality, rule of law, public relations, administrative activity.*

Вступ. Загально правові принципи здійснення адміністративної діяльності Національної поліції України характеризуються певною універсальністю, на відміну від інших двох суміжних видів принципів виділених серед різноманітності перших (за сферою поширення) – галузевих (організаційно-функціональних) та міжгалузевих.

Серед загально правових принципів адміністративної діяльності Національної поліції України базовими є принцип верховенства права та принцип законності, адже у своїй діяльності, у тому числі адміністративній, працівники Національної поліції повинні діяти, у першу чергу керуючись цими принципами, дотримуючись пріоритету прав людини перед будь-якими іншими цінностями.

Аналізуючи погляди попередників, предметом наукових інтересів яких було дослідження вищевказаних принципів, нами встановлено, що науковці дотримуються приблизно схожої думки, а саме, що запорукою їх реалізації є дії всіх суб'єктів правовідносин виключно у правовому полі, відповідно до норм чинного законодавства. При невиконанні вимог принципів верховенства права та законності, залежно від ступеня суспільної небезпечності, діяння може тягти за собою кримінальну, адміністративну, матеріальну чи дисциплінарну відповідальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що загальним питанням принципів діяльності та адміністративної діяльності органів та підрозділів НПУ приділяли увагу такі вчені як: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, О. Ю. Дрозд, О. М. Музичук, Є. Ю. Соболев, Л. В. Сорока, К. В. Шкарупа та інші.

Проте, незважаючи на значну кількість наукових здобутків із зазначеної тематики, у адміністративно-правовій науці відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені принципам адміністративної діяльності НПУ. Вказане, безумовно, є прогалиною як на теоретичному, так й практичному рівнях.

Саме тому **метою** статті є дослідження принципів верховенства права та законності як загально правових принципів адміністративної діяльності Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Сутність загально правових принципів в юридичній науці переважно визначається однаково, зокрема А. М. Колодій зазначає, що «сам термін «загальні принципи права» у його широкому значенні пов'язують із тими основоположними ідеями та фундаментальними засадами, які випливають із категорій справедливості і свободи та в цілому відображають сутність права» [1, с. 138].

Науковець А. М. Колодій вважає, що юридичні принципи мають усі властивості й функції права, що означає вони є самостійною юридичною категорією, тобто мають ознаки, що відокремлюють їх від усіх інших [2, с. 26].

Принципи займають пріоритетне місце у категоріально-понятійному апараті юриспруденції, адже, як влучно підкреслює М. М. Вопленко, саме принципи пронизують всю правову систему, орієнтуючи її розвиток на найбільш цінні ідеали [2, с. 36], зокрема демократію, гуманізм і соціальний прогрес [3, с. 66]. При цьому принципами права можуть стати лише такі ідеї, які знайшли своє відображення у правовій нормі [4, с. 37], тобто ті, які повинні обов'язково фіксуватися у законодавчих актах у вигляді певних нормативних приписів. У протилежному випадку «ідея» або «гасло» так і залишаться частиною суспільної правосвідомості, правової ідеології, культури тощо [5, с. 150].

Науковець О. В. Старчук наголошує, що «практично всі науковці сходяться на тому, що принципи права – це такі засадничі ідеї права, які визначають зміст і спрямованість його норм і характеризуються системністю, взаємною узгодженістю, загальнообов'язковістю, універсальністю, стабільністю, предметною визначеністю, загально значущістю й регулятивністю» [6, с. 42].

Таким чином, загальні принципи буквально пронизують право та його систему, поширюються на всі без виключення юридичні галузі та інститути, вони є загальноприйнятими в світі та визначаються як на національному так і на міжнародному рівнях, а їх змістом є «фундаментальні правові принципи, які є передумовою функціонування правопорядку і є спільними для всіх галузей права. Надзвичайно широкий спектр принципів, які використовуються як на практиці, так і в доктринальних дослідженнях, зумовлює необхідність дослідження принципів права, що по суті є механізмом заповнення прогалин галузевих принципів права, та допомагає використовувати принципи права для вирішення проблемних питань правозастосовної діяльності» [7, с. 32]. Тому, не дивно, що такі принципи відбивають головні суспільні цінності відображені в правах людини [8, с. 37]: справедливість, демократичні засади та цінності, гуманізм, гласність, недоторканість (як самої особи так і її приватної власності) [9, с. 66-67].

Загальні принципи поширюються на всі галузі та інститути права. Вони надають правопорядку необхідний аксіологічний вимір, указуючи на цінності, які визначають право в цілому [10, с. 39].

Загальні принципи формують підвалини не тільки тлумачення та реалізації норм права, а й самого процесу нормо творчості, є відзеркаленням основоположних принципів, на основі яких вони забезпечують єдність права.

Таким чином, принципи адміністративної діяльності Національної поліції України містять у собі керівні й основні положення, що концентрують та об'єктивно виражають інтереси й потреби громадян і держави на сучасному етапі розвитку життєдіяльності суспільства щодо забезпечення й охорони їх прав, свобод та інтересів у публічно-правовій сфері; виконують функцію загально нормативного орієнтира для здійснення всіх напрямів поліцейської діяльності та спрямовуються на вдосконалення та підвищення ефективності такої діяльності.

Автор Б. В. Семерей також звертає увагу на те, що правові принципи діяльності поліції – це безумовні вимоги, закріплені у нормативно-правових актах, які випливають безпосередньо зі змісту відповідних правових норм та є обов'язковими для виконання. Правові принципи діяльності поліції закріплено в Конституції України, Законі України «Про Національну поліцію» та в інших нормативно-правових актах, які регламентують її діяльність [11, с. 7].

Беручи до уваги юридичну природу загально правових принципів, як родового поняття його окремого виду – загальних принципів здійснення адміністративної діяльності Національної поліції України, останні ми визначаємо як фундаментальні засади на основі яких функціонує вказана сфера. Такі фундаментальні засади на національному рівні закріплюються в провідному нормативно-правовому акті держави, тобто її Основному законі.

Проаналізувавши положення Конституції України можемо виділити такі принципи здійснення адміністративної діяльності Національної поліції України: *принципи пріоритету прав і свобод людини, поваги до їх честі та гідності* (ст. 3); *принцип верховенства права* (ст. 8); *принцип законності* (ч. 2 ст. 19, ч. 2 ст. 131-2); *принцип рівності громадян перед законом* (ст. 24); *принцип обмеження зворотної дії законів* (ст. 58) [12].

Також, серед базових загально правових принципів адміністративної діяльності Національної поліції України слід виокремити такі як: *принцип поєднання підконтрольності та підзвітності, поєднання переконання та примусу, гуманізму, справедливості, визначеності тощо*.

Зауважимо, що в Конституції України також знаходять своє відображення принципи, які стосуються організаційно-функціонального аспекту здійснення адміністративної діяльності Національної поліції України, що взагалі охоплюється конституційним принципом законності. Оскільки дані засади є специфічними положеннями, що стосуються виключно інституту поліції, їх ми розглянемо дещо пізніше – в межах дослідження організаційно-функціональних принципів здійснення адміністративної діяльності Національної поліції України.

Наведений перелік переважно відбиває основні суспільні ідеали, які знаходять своє втілення під час специфічного виду діяльності – адміністративного впливу органами та підрозділами Національної поліції України.

Зважаючи на предмет нашого дисертаційного дослідження та конкретні завдання поставлені в даному підрозділі вважаємо необхідним визначити зміст кожного з перелічених принципів у контексті реалізації адміністративної діяльності Національної поліції України.

Наступним конституційним загально правовим принципом є *принцип верховенства права*, розгорнуте тлумачення якого міститься в п. 4.1 Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 № 15-рп/2004: «верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [13].

Принцип верховенства права визначає правові норми єдиним легітимним регулятором суспільного життя в країні та взагалі всьому світі, висуваючи до них ряд вимог щодо додержання таких основ як справедливість, рівність, вільність у своїх поглядах і думках тощо. Показовим є і те, що Міжнародна асоціація колегій адвокатів прийняла верховенство права в якості ключовий концепції для всіх практикуючих членів юридичної професії [14, с. 9].

Різноманіття суспільних відносин підлягає упорядкуванню за допомогою встановлення відповідних правил, що містяться в нормативно-правових актах у кожній країні та всьому світі. Опосередковано на цьому наголошує один із суддів Європейського суду з прав людини Л. Лукаїдес зазначаючи, що досить довгий час принцип верховенства права не тлумачився суддями Європейського суду з прав людини, через його безсумнівність. Одночасно таке ігнорування сприяло розширенню розуміння змісту верховенства права, зокрема закріпивши необхідність охорони прав, свобод і інтересів особи від проявів свавілля інших осіб та чинення протиправних посягань [15, с. 26-27].

Тому, підтримуємо наступну думку С. І. Максимова: «узагальнений зміст принципу верховенства права полягає в утвердженні і забезпеченні прав людини. Вони є ключовим елементом системи характерних рис верховенства права (його принципів), які за своїм змістом є інституційно-процедурним забезпеченням прав людини» [16, с. 24].

Утвердження принципу верховенства права забезпечує охорону основоположних прав і свобод особи не тільки від інших громадян, а й від безпідставного втручання з боку держави,

її органів і їх представників. Виступаючи фактором утримання останніх від такої «спокуси» як зловживання владою, що як правило виникає через набуття сукупності спеціальних повноважень.

Особливої актуальності цей принцип набуває в випадках виникнення вертикальних суспільних (як правило публічних) відносин за моделлю «влади-підпорядкування», які на відміну від горизонтальних (приватних) суспільних відносин характеризуються психологічною, соціальною, матеріальною нерівністю та упорядковуються переважно за допомогою використання імперативного методу.

Будучи учасником публічних відносин особа займає більш уразливе, незахищене становище, оскільки не може вплинути на правила, що встановлюються для такої моделі відносин, за таких умов даний принцип урівноважує становище всіх учасників публічних відносин, будучи одночасно умовою і засобом забезпечення охорони та захисту прав, свобод і інтересів людини.

Дана концепція є провідною в розумінні принципу верховенства права, проте не єдиною, існують й інші концептуальні положення, які передбачають (за А. Дейсі): «рівність усіх членів суспільства перед законом, де виключено ідею будь-якого звільнення посадових осіб від відповідальності за свої дії та передбачено поширення на посадових осіб такої ж рівної дії законів і такої ж однакової юрисдикції звичайних судів, як і на простих громадян; верховенство духу права, яке означає, що свободи людини не є наслідком проголошених в офіційному документі (писаній конституції) гарантій, а навпаки – сама конституція в англійському суспільстві є наслідком прав особи, бо ці права існували ще до виникнення і закріплення положень права, що складають конституцію, а свій конкретний зміст ці положення дістали в результаті витлумачення суддями сутності цих прав упродовж тривалого процесу розгляду конкретних справ у звичайних судах» [17, с. 161].

Одночасно існують і інші погляди на зміст принципу верховенства права, наприклад М. П. Рабінович розуміє верховенство права «як всезагальну роль права у стосунках між усіма учасниками суспільного життя, у життєдіяльності державних і недержавних організацій, соціальних спільностей, груп, об'єднань, усіх людей» [18, с. 11].

А. Заєць розкриває зміст принципу верховенства права через такі допоміжні принципи: «принцип мінімальної достатності правового регулювання суспільних відносин і все загальності; права, принцип зв'язаності держави правами і свободами громадян, принцип позапартійності права, його відносної самостійності щодо політичних сил; верховенство Конституції та законів України» [19, с. 3].

Схожі складові визначає Д. В. Юзова: «обмеження державної влади правами і свободами людини. Заборона патерналістського тлумачення прав та свобод людини (що відповідає природному праворозумінню); принцип пріоритетності прав людини; самостійність права від політики (абсолютно відокремити ці речі неможливо, тому відносна, максимальна самостійність)» [20, с. 41].

Принцип верховенства права діє в будь-якій правовій державі встановлюючи непорушне коло прав і свобод кожної окремої особи, які а ні держава, а ні органи державної влади не можуть порушувати, в національній правовій системі (вони переважно містяться в розділі II Основного закону).

Окрім того, усі відносини, що виникають у суспільстві підлягають регулюванню за допомогою права як єдиного цивілізованого засобу їх упорядкування. Утім, сутність права не можна зводити лише до засобу впливу, який використовує держава з метою контролю різноманітних процесів у важливих сферах суспільного життя, навпаки: «принцип верховенства права наповнюється реальним змістом лише у тому випадку, якщо право розглядається не як результат правотворчої діяльності держави, не як акт державної влади, тим більше її знаряддя, а як соціальний феномен, який має глибоке коріння в культурі світовій і національній, духовній історії народу, його традиціях, національній ментальності; як явище, безпосередньо пов'язане з такими фундаментальними категоріями, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм» [21, с. 15-16].

Втілюючи принцип верховенства права поліцейські повинні ставити в пріоритет права, свободи та інтереси громадян, і утримуватись від діянь, які можуть їх порушити, а тим більше обмежити. Всі відносини, які виникають в межах здійснення адміністративної діяльності Національної поліції України повинні ґрунтуватись на правових нормах, а власне перша здійснюватись лише за допомогою тих прав, які надані кожному поліцейському законом – саме такий підхід зможе гарантувати забезпечення прав і свобод фізичних і юридичних осіб, а також їх висококваліфікований захист у випадку порушення.

Слід вказати, що принцип верховенства права знайшов своє втілення із Конституції України, яка у ст. 3 закріпила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [13]. Тобто принцип верховенства права визначає пріоритет забезпечення реалізації прав людини, адміністративна діяльність Національної поліції повинна бути спрямована на утвердження демократичних тенденцій розвитку цінності людини.

З принципом верховенства права тісно пов'язаний інший принцип – законності, адже «верховенство права не відмінняє верховенства закону в системі джерел права, а включає його в систему своїх рис як певний рівень» [16, с. 25].

Законність як принцип адміністративної діяльності Національної поліції України не є новим: загальноприйнятим є положення про те, що поліція зобов'язана діяти відповідно до вимог закону, тобто дотримуватися і виконувати закон.

Відповідно, щільно примикає до принципу верховенства права і принцип дотримання прав і свобод людини, зміст якого викладено достатньо ґрунтовно у статті 7 Закону України «Про Національну поліцію». У будь-якому випадку права і свободи людини, щодо яких здійснюються превентивні заходи або дії, повинні відповідати їх цілям. Законодавцем суворо заборонено заподіювати під час проведення превентивних заходів фізичні страждання особі, принижувати людську честь і гідність.

Принцип законності стосовно діяльності органів Національної поліції України, закріплений у частині 2 ст. 19 Конституції України й у ст. 8 Закону України «Про Національну поліцію», перш за все означає, що вживати превентивних заходів і здійснювати превентивну роботу поліцейські мають право лише у межах повноважень, у спосіб та із застосуванням методів, визначених Конституцією України і законами України. Законодавцем також передбачено, що поліцейському заборонено виконувати злочинні чи явно незаконні розпорядження та накази.

Дещо однобічно подає різницю вказаних принципів В. М. Гайворонський, вказуючи, що за допомогою принципу верховенства права забезпечується народне волевиявлення, зокрема через референдум [22, с. 115].

Ми не можемо погодитись з наведеною тезою, тому що проведення референдуму з порушенням принципу законності не буде мати жодного результату, а тому безпосередньої дії лише одного з принципів – верховенства права чи законності недостатньо. Вони діють одночасно, доповнюють одне одного та виступають як зміст (принцип верховенства права) та форма (принцип законності), як можливий вираз керівних ідей і положень першого 95 принципу.

З огляду на зазначене погоджуємось з висновками, яких у своєму дослідженні доходить Р.О. Падалка наголошуючи на відмінності обох принципів, вчений уточнює, що «верховенство права та верховенство закону – категорії дещо різні і їх не можна ототожнювати, проте вони вказують рівноцінний вплив і доповнюють одна одну. Верховенство права стосується визначальної ролі права в організації суспільного життя. Верховенство закону, у свою чергу, визначає порядок організації нормативних актів, їх ієрархію. Заміна принципу верховенства права верховенством закону недопустима. Верховенство права забезпечує, так би мовити, сутнісне вираження правової держави, верховенство закону – відповідність між справедливістю права і його нормативним закріпленням» [23, с. 166], саме тому всебічна реалізація принципу законності в адміністративній діяльності Національної поліції України є не менш значущою, а ніж втілення принципу верховенства права.

Принцип законності переважно поширюється на державні механізми та безпосередньо осіб, які приводять їх в дію, як і принцип верховенства права це засіб захисту народу від державного свавілля, спосіб регулювання публічних відносин через встановлення безумовного правила, що вся діяльність держави, її органів і представників повинна здійснюватись відповідно до принципів чинного законодавства.

У даному випадку мова йде не тільки про норми, що регламентують конкретний вид або напрям адміністративної діяльності Національної поліції України – вся поліцейська діяльність професійного та особистого характеру повинна здійснюватись відповідно до норм чинного законодавства. Це пов'язане насамперед з особливим становищем поліцейського в суспільстві, адже він, у першу чергу, є правовим захисником, взірцем честі правди та справедливості, тобто його особа в свідомості пересічних громадян ототожнюється з рівним і справедливим законом, без перекирчування його норм і зловживання повноваженнями всупереч останнім. Поліцейський

як захисник прав і свобод громадян повинен усвідомлювати значущість принципу законності та зважати на те, що в сучасних умовах глобальних реформаційних процесів як ніколи стає важливим, що б всі вони проходили в правовій площині, не можна допускати випадків нехтування чи ігнорування нормативних приписів.

Тому, поліцейському важливо не тільки самому неухильно дотримуватись правових положень, а й слідкувати за їх дотриманням іншими особами в процесі здійснення своєї адміністративної діяльності, а у випадках їх порушення реагувати належним чином, пам'ятаючи про те, що від того чи іншого напрямку реалізації принципу законності певною мірою залежить втілення основних положень принципу верховенства права.

В той же час не можна ігнорувати вислів В. М. Шафірова, який практично ставить під сумнів правову природу окремих законів, мотивуючи це тим, що перша не завжди вміщується в останні: «основним критерієм, розрізнення правових і неправових законів, є положення про людину, її права і свободи як вищої цінності», а ступінь права в законах зростає за рахунок взаємодії і зближення природного і позитивного в право, що відбувається в міру прогресивного розвитку суспільства, цивілізації. У підсумку, в правовому законі органічно поєднуються природне право і позитивне» [24, с. 20]. Тобто поліцейському необхідно не тільки автоматично слідувати букві закону, а втілювати її у відповідності з духом права, в поєднання з принципом верховенства останнього.

Висновок. Підсумовуючи викладене зазначимо, що загально правові принципи адміністративної діяльності Національної поліції України уособлюють концептуальні вихідні положення, які встановлюють основні правила і сутність її організації та функціонування. Реальне покладення в основу адміністративної діяльності Національної поліції України загально правових принципів, сприятиме розбудові України як правової держави та побудові в Україні інституту сучасної європейської поліції.

Аналіз теоретичних поглядів вчених та нормативно-правових актів України привів до висновку, що загально правові принципи адміністративної діяльності Національної поліції України включають такі принципи як: пріоритету прав і свобод людини, поваги до їх честі та гідності, верховенства права, законності, рівності громадян перед законом, обмеження зворотної дії законів, поєднання підконтрольності та підзвітності, поєднання переконання та примусу, гуманізму, справедливості, визначеності.

Наголошено, що серед загально правових принципів адміністративної діяльності Національної поліції України є принципи верховенства права та законності, адже у своїй діяльності, у тому числі адміністративній, працівники Національної поліції повинні діяти, у першу чергу керуючись цими засадами, дотримуючись пріоритету прав людини перед будь-якими іншими цінностями.

Список використаної літератури

1. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
2. Воппенко Н. Н. Сущность, принципы и функции права : учеб. пособие. Волгоград : Изд-во Волгоград. ун-та, 1998. 142 с.
3. Тихонравов Ю. В. Основы философии права : учеб. пособие. Москва : Вестник, 1997. 608 с.
4. Чечина Н. А. Принципы советского гражданского процессуального права и их нормативное закрепление. *Правоведение*. 1960. № 3. С. 37–41.
5. Проблемы науки гражданского процессуального права : монография / под ред. В. В. Комарова. Харьков : Право, 2002. 440 с.
6. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40–43.
7. Котух К. А. Принципи права у національному законодавстві. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право*. 2015. Вип. 213 (1). С. 32–38.
8. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
9. Задорожна С. М. Загальновизнані принципи права – фундамент міжнародного права та міжнародного правопорядку. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2014. Вип. 728. С. 64–68.
10. Маслов О. І. Загальноправові принципи адміністративної діяльності Національної поліції України. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України* : матеріали Міжнародного

наук.-практ. конф. (Київ 27–28 січ. 2017 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2017. С. 38–40.

11. Семерей Б. В. Адміністративно-правові засади реалізації принципу відкритості та прозорості у діяльності Національної поліції України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 19 с.

12. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 № 15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.

14. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия) Доклад о верховенстве права (утвержден Венецианской комиссией на 86-й пленарной сессии (Венеция, 25–26 марта 2011 года)). CDL-AD(2011)003rev. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD\(2011\)003rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD(2011)003rev-rus)

15. Лукаидес Л. Принцип верховенства права и права человека. С особым учетом прецедентной практики Европейского Суда по правам человека. *Права человека*. 2006. № 4. С. 25–42.

16. Максимов С. І. Верховенство права в діяльності органів виконавчої влади: прагнення до європейських стандартів. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2010. Вип. 20. С. 18–29.

17. Dicey A. V. An Introduction to the Study of the Law of the Constitution. 10th ed, 1959. London ; New York, 1961. 405 p.

18. Рабінович М. П. Права людини і громадянина в Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків : Право, 1997. 64 с.

19. Заєць А. П. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування). *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 1. С. 3–13.

20. Юзова Д. В. До питання вдосконалення механізмів забезпечення принципу верховенства права в Україні. *Правова інформатика*. 2006. № 4 (12). С. 40–43.

21. Руднєва О. М. Міжнародні стандарти прав людини та принцип верховенства права: до проблеми співвідношення правових явищ. *Юридична Україна*. 2012. № 4 (112). С. 15–16.

22. Гайворонський В. М. Яким має бути механізм впровадження принципу верховенства права. *Право України*. 2005. № 10. С. 114–118.

23. Падалка Р. О. Верховенство права як основоположний принцип права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 195 с.

24. Шафиров В. М. Естественно-позитивное право (проблемы теории и практики) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Новгород, 2005. 56 с.

**ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОТИДІЇ ДІЯЛЬНОСТІ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИМ
ТА ЗБРОЙНИМ ФОРМУВАННЯМ**

**INFORMATION AND ANALYTICAL PROVISION OF COUNTERING ACTIVITIES
NOT PROVIDED BY LAW FOR MILITARY AND WEAPON FORMATIONS**

Розвиток суспільства прискорюється у тому числі за рахунок оптимізації процесів пов'язаних із отриманням, накопиченням, аналізом та використанням інформації. Використання можливостей штучного інтелекту, аналітичних продуктів та електронної комунікації дозволяють працівнику поліції не виходячи з кабінету встановлювати осіб причетних до вчинення кримінальних правопорушень та документувати протиправну діяльність. Проведення кримінального аналізу дозволяє прогнозувати процеси та обирати найбільш раціональні рішення. Інформаційно-аналітичне забезпечення протидії злочинної потрібно удосконалювати враховуючи сучасні тенденції. Для документування протиправної діяльності залучалися сотні слідчих та працівників оперативних підрозділів, які напрацювали великий масив інформації пов'язаної з діяльністю незаконних збройних формувань. Мета статті полягає у дослідженні особливостей інформаційно-аналітичного забезпечення протидії діяльності незаконних збройних формувань, аналізі його елементів та напрацюванні пропозицій щодо удосконалення отримання, накопичення, аналізу та використанню інформації. У статті досліджене питання інформаційно-аналітичного забезпечення протидії не передбаченим законом воєнізованим та збройним формуванням. З'ясовано, що відповідно до Закону України «Про інформацію» інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом (конфіденційна, таємна та службова інформація). Конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом. Визначені етапи роботи з інформацією та запропоновані напрями удосконалення інформаційно аналітичної роботи шляхом створення реєстру осіб, які проходять за матеріалами кримінального провадження, а також створення інформаційної підсистеми для накопичення інформації здобутої під час досудового розслідування.

Ключові слова: *незаконне збройне формування, військова агресія, інформація, інформаційна підсистема, джерело інформації.*

The development of society is accelerated, inter alia, by optimizing the processes associated with the receipt, accumulation, analysis and use of information. Using the capabilities of artificial intelligence, analytical products and electronic communication allows a police officer to identify persons involved in criminal offenses and document illegal activities without leaving the office. Conducting criminal analysis allows you to predict processes and choose the most rational solutions. Information and analytical support for combating crime needs to be improved taking into account current trends. Hundreds of investigators and operatives were involved in documenting the illegal activities, and they gathered a large amount of information related to the activities of

illegal armed groups. The purpose of the article is to study the features of information and analytical support for combating the activities of illegal armed groups, analysis of its elements and develop proposals for improving the acquisition, accumulation, analysis and use of information. The article examines the issue of information and analytical support for countering paramilitary and armed groups not provided by law. It was found that according to the Law of Ukraine "On Information" information is divided into open information and information with limited access. Any information is open, except that which is classified by law as information with limited access (confidential, secret and official information). Confidential is information about an individual, as well as information to which access is restricted by a natural or legal person, except for subjects of power. Confidential information may be disseminated at the request (consent) of the person concerned in the manner prescribed by him in accordance with the conditions provided by him, as well as in other cases specified by law. Stages of work with information are defined and directions of improvement of information-analytical work by creation of the register of persons passing on materials of criminal proceedings, and also creation of information subsystem for accumulation of the information received during pre-trial investigation are offered.

Key words: *illegal armed formation, military aggression, information, information subsystem, source of information.*

Постановка проблеми. Всесвітньо-славний вислів «хто володіє інформацією, той володіє світом» належить Натану Ротшильду. Крилатим він став після того, як його процитував Вінстон Черчилль [1]. Цей вислів актуальний у всіх сферах діяльності суспільства у тому числі у сфері протидії злочинності.

Розвиток суспільства прискорюється у тому числі за рахунок оптимізації процесів пов'язаних із отриманням, накопиченням, аналізом та використанням інформації. Використання можливостей штучного інтелекту, аналітичних продуктів та електронної комунікації дозволяють працівнику поліції не виходячи з кабінету встановлювати осіб причетних до вчинення кримінальних правопорушень та документувати протиправну діяльність. Проведення кримінального аналізу дозволяє прогнозувати процеси та обирати найбільш раціональні рішення.

Інформаційно-аналітичне забезпечення протидії злочинній потрїбно удосконалювати враховуючи сучасні тенденції.

У 2014 році наша держава стикнулася зі збройною агресією Російської Федерації, що стало черговим викликом правоохоронній системі. Десятки тисяч людей одночасно долучилися до збройних формувань, приймали участь у масових заворушеннях, захоплювали адміністративні будівлі та вчиняли інші кримінальні правопорушення. Для документування протиправної діяльності залучалися сотні слідчих та працівників оперативних підрозділів, які напружували великий масив інформації пов'язаної з діяльністю НЗФ.

Стан дослідження. Проблема інформаційно-аналітичного забезпечення у сфері правоохоронної діяльності в сучасних умовах досліджували С. Албул, А. Баб'як, О. Бочковий, О. Бусол, В. Бутузов, В. Василичук, В. Захаров, І. Катеринчук, О. Користін, Є. Лук'янчиков, О. Манжай, В. Межевой, А. Мовчан, В. Некрасов, А. Небитов, Д. Никифорчук, Ю. Орлов, В. Ортинський, М. Перепелиця, М. Погорецький, В. Севрук, І. Хараберюш, В. Шендрик та інші вчені.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей інформаційно-аналітичного забезпечення протидії діяльності НЗФ, аналізі його елементів та напрацюванні пропозицій щодо удосконалення отримання, накопичення, аналізу та використанню інформації.

Наукова новизна полягає у визначенні етапів роботи з інформацією, а також у наданні пропозицій щодо удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення протидії НЗФ.

Виклад основного матеріалу. Слово «інформація» в перекладі з латинської мови «informatio» означає зведення, роз'яснення, ознайомлення. Інформація – певні відомості про навколишній світ людини.

З середини ХХ століття термін «інформація» широко використовується в різних галузях науки та в повсякденному житті, але досі не має загального визначення і використовується, головним чином, на інтуїтивному рівні [2].

Законодавство України визначає інформацію як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, а також поділяє інформацію за змістом:

- інформація про фізичну особу;
- інформація довідково-енциклопедичного характеру;
- інформація про стан довкілля (екологічна інформація);
- інформація про товар (роботу, послугу);
- науково-технічна інформація;
- податкова інформація;
- правова інформація;
- статистична інформація;
- соціологічна інформація;
- інші види інформації [3].

Деякі науковці пропонують розподіляти інформацію по категоріям:

- будь-які відомості, що враховуються на різних стадіях управління;
- фактичну інформацію, а саме відомості, що характеризують оперативно-тактичну обстановку, психологічні риси підозрюваних злочинців, поточні профілактичні та оперативно-розшукові заходи, види і способи здійснення злочинів, прикмети злочинців, про обставини, що мають значення при плануванні й здійсненні оперативно-розшукових заходів, проведенні оперативно-аналітичної роботи, а також надання сприяння у кримінальному провадженні;
- сукупність первинних та вихідних даних про осіб, причетних до підготовки злочинів, стану оперативно-розшукових сил і засобів, а також умов, у яких відбувається діяльність органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю;
- на законних підставах отримані оперативними підрозділами відомості із застосуванням гласних та негласних заходів, сил та засобів, що мають значення для встановлення обставин вчинення злочину і викриття винних осіб шляхом використання їх органами досудового розслідування;
- інформація, яка характеризує оперативну обстановку в певному районі чи на території всієї країни, і містить відомості, отримані в ході спеціальних заходів по боротьбі зі злочинністю [4, с. 164].

Відповідно до Закону України «Про інформацію» інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом.

Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом (конфіденційна, таємна та службова інформація). Конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом [3].

У правоохоронній діяльності використовуються такі категорії як «інформаційне забезпечення», «інформаційно-аналітичне забезпечення», «інформаційно-аналітична робота», «інформаційно-пошукова робота», «аналітична робота», «кримінальний аналіз» тощо, але варто зазначити що діяльність пов'язана з інформацією передбачає певні форми або етапи. З цього приводу є різні думки науковців, зокрема В. Овчинський, В. Емінов, М. Яблоков поділяють процес інформаційно-аналітичної роботи на п'ять етапів: збирання, оцінка, систематизація, аналіз і поширення інформації [5]. А. Мовчан визначає наступні форми інформаційно-аналітичної роботи в ОРД: отримання оперативно-розшукової інформації, систематизація оперативно-розшукової інформації, оперативно-розшукова ідентифікація, оперативно-розшукова діагностика, оперативно-розшукове прогнозування, аналітична розвідка [5].

У Законі України «Про інформацію» зазначено що він регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації [3].

Закон про «Оперативно-розшукову діяльність» надає право оперативним підрозділам отримувати від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про кримінальні правопорушення, що готуються або вчинені, та про загрозу безпеці суспільства і держави, створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи, а також безпосередньо проводити або ініціювати проведення кримінального аналізу [7].

Ми вважаємо доцільним виділити чотири основні форми роботи з інформацією:

- одержання інформації;
- накопичення інформації;
- обробка інформації;
- використання інформації.

На нашу думку усі інші процеси, елементи, форми або етапи роботи з інформацією входять до складу чотирьох базових.

Інформаційно-аналітичне забезпечення правоохоронної діяльності починається з пошуку, отримання та фіксації інформації.

А. С. Овчинський стверджує що ми знаходимося в океані відомостей, даних, сигналів, знань, які складають інформаційне поле, або інформаційне середовище. Це середовище включає бази даних державних і недержавних підприємств; інформаційні системи правоохоронних органів і спецслужб; оперативні обліки, архіви, перевірочні матеріали; окремих людей (їх досвід і знання), колективи; відомості що циркулюють у розроблюваних злочинних угрупованнях [8].

Проаналізувавши дослідження інших вчених, а також результати практичної діяльності підрозділів НП України у протидії НЗФ, зазначимо основні джерела інформації:

- негласні співробітники;
- працівники правоохоронних органів;
- інші особи які транслюють інформацію (потерпілі, очевидці, свідки, підозрюваний, обвинувачений);
- паперові документи (розписки, довідки, журнали тощо);
- електронні документи (документ, в якому будь яка інформація зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа);
- предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення (уніформа, зброя, фортифікаційні споруди тощо);
- інформаційні (автоматизовані) системи, телекомунікаційні системи, інформаційно-телекомунікаційні системи;
- транспортні телекомунікаційні мережі;
- електронні інформаційні системи;
- мережа Інтернет.

Наступною формою роботи з інформацією є її накопичення.

Можливість переведення інформації у цифровий формат дає можливість створення електронних реєстрів, ресурсів, баз (банків) даних та інших різновидів Big Data. Належною реакцією законотворчого органу України стало унормування цих процесів, що виразилося зокрема у прийнятті 18.11.2021 р. Закону України «Про публічні електронні реєстри» [9].

Закон України «Про публічні електронні реєстри» визначив категорію Державна електронна платформа ведення публічних електронних реєстрів як інформаційно-комунікаційну систему, призначену для уніфікованого, автоматизованого та стандартизованого процесу створення, адміністрування та ведення публічних електронних реєстрів з використанням загальних принципів проектування, програмування та захисту інформації в публічних електронних реєстрах.

Також законом класифіковано реєстри:

- 1) базові реєстри;
- 2) інші реєстри;
- 3) визначені законом реєстри саморегульованих організацій.

Також законом надано право користуватися реєстровою інформацією у порядку спеціального доступу органами державної влади.

Національна поліція України наповнює та підтримує в актуальному стані бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, стосовно:

- 1) осіб, щодо яких поліцейські здійснюють профілактичну роботу;
- 2) виявлених кримінальних та адміністративних правопорушень, осіб, які їх учинили, руху кримінальних проваджень; обвинувачених, обвинувальний акт щодо яких направлено до суду;
- 3) розшуку підозрюваних, обвинувачених (підсудних) осіб, які ухиляються від відбування покарання або вироку суду;
- 4) розшуку осіб, зниклих безвісти;
- 5) установлення особи невідомого трупів та людей, які не можуть надати про себе будь-яку інформацію у зв'язку з хворобою або неповнолітнім віком;
- 6) зареєстрованих в органах внутрішніх справ кримінальних або адміністративних правопорушень, подій, які загрожують особистій чи публічній безпеці, надзвичайних ситуацій;
- 7) осіб, затриманих за підозрою у вчиненні правопорушень (адміністративне затримання, затримання згідно з дорученнями органів правопорядку, затримання осіб органами досудового розслідування, адміністративний арешт, домашній арешт);

8) осіб, які скоїли адміністративні правопорушення, провадження у справах за якими здійснюється поліцією;

9) зареєстрованих кримінальних та адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, осіб, які їх учинили, та результатів розгляду цих правопорушень у судах;

10) іноземців та осіб без громадянства, затриманих поліцією за порушення визначених правил перебування в Україні;

11) викрадених номерних речей, цінностей та іншого майна, які мають характерні ознаки для ідентифікації, або речей, пов'язаних із учиненням правопорушень, відповідно до заяв громадян;

12) викрадених (втрачених) документів за зверненням громадян;

13) знайдених, вилучених предметів і речей, у тому числі заборонених або обмежених в обігу, а також документів з ознаками підробки, які мають індивідуальні (заводські) номери;

14) викрадених транспортних засобів, які розшукуються у зв'язку з безвісним зникненням особи, виявлених безгосподарних транспортних засобів, а також викрадених, втрачених номерних знаків;

15) виданих дозвільних документів у сфері безпеки дорожнього руху та дозволів на рух окремих категорій транспортних засобів;

16) зброї, що перебуває у володінні та користуванні фізичних і юридичних осіб, яким надано дозвіл на придбання, зберігання, носіння, перевезення зброї;

17) викраденої, втраченої, вилученої, знайденої зброї, а також добровільно зданої зброї із числа тієї, що незаконно зберігалася;

18) бази даних, що формуються в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності відповідно до закону [10].

Базисом для накопичення інформації в процесі діяльності НП України виступає Інформаційно-телекомунікаційна система «Інформаційний портал Національної поліції України» (ІПНП), яка визначається як сукупність технічних і програмних засобів, призначених для обробки відомостей, що утворюються у процесі діяльності Національної поліції України та її інформаційно-аналітичного забезпечення. Система ІПНП є складовою частиною єдиної інформаційної системи МВС (ЄІС МВС) [11].

З метою об'єктивного висвітлення певних питань під час дослідження, у 2022 році нами було проведено анонімне анкетування 317 працівників оперативних підрозділів поліції в Донецькій та Луганській областях, з яких 84,2% зазначили що використовують ІПНП під час виконання службових обов'язків, 31,2% використовують Інтегровану міжвідомчу автоматизовану систему обміну інформацією з питань контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон «Аркан», та лише 21,8% використовують Автоматизовану інформаційну систему оперативного призначення.

Інформаційними ресурсами (об'єктами обліку) ІПНП є поєднаний набір відомостей, що безпосередньо стосується осіб, кримінальних та адміністративних правопорушень, а також інших подій, який накопичується в процесі службової діяльності НПУ в обсязі, структурі й порядку, що визначаються завданнями, покладеними на НПУ, відповідно до чинного законодавства. До складу ІПНП входять такі інформаційні підсистеми: «Єдиний облік», «Злочин», «Затримані та доставлені», «Особа», «Розшук», «Пізнання», «Річ», «Угон», «Викрадені (втрачені) документи», «Кримінальна зброя», «Зареєстрована зброя», «Адміністративне правопорушення», «Корупція» тощо.

З метою підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення протидії НЗФ ми пропонуємо ввести певні зміни до однієї з існуючих підсистем, а також створити додаткову підсистему.

Як вже зазначалося особливістю діяльності НЗФ є велика кількість осіб які одночасно долучилися до злочинної діяльності. Як заявив начальник Головного управління міжнародного співробітництва і верифікації ЗСУ: «Штатна чисельність 1-го та 2-го АК складає близько 35 тис. військовослужбовців [12]». Це тільки військовослужбовці, а якщо до них додати представників псевдодержавних органів, та осіб які вийшли зі збройних формувань, то ця цифра збільшиться щонайменше вдвічі.

На кінець 2021 року перебувають у розшуку як особи що переховуються від слідства та суду за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ст. 260 КК України 1809 осіб, та 373 особи які переховуються за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ст. 258-3 КК України. З 2014 року про підозру за участь у діяльності не передбачених законом збройних формуваннях повідомлено більше ніж 3000 особам, тобто правові наслідки настигли менше ніж для 10% відсотків.

Велика кількість осіб, що брали участь в таких незаконних об'єднаннях, навіть якщо стосовно них є інформація в окремих підрозділах Національної поліції, залишаються поза зором правоохоронної системи в цілому, і тим самим уникають покарання. Прикладом може послугувати подія, що сталася 17 червня 2021 року, коли Служба безпеки України викрила у лавах поліції Луганщини колишнього члена незаконного збройного формування «Армія Юго-Востока». За даними слідства, у травні 2014 року мешканець Сєвєродонецька вступив до «розвідувального загону спецпризначення». У складі незаконного збройного формування, він зупиняв автотранспорт, проводив огляд та перевірку документів осіб з метою виявлення й затримання українських правоохоронців. Після звільнення Сєвєродонецька, колишній учасник НЗФ залишив лави підрозділу та переховувався на території окупованої АР Крим. У 2016 році він незаконно перетнув державний кордон та нелегально повернувся до України, після чого працевлаштувався в органи Національної поліції, де проходив службу [13].

Сучасний досвід Донбасу продемонстрував, що у лавах незаконних збройних формувань перебувають найманці з числа так званих добровольців з різних регіонів сусідньої Росії. Як правило, найманці є найбільш боєздатними та підготовленими бойовиками. Вони використовуються для виконання найскладніших завдань, що потребують високої кваліфікації у військових спеціальностях. Виходячи з цього, особи після перебування у складі таких незаконних збройних формувань, можуть становити небезпеку для населення, використовуючи спеціальні навички та знання. Так, необхідність виявлення таких осіб на підконтрольній території набуває ще більшої актуальності [13].

За відсутності необхідних ресурсів, оперативні працівники вимушені використовувати неофіційні ресурси для отримання інформації стосовно учасників НЗФ, таких як «Стоп тероризм», «Миротворець» та інші. Наприклад завдяки сайту «Миротворець» була отримана інформація стосовно 36-річного командира розвідки підрозділу «ОПЛОТ», який брав участь у боях під Дебальцево та Іловайськом. А згодом, 27.01.2020, влаштував стрільбу і поранив поліцейського [14]. Але про існування таких ресурсів здебільше відомо лише працівникам поліції Донецької та Луганської областей.

Закон «Про інформацію» визначає інформацію про фізичну особу (персональні дані) як відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Також закон не допускає збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини.

Аналізом чинного законодавства встановлена можливість накопичення інформації в ПНП щодо осіб які проходять за матеріалами кримінального провадження. В ПНП вже передбачені категорії «особа на яку вказав свідок або інші обставини», «учасник події», «свідок», «вірогідний підозрюваний», тобто анкетні дані учасників НЗФ, можуть бути внесені як одна із зазначених категорій, або додана нова категорія в ПНП. Варто додати що для ефективності потрібно також додавати інформацію про ініціатора встановлення місцезнаходження такої особи із зазначенням контактного номеру телефону. У разі виявлення такої особи працівник поліції відповідно до вимог КПК може здійснити виклик такої особи як свідка, а саме особи, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження [15].

Під час анкетування оперативних працівників НП України 90,7% підтримали таку пропозицію.

Ще однією формою роботи з інформацією є її обробка.

Закон України «Про захист інформації в автоматизованих системах» визначає обробку інформації в системі як виконання однієї або кількох операцій, зокрема: збирання, введення, записування, перетворення, зчитування, зберігання, знищення, реєстрації, приймання, отримання, передавання, які здійснюються в системі за допомогою технічних і програмних засобів.

Не зупиняючись на способах та методах обробки інформації, зазначимо напрямок оптимізації інформаційно-аналітичної роботи у напрямку протидії діяльності НЗФ які діють на боці РФ.

На підставі аналізу судових рішень можемо стверджувати що НЗФ які діють на території Донецької та Луганської областей, це структурна частини єдиного злочинного угруповання [16–18]. Відповідно коли працівники поліції документують діяльність окремого учасника НЗФ, одночасно формують докази злочинної діяльності як інших учасників так і загалом діяльність усього злочинного угруповання.

Як зазначалося раніше, вже повідомлено про підозру більше ніж 3000 учасникам НЗФ, допитано десятки тисяч осіб та проведено тисячі НСРД. За результатами проведення заходів

встановлені майже всі особи які безпосередньо приймали участь або сприяли діяльності НЗФ, але нажаль вся ця інформація не систематизована та не інтегрована для подальшого аналізу.

В ПНП з метою аналізу розбоїв за заданими параметрами пошуку на предмет їх серйозності, оперативного отримання інформації про речові докази та стан розкриття таких злочинів функціонує інформаційна підсистема «Розслідування». В підсистему вноситься інформація щодо способу вчинення злочину, опису злочинців, викраденого майна тощо.

Також в ПНП функціонує підсистема «СЛІД», в якій облік інформації ведеться за такими категоріями:

- фотозображення слідів рук;
- фотозображення слідів підшов взуття;
- фотозображення слідів знарядь зламу;
- фотозображення слідів структури матеріалу (рукавичок);
- фотозображення слідів протекторів шин транспортних засобів;
- мультимедійна інформація (фото-, відео-, звукозапис) щодо осіб, які причетні до вчинення кримінального правопорушення;
- мультимедійна інформація (фото-, відеозапис) обстановки події, що сталася;
- інформація про кулі, гільзи і патрони зі слідами зброї;
- інформація про об'єкти біологічного походження;
- інформація про інші вилучені матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення та зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [19].

Запровадження цих підсистем дає можливість накопичувати інформацію та за допомогою програмного забезпечення встановлювати зв'язки між об'єктами.

Створення нової підсистеми, використовуючи аналогічні алгоритми накопичення та обробки інформації, надасть можливість встановити всіх осіб, які проходять за матеріалами кримінальних проваджень відкритих за ознаками ст. 260 КК України, та систематизувати наявні докази їх злочинної діяльності, що призведе до підвищення якості досудового розслідування.

Висновки. Проведенням дослідженням визначені основні етапи роботи з інформацією. На підставі попередніх наукових досліджень та набутого практичного досвіду у протидії НЗФ, визначені джерела надходження інформації а також запропоновані заходи по удосконаленню накопичення, та аналізу інформації для подальшого її використання.

Оприлюдненні результати дослідження можуть бути використанні правоохоронними органами для підвищення ефективності протидії НЗФ, а також під час подальших наукових досліджень у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BD_%D0%9C%D0%B0%D1%94%D1%80_%D0%A0%D0%BE%D1%82%D1%88%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B4#cite_note-8.
2. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F#%D0%95%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F>.
3. Про інформацію : Закон України від 02 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
4. Основи оперативно-розшукової діяльності : навч. посіб. / С. В. Албул, С. В. Андрусенко, Р. В. Мукоїда, Д. О. Ноздрін; за заг. ред. С. В. Албула. Одеса : ОДУВС, 2016. 270 с.
5. Основы борьбы с организованной преступностью : монография / Под ред. В.С.Овчинского, В. Е. Еминова, Н. П. Яблокова М. : ИНФРА-М, 1996. С. 356 – 357.
6. Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності міліції : монограф. / Мовчан Анатолій Васильович. – К. ДНДІ МВС України ; Дніпропетровськ : Дніпроп. Держ. Ун-т внутр. Спрпв, 2013. 352 с.
7. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.
8. Овчинский А.С. Информация и оперативно-розыскная деятельность : монография / по ред. В. И. Попова. М. : ИНФРА-М, 2002. С. 41.

9. Про публічні електронні реєстри : Закон України від 18 лист. 2021 р. № 1907-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text>.
10. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
11. Про затвердження Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ МВС від 03 серп. 2017 р. № 676. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17#n13>.
12. Російські корпуси на Донбасі більші, ніж деякі армії Європи – Україна в ОБСЄ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3055923-rosijski-korpusi-na-donbasi-bilsi-niz-deaki-armii-evropi-ukraina-v-obse.html>.
13. Миронова А.С., Осуховський Р.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності оперативних підрозділів у протидії збройним формуванням, не передбаченим законом. *Актуальні проблеми забезпечення національної безпеки держави* : тези науково-практичної конференції (24 черв. 2021 р.). – К.: Інститут УДО України КНУ імені Тараса Шевченка, 2021. С. 118-120.
14. У Києві затримали бойовика "ДНР", який стріляв у поліцейських. URL: https://lb.ua/society/2020/01/27/448257_kieve_zaderzhali_strelyavshego.html.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
16. Вирок Апеляційного суду Луганської області від 11 січ. 2017 р. Провадження 11-кп/782/318/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63988401>.
17. Вирок Апеляційного суду Луганської області від 04 вер. 2015 р. Провадження 11кп/782/184/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/49625690>.
18. Вирок Апеляційного суду Запорізької області від 27 лип. 2017 р. Провадження № 11-кп/778/857/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68079402>.
19. Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «СЛІД» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ МВС від 16 бер. 2020 р. № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0319-20#Text>.

ПОГРЕБИЦЬКИЙ М.Л., ЮРЧЕНКО О.М.

**ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ У ПРОТИДІЇ
НЕЗАКОННОМУ ЗБУТУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН
АБО ЇХ АНАЛОГІВ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ**

**USE OF FOREIGN EXPERIENCE IN COUNTERING ILLEGAL SALE OF DRUGS,
PSYCHOTROPIC SUBSTANCES OR THEIR ANALOGUES FOR HELP AND HELP**

У статті висвітлено на сьогодні актуальний для України різновид незаконного обігу наркотиків з використанням мережі Internet – віртуальний наркобізнес. Охарактеризовано незаконне розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів через мережу Інтернет. Досліджено позитивний досвід спеціальних правоохоронних органів Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Іспанії, Швеції, Чехії та Естонії. Здійснено окремий правовий аналіз нормативно-правових актів зарубіжних країн щодо протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за допомогою мережі Інтернет та удосконалення діяльності правоохоронних органів України у зазначеній сфері. Констатовано, що у зарубіжних країнах на сьогодні функції протидії поступаються місцем запобіганню злочинним шляхом забезпечення усунення причин і умов та запобіжним заходам, що спрямовані на контроль над злочинністю з використанням широкого спектру допомоги громадян. Під час дослідження встановлено основну схему незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за допомогою мережі Інтернет: 1) способів замовлення (різноманітні месенджери, безкоштовні сервіси миттєвої передачі СМС-, аудіо-, відеоповідомлень, соціальних мереж: Facebook, Instagram, Twitter, Skype, Viber, WhatsApp та ін); 2) способів оплати за замовлений наркотик (способів переказу грошей через платіжні термінали самообслуговування : ПриватБанку, ІВох; Ощадбанку; через електронні платіжні системи та гаманці Приват24, Ощад24, Global Money, QIWI, PayPal, EasyPay; шляхом поповнення електронного гаманця «електронними грошима», а також сплата електронною валютою «Біткоїнами» чи криптовалютою (крипто-сервіси: BTCU, Bitobmen.Pro, EXMO); шляхом поповнення мобільного номеру телефону; особисто в руки під час зустрічі; шляхом залишення грошових коштів в обумовленому місці; шляхом залишення грошових коштів на місці організації закладки); 3) пакування наркотиків залежно від виду речовини, їх пересилання або місця організації закладок (міжвіконні отвори, електрощитові у під'їздах, безлюдні місця в парках і скверах, дупла дерев, порожні будівлі і споруди тощо). Наведено пропозиції щодо удосконалення протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за допомогою мережі Інтернет.

Ключові слова: *незаконний обіг, наркотичні засоби і психотропні речовини, протидія, Інтернет, зарубіжний досвід.*

The article highlights the current type of drug trafficking with the use of the Internet–virtual drug business, which is relevant for Ukraine. The illicit distribution of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors via the Internet has been described. The positive experience of the special law enforcement agencies of the United States, Great Britain, Spain, Sweden, the Czech Republic and Estonia has been studied. A separate legal analysis of regulations of foreign countries on combating the illicit sale of narcotic

© ПОГРЕБИЦЬКИЙ М.Л. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник (Національна академія Служби безпеки України)

© ЮРЧЕНКО О.М. – доктор юридичних наук, доцент (Національна академія Служби безпеки України)

drugs, psychotropic substances or their analogues via the Internet and improving the activities of law enforcement agencies of Ukraine in this area. It is stated that in foreign countries today the functions of counteraction are giving way to the prevention of crime by ensuring the elimination of the causes and conditions and preventive measures aimed at controlling crime with the use of a wide range of assistance. The study established the basic scheme of illegal sale of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues via the Internet: 1) methods of ordering (various messengers, free instant messaging services, SMS, audio, video, social networks: Facebook, Instagram, Twitter, Skype, Viber, WhatsApp, etc.); 2) methods of payment for the ordered drug (methods of money transfer through self-service payment terminals: PrivatBank, IVoh; Oschadbank; through electronic payment systems and wallets Privat24, Oschad24, Global Money, QIWI, PayPal, EasyPay; by replenishing e-wallet, electronic money as well as payment in electronic currency "Bitcoin" or cryptocurrency (crypto-services: BTCU, Bitobmen.Pro, EXMO); by replenishing a mobile phone number; personally in hand during the meeting; place of organization of the bookmark); 3) packaging of drugs depending on the type of substance, their transfer or place of organization of bookmarks (window openings, switchboards in entrances, uninhabited places in parks and squares, tree hollows, empty buildings and structures, etc.). Suggestions for improving the fight against illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues via the Internet are presented.

Key words: *illicit trafficking, narcotic drugs and psychotropic substances, counteraction, Internet, foreign experience.*

Постановка проблеми. Проблема протидії наркозлочинності є однією з найгостріших соціальних і правових проблем України на початку XXI століття [1], що має тенденцію до зростання й загрожує національній безпеці не лише України, а іншим країнам, оскільки йому притаманні транснаціональний характер, професіоналізм, висока технічна оснащеність злочинних угруповань, наявність власної розвідки та контррозвідки, оволодіння новітніми формами й методами протидії правоохоронним і судовим органам [2, с. 194]. З цього приводу Міжнародний комітет з контролю за наркотиками ООН у своїй доповіді ще за 2001 р. відзначив зростання випадків торгівлі наркотичними та психотропними речовинами через мережу Інтернет [3, с. 18]. Інтернет повністю змінив світ спілкування та обміну інформацією і є цінним засобом для збору інформації для спілкування з друзями, бізнес партнерами і цілим світом з метою продажу та купівлі товару. Інтернет зробив революцію у сфері зв'язку і торгівлі. Продаж наркотиків через Інтернет дуже ускладнює роботу правоохоронних органів, оскільки для отримання інформації за запитом потрібним є кримінальне провадження. За оцінками експертів та результатами соціологічних досліджень, характерна для невідкладного використання наркотичних препаратів латентність дозволяє вважати, що реальна кількість споживачів перевищує офіційні дані у 8-10 разів [4; 5].

Отже, застаріли методи мають замінити нові методики розкриття злочинів із використанням інформаційних технологій, спеціалізованого програмного забезпечення із залученням вузькопрофільних фахівців-аналітиків [6, с. 240]. Продовжуючи вищевказане, слід відзначити, що інформаційний простір, інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура та інформаційні технології відіграють повідну роль у підвищенні рівня й темпів соціально-економічного, науково-технічного та культурного розвитку, а також значно впливають на ефективність прийняття управлінських рішень, у тому числі й у сфері боротьби з організованою злочинністю й корупцією [7, с.166;8]. Таким чином, вивчення зарубіжного досвіду протидії спеціальними підрозділами поліції незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за допомогою мережі Інтернет є неможливим без звернення до світового досвіду, який знайшов відображення в основних законах різних держав [9]. Саме тому вивчення та правовий аналіз зарубіжного досвіду щодо протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за допомогою мережі Інтернет потребує удосконалення, що зумовило **актуальність обраної теми.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і практичним проблемам, пов'язаним з питанням протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за допомогою мережі Інтернет, приділяли увагу відомі вітчизняні та зарубіжні вчені в різних галузях, зокрема С.В. Албул, О.В. Биков, В.С. Бондар, Д.В. Головін,

Р.Р. Грень, М.А. Грига, І.М. Гриненко, В.І. Дубина, В.В. Зимовець, М.В. Кривонос, Н.А. Лужецька, О.Ю. Мартиш, Н.В. Мицишин, І.М. Охріменко, О.С. Павленко, І.С. Пінчук, М.І. Прохоров, І.Л. Рудницький, В.Г. Севрук, І.В. Смирнова, В.Ю. Сокол, Д.Е. Чувирін та ін.

Мета статті – правовий аналіз зарубіжного досвіду протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за допомогою мережі Інтернет та удосконалення діяльності правоохоронних органів України у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом в контексті предмета нашого дослідження є поширений протягом останніх декількох років безконтактний збут наркотичних засобів. Як вказує М. Грига, актуальними є «замовлення» наркотичних засобів і психотропних речовин через використання мережі «Інтернет». Так, інформацію про електронні адреси відповідних ресурсів можна отримати від інших осіб, які таким чином отримували наркотичні речовини або безпосередньо у громадських місцях через спеціальні «повідомлення»: «написах графіті («шишки», «сіль», «фен» «картель», «спайс» тощо), нанесених на стінах будинків, поблизу торговельних центрів, пунктів продажу води, входів у метро, підземні переходи, на парканах біля навчальних закладів, шкіл, коледжів, професійних училищ та в інших людних місцях. Споживачам наркотичних засобів не потрібно особисто шукати розповсюджувачів наркотиків і спілкуватися з ними, домовлятися про зустрічі. Достатньо знайти на стіні графіті з інформацією про канал месенджер для смартфонів або спеціальний сайт і зробити замовлення» [10, с. 63]. Саме тому аналіз зарубіжного досвіду протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за допомогою мережі Інтернет є необхідним для правоохоронних органів України так як на сьогодні останнім бракує позитивного досвіду протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за допомогою мережі Інтернет.

З цього приводу слід погодитися з французьким правознавцем Марком Анселем, який зазначає, що саме вивчення зарубіжного досвіду відкриває перед юристом нові горизонти, дозволяє йому краще пізнати право своєї країни, бо специфічні риси цього права особливо чітко виявляються в порівнянні з іншими системами. Порівняння здатне озброїти юриста ідеями та аргументами, які не можна отримати навіть при дуже хорошому знанні тільки власного права [11, с. 38; 12, с.199-200].

У контексті сказаного звернемося до позиції І.М. Охріменка, який процес запозичення зарубіжного досвіду умовно розділив на кілька етапів:

- 1) збирання інформації про досвід окремої держави або групи держав;
- 2) аналіз з метою виявлення позитивних і негативних аспектів певної моделі, розповсюдженої в іншій країні (країнах);
- 3) установлення ступеня прийнятності такої моделі для України;
- 4) вироблення наукових засад, методичних рекомендацій щодо запровадження такого досвіду в Україні;
- 5) реалізація моделі на практиці з постійним науковим супроводженням, спостереженням за станом «приживлення» інновацій на вітчизняній ниві;
- 6) супроводження освітнього процесу, починаючи від укладення розкладів занять до організації взаємодії з викладачами, робота методистів, начальників курсів [13, с. 66–67].

Поширений у зарубіжній літературі термін «кіберзлочинність» охоплює будь-який злочин, що здійснюється за допомогою комп'ютера, комп'ютерної системи з використанням глобальної мережі Інтернет, або проти комп'ютерної системи чи мережі. Цей термін охоплює такі види діянь, що звичайно визначаються як протиправні або найближчим часом можуть бути віднесені до кримінальних діянь. Специфічна особливість глобальної мережі – відсутність кордонів. Обмін пропозиціями між членами злочинних угруповань можливий через анонімні поштові адреси, які закриваються після успішного завершення операції [14]. У зв'язку з розвитком сучасних комп'ютерних технологій, насамперед всевітньої електронної мережі Інтернет, в міжнародному законодавстві з'явився новий термін «кіберзлочинність». Комп'ютерні (мережеві) злочини можна поділити на дві групи: 1) злочини, що безпосередньо посягають на безпеку комп'ютерних систем та комп'ютерної інформації; 2) злочини проти особистості, власності, порядку управління та інших об'єктів, але які вчиняються з використанням комп'ютерів, комп'ютерних систем і сучасних мережевих технологій. [5].

Отже, в зв'язку з тим, що саме мережа «Інтернет» натеper стала «безкінечним» інформаційно-комунікаційним джерелом, злочинці, які займаються незаконним збутом наркотичних засобів та психотропних речовин, дуже успішно цим користуються. Мережа «Інтернет» дозволяє злочинцю залишатися умовно анонімним та без ризику для себе рекламувати та реалізовувати

наркотичні засоби та психотропні речовини [15, с. 140-142]. Відтак, сама процедура обрання «товару» (наркотичного засобу чи психотропної речовини) відбувається не за безпосередньої участі продавця, а процес комунікації здійснюється дистанційно через використання різноманітних месенджерів, безкоштовних сервісів миттєвої передачі СМС-, аудіо-, відеоповідомлень, соціальних мереж: Facebook, Instagram, Twitter, Skype, Viber, WhatsApp та ін. [16, с. 97].

Тому одним із головних інструментів збирання оперативної інформації під час кримінальної розвідки є використання розвідки з відкритих джерел (open-source intelligence (OSINT)). В деяких правоохоронних органах західних держав навіть існують спеціальні підрозділи, що здійснюють таку діяльність (Scotland Yard OSINT, Royal Canadian Mounted Police OSINT, OSINT unit of New York Police Department, OSINT unit of the Los Angeles County Sheriff's Department [17]). Зокрема безпосередньо здійснюють протидію незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за допомогою мережі Інтернет такі правоохоронні органи в: США: Адміністрація по боротьбі з наркотиками (DEA), Управління з попередження зловживання наркотичними засобами (Special Action Office of Drug Abuse Prevention, SAODAP), Управління національної політики в області контролю над наркотиками (The Office of National Drug Control Policy, ONDCP), Управління по боротьбі з фінансовими злочинами (Financial Crimes Enforcement Network – FinCEN), Бюро з наркотиків, Центр оцінки методів боротьби з наркоманією; Іспанії: Наглядний орган контролю над використанням організованим наркобізнесом новітніх технологій, включно з Internet; Росії: Федеральна служба Росії по контролю за обігом наркотиків (ФСКН) [9].

За оцінками Управління з наркотиків і злочинності Організації Об'єднаних Націй, найбільших успіхів у боротьбі з незаконним обігом наркотиків домоглися США, де за останнє десятиліття кількість наркоспоживачів скоротилася вдвічі [18]. На відміну від української практики провадження оперативно-розшукової діяльності, у США її результати здебільшого використовуються як докази у кримінальному судочинстві. Також Міністерством юстиції США постійно розробляються Інструкції та методики щодо порядку збору електронних доказів по торгівлі наркотиками шляхом використання мережі Інтернет.

Якщо розглянути діяльність США щодо функціонування організаційного механізму протидії та запобігання наркоманії, то варто зазначити, що функції боротьби з наркоторгівлею покладені на всі спецслужби: ЦРУ, ФБР, Держдепартамент, митні органи, берегову охорону, податкові служби, поліцію і т. ін. Крім того, у 1973 році було створено Адміністрацію по боротьбі з наркотиками (DEA), штат якої складає понад 20 тис. осіб. За час своєї діяльності DEA збагатила чималою кількістю своїх представництв у різних країнах світу, які разом з місцевими правоохоронними органами працюють над виявленням шляхів транспортування і основних постачальників наркотиків в США. Крім того, в США діє спеціальний орган з профілактики наркоманії – Управління з попередження зловживання наркотичними засобами (Special Action Office of Drug Abuse Prevention, SAODAP), завданням якого є скорочення кількості наркоманів [19, с. 92].

У структурі агентства по боротьбі з наркотиками США взагалі відсутні слідчі підрозділи, і його співробітники займаються тільки оперативною роботою [20]. Особливістю поліцейської тактики в США є те, що вона включає в себе тактику негласних дій: використання інформаторів і зовнішнє спостереження [21, с. 197]. На боротьбу з розповсюдженням наркотичних речовин через мережу Інтернет звертають і правоохоронні органи Великобританії. Провідним аналітичним центром Великобританії Policy Exchange проведено дослідження щодо перспектив розвитку поліції до 2020 року, зокрема, в питаннях запобігання злочинності. За основу взяті такі напрями: технологічне переоснащення поліції, підвищення рівня кваліфікації співробітників, тісна співпраця, партнерство з громадськістю щодо запобігання злочинності. Зокрема, одним з основних акцентів є максимальне використання можливостей мережі Інтернет для забезпечення ефективної діяльності поліції шляхом підвищення рівня комунікації між поліцією і громадськістю. Загалом сутність удосконалення запобіжної діяльності поліції на перспективу можна охарактеризувати як підвищення рівня інтелектуального впливу на цей процес, залучення сучасних інтернет-технологій для збору, аналізу та зберігання даних, а також кримінологічного прогнозування. Показовим є те, що в аналітичному звіті Policy Exchange, зокрема, присутні такі розділи, як: технологічний супровід діяльності офіцерів поліції (Technological support for Crime Prevention Officers), в якому вказується на необхідність планування закупівлі необхідного обладнання на період до 2020 року з урахуванням розвитку інформаційних технологій; створення інноваційних центрів (Innovation Hubs) із завданнями щодо розроблення методик запобігання злочинності на основі технологічних інновацій. Показовим є те, що у вказаному документі також змодельований робочий день офіцера поліції в 2020 році (A day in the life of a Crime Prevention Officer in 2020). При цьому

основним інструментом поліцейського є використання пристроїв для роботи в мережі Інтернет щодо вивчення карт злочинності певного району, аналіз звітів його мешканців щодо стану злочинності в онлайн режимі, проведення запобіжної діяльності в соціальних інтернет-мережах, на спеціалізованих веб-сайтах та ін. [22]. Розробляються також регіональні стратегії запобігання злочинності. Так, відповідно до Плану забезпечення суспільної безпеки та запобігання злочинності м. Кембріджа на 2016–2020 роки (Велика Британія), передбачається реалізація стратегічного напрямку щодо підвищення рівня правової обізнаності громади щодо суспільної безпеки та запобігання злочинності з використанням можливостей мережі Інтернет. Передбачається підвищення рівня комунікації громадськості з поліцією, зокрема розроблення програм для швидкого надання громадянами інтернет-повідомлень (E-Watch) щодо стану злочинності на вулицях, громадських місцях, навчальних закладах та ін. [23; 24].

В Іспанії розроблено національний план дій, пов'язаний з боротьбою проти розповсюдження наркотиків, в якому передбачено створення наглядового органу контролю над використанням організаціями наркобізнесу нових технологій, включно з Інтернетом. В рамках національного плану дій, пов'язаних з боротьбою проти розповсюдження наркотиків, передбачено створення наглядового органу контролю над використанням організованим наркобізнесом новітніх технологій, включно з Інтернетом. В країні у складі Міністерства внутрішніх справ працює Департамент по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з використанням високих технологій, який бере активну участь у попередженні використання Інтернету з метою незаконного рекламування контрольованих речовин, у тому числі психотропних [25].

У Швеції розпочали широкомасштабну боротьбу з торгівлею наркотиками на всіх рівнях, починаючи з наркосиндикатів і завершуючи дрібними торговцями на вулицях [26]. У зв'язку з загостренням проблеми наркоманії в країні, Швеція запроваджує стратегію боротьби з наркоторгівлею на всіх рівнях: запроваджується кримінальна відповідальність і за вживання наркотиків, а не тільки за їх зберігання; виявлення випадків вживання наркотичних засобів відразу стає надбанням соціальної служби; встановлюється «нульовий кордон» – заборона на вживання наркотиків при керуванні транспортними засобами; активізується діяльність громадських організацій, зокрема Союзу громадських організацій «За суспільство без наркотиків» [27; 28, с. 167]. За повідомленням Служби континентів, усе більша частина нелегального обігу наркотичних речовин в Швеції припадає на замовлення по Інтернету з подальшою їх доставкою звичайною поштою. У 2004 році Поштовою службою Швеції було вилучено 776 посилок з наркозасобами. У 2006 році кількість вилучень сягнула 1280, за перше півріччя 2007 року цей показник становить 920 [29; 25]. Таким чином, державна наркополітика Швеції складається з комплексу організаційних, методологічних, правових, соціальних, фінансових, адміністративних, виховних, освітніх та інших заходів [27].

Так, проєкт «Безпечна Прага онлайн» (Чеська Республіка) має на меті захистити жителів Праги, насамперед дітей і підлітків, від злочинів, пов'язаних з користуванням мережею Інтернет, та дозволяє створити умови для запобігання злочинності шляхом підвищення рівня комунікації громадськості з поліцією у режимі онлайн. Розглядався також проєкт Естонії «Інтернет-констеблі» щодо активного залучення поліції до запобігання злочинності з використанням можливостей мережі Інтернет. Основною метою проєкту було створення віртуальних поліцейських осередків на веб-порталах, найчастіше відвідуваних і популярних серед молоді. Поліція створила власні акаунти та електронні адреси у вебсередовищі, яке найбільше використовується молодими людьми. За акаунтами стоять конкретні офіцери поліції. Отже, кожен користувач мережі знає, з ким саме він віртуально спілкується. Така робота дає змогу поліції наблизитися до громадян, ефективніше проводити запобіжну діяльність та завдяки своїй віртуальній присутності в мережі Інтернет зменшувати рівень злочинності в ній, передусім тих злочинів, які вчиняються молоддю та проти молодих людей. Основні напрями роботи: боротьба з кіберзлочинністю та ювенальною злочинністю; запобігання віктимізації; забезпечення присутності поліцейських (як реальних осіб) у віртуальному інтернет-середовищі спілкування інших громадян для проведення цільових кампаній, лекцій і консультацій щодо запобігання злочинам. Тобто, найбільшою новацією проєкту є концепція електронного констебля, яка демонструє, що поліція перебуває в курсі сучасних комунікаційних технологій і готова до співпраці з громадянами [30].

У Стратегії попередження злочинності в Чеській Республіці на 2016–2020 рр. вказується, що до нових загроз належить злочинність у віртуальному середовищі (Crime in the virtual environment). При цьому відбулося переміщення злочинів «із вулиць» у віртуальне середовище. Стратегією передбачається здійснення заходів щодо використання мережі Інтернет

для запобігання злочинності по двох напрямках: 1) безпосереднє запобігання кіберзлочинності шляхом поширення інформації про наявні ризики та можливості захисту, включаючи технічні заходи, а також надання допомоги і підтримки жертвам злочинності в мережі Інтернет; 2) задіяння широкого спектру інтернет-технологій для підвищення загального рівня запобігання злочинності [31].

У зв'язку із цим на початку 2017 року в Україні розпочалося обговорення проєкту «ДІ-Я-ЄС: Заходи ЄС з питань протидії наркотикам та організованій злочинності», що передбачає інтенсивне співробітництво та нарощування потенціалу для боротьби з організованою злочинністю у сфері наркоторгівлі уздовж героїнового маршруту [32, с. 151]. З огляду на зазначене, представляється можливим дійти деяких висновків і пропозицій. Потребується термінове обговорення і прийняття Закону України «Про перехоплення телекомунікацій», яким передбачити законодавчі засади попередження і припинення злочинних дій, у тому числі з наркотиками в Інтернет. Необхідне створення Національного (міжвідомчого) управління оперативного/мобільного реагування на базі СБ України і Департаменту по боротьбі з незаконним обігом наркотиків МВС України з функціями моніторингу і відстеження використання наркобізнесом мережі Інтернет із застосуванням антинаркотичної СОРЗ.В Україні необхідна розробка і запровадження спеціального програмного забезпечення щодо моніторингу та інтелектуального блокування (відключення) сайтів пронаркотичного спрямування. Як приклад, у США для подібних цілей виділяється близько 35 млрд. дол. Необхідними є розробка та імперативне (обов'язкове) для провайдерів розташування в україномовному сегменті Інтернет на молодіжних сторінках антинаркотичної реклами на зразок яскравих баннерів з візуальними зображеннями [25].

Наприклад, І.Л. Рудницький, з метою удосконалення процесу виявлення транснаціональних, етнічних і економічних організованих злочинних груп, що вчиняють контрабанду наркотичних засобів запропоновано систему спеціальних засобів до яких відносяться: конфіденційне співробітництво; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; проведення спеціальних тактичних операцій під назвою «Канал», міжнародна контрольована поставка, а також інформаційні пошукові системи (інформаційний або аналітичний пошук); програмно-технічні засоби пошуку в інформаційних системах (комп'ютерна розвідка або моніторинг мереж) [33].

Підсумовуючи вище викладене, необхідно погодитися О.Ю. Мартишом, який за результатами аналізу досвіду зарубіжних країн наголошує, що на сьогодні необхідно переглянути сучасну національну систему оперативного обслуговування у бік надання більш ширших повноважень інформаційно-аналітичним підрозділам щодо накопичення та обробки оперативно-розшукової інформації, особливо під час кримінальної розвідки Ця пропозиція цілком узгоджується із практикою провідних країн світу. По об'єктах, які надають послуги з використанням Інтернет, реалізувати вказану ідею більш легко, оскільки збирати великий обсяг необхідної інформації можливо опосередковано, за допомогою комп'ютерних мереж. В Україні також необхідна розробка і запровадження спеціального програмного забезпечення щодо моніторингу та інтелектуального блокування (відключення) сайтів пронаркотичного спрямування інформацію щодо протиправної діяльності ресурсу з подальшим підтвердження інформації та встановлення додаткових відомостей вказаних ресурсів. 95% опитаних працівників оперативних підрозділів НП України вважають запровадження такої практики, прогресивним кроком для України щодо посилення правоохоронної функції держави та захисту прав [9, с.197-198].

Висновок. На основі вітчизняного і зарубіжного досвіду підтверджено, що важливо удосконалити норми Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України, окремих законів України та відомчих нормативних актів для активізації й оптимізації використання сил, засобів і заходів оперативних підрозділів правоохоронних органів у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів [34, с. 4].

Список використаних джерел:

1. Албул С.В. До питання актуалізації напрямів наукових досліджень оперативнорозшукової протидії наркозлочинності в Україні. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/8451/1/Albul-Narko.pdf>.
2. Севрук В.Г., Павленко О.С. Заходи протидії транснаціональному наркобізнесу, що вчиняється представниками окремих етнічних груп. *Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ України*. 2015. № 2(10). С. 193-205.
3. Гриненко І.М. Наркобізнес та національна безпека / І.М. Гриненко. К.: Сфера, 2002. 211 с.

4. Пінчук І.С. Використання мережі Інтернет у незаконному обігу наркотичних і психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. URL: <https://revolution.allbest.ru/law/d00703405.html>.
5. Телійчук В. Г. Оперативно-розшукова протидія наркозлочинності в мережі Інтернет як стратегія протидії наркозлочинності в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спеціальний випуск № 1 (91) «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення». С. 115–122.
6. Дубина В. І. Запобігання торгівлі людьми оперативними підрозділами національної поліції України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 240–251.
7. Мищишин Н.В. Проблемні питання правового регулювання інформаційно-аналітичного забезпечення протидії організованих злочинності й корупції. *Право і суспільство*. № 3. Ч. 2. 2016. С.163–169.
8. Севрук В. Г. Зарубіжний досвід використання інформаційно-аналітичного забезпечення під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 61–66.
9. Мартиш О. Ю. Іноземний досвід протидії спеціальними підрозділами поліції незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за допомогою мережі Інтернет *Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національної поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнародного науково-практичного круглого столу (м. Київ, 19 лютого 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 196–198.
10. Грига М.А. Актуальні проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів з використанням мережі Інтернет. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 4 (117). С. 61–68.
11. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права. *Очерки сравнительного права*: Прогресс, 1981. С. 38–41.
12. Севрук В.Г. Теоретичні та прикладні проблеми протидії організованим групам і злочинним організаціям, які сформовані на етнічній основі в країнах Азії, Африки та Австралії. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 154. С. 198–218.
13. Охріменко І. М. Компаративістика у дидактичному проектуванні процесу підготовки поліцейських. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 17 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2016. С. 66–67.
14. Телійчук В.Г. Способи вчинення злочинів у сфері використання електроннообчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електроз'язку та заходи протидії. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2014_2_8.
15. Головін Д.В. Особливості проведення оперативної закупки наркотичних засобів і психотропних речовин. *Південноукраїнський правничий часопис* : науковий журнал. 2021. № 2. С. 138–144.
16. Головін Д. В. Проведення контролю за вчиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : дисс. на здоб. наук. ступеня докт. філософії 081 «Право». Одеса. 2021. 210 с.
17. Сокол В. Ю. Полицейский розыск в Германии. *Вестник Краснодарского университета МВД России*. 2009. № 1. С. 116–123.
18. UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). URL: <http://www.unodc.org/>.
19. Лужецька Н. А. Механізми реалізації державної політики щодо запобігання та протидії наркоманії: дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми держ. упр.» / Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. Одеса, 2018. 239 с.
20. Быков А. В., Прохоров М. И. Основы организации деятельности современной системы обеспечения внутренней безопасности США. *Российский следователь*. 2008. № 12. С. 38–42.
21. Кривонос М. В., Бондар В. С. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: монографія / МВС України, Лугандерж. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Северодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. 412 с.
22. Boyd E., Skelton D. Policing 2020/ What kind of police service do we want in 2020? URL: <https://policyexchange.org.uk/wp.../policing2020-1.pdf>.
23. Бугера О. Сучасні кримінологічні стратегії запобігання злочинності з використанням мережі Інтернет: зарубіжний досвід. *Підприємництво, господарство і право* : наук.-практ. господарсько-правовий журнал. 2019. № 1. С. 146–149.

24. Community safety and crime prevention plan 2016–2020. URL: <https://www.cambridge.wa.gov.au/.../public/...plans/strategies>.
25. Зимовець В. В., Смирнова І. В., Чувирін Д. Е. Запобігання віртуальному наркобізнесу в Internet: перспективи для України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 16. С. 59–69.
26. Лужецька Н. А. Шляхи удосконалення профілактично-просвітницької діяльності із протидії та запобігання наркоманії. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку публічного управління* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Одеса, 25 жовт. 2013 р.). Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2013. С. 41–42.
27. Лужецька Н.А. Реалізація державної політики щодо запобігання та протидії наркоманії: механізм координаційної взаємодії. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. Вип. 4. С. 96–100.
28. Тонков Е. Е. Государственно-правовая политика противодействия наркотизации российского общества. СПб., 2004. 123 с.
29. В Інтернет-магазині можна замовити наркотики. URL: <http://www.yoki.ru/news/creatiff/hitech/19-07-2007/45990-internet-0>.
30. Enhus E., Ponsaers P., Verhage A. Поліцейська діяльність, орієнтована на громаду, в Європі: концепції, теорія та практика (переклад українською мовою Сизенко С.). URL: https://pravo.org.ua /img/.../ 14586534582015_community_oriented_policing_in_europe.pdf.
31. Crime Prevention Strategy in the Czech Republic for 2016 to 2020. URL: <https://www.mvcr.cz/mvcren/.../strategie-pk-2016-2020-en-pdf.asp>.
32. Україна: огляд наркоситуації в країні (на даних 2016 року): анотований звіт 2017. URL: <http://www.ummeca.org.ua/attachments/article/>.
33. Рудницький І.Л. Особливості виявлення та розслідування контрабанди наркотичних засобів, що вчиняються організованими злочинними групами. дисс. на здоб. на докт. філософ. за спеціальність. 081 Право: Національний університет «Львівська політехніка». Львів 2019. 250 с.
34. Грень Р.Р. Організаційно-правові основи діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів, 2017. 264 с.

УДК 342.9: 343.5 [316.362]

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.19>

ПРИТОЛЮК Н.М.

СПЕЦІАЛЬНІ АДМІНІСТРАТИВНІ ЗАХОДИ ЩОДО ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї В УКРАЇНІ

SPECIAL ADMINISTRATIVE MEASURES TO COMBAT DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що домашнє насильство існує у всіх без винятку соціальних групах, його зазнають незалежно від рівня доходів, освіти й положення в суспільстві, також воно є не лише фізичним, а й психологічним. Ще більше випадків залишаються невідомими, адже жертви про них не повідомляють у поліцію. Це свідчить про відсутність правової і просвітницької обізнаності жертв домашнього насильства, які під час навіть не розуміють, що таке діяння по відношенню до них є протиправним та караним, не кажучи вже про повідомлення про такі випадки до органів внутрішніх справ, що у своїй більшості, обумовлено еконо-

© ПРИТОЛЮК Н.М. – аспірант кафедри адміністративного права і процесу (Національна академія внутрішніх справ)

мічною ситуацією та матеріальним становищем кожної окремої сім'ї; психічними особливостями та особливостями виховання осіб, які скоюють насильницькі дії проти членів своєї родини. Мета статті полягає в тому, щоб на основі комплексного формуючого аналізу норм чинного національного та міжнародного законодавства, позицій науковців, навчальної та довідкової літератури, а також статистичних даних, визначити спеціальні адміністративні заходи щодо протидії насильству в сім'ї в Україні. Зроблено висновок, що спеціальні адміністративні заходи щодо протидії насильству в сім'ї в Україні – це встановлені законодавством заходи превентивного та примусового характеру, що застосовуються відповідними уповноваженими суб'єктами до фізичної особи, яка здійснювала насильство в сім'ї задля попередження та припинення системного насильства в сім'ї, виправлення поведінки кривдника, захисту прав та свобод постраждалих осіб. Перелік спеціальних заходів щодо протидії насильству в сім'ї в Україні є вичерпним та включає чотири заходи: 1) терміновий заборонний припис – це спеціальний захід, що застосовується органами Національної поліції до кривдника задля унеможливлення його прямого та непрямого контактування з сім'єю; 2) обмежувальний припис – це судова заборона будь-якого контактування кривдника з його сім'єю; 3) взяття на профілактичний облік кривдника з подальшим проведенням профілактичної роботи – це адміністративно-реєстраційні дії Національної поліції щодо ведення відповідного обліку осіб та здійснення щодо них спеціальної, методичної діяльності; 4) направлення на проходження програми для кривдників – це спеціальні програми, які адмініструються органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями задля формування у кривдників правильної поведінки та попередження фактів вчинення домашнього насильства.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, громадськість, захисний припис, насильство, поліція, попередження, правові заходи, профілактичний облік, публічна адміністрація, сім'я, спеціальні заходи.

The relevance of the article is that domestic violence exists in all social groups without exception, it is experienced regardless of income, education and social status, and it is not only physical but also psychological. Even more cases remain unknown, as victims do not report them to the police. This indicates a lack of legal and educational awareness of victims of domestic violence, who sometimes do not even understand that such an act against them is illegal and punishable, not to mention the reporting of such cases to the police, which is mostly due to the economic situation and financial situation of each individual family; mental characteristics and upbringing of persons who commit acts of violence against their family members. The purpose of the article is to determine special administrative measures to combat domestic violence in Ukraine on the basis of a comprehensive formative analysis of current national and international legislation, positions of scholars, educational and reference literature, as well as statistical data. It is concluded that special administrative measures to combat domestic violence in Ukraine are statutory measures of preventive and coercive nature, applied by the relevant authorized entities to the individual who committed domestic violence to prevent and stop systemic violence in the family, correction of the offender's behavior, protection of the rights and freedoms of victims. The list of special measures to combat domestic violence in Ukraine is exhaustive and includes four measures: 1) an urgent restraining order is a special measure applied by the National Police to the perpetrator to prevent his direct and indirect contact with the family; 2) a restraining order is a court injunction prohibiting any contact of the offender with his family; 3) taking the offender into preventive registration with further preventive work – this is the administrative and registration actions of the National Police to maintain appropriate records of persons and carry out special, methodological activities in relation to them; 4) referral programs for offenders are special programs administered by local governments and local state administrations in order to form the right behavior of offenders and prevent the facts of domestic violence.

Key words: administrative and legal regulation, public, protective order, violence, police, warnings, legal measures, preventive accounting, public administration, family, special measures.

Актуальність теми. Домашнє насильство існує у всіх без винятку соціальних групах, його зазнають незалежно від рівня доходів, освіти й положення в суспільстві, також воно є не лише фізичним, а й психологічним. Ще більше випадків залишаються невідомими, адже жертви про них не повідомляють у поліцію. Це свідчить про відсутність правової і просвітницької обізнаності жертв домашнього насильства, які під час навіть не розуміють, що таке діяння по відношенню до них є протиправним та караним, не кажучи вже про повідомлення про такі випадки до органів внутрішніх справ, що у своїй більшості, обумовлено економічною ситуацією та матеріальним становищем кожної окремої сім'ї; психічними особливостями та особливостями виховання осіб, які скоюють насильницькі дії проти членів своєї родини. Нажаль, домашнє насильство у наслідку – це і випадки нанесення тяжких тілесних ушкоджень, і згвалтування, і вбивства [1].

Огляд останніх досліджень. Адміністративно-правове регулювання реалізації спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї системно або суміжно аналізували у своїх наукових та навчальних працях такі науковці як О. Безпалова, Ю. Битяк, П. Біленко, А. Вознюк, М. Ганзенко, Ю. Гаруст, Є. Гетьман, А. Грибовська, Г. Горбова, О. Дашковська, О. Джафарова, О. Дмитрашук, К. Довгунь, О. Дрозд, Ю. Івченко, Н. Камінська, М. Качинська, О. Ковальова, Т. Коломосьць, Л. Коваль, В. Колпаков, А. Комзюк, І. Краснолобова, Ю. Кузьменко, К. Левченко, І. Лескіна, Л. Миськів, Т. Мінка, Т. Мельник, Р. Калужний, В. Кириченко, Д. Пашко, О. Пархоменко, М. Пірен, О. Перунова, В. Попіль, Н. Романова, Н. Свиридчук, С. Семіног, Є. Соболю, О. Такаленко, Н. Шамрук, О. Шумейко, Ю. Юринєць та інші.

При цьому, враховуючи негативну статистику щодо фактів вчинення насильства в сім'ї, ця сфера потребує подальших наукових досліджень та практичних реалізацій задля впровадження дієвого захисту інституту сім'ї.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі комплексного формуючого аналізу норм чинного національного та міжнародного законодавства, позицій науковців, навчальної та довідкової літератури, а також статистичних даних, визначити спеціальні адміністративні заходи щодо протидії насильству в сім'ї в Україні.

Виклад основних положень. Стаття 3 Конституції України зазначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [4]. Стаття 24 Конституції України гарантує громадянам рівні конституційні права і свободи та є рівність перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [4].

Вірною є думка, що проблемні аспекти запобігання насильству у сім'ї у багатьох країнах світу є одним із найважливіших напрямів роботи органів поліції, соціальних працівників, психологів, освітян, в основному це пов'язано з поширеністю проблемних аспектів, наслідків, до яких ця проблема призводить. Досвід країн зарубіжжя, безумовно, є позитивним і дуже вагомим, він повинен стати головним аргументом для забезпечення та регулювання способів боротьби з домашнім насильством в Україні [2, с. 2].

Серед авторів існують науково-правові дослідження форм адміністративно-правового регулювання, які передували терміновому заборонному та обмежувальному приписам. Типовими в цьому плані є дослідження Г. О. Горбової, яка, аналізуючи проблеми адміністративно-правового регулювання протидії насильству в сім'ї, обґрунтовує оптимальність застосування таких адміністративно-запобіжних засобів адміністративного примусу, як офіційне попередження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї, захисний припис і направлення на проходження корекційної програми осіб, схильних до таких дій [5]. В свою чергу, О. Д. Коломосьць, досліджуючи проблеми адміністративно-правового регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, аналізує і механізм накладення адміністративних стягнень за невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми [6]. Суттєвим обґрунтуванням необхідності

законотворчих змін в досліджуваній галузі стали дослідження О. М. Бандурки, О. Ф. Бондаренка, К. Б. Левченко, В. О. Брижика та інших, які, здійснюючи моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї, запропонували введення поняття «тимчасовий обмежувальний припис», який виносився б тільки судом [7].

Дехто із науковців вважає, що Україна першою серед країн СНД на законодавчому рівні прийняла нормативно-правові акти, які присвячені захисту членів сім'ї від проявів домашнього насильства, а саме Закони України «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про запобігання та протидію домашньому насильству» тощо. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (втратив чинність), передбачав систему спеціальних заходів з попередження домашнього насильства, зокрема офіційне попередження про неприпустимість вчинення домашнього насильства; узяття на профілактичний облік і зняття з нього членів сім'ї, що здійснили домашнє насильство; проходження корекційної програми; захисний припис; видача захисних ордерів; створення спеціальних закладів для жертв домашнього насильства, центрів медичної та соціальної реабілітації, кризових та моніторингових центрів тощо. Водночас, законодавчо не було передбачено механізму реалізації заходів з попередження домашнього насильства, адже не було закріплено переліку закладів і служб, покликаних захищати осіб, які потерпіли від насильства в сім'ї, не було передбачено механізму державного фінансування спеціальних закладів для жертв домашнього насильства установ тощо [8].

Таким чином, враховуючи розбіжності та прогалини в законодавстві, можна зрозуміти, що Верховна Рада України активно працювала над відповідним законопроектом, і в 2017 році набрав чинності Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

В загальних положеннях Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» протидія домашньому насильству розуміється, як система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки [3].

Відповідно до статті 24 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» до спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству належать: 1) терміновий заборонний припис стосовно кривдника (вноситься уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України); 2) обмежувальний припис стосовно кривдника (видається судом); 3) взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи (здійснюється уповноваженими підрозділами органу Національної поліції України); 4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників (відповідальними за виконання програм для кривдників, є місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування) [3].

Терміновий заборонний припис вноситься кривднику уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення. Терміновий заборонний припис може містити такі заходи: 1) зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; 2) заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи; 3) заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою [3].

Для ухвалення термінового заборонного припису навіть необов'язковою є заява постраждалої особи. Оскільки головним пріоритетом при винесенні припису є її безпека. Термін дії такого припису – до 10 діб, однак можливе дострокове припинення, якщо до винування суд ухвалив адміністративне стягнення у вигляді адміністративного арешту або обрання щодо нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у кримінальному провадженні. Працівники Національної поліції України можуть застосовувати примусове виселення з житлового приміщення винного у насильстві, якщо це передбачено у терміновому заборонному приписі. Важливого, що вимоги термінового заборонного припису поширюються і на місце спільного проживання чи перебування постраждалої особи та кривдника незалежно від їхніх майнових прав на відповідне житлове приміщення. Особа, стосовно якої винесено терміновий заборонний припис, може оскаржити його в суді в загальному порядку, передбаченому для оскарження рішень, дій або бездіяльності працівників уповноважених підрозділів органів Національної поліції України [9].

Наступним головним інструментом у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є обмежувальний припис. Відповідно до законодавства, обмежувальний припис це встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи. Право звернутися до суду із заявою про видачу обмежувального припису стосовно кривдника мають: 1) постраждала особа або її представник; 2) у разі вчинення домашнього насильства стосовно дитини – батьки або інші законні представники дитини, родичі дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачуха або вітчим дитини, а також орган опіки та піклування; 3) у разі вчинення домашнього насильства стосовно недієздатної особи – опікун, орган опіки та піклування [3].

Обмежувальним приписом визначаються один чи декілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою; 2) усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи; 3) обмеження спілкування з постраждалою дитиною; 4) заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою; 5) заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею; 6) заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб [3].

Деякі автори схиляються до думки, що одним із найскладніших питань для практичного застосування положень про обмежувальний припис є сфера його застосування та співвідношення з іншими подібними інститутами. Законом про внесення змін до ККУ і КПК України передбачено доповнення загальної частини Кримінального кодексу України новим розділом «Обмежувальні заходи», які за своєю сутністю є подібними до заходів обмежувального припису та підлягають застосуванню до особи, яка скоїла пов'язаний з домашнім насильством злочин, у разі призначення їй покарання, не пов'язаного із позбавленням волі, або звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання. Обмежувальні заходи — це, по суті, аналогічні до обмежувального припису інститути, які підлягають застосуванню до особи, яка підозрюється або яка скоїла пов'язаний з домашнім насильством злочин, у разі призначення їй покарання, не пов'язаного із позбавленням волі, або звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання. Натомість в інших випадках застосовується обмежувальний припис. Такими, зокрема, є випадки притягнення кривдника до адміністративної відповідальності та випадки, коли його ще взагалі не притягнуто до відповідальності та не повідомлено про підозру у скоєнні кримінального правопорушення [10].

Що ж стосується розмежування, то, на думку Я.С. Бенедик, різниця між двома приписами полягає насамперед у їх меті. Так, обмежувальний припис покликаний захистити постраждалу особу від повторного акту домашнього насильства, тоді як терміновий заборонний припис є засобом швидкого реагування, що застосовується у випадку наявності безпосередньої загрози життю жертви. Відмінність також полягає у терміні дії різних приписів: обмежувальний виноситься на строк від 1 до 6 місяців, у той час як терміновий заборонний – до 10 днів [11].

Наступним інструментом у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи. Відповідно до законодавства уповноважений підрозділ органу Національної поліції України бере на профілактичний облік кривдника з моменту виявлення факту вчинення ним домашнього насильства на встановлений законодавством строк і проводить з ним профілактичну роботу [3].

Що стосується зняття кривдника з профілактичного обліку, то зняття здійснюється уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України, який взяв його на профілактичний облік, автоматично після завершення встановленого строку, якщо інше не передбачено законодавством [3].

Останнім інструментом у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є виконання програм для кривдників. Суб'єктами, відповідальними за виконання програм для кривдників, є місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Суб'єкт, відповідальний за виконання програм для кривдників, організовує та забезпечує проходження кривдниками таких програм. Виконання програм для кривдників стосовно дітей-кривдників здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей дітей. З метою запобігання повторному вчиненню домашнього насильства та забезпечення виконання програми для кривдника дитину-кривдника може бути тимчасово влаштовано до родичів, у сім'ю патронатного вихователя

або до установи для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб. Виконання програм для кривдників забезпечують фахівці, які пройшли відповідне навчання. Кривдника може бути направлено судом на проходження програми для кривдників на строк від трьох місяців до одного року у випадках, передбачених законодавством. Кривдник повинен мати можливість відвідувати програму для кривдників за власною ініціативою на добровільній основі. У разі неявки кривдника для проходження програми для кривдників або ухилення від проходження програми без поважних причин суб'єкти, відповідальні за виконання програм для кривдників, надають протягом трьох робочих днів письмове повідомлення про це уповноваженому підрозділу органів Національної поліції України для вжиття заходів. Притягнення кривдника до відповідальності за непроходження програми для кривдників не звільняє його від обов'язку пройти таку програму [3].

Отже, спеціальні адміністративні заходи щодо протидії насильству в сім'ї в Україні – це встановлені законодавством заходи превентивного та примусового характеру, що застосовуються відповідними уповноваженими суб'єктами до фізичної особи, яка здійснювала насильство в сім'ї задля попередження та припинення системного насильства в сім'ї, виправлення поведінки кривдника, захисту прав та свобод постраждалих осіб.

Перелік спеціальних заходів щодо протидії насильству в сім'ї в Україні є вичерпним та включає чотири заходи: 1) терміновий заборонний припис – це спеціальний захід, що застосовується органами Національної поліції до кривдника задля унеможливлення його прямого та непрямого контактування з сім'єю; 2) обмежувальний припис – це судова заборона будь-якого контактування кривдника з його сім'єю; 3) взяття на профілактичний облік кривдника з подальшим проведенням профілактичної роботи – це адміністративно-реєстраційні дії Національної поліції щодо ведення відповідного обліку осіб та здійснення щодо них спеціальної, методичної діяльності; 4) направлення на проходження програми для кривдників – це спеціальні програми, які адмініструються органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями задля формування у кривдників правильної поведінки та попередження фактів вчинення домашнього насильства.

Список використаних джерел:

1. Приступ В.М., Зуєва І.І. Сучасні аспекти правового регулювання запобігання та протидії домашньому насильству в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/57.pdf
2. Ломакіна О.В. Зарубіжний досвід протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2020. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2020_1_20.
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 5, ст. 35.
4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Горбова Г. О. Адміністративно-правове регулювання протидії насильству в сім'ї : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 17 с.
6. Коломоєць О. Д. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2010. 20 с.
7. Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї. 2001–2011 роки / О. М. Бандурка, О. Ф. Бондаренко, В. О. Брижик та ін. ; заг. ред.: О. М. Бандурки, К. Б. Левченко. Харків : Права людини, 2011. 240 с.
8. Старчук О. Заходи запобігання та протидії домашнього насильства: український досвід в міжнародному контексті. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2 (14).
9. Довгунь К. В. Адміністративно-правові засади діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 202 с.
10. Простибоженко О. С. Заборонний і обмежувальний приписи: нові підходи у протидії домашньому насильству. *Ліга.Закон*. 2017. 14 груд. URL: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2017/12/18/167142.htm>.
11. Бенедик Я.С. Еволюція механізму обмежувального припису як засобу захисту жертв домашнього насильства у зарубіжних країнах. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство*. 2019.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.20>

СИРОМЯТНИКОВА М.С.

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПОДАТКОВОЇ АМНІСТІЇ

LEGAL NATURE OF TAX AMNESTY

Актуальність статті полягає в тому, що дієвим засобом подолання негативних проявів у економіці України постає комплексне подолання факторів, що спричиняють діяльність поза правовим полем, а також створення сприятливих умов для ведення бізнесу. Необхідність детінізації економічних відносин та легалізації прихованих від податків надходжень зумовлена, серед іншого, негативними наслідками тінізації економіки та відсутністю відповідних податків і зборів у державному та місцевих бюджетах. Одним із наслідків цього негативного явища є брак бюджетних коштів, які можна було б використати для стимулювання вітчизняної інноваційно-інвестиційної діяльності, вирішення соціальних проблем, підвищення якості суспільних благ та послуг тощо. У статті репрезентовано всебічний аналіз підходів до розуміння сутності категорії «податкова амністія». Зазначено, що на нормативному рівні податкова амністія є черговим кроком до інтеграції найкращих практик запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Визначено основні ознаки податкової амністії. З метою усебічного аналізу податкової амністії виокремлено як позитивні, так і негативні риси цієї категорії. Зазначається, що завданням податкової амністії є надання легального статусу доходам та майну громадян, а також зменшення частки тіньової економіки, що досягається шляхом забезпечення можливості задекларувати такі об'єкти за зниженими ставками та звільнити громадян від відповідальності за порушення податкового законодавства. Зважаючи на закордонний досвід, наведено перелік умов, що необхідні для ефективного проведення податкової амністії в Україні. Зроблено висновки, що сутність податкової амністії полягає у легалізації неоподаткованих доходів будь-якою фізичною особою, яка має обов'язково сплатити встановлений державою податок. Окрім того, для стимулювання розвитку підприємництва і виводу грошових коштів, представники держави, зокрема у вигляді державної податкової інспекції, не будуть цікавитися походженням означених коштів. Однак з боку держави встановлюється чіткий часовий проміжок, протягом якого ця легалізація можлива.

Ключові слова: податкова амністія, податки, амністія, легалізація, добровільне декларування, гарантії.

The relevance of the article lies in the fact that an effective means of overcoming negative manifestations in the economy of Ukraine is the complex overcoming of factors that cause activity outside the legal field, as well as the creation of favorable conditions for doing business. The need for de-shadowing of economic relations and legalization of income hidden from taxes is caused, among other things, by the negative consequences of shadowing the economy and the absence of appropriate taxes and fees in the state and local budgets. One of the consequences of this negative phenomenon is the lack of budget funds that could be used to stimulate domestic innovation and investment activities, solve social problems, improve the quality of public goods and services, etc. The article presents a comprehensive analysis of approaches to understanding the essence of the category of "tax amnesty". It is noted that at the regulatory level, tax amnesty is another step towards the integration of best practices to prevent and combat

money laundering. The main features of the tax amnesty have been identified. In order to comprehensively analyze the tax amnesty, both positive and negative features of this category are highlighted. It is noted that the task of the tax amnesty is to give legal status to income and property of citizens, as well as reducing the share of the shadow economy, which is achieved by providing the opportunity to declare such facilities at reduced rates and release citizens from liability for tax violations. Taking into account foreign experience, the list of conditions necessary for the effective implementation of the tax amnesty in Ukraine is given. It was concluded that the essence of tax amnesty is the legalization of untaxed income by any natural person who must pay the tax established by the state. In addition, in order to stimulate the development of entrepreneurship and the withdrawal of funds, representatives of the state, in particular in the form of the state tax inspection, will not be interested in the origin of the specified funds. However, the state sets a clear time period during which this legalization is possible.

Key words: *tax amnesty, taxes, amnesty, legalization, voluntary declaration, guarantees.*

Постановка проблеми. Дієвим засобом подолання негативних проявів у економіці України постає комплексне подолання факторів, що спричиняють діяльність поза правовим полем, а також створення сприятливих умов для ведення бізнесу.

Необхідність детінізації економічних відносин та легалізації прихованих від податків надходжень зумовлена, серед іншого, негативними наслідками тінізації економіки та відсутністю відповідних податків і зборів у державному та місцевих бюджетах. Одним із наслідків цього негативного явища є брак бюджетних коштів, які можна було б використати для стимулювання вітчизняної інноваційно-інвестиційної діяльності, вирішення соціальних проблем, підвищення якості суспільних благ та послуг тощо.

Як наслідок, зростає потреба свідомо заохочувати учасників ринку до активності в офіційному секторі економіки. Такі стимули включають фінансові заходи, зокрема забезпечення оптимального рівня податкового навантаження для бізнесу та зайнятості, впровадження ефективних податкових пільг для бізнесу та фізичних осіб, удосконалення механізму виявлення податкових порушень у податковій сфері та тих, що прямо чи опосередковано пов'язані з організацією та впровадженням тіньової діяльності загалом тощо. У цьому контексті одним із потенційно ефективних інструментів часткового вирішення проблеми тінізації економіки є податкова амністія [1]. Саме тому дослідження сутності податкової амністії постає першочерговим завданням сьогодення. Це сприятиме чіткому розумінню цього явища у вітчизняній політико-правовій практиці і правильному його реалізації.

Стан наукової розробки проблеми. Питанням оподаткування, зокрема дослідженням особливостей здійснення податкової амністії на теренах вітчизняної наукової думки присвячено значну кількість наукових доробків. Зокрема, А. Макурін усебічно дослідив сутність оподаткування та його основні напрями, визначивши економічний зміст податків. У своєму дослідженні автор опрацював податкові доктрини сучасних держав та співвідношення їх з податковою політикою в Україні [2]. С. Баранов торкався питання податкової амністії досліджуючи питання особливостей виявлення та покарання за ухилення від оподаткування. Проаналізовано легальні схеми уникнення від сплати податків, навівши переваги офіційних способів [3]. Т. Головань було розкрито сучасні підходи дослідників до розуміння податкової амністії. Звернуто увагу на закордонний досвід запровадження і використання податкової амністії. Виокремлено як позитивні так і негативні сторони впровадження податкової амністії для держав і платників податків [4]. Н. Мудрак дослідила податкову амністію у розрізі національних механізмів боротьби з ухиленням від оподаткування за допомогою використання офшорів [5]. І. Приходько дослідила еволюцію амністії у праві. Особливу увагу вона приділила становленню податкової амністії від часів СРСР до України на сучасному етапі розвитку [6]. Водночас слід зазначити, що у фаховій юридичній літературі питання про визначення юридичної природи податкової амністії не набуло самостійного наукового дослідження, що деталізує та актуалізує обрану тему. З огляду на це, **мета даної статті** полягає у дослідженні юридичної природи податкової амністії як багатоаспектного юридичного явища та верховенства права.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню

розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 № 361-І Х [7], та Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету» № 1539-ІХ [8] – це черговий крок до інтеграції найкращих практик запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Закони містять чимало новацій, проте якщо прагнемо до західних практик, а не до пострадянського авторитарного управління державою, то до подібних процесів потрібно приймати контрзаходи шляхом подальшого удосконалення механізмів протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [9]. Суттєву роль у цьому процесі відіграє запровадження в нашої державі податкової амністії, як елементу, який дозволить подолати негативні явища, що пов'язуються з тіньовою економікою.

Легалізація неоподаткованих доходів є одним з основних елементів розв'язання проблеми існування тіньової економіки, тобто способом її детінізації. Саме завдяки останній можливі покращення інвестиційного клімату в державі та проведення якісних перетворень в економічному аспекті.

Офіційне законодавче визначення податкової амністії, в рамках якої і здійснюється така легалізація, нині відсутнє. Однак на доктринальному рівні під такою розуміють легалізацію (узаконення) коштів, які є власністю громадян, щодо яких свого часу ними не були сплачені податки або існували законодавчі порушення.

Практика проведення податкових амністій є характерною для держав, які відрізняються доволі низькою дисципліною щодо сплати податків або перебувають на етапі свого розвитку, також звернення до податкової амністії є доречним у разі потреби оперативного наповнення бюджету внаслідок пережитих економічних криз або інших негативних для економіки країни явищ [10, с. 408].

Досліджуючи податкову амністію, зазначимо, що серед науковців немає єдності у визначенні цього поняття. Економічний та юридичний словники трактують податкову амністію як звільнення особи, що скоїла податкове порушення, від відповідальності за це порушення, яка добровільно заявила в податкові органи про здійснення нею порушень та готовності прийняти всі заходи для ліквідації наслідків цього порушення [11, с. 78]. І. Безпалько розглядає податкову амністію як систему заходів з широкої легалізації тіньових капіталів і доходів [12, с. 33]. І. Куксенко розглядає податкову амністію як прощення осіб за приховування доходів і несплату з них податків у разі добровільного повідомлення про ці дії через відповідні процедури та виведення їх із «тіні» і (не завжди) сплати платежу до бюджету [13, с. 95]. І. Соловійов вказує, що податковою амністією є звільнення осіб, що здійснили податкові правопорушення, від притягнення до податкової відповідальності за умов повного або часткового декларування прихованих сум податків і добровільного їх внесення у бюджет [11, с. 78; 14, с. 192]. На думку Д. Голосніченка, податкова амністія – це звільнення юридичних та фізичних осіб від юридичної відповідальності за приховування доходів, несплату податків, невнесення платежів [11, с. 78; 15, с. 18]. Як бачимо, автори сходяться на думці, що це явище являє собою саме прощення осіб, які офіційно покажуть свої капітали і сплатять з них податки.

Підсумовуючи наукові думки щодо визначення податкової амністії, зазначимо, що податкова амністія має такі ознаки: 1) це акт прощення осіб, які здійснили податкові правопорушення; 2) прощення осіб відбувається у разі, якщо особи, що прагнуть помилювання, здійснять певні дії (повне або часткове декларування прихованих сум податків, добровільне їх внесення у бюджет, добровільна заява в податкові органи про здійснення податкових порушень та про готовність прийняти всі заходи для ліквідації наслідків цього порушення тощо). Отже, податкову амністію можна визначити як специфічний вид амністії, яка має певні, властиві лише такому виду амністії ознаки [11, с. 78].

На підставі аналізу підходів до визначення поняття «податкова амністія» та її ознак, ми можемо стверджувати, що сутністю податкової амністії є одноразове (спеціальне) добровільне декларування фізичними особами – резидентами (в т.ч. самозайнятими особами), фізичними особами – нерезидентами, однак які були резидентами на момент отримання об'єктів декларування або на момент отримання (нарахування) доходів, належних їм активів, розміщених на території України та/або за її межами, якщо такі активи фізичної особи були одержані (набуті) такою фізичною особою за рахунок доходів, що підлягали в момент їх нарахування (отримання)

оподаткуванню в Україні та з яких не були сплачені або сплачені не в повному обсязі податки і збори відповідно до вимог законодавства з питань оподаткування та/або міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та/або які не були задекларовані в порушення податкового та валютного законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, протягом будь-якого з податкових періодів [10, с. 409].

Також, з метою усебічного аналізу податкової амністії, на нашу думку, слід виокремити як позитивні, так і негативні риси цієї категорії. Повертаючись до розгляду податкової амністії загалом, варто наголосити на її позитивних характеристиках: можливість повернення платниками податків до бюджету певної частини податкових боргів, котрі навряд чи могли бути повернуті іншими способами; стимулювання платників податків за допомогою такого заходу до податкової дисципліни; така амністія дає змогу «вибачити» порушників податкового законодавства та зумовлює зменшення ймовірності повторного вчинення таких порушень, а також виключення з кола порушників осіб, які стали ними випадково й вчинили незначні податкові правопорушення; створення відповідних передумов до посилення відповідальності за податкові правопорушення [10, с. 410; 16, с. 263].

До недоліків податкової амністії – перекладання державою відповідальності за невиконання податкового обов'язку з роботодавців на працівників, приховуючи це можливістю уникнення відповідальності «задешево». Внаслідок цього гарантії у вигляді звільнення від відповідальності за несплату податків, а так само від обов'язку декларування і сплати будь-яких податків із доходів, отриманих громадянами від податкових агентів, варто вважати юридично нікчемними, оскільки неможливо звільнити від обов'язків особу, на яку вони ніколи не поклалися [10, с. 410; 17].

Узагальнюючи проведені дослідження, слід зазначити, що визначальним завданням податкової амністії є надання легального статусу доходам та майну громадян, а також зменшення частки тіньової економіки, що досягається шляхом забезпечення можливості задекларувати такі об'єкти за зниженими ставками та звільнити громадян від відповідальності за порушення податкового законодавства. Серед експертів та науковців немає однозначної позиції щодо цієї процедури, одні вбачають у ній виключно позитивні моменти, інші знаходять у цьому прояви порушень, які допускає сама держава. Прикладом є покладення обов'язку з декларування доходів на тих осіб, які такого обов'язку ніколи не мали [10, с. 410].

Зарубіжний досвід проведення податкових амністій та протидії впливу капіталу свідчить, що для ефективного проведення подібних процесів в Україні необхідним є виконання таких умов: 1) чіткий механізм проведення економічної амністії; 2) одноразове проведення амністії; 3) гарантія недоторканості активів у майбутньому; 4) справедливий судовий розгляд; 5) достатні гарантії щодо звільнення від відповідальності за задекларовані об'єкти; 6) гарантії щодо конфіденційності інформації; 7) вигода чесно працювати та ризики від приховування доходів у подальшому; 8) контроль з боку суспільства, зокрема на електоральному рівні [9].

Інший інструмент, який базується на податковій амністії, уможливорює більше шансів на повернення капіталів, оскільки включає сукупність адміністративних та економічних заходів держави, спрямованих на легалізацію фінансових і майнових ресурсів тіньового ринку та господарських процесів, що раніше вважалися незаконними, а також звільнення від відповідальності осіб, які здійснили правопорушення, з метою зменшення бази оподаткування чи відмови від сплати податків. Основною метою запровадження податкових амністій є швидке наповнення доходної частини державного бюджету; підвищення рівня добровільного дотримання податкового законодавства у майбутньому; стимулювання репатріації капіталу, виведеного за межі країни.

Зауважимо, що одним із визначальних ризиків застосування податкової амністії є легалізація доходів, отриманих незаконним шляхом [18, с. 74].

Висновки. Таким чином, сутність податкової амністії полягає у легалізації неоподаткованих доходів будь-якою фізичною особою, яка має обов'язково сплатити встановлений державою податок. Окрім того, для стимулювання розвитку підприємництва і виводу грошових коштів, представники держави, зокрема у вигляді державної податкової інспекції, не будуть цікавитися походженням означених коштів. Однак з боку держави встановлюється чіткий часовий проміжок, протягом якого ця легалізація можлива.

На підставі перелічених характеристик податкової амністії, ми можемо визначити її як можливість легалізації коштів, що надається з боку держави, за обов'язкової умови сплати податків з цієї суми, у чітко визначений термін без додаткових перевірок шляхів походження статків.

Список джерел та літератури:

1. Лубковський С. А., Чермянін А. В. Податкова амністія в Україні 2021-2022 років як інструмент детінізації вітчизняної економіки. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/37046/Smcf_101_1121.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Дата звернення: 26.05.2022).
2. Макурін А. А. Теорія оподаткування : навч. посіб. Дніпро : НТУ «ДП», 2018. 75 с.
3. Баранов С. О. Ухилення від сплати податків як основний чинник тіньової економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 12. С. 102-106.
4. Головань Т. Г. Проблеми впровадження податкового компромісу в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 5 (14). С. 55-59.
5. Мудрак Н. О. Національні механізми боротьби з ухиленням від оподаткування через офшорні юрисдикції в країнах ОЕСР. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 25. Ч. 2. С. 5-11.
6. Приходько І. Генезис інституту амністії у праві. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. Т. 24. С. 100-103.
7. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (Дата звернення: 26.05.2022).
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету : Закон України від 15.06.2021 р. № 1539-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1539-20#Text> (Дата звернення: 26.05.2022).
9. Михаліцька Н. Я., Верескля М. Р., Бойко О. Т. Проведення податкової амністії у світі зарубіжного досвіду. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2021. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9531>. (Дата звернення: 26.05.2022).
10. Шульга Т. М., Бубнюк В. О. Податкова амністія: вітчизняне застосування та зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 408-410.
11. Приходько І. В. Сутність податкової амністії та її співвідношення з поняттями «економічна амністія», «фінансова амністія» та «амністія капіталів». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2017. Вип. 43. Т. 2. С. 75-80.
12. Безпалько І. Р. Податкова амністія доходів населення: перспективи для України. *Наукові записки [Української академії друкарства]*. 2011. № 3. С. 30-39.
13. Куксенко С. І. Особливості та сутність «одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів» як різновиду «податкової амністії». *Правова держава*. 2021. № 43. С. 94-103.
14. Соловьев Н. И. Налоговая амнистия. Москва : Пламя, 2009. 239 с.
15. Голосніченко Д. І. Кримінологічні проблеми боротьби з порушеннями податкового законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.08. Київ, 1998. 20 с.
16. Шульга Т. М., Кононенко Л. В. Поняття податкової амністії та міжнародний досвід її застосування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 261-263.
17. Полянничко А., Нечитайло О. Податкова амністія: небанальне шахрайство, пастка чи здирництво? URL: <https://pravo.ua/podatковаamnistia-nebanalne-shakhraistvo-pastka-chy-zdyrnytstvo/> (Дата звернення: 26.05.2022).
18. Василечко Н. В., Васильців Т. Г. Інструментарій державної політики зміцнення фінансової безпеки держави: аспект протидії ухиленню від сплати податків із застосуванням офшорних зон. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 4. Т. 1. С. 71-77.

ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ В ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНАХ

SUBJECT OF CRIMINAL OFFENSE IN TRANSNATIONAL ECONOMIC CRIMES

Актуальність статті полягає в тому, що існує нагальна потреба активної та дієвої боротьби з цим негативним засобом, а задля цього потрібна всеохоплююча криміналізація усіх злочинних діянь, пов'язаних із транснаціональною економічною злочинністю. Криміналізація ж, у свою чергу, неможлива без точних визначень, серед яких не останню чергу відіграватиме визначення предмету злочинного посягання в транснаціональних економічних злочинах. Саме предмет злочинного посягання в багатьох випадках може допомогти відокремити транснаціональні економічні злочини від інших видів транснаціональних злочинів, або економічних злочинів. Статтю присвячено питанням дослідження предмету злочинного посягання в транснаціональних економічних злочинах та необхідності подальших досліджень в цій сфері й виробленню відповідної наукової доктрини. Зроблено висновки, що предметом злочинного посягання в транснаціональних економічних злочинах виступають речі, які належать як до матеріального (цінності та предмети мистецтва, зброя, наркотичні засоби, органи для трансплантації тощо), так і нематеріального світу (паролі від віртуальних рахунків, криптовалюта, інформація різного роду), причому деякі з предметів нематеріального світу все ж таки можуть мати матеріальні носії (зовнішні жорсткі диски, пластикові платіжні картки і т.ін.). Ці предмети або переміщуються між двома та більше країнами, або використовуються представниками однієї країни в межах іншої. В будь-якому випадку кінцевою метою заволодіння предметами злочинного посягання виступає отримання суб'єктом/суб'єктами злочину матеріальної вигоди. Предмети злочинного посягання в транснаціональних економічних злочинах можна розподілити на традиційні (зброя, предмети культурної спадщини, цінні речі, предмети мистецтва, наркотичні засоби тощо) та такі, що з'явилися останніми десятиліттями у зв'язку зі стрімким розвитком науки (людські органи, що призначені для трансплантації; криптовалюта). При цьому і в історично «сталих» предметах злочинного посягання теж відбуваються певні зміни: так, постачання зброї зараз не обмежується стрілецькою зброєю, вибухівкою та набоями, а включає в себе високотехнологічну зброю – дрони, безпілотники, високотехнологічні комплектуючі для зброї тощо.

Ключові слова: транснаціональна економічна злочинність, транснаціональна злочинність, предмет злочинного посягання, предмет злочинного посягання в транснаціональних економічних злочинах.

The relevance of the article is that there is an urgent need to actively and effectively fight against this negative means, and for this, a comprehensive criminalization of all criminal acts related to transnational economic crime is required. Criminalization, in turn, is impossible without precise definitions, among which the definition of the subject of criminal offense in transnational economic crimes will play a key role. It is the subject of the criminal offense in many cases that can help to separate transnational economic crimes from other types of transnational crimes or economic crimes. The article is devoted to the issues of research on the subject of criminal trespass in transnational economic crimes and the need for further research in this area and the development

of the corresponding scientific doctrine. It was concluded that the objects of criminal encroachment in transnational economic crimes are things that belong to both the material world (valuables and objects of art, weapons, narcotics, organs for transplantation, etc.) and the immaterial world (passwords from virtual accounts, cryptocurrency, information of various kind), and some of the objects of the immaterial world can still have material carriers (external hard drives, plastic payment cards, etc.). These items either move between two or more countries or are used by representatives of one country within another. In any case, the ultimate goal of taking possession of objects of criminal trespass is obtaining material benefit by the subject/subjects of the crime. Objects of criminal offense in transnational economic crimes can be divided into traditional ones (weapons, cultural heritage items, valuables, art objects, narcotics, etc.) and those that have appeared in recent decades in connection with the rapid development of science (human organs that intended for transplantation; cryptocurrency). At the same time, certain changes are also taking place in the historically "stable" objects of criminal offense: yes, the supply of weapons is not limited to small arms, explosives and ammunition, but includes high-tech weapons – drones, drones, high-tech components for weapons, etc..

Key words: *transnational economic crime, transnational crime, criminal encroachment, the subject of criminal encroachment in transnational economic crimes.*

Актуальність теми. Транснаціональна економічна злочинність стає дедалі більшою загрозою для усіх країн світу, не виключаючи Україну. Великі злочинні угруповання контрабандою перевозять бурштин та колекційні предмети мистецтва з території України, а на територію нашої держави ввозять нелегальну зброю та наркотичні засоби; під видом допомоги біженцям здійснюють торгівлю людьми тощо. Відтак, існує нагальна потреба активної та дієвої боротьби з цим негативним засобом, а задля цього потрібна всеохоплююча криміналізація усіх злочинних діянь, пов'язаних із транснаціональною економічною злочинністю. Криміналізація ж, у свою чергу, неможлива без точних визначень, серед яких не останню чергу відіграватиме визначення предмету злочинного посягання в транснаціональних економічних злочинах.

Саме предмет злочинного посягання в багатьох випадках може допомогти відокремити транснаціональні економічні злочини від інших видів транснаціональних злочинів (наприклад, тероризму), або економічних злочинів (наприклад, податкових злочинів, пограбування банків тощо).

Ступінь дослідженості. В Україні транснаціональні економічні злочини за останні роки вивчала ціла низка вчених. Серед цих досліджень можна виділити праці П. Д. Біленчука, А.В. Кофанова, О.Л. Кобилянського, Є.К. Паніотова, Г.П. Жаровської, І.О. Завидняка, В.С. Буркаль, І.М. Леган, В.В. Попка, Ю.М. Дмитрієнка тощо. Проте не існує досліджень, присвячених вивченню саме предмету посягання в транснаціональних економічних злочинах, так само, як не сформовано єдиного та вичерпного переліку таких предметів посягання і не вироблено єдиного формулювання, яке можна було б використати в подальшому під час прийняття законодавчих національних та міжнародних нормативно-правових актів, пов'язаних із боротьбою з транснаціональною економічною злочинністю.

Метою статті є вивчення та аналіз питань, пов'язаних із предметом злочинного посягання в транснаціональних економічних злочинах, формулювання визначення такого предмету злочинного посягання та впровадження цього визначення в національні та міжнародні нормативно-правові акти.

Виклад основного матеріалу. Предмет злочинного посягання в міжнародних економічних злочинах неможливо відокремити, якщо не розуміти, що таке предмет злочинного посягання взагалі.

Як зазначає О.Р. Лужецька, під предметом злочинного посягання зазвичай розуміють речі, що належать до матеріального світу, які:

1) наділені певними властивостями, із якими кримінальне законодавство (національне чи міжнародне) напряму пов'язує наявність або відсутність у діях підозрюваної чи обвинувачуваної особи ознак того чи іншого складу злочину;

2) здійснюючи вплив на які підозрювана чи обвинувачувана у скоєнні злочину особа шкодить відповідним суспільним відносинам [13, с. 203].

Як бачимо, в цьому випадку вчена акцентує увагу на матеріальності предмету злочинного посягання. На думку дослідниці, він завше є певною річчю, до якої можна доторкнутися. Близьке

до цього твердження висловлюють також Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та низка інших вчених-криміналістів: відповідно до цього твердження, предмет злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, яка являє собою речі (фізичні утворення) матеріального світу, з приводу яких чи у зв'язку з якими вчинюється злочин [15, с. 14].

Проте із цим твердженням, на нашу думку, погодитися не можна.

У сучасному світі дуже важливу роль відіграє комп'ютерна мережа, яка в буквальному сенсі цього слова з'єднує різні країни. Шляхом комп'ютерного спілкування наразі здійснюються транснаціональна купівля-продаж, передання інформації, у тому числі такої, що має комерційну цінність, налагодження транснаціональних економічних і торговельних зв'язків тощо. Відтак, транснаціональна економічна злочинність не оминула своєю увагою цю сферу суспільного життя.

Як зазначає В.Б. Вехова, яку підтримують І.О. Завидняк, П. Д. Біленчук, М.А. Зубань, В.О. Голубев та В.С. Цимбалюк, усі способи вчинення економічних злочинів у тому числі транснаціональних, пов'язаних із неправомірним доступом до комп'ютерної мережі, можна розмежовувати за тією роллю, яку під час здійснення злочину відіграє комп'ютерна техніка. Так, існують випадки, коли комп'ютерна техніка виступає в якості знаряддя й засобу вчинення злочину; проте, у певних випадках, комп'ютерна техніка стає саме предметом злочинного посягання. Отже, у випадку, коли комп'ютерна техніка стає знаряддям злочину, предметом злочинного посягання виступатиме інформація, яка зберігається в комп'ютерній мережі тої чи іншої фізичної або юридичної особи, або у комп'ютерній мережі Інтернет [12, с. 93; 4, с. 24-25].

Відтак, до предметів економічних транснаціональних злочинів, які були вчинені за допомогою сучасних комп'ютерних технологій, на думку І.О. Завидняк, слід віднести:

- комп'ютерну інформацію, що зберігається в комп'ютерній мережі тої чи іншої фізичної або юридичної особи, або у комп'ютерній мережі Інтернет;
- різноманітні документи на перерахування коштів;
- комп'ютерні засоби доступу до банківських рахунків тощо.

У свою чергу, матеріальними носіями відповідних предметів злочинного посягання в транснаціональних економічних злочинах можуть виступати платіжне доручення, розрахунковий чек, пластикова платіжна картка будь-якого виду, ідентифікаційна картка й т. ін. [11, с. 178].

Від себе додамо, що дуже часто предметом злочинного посягання в таких випадках виступають електронні паролі, якими захищено конфіденційну інформацію, що містить особисту, комерційну чи банківську таємницю. Здобувши цю інформацію, злочинці отримують важелі впливу на осіб, які можуть перебувати навіть на іншому континенті, або доступ до відповідних банківських рахунків. Матеріальних носіїв в цих предметів злочинного посягання може навіть не бути, або ними виступатимуть особистий комп'ютер чи засіб зберігання електронної інформації (флеш-картка, зовнішній жорсткий диск, HDD бокс, CD і DVD-диски тощо).

Також предметом злочинного посягання в транснаціональних економічних злочинах може виступати так звана криптовалюта – засіб розрахунків, який не має матеріальної форми, а існує у вигляді програмного коду, із застосуванням криптографічних методів захисту, випуск та облік якого частіше децентралізований та відомий учасникам розрахунків; а також системою платежів, яку утворюють одиниця розрахунку та операції з нею [16, с. 236].

В Україні довгий час практично не було адекватного законодавства з приводу правового регулювання криптовалюти, а відтак, вона жодним чином не могла бути предметом економічного злочину загалом та транснаціональних економічних злочинів зокрема. 17 лютого 2022 р. було прийнято Закон України «Про віртуальні активи», проте цей законодавчий акт на час написання статті ще не набрав чинності. Цей факт можна назвати, скоріше, недоліком українського законодавства. Зокрема, ще з 2018 року в штаті Огайо (США) можна сплатити податки біткоїнами [6]. У 2021 році у Сальвадорі біткоїн було визнано платіжним засобом на законодавчому рівні [7]. Транснаціональні злочинці дуже часто використовують криптовалюти задля розрахунків, наприклад, під час купівлі-продажу наркотичних речовин та прекурсорів, а отже, зацікавлені у її придбанні, у тому числі протизаконними методами. Відтак, криптовалюта також має входити до складу предметів злочинного посягання в транснаціональних економічних злочинах.

Якщо ж вести мову про речі саме матеріального світу, які виступають в якості предмету злочинного посягання в транснаціональних економічних злочинах, то зауважимо, що вони майже повністю співпадають із переліком таких предметів у загальноекономічних злочинах, що не є дивним, оскільки транснаціональна економічна злочинність є часткою загальної економічної злочинності у світі.

Контрабанда є невід'ємною складовою транснаціональної економічної злочинності. В.С. Буркаль зауважує, що навіть за радянських часів дослідники-криміналісти приділяли увагу міжнародній контрабанді, пов'язаній, зазвичай, із незаконним переміщенням через кордон предметів мистецтва та історичних пам'яток [5, с.22]. Відтак, предметами таких злочинів зазвичай виступали ікони, церковне начиння, часто цінні не лише як предмети мистецтва, а й тому, що вони виготовлялись зі срібла, золота з вкрапленням дорогоцінного каміння. Іноді об'єктами не-легальних угод і незаконного переміщення за кордон ставали радянські ордени та медалі (в основному бойові) [8, с. 118].

Окрім зазначеного, одним з найдавніших відомих людству транснаціональних економічних злочинів було фальшивомонетництво, що з'явилося практично одночасно із переходом людства з натурального товарообігу на грошовий [5, с. 70]. Із розвитком міжнародних відносин, в цю злочинну діяльність втягнулися не тільки окремі особи та злочинні угруповання, а навіть держави, метою яких виступав підлив економіки держав-ворогів. Відтак, у першій половині XX ст. фальшивомонетництво стало широко відомим міжнародним злочином, який у 20 р.р. XX ст. становив небезпечну загрозу для банківських систем багатьох європейських країн. Ст. 2 Міжнародної конвенції щодо боротьби з підробкою грошових знаків, яка була укладена у Женеві 20 квітня 1929 р. [2], до предмету згаданих злочинів відносить паперові гроші, включаючи банківські білети, та металеву монету, яка має обіг в силу закону.

Кримінальний Кодекс України у ст. 199 до зазначених предметів злочинного посягання додає також державні цінні папери, білети державної лотереї, марки акцизного податку та голографічні захисні елементи [1].

Особливо небезпечними видами транснаціональної економічної злочинності також виступають незаконна торгівля зброєю та незаконна торгівля наркотичними засобами і прекурсорами.

В Україні наркотичні засоби потрапляють переважно контрабандним шляхом: більшість – з країн ближнього зарубіжжя, а окрім цього – з країн Латинської Америки, а також регіонів так званих «Золотого півмісяця» (тобто Афганістану, Пакистану та Ірану) і «Золотого трикутника» (М'янма, Таїланд, Лаос). Відтак, предметом злочинного посягання в цьому виді злочинів виступають наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги.

Також на сьогодні у світі є розповсюдженими транснаціональні злочини, пов'язані із незаконною трансплантацією органів, зокрема, так званий «трансплантаційний туризм». Під цим терміном розуміється поїздка для трансплантації, яка передбачає: торгівлю людьми з метою вилучення органів; торгівля органами; або коли ресурси (органи, фахівці та трансплантаційні центри), призначені для надання трансплантацій нерезидентам, підривають здатність країни надавати послуги з трансплантації для власного населення [9, с. 287]. Всупереч широко розповсюдженим уявленням, наразі не існує більш-менш безпечної можливості досить швидко перевезти орган, потрібний для трансплантації, незаконним шляхом з однієї країни до іншої, а там до того ж оформити його відповідним чином задля можливої пересадки. Органи, що призначені для пересадки, дуже швидко псуються. Куди більш розумним та безпечним є приїзд пацієнта в країну, в якій мешкає донор (чи в яку цього донора було доставлено) і проведення операції вже там. Відтак, предметом транснаціональних економічних злочинів, пов'язаних із трансплантацією органів, виступають або людські органи, або ще живі люди, чий органи в подальшому будуть використані для трансплантації.

Щодо міжнародної незаконної торгівлі зброєю, її предметом виступатиме, перш за все, вогнепальна (стрілецька) зброя, а також вибухові речовини й боєприпаси. Останнім часом до цього переліку також можна доєднати дрони та безпілотні літальні апарати, які несуть на собі вибухівку із зарядами.

У зв'язку із введенням Європейським Союзом у 2014 році санкцій проти Російської Федерації, значно позвужилася контрабанда в Росію зброї та комплектуючих в обхід санкцій. Зокрема, за даними Європейської рада з експорту конвенційної зброї, 10 держав – членів ЄС протягом 2015–2020 р.р. експортували до Російської Федерації озброєння на суму 346 млн. євро. При цьому на долю Франції та Німеччини припадає приблизно 80% цих незаконних постачань [14].

Третє місце в переліку країн, які постачали зброю Російській Федерації, посіла Італія, оскільки експортувала до РФ військових товарів на суму 22,5 млн. євро. Окрім іншого, саме італійці здійснили постачання військових позашляховиків Iveco, що наразі використовуються окупаційною армією РФ в Україні. Як показало розслідування, здійснене групою Investigate Europe, зазначені позашляховики збиралися на одному з російських заводів, який належав фірмі Iveco, з деталей, що були зроблені безпосередньо в Італії. Також з Італії до Російської Федерації

постачалася напівавтоматична зброя та численна кількість боєприпасів. Зброя ввозилася до РФ і з інших держав – членів ЄС, проте у значно менших масштабах. У перелік цих країн входили Австрія, Болгарія, Чехія, Словаччина, Фінляндія, Іспанія та Хорватія [3].

У 2020 році, як повідомляє агентство Reuters, з Європи до Росії було експортовано зброї на суму 25 млн. євро, а у 2021 році постачання зброї зросло на 55% та сума цих постачань складала вже 39 млн. євро [14].

Отже, бачимо, що хоча постачання зброї є досить історично сталим видом транснаціональної економічної злочинності, останніми десятиліттями склад цієї зброї змінюється в бік постачання високотехнологічної зброї (безпілотних літальних апаратів, дронів тощо), запчастин для неї, а також відповідних мікросхем та інших деталей, що можуть використовуватися для виготовлення та ремонту такої зброї (в цей перелік входять також так звані «товари подвійного призначення», тобто такі деталі, що можуть використовуватися як в невійськовому спорядженні, так і задля виготовлення, покращення і ремонту зброї). Раніше запчастини для зброї досить рідко виступали предметами злочинного посягання у злочинах такого роду.

Висновки. Предметом злочинного посягання в транснаціональних економічних злочинах виступають речі, які належать як до матеріального (цінності та предмети мистецтва, зброя, наркотичні засоби, органи для трансплантації тощо), так і нематеріального світу (паролі від віртуальних рахунків, криптовалюта, інформація різного роду), причому деякі з предметів нематеріального світу все ж таки можуть мати матеріальні носії (зовнішні жорсткі диски, пластикові платіжні картки і т.ін.). Ці предмети або переміщуються між двома та більше країнами, або використовуються представниками однієї країни в межах іншої. В будь-якому випадку кінцевою метою заволодіння предметами злочинного посягання виступає отримання суб'єктом/суб'єктами злочину матеріальної вигоди.

Предмети злочинного посягання в транснаціональних економічних злочинах можна розподілити на традиційні (зброя, предмети культурної спадщини, цінні речі, предмети мистецтва, наркотичні засоби тощо) та такі, що з'явилися останніми десятиліттями у зв'язку зі стрімким розвитком науки (людські органи, що призначені для трансплантації; криптовалюта). При цьому і в історично «сталіх» предметах злочинного посягання теж відбуваються певні зміни: так, постачання зброї зараз не обмежується стрілецькою зброєю, вибухівкою та набоями, а включає в себе високотехнологічну зброю – дрони, безпілотники, високотехнологічні комплексує для зброї тощо.

Перспективи подальших досліджень. Перш за все, на нашу думку, слід приділити увагу нематеріальним предметам злочинного посягання в транснаціональних економічних злочинах, зокрема, криптовалюти, адекватного правового регулювання якої в українському законодавстві наразі практично не існує. Законодавство України з цього приводу слід привести у відповідність до міжнародного законодавства. Більше того – в Україні є визначний шанс взяти участь в розробці та уніфікації міжнародного законодавства з приводу предмету злочину в транснаціональній економічній злочинності, виробивши власне ставлення до цього питання та запропонувавши його світові.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (остання редакція від 23.04.2022 р.). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Міжнародна конвенція щодо боротьби з підробкою грошових знаків, укладена у Женеві 20 квітня 1929 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_589#Text.
3. Андрощук Г. Постачання країнами ЄС зброї Росії: шокує розслідування журналістів. *Юридична Газета online*. 2022. 28 березня. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/postachannya-krayinami-es-zbroyi-rosiyi-shokuyuche-rozsliduvannya-zhurnalistiv.html>.
4. Біленчук П. Д., Зубань М.А. Комп'ютерні злочини: соціально-правові і кримінологічно-криміналістичні аспекти: навчальний посібник. Київ : Українська академія внутрішніх справ. 1994. 72 с.
5. Буркаль В.С. Протидія транснаціональній організованій злочинності у сфері економіки : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2019. 242 с.
6. В Огайо можна заплатити податки біткойнами. *Loyer Hunt*. 2018. 26 листопада. URL: <https://loyer.com.ua/uk/v-ogajo-mozhna-zaplatiti-podatki-bitkoinami>.

7. В Сальвадорі вперше за історію біткоїна його визнали платіжним засобом. *Loyer Hunt*. 2021. 9 червня. URL: <https://loyer.com.ua/uk/v-salvadori-vpershe-za-istoriyu-bitkoyina-jogo-vyznaly-platizhnym-zasobom/>.

8. Дмитрієнко Ю.М. Основні етапи боротьби з транснаціональною організованою злочинністю як законодавчі цикли формування соціальної активності української правової свідомості. *Актуальні проблеми політики*. 2004. № 20. С. 112-122.

9. Жаровська Г.П. Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2019. 593 с.

10. Жерж Л.А. Імплементация в Україні позитивного зарубіжного досвіду запобігання злочинам, пов'язаних з незаконною трансплантацією. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2(14). С.286-302.

11. Завидняк І.О. Особливості криміналістичної характеристики економічних транснаціональних злочинів, вчинених із використанням сучасних комп'ютерних технологій. Електронне наукове видання *«Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2021. С. 178-183. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/252536/249808>.

12. Завидняк І.О. Учинення економічних транснаціональних злочинів шляхом незаконних операцій, пов'язаних із неправомірним доступом до комп'ютерної мережі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2021. № 54. Т. 2. С. 92-95.

13. Лужецька О.Р. Предмет злочинного посягання в системі криміналістичної характеристики вимагання. *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. 2014. № 2(65). С. 202-207.

14. Мірошніченко М., Денков Д. Діряве ембарго. Як Росія обходить санкції на імпорту зброї. *Економічна правда*. 2022. 22 квітня. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/22/686100/>.

15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Черня. К.: Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.

16. Сословський В.Г., Косовський І.О. Ринок криптовалют як система. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2016. С. 236 -246.

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.22>

ТЕРЕХОВ В.Ю.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РОБОТИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

SOME FEATURES OF LAW ENFORCEMENT AGENCY'S FULFILMENT UNDER INFLUENCE OF EUROPEAN UNION LAW

У статті аналізу піддано питання роботи правоохоронних органів України в умовах дії права Європейського Союзу. Отримання рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі вимагає переформатування концепції роботи правоохоронних органів із одночасним наближенням до права Європейського Союзу.

Рішення Європейського суду з прав людини мають, зокрема, інструктивне значення для правоохоронної роботи забезпечуючи обов'язкову перевірку на предмет пропорційності втручання, дотримання формальних вимог процедури, роз'яснення наслідків прийнятого рішення особі, правостановище якої обтяжується.

У індивідуальних кейсах практика Європейського Суду з прав людини може бути використана для оцінки правомірності втручання посадовими органами у приватне життя людини. Спираючись на типові рішення щодо обмеження прав людини правоохоронним органом необхідно обґрунтувати, щоб можливість такого втручання була не лише передбачена законом, а й здійснювалась задля досягнення легітимної мети, якою завжди є захист певних цінностей. На наш погляд, інтеграція таких вимог посилить мотиваційну складову процесуальних дій, що не тільки важливо для ефективного розслідування кримінальних проваджень, а й має вагоме значення для прийняття кінцевого рішення судом у питаннях законності обвинувачення.

Обґрунтовується застосування широкого та вузького підходу до впливу практики Європейського Суду на національну правозастосовну та правоохоронну функції. Вузький є виконанням вимог Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та передбачає такі форми: обов'язковість виконання рішень Європейського Суду з прав людини у справах проти України; усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського Суду з прав людини. Широкий передбачає трансляцію судової практики через ухвалені рішення в індивідуальних справах на соціальний, культурний, інформаційний, виховний контекст правозастосовної та правоохоронної функції держави загалом.

Враховуючи відсутність єдиної системи підготовки працівників правоохоронних органів, в Україні необхідно розглянути можливість розробки та впровадження окремого курсу занять щодо вивчення практики Європейського Суду з прав людини у питаннях, які стосуються виконання службових обов'язків при забезпеченні правопорядку та проведенні поліцейських заходів. Завданням останньої передбачається підвищення обізнаності діючих правоохоронців та слухачів вищих навчальних закладів у європейським стандартах правоохоронної роботи.

Ключові слова: *право Європейського Союзу, правозастосування, судової практика, правоохоронна інституція, законність, правова система.*

In this article is analyzed the issue of the work of law enforcement agencies of Ukraine under the conditions of the European Union law. Obtaining a decision to grant Ukraine the status of a candidate for membership in the European Union requires reformatting the concept of work of law enforcement agencies with simultaneous approximation to EU law.

It is possible to note the instructive value of the decision of the ECHR: a mandatory check for the proportionality of the intervention; compliance with the formal requirements of the procedure; clarification of the consequences of the decision of the person whose legal status is encumbered.

In individual cases, the practice of the ECHR can be used to assess the legality of interference by official bodies in a person's private life (right). Relying on typical decisions regarding the restriction of human rights by a law enforcement agency, it is necessary to substantiate that the possibility of such intervention is not only provided for by law, but also carried out in order to achieve a legitimate goal, which is always the protection of certain values. On our mind, the integration of such requirements will strengthen the motivational component of procedural actions, which is not only important for the effective investigation of criminal proceedings, but is also of great importance for the adoption of a final decision by the court on the legality of the accusation.

In this article is analyzed the application of a broad and narrow approach to the impact of EU practice on national law enforcement and law enforcement functions. The narrow approach corresponds to the fulfillment of the requirements of the Law of Ukraine "On the Implementation of Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights" and provides for the following forms: mandatory implementation of ECHR decisions in cases against Ukraine; elimination of the causes of Ukraine's violation of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms

and its protocols; introduction of European human rights standards into the Ukrainian judiciary and administrative practice; creating prerequisites for reducing the number of applications to the ECHR. A broad approach involves translating the ECHR experience through its decisions into the social, cultural, informational, educational context of the law enforcement and law enforcement function of the state.

Due to the lack of a unified training system for law enforcement officers in Ukraine, it is necessary to consider the possibility of developing and implementing a separate training course on studying the practice of the ECHR in matters related to the performance of official duties in ensuring law and order and conducting police operations. The purpose of such a Program is to increase the legal awareness of active law enforcement officers and students of higher education institutions in international standards of law enforcement work.

Key words: *European Union law, law enforcement, judicial practice, law enforcement institution, legality, law system.*

Вступ. Отримання рішення про надання статусу надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі (далі – ЄС) вимагає переформатування концепції роботи правоохоронних органів із одночасним наближенням до права ЄС. Що стосується правозастосовної діяльності, то одним із найбільш авторитетних установ захисту прав та основоположних свобод людини є Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). Рішення ЄСПЛ є орієнтирами кращих стандартів правоохоронної роботи в усіх європейських країнах.

За даними аналітичного центру Bot&Partners, протягом 2018–2020 років кількість скарг проти України постійно збільшується (1588, 3050, 4278 відповідно [12]). Значну долю охоплюють скарги на порушення прав людини. Така ситуація потребує вжиття ефективних заходів щодо запобігання випадкам порушень Конвенції шляхом більш широко тлумачення та інтеграції практики ЄСПЛ у процесуальну та управлінську роботу правоохоронних органів. Дотримання рекомендацій ЄСПЛ є універсальною формою інтеграції національної правоохоронної системи в правову систему європейських держав.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі практики ЄСПЛ та її впливу на правозастосовну діяльність правоохоронних органів в Україні за умов наближення України до вступу в ЄС.

Результати дослідження. Питання впливу права Європейського Союзу на вітчизняну правову систему не є новим і це очевидно виходячи із того, що Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» прийнятий ще у 2006 році. З того часу закріплено чотири стержні інституційного впливу практики ЄСПЛ на національну правореалізаційну діяльність:

- обов'язковість виконання рішень ЄСПЛ у справах проти України;
- усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї;
- впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини;
- створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України [6].

Статтею 3 Європейського кодексу поліцейської етики встановлено, що поліцейська діяльність має відповідати як національному законодавству, так і відповідним міжнародним стандартам. Серед міжнародних норм особливе значення посідає Європейська конвенція з прав людини та пов'язані з нею правові інструменти [7]. Фактично зазначене положення засвідчує про обов'язковість використання права ЄС, яке діє, в тому числі, через рішення ЄСПЛ. Поліцейські органи з метою гармонізації та забезпечення єдності європейської правової традиції зобов'язані дотримуватися єдиних стандартів тлумачення основоположних прав людини.

У науковій літературі досить часто рішення Європейського Суду асоціюють із формами прояву права ЄС. О. Чернецька та О. Андрійченко приходять до висновку, що рішення Європейського суду є особливою формою прецеденту, що створюється наднаціональним органом, і є обов'язковою для держав-учасниць Конвенції [1, с. 286]. Мається на увазі не буквально розуміння прецеденту як імперативного наслідування, а як орієнтиру у вирішенні аналогічних справ.

Заслуговує на увагу позиція О. Толочко про те, що рішення ЄСПЛ послідовно формують певний стандарт у правовому процесі, а також сприяють виробленню правових орієнтирів для судів у спірних питаннях здійснення правосуддя в галузі прав людини на різних напрямках правового впливу на національне законодавство [11, с. 91].

Як одну із засадничих сфер застосування, слід констатувати необхідність інтеграції практики ЄСПЛ в реалізації принципів роботи правоохоронних органів. Також згідно з частиною 5 статті 9 Кримінального процесуального кодексу України кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ [2]. Формою дотримання принципу верховенства права є прийняття законних, обґрунтованих процесуальних рішень суб'єктами кримінального процесу. Іншою стороною є дотримання вимоги якості закону, яким передбачається втручання у права особи та свободи людини і громадянина. Так, у справі «Михайлюк та Петров проти України» ЄСПЛ зазначає, що вираз «згідно із законом», насамперед, вимагає, щоб втручання мало певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе [9]. Транслюючи на процесуальну поведінку посадових осіб правоохоронних органів, можна відмітити інструктивне значення вищевизначеного рішення ЄСПЛ:

- обов'язкова перевірка на предмет пропорційності втручання;
- дотримання формальних вимог процедури;
- роз'яснення наслідків прийнятого рішення особи, правостановище якої обтяжується.

Суттєвим чинником, який обумовлює необхідність широкого використання правотворчості інституції ЄСПЛ, у тому числі, в роботі правоохоронних органів, є стаття 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Нею передбачено застосування національними судами практики ЄСПЛ як джерела права [6].

Також обмеженням є підхід, який зазначає А.А. Марченко, що Конвенцію та рішення Суду необхідно застосовувати не у будь-якому випадку, а лише за наявності певних умов:

- у разі невідповідності національного законодавства положенням Конвенції та протоколів до неї;
- за наявності в національному законодавстві правових «прогалин» щодо прав людини та основних свобод, визначених у Конвенції та протоколах до неї;
- для кращого розуміння тих положень національного законодавства, до яких було внесено зміни або доповнення на підставі рішень Суду;
- для реалізації на практиці таких основних принципів Конвенції, як верховенство права, справедливість, справедливий баланс, справедлива сатисфакція, оскільки в законодавстві нашої країни це досить нові критерії [4].

Буквально конкретизувати зміст останнього критерію досить складно, тому що термін «на практиці» в юридичному лексиконі не вживається. В той же час, ідея наслідування практики ЄСПЛ для застосування в правових принципах правоохоронної роботи досить важлива, оскільки:

- забезпечується єдиний підхід до розуміння ustalених фундаментальних засад, що може знайти конкретне застосування в процесуальній та управлінській роботі;
- аналіз справ проти України є індикатором порушень, неправильного застосування принципів та вектором подальшого розвитку правоохоронної системи;
- дотримання міжнародних стандартів національними правоохоронними органами – це втілення просвітописного курсу держави, визначеного Основним Законом;
- відбувається обмін з іншими функціями (соціальна, аксіологічна) у відносини із виконання державою обов'язку перед громадським суспільством;
- підвищується рівень освіченості та правової культури посадових осіб правоохоронних органів.

У Рекомендаціях (2001) № 10, ухвалених Комітетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 року більшість європейських поліцейських організацій, крім забезпечення правопорядку, виконують також соціальні і сервісні функції в суспільстві [7]. Втім допомога населенню, на погляд експертів Ради Європи, в першу чергу, повинна проявлятися у політиці commuting policy, тобто, сприянню у реалізації правоохоронних потреб.

О. Легка вважає, що практика Європейського суду з прав людини є засобом так званого «динамічного юридичного тлумачення» [3, с. 122], тобто, сучасним стандартом дотримання прав та основоположних свобод, універсал якого визначений конвенційним актом. На наш погляд, вчена акцентує увагу на постійному зверненні до рішень ЄСПЛ, які відображають саме актуальний підхід до тлумачення охорони прав та свобод. Незважаючи на те, що практика ЄСПЛ у більшій мірі є ustalеною, нові рішення можуть давати оцінку сучасним відносинам, наприклад, тим, що виникають при обов'язковій вакцинації при COVID-19.

Верховний Суд України посилається на практику ЄСПЛ при вирішенні питань щодо обмеження обсягів прокурорських функцій у некримінальних справах, зокрема, у справах:

Ruiz-Mateos v. Spain; Lobo Machado v. Portugal; Vermeulen v. Belgium; Van Orshoven v. Belgium; KDB v. the Netherlands.; Göç v. Turkey; Kress v. France; Emine Araç v. Turkey та Miran v. Turkey [14].

Як постійно підкреслює у своїй практиці ЄСПЛ абсолютна заборона катування є імперативною нормою міжнародного права, оскільки це відображає одну з фундаментальних цінностей демократичного суспільства. У справі «Нечипорук і Йонкало проти України». ЄСПЛ дійшов висновку, що гр. Нечипорук став «жертвою особливо серйозних і жорстоких страждань, які були здійснені в ході допиту, в тому числі, шляхом використання електричного струму. Такі дії слідства були кваліфіковані як катування [10]. У справі «Гонгадзе проти України» ставлення органів слідства до родичів загиблого спричинило дружині загиблого, яка виступала заявницею, та її сім'ї душевних страждань і становило порушення статті 3 Конвенції, яке було кваліфіковано як поведіння, що принижувало гідність [8].

Аналізуючи прецедентну практику ЄСПЛ проти України, в органах прокуратури приходять до висновку, що, окрім явного фізичного насилля, основними недоліками розслідування правоохоронними органами України скарг на жорстоке поведіння з боку суб'єктів владних повноважень є наступне:

- брак незалежності/неупередженості осіб, які проводять розслідування або залучаються до його проведення;
- брак невідкладності, швидкості і ретельності розслідування;
- незалучення потерпілого до процесу розслідування (брак прозорості) [5, с.10-11].

Належний захист держави від жорстокого поведіння з боку працівників правоохоронних органів та установ тимчасового ув'язнення, на думку ЄСПЛ, відображається не тільки абсолютною заборонаю, а й дотримання особливих процедур захисту. У справі «Нечипорук і Йонкало проти України» ЄСПЛ визнав, що практика суду відмовляти у розгляді скарги про погане поведіння з посиланням на те, що така скарга має розглядатись в ході розгляду судом справи за обвинуваченням заявника, є неналежною [10]. Таким чином, розгляд кожної скарги на неналежне (жорстке) поведіння має супроводжуватись відкриттям окремої процедури чи то за участю належного адміністративного юрисдикційного органу.

У відносинах, які охоплюють примусове тримання за медичними чи психологічними розладами ЄСПЛ також суттєво вплинув на роботу вітчизняних правоохоронних органів. У низці рішень Європейського суду містяться правові позиції щодо незаконності тримання під вартою з медичних або соціальних підстав, передбачених п. «е» ч. 1 ст. 5 Конвенції, зокрема при затриманні психічно хворих (рішення ЄСПЛ у справах Станев проти Болгарії; Д.Д. проти Литви; Кальвейт проти Німеччини; Штукатуров проти Росії; Варбанов проти Болгарії; Вінтервепт проти Нідерландів та ін.). Згідно з останніми, людина не повинна позбавлятися волі, доки не доведено, що вона є хворою. Психічна хвороба має бути такого ступеня та характеру, які б виправдовували обов'язкове позбавлення волі. У рішенні ЄСПЛ у справі Бюр проти Чеської Республіки зазначено, що будь-яке незаконне обмеження свободи особи з психічними розладами, навіть на нетривалий час, може бути визнано катуванням або жорстоким поведінням [13, с. 51-53].

ЄСПЛ дає відповідь на складні питання, які пов'язані із застосування сили. В процесі службової діяльності, співробітниками поліції можуть бути застосовані спеціальні засоби, вогнепальна зброя, що може мати наслідком позбавлення життя.

В контексті тлумачення статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, можна виокремити інші напрямки впливу ЄСПЛ на правоохоронну діяльність:

- 1) безпековий – встановлення гарантій права на непозбавлення життя в результаті вжиття поліцейських заходів та, водночас, критеріїв допустимості застосування сили;
- 2) нормативний – розвиток нормативно-правового забезпечення застосування поліцейських заходів (інструкцій);
- 3) фахово-професійний – встановлення обов'язковості кваліфікації навичок поведень із вогнепальною зброєю для працівників правоохоронних органів.

При цьому, в роботі правоохоронних органів практика ЄСПЛ може бути правовим орієнтиром для:

- 1) застосування принципів правоохоронної, адміністративної та кримінальної процесуальної діяльності;
- 2) правил поведіння із особами, які перебувають під контролем держави;
- 3) стандартів медичного, побутового забезпечення осіб, свобода яких тимчасово обмежується;
- 4) дотримання критерію «розумності строків» в ході проведення процесуальних дій;

- 5) дотримання умови легітимної мети при застосування правообмежувальних заходів;
- 6) якості сервісної роботи.

Висновки. Враховуючи відсутність єдиної системи підготовки працівників правоохоронних органів в Україні необхідно розглянути можливість розробки та впровадження окремого курсу занять щодо вивчення практики ЄСПЛ у питаннях, які стосуються виконання службових обов'язків при забезпеченні правопорядку та проведенні поліцейських заходів. Метою такої Програми є підвищення правової обізнаності діючих правоохоронців та слухачів вищих навчальних закладів у європейських стандартах правозастосовної роботи.

Список використаних джерел:

1. Андрійченко О., Чернецька О. Практика Європейського суду з прав людини у здійсненні правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 284-288.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>
3. Легка О. Динамічне юридичне тлумачення: практика Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 119-123.
4. Марченко А.А. Поняття судового прецеденту та його місце у правовій системі України. *Митна справа*, 2013. № 5. Ч. 2. Кн. 1. С. 26-32. URL: (baas.gov.ua)
5. Пам'ятка щодо типових порушень при проведенні перевірок про катування та нелюдського поводження під час досудового слідства, які призводять до звернень громадян до Європейського суду : схвалено методичною радою при прокуратурі Миколаївської області. Протокол № 3 від 06.0.2013. 11 с.
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3477-15>.
7. Рекомендація Rec(2001)10 Комітету міністрів державам-членам щодо Європейського кодексу поліцейської етики : ухвалена Комітетом міністрів 19 вересня 2001 р. на 765-му засіданні Уповноважених представників міністрів. URL: Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukraine.pdf (hrea.org).
8. Справа «Гонгадзе проти України» (Заява № 34056/02) : Рішення; Рада Європи від 08.11.2005. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/980_420.
9. Справа «Михайлюк та Петров проти України» (Заява № 11932/02) : Рішення; Європейський суд з прав людини від 10.12.2009. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_500.
10. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява № 42310/04) : Рішення; Європейський суд з прав людини від 21.04.2011. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_683.
11. Толочко О. Практика Європейського суду з прав людини в механізмі кримінального процесуального регулювання. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 86-94.
12. Україна вийшла з трійки країн, з якими найчастіше судяться в Європейському суді з прав людини : відомості, опубліковані в веб-ресурсі *OpenDataBot* від 30 серпня 2021. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/european-court>.
13. Участь прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру : Методичні рекомендації, схвалені науково-методичною радою при Генеральній прокуратурі України (протокол № 2 від 24 квітня 2015 року). 96 с.
14. Ян Берназюк. Міжнародні стандарти участі прокурора у судовому провадженні поза межами кримінального процесу. *Судебно-юридическая газета*. 2020. URL: <https://bit.ly/2UuFsmk>.

УДК 342.924 (477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.23>

ЩУРИК М.О.

АДМІНІСТРАТИВНІ ЮРИСДИКЦІЙНІ ПРОЦЕДУРИ ПРИЙНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

ADMINISTRATIVE JURISDICTIONAL PROCEDURES FOR ADOPTION OF ADMINISTRATIVE ACTS IN THE FIELD OF ENSURING NATIONAL SECURITY BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES

Метою статті є визначення сутності адміністративних юрисдикційних процедур прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами та надання їх характеристики. Акцентовано увагу на важливості з'ясування сутності адміністративних юрисдикційних процедур прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами. Встановлено, що, будучи динамічним і багатоаспектним явищем, процедури прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки України правоохоронними органами можуть доволі суттєво відрізнятися одна від іншої, що обумовлено декількома чинниками, зокрема різновидом адміністративного провадження. З'ясовано, що сутність процедури прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами в межах юрисдикційних адміністративних проваджень розкривається із широкою та вузької позицій. Аргументовано доцільність використовувати широкий підхід до розуміння адміністративних юрисдикційних проваджень, з огляду на що процедури прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами можуть бути ініційовані в зв'язку із здійсненям проваджень у справах про адміністративні правопорушення, дисциплінарних проваджень, а також розглядом заяв і скарг особи. З'ясовано, що законодавець не називає стадій провадження в справах про адміністративні правопорушення, а вони можуть бути названі шляхом аналізу приписів адміністративного процесуального законодавства та позицій учених-правознавців. Визначено стадії адміністративних юрисдикційних проваджень: ініціювання провадження та відкриття справи; підготовка справи до розгляду; розгляд справи та прийняття адміністративного акта; виконання адміністративного акта. Підкреслено, що такі стадії є обов'язковими та підлягають реалізації в межах кожної процедури прийняття адміністративного акта правоохоронним органом в сфері національної безпеки. В якості факультативних стадій процедур прийняття адміністративних актів в сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами запропоновано розглядати стадію примусового виконання адміністративних актів, а також стадію їх оскарження.

Ключові слова: адміністративна процедура, адміністративне провадження, адміністративний акт, адміністративне юрисдикційне провадження, дисциплінарне провадження, провадження в справах про адміністративні правопорушення, провадження з розгляду звернень особи, забезпечення національної безпеки правоохоронними органами.

The purpose of the article is to determine the essence of administrative jurisdictional procedures for the adoption of administrative acts in the sphere of ensuring national security by law enforcement agencies and provide their characteristics. Attention has been focused on the importance of clarifying the essence of administrative jurisdictional procedures for the adoption of administrative acts in the field of ensuring national security by law enforcement agencies. It has been established that, being a dynamic

and multifaceted phenomenon, the procedures for the adoption of administrative acts in the sphere of ensuring the national security of Ukraine by law enforcement agencies can be quite significantly different from one another, which is due to several factors, in particular, the type of administrative proceedings. It has been found that the essence of the procedure for adoption of administrative acts in the field of ensuring national security by law enforcement agencies within jurisdictional administrative proceedings is revealed from a broad and narrow perspective. It has been argued the expediency of using a broad approach to understanding administrative jurisdictional proceedings, given that the procedures for adopting administrative acts in the field of ensuring national security by law enforcement bodies can be initiated in connection with the implementation of proceedings in cases of administrative offenses, disciplinary proceedings, as well as consideration of applications and person's complaints. It was found that the legislator does not name the stages of proceedings in cases of administrative offenses, but they can be named by analyzing the prescriptions of administrative procedural legislation and the positions of legal scholars. The stages of administrative jurisdictional proceedings have been defined: initiation of proceedings and opening of a case; preparation of the case for consideration; consideration of the case and adoption of an administrative act; execution of an administrative act. It has been emphasized that such stages are mandatory and subject to implementation within each procedure of adoption of an administrative act by a law enforcement body in the field of national security. As optional stages of procedures for adoption of administrative acts in the field of ensuring national security by law enforcement agencies, it has been proposed to consider the stage of enforcement of administrative acts, as well as the stage of their appeal.

Key words: *administrative procedure, administrative proceedings, administrative act, administrative jurisdictional proceedings, disciplinary proceedings, proceedings in cases of administrative offences, proceedings on consideration of appeals by individuals, ensuring national security by law enforcement agencies.*

Постановка проблеми. Будучи динамічним і багатоаспектним явищем, процедури прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки України правоохоронними органами можуть доволі суттєво відрізнятися одна від іншої, що обумовлено декількома чинниками. Одним з найсуттєвіших з таких чинників є різновид адміністративного провадження. Так, найпоширенішим підходом в адміністративно-правовій літературі є поділ адміністративних проваджень на юрисдикційні та неюрисдикційні. При цьому, як зауважує В.П. Тимошук, поліваріантність використання терміну «юрисдикція», в тому числі як підвідомчість (предметна або територіальна), підсудність тощо, що підтверджується і загальною довідковою юридичною літературою, засвідчуючи певну некоректність використання категорії «юрисдикція» як критерію для розмежування адміністративних проваджень [1, с. 75]. Разом із тим, поділ на юрисдикційні й неюрисдикційні провадження використовується й по нині та без сумніву має право на існування, про що свідчать як численні підручники, навчальні посібники [2; 3; 4], в яких розглядаються особливості реалізації відповідного різновиду адміністративного провадження, так і значна кількість захищених кандидатських і докторських дисертацій з даної тематики [5; 6]. З огляду на що особливого значення набуває питання про адміністративні юрисдикційні процедури прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки нашої держави правоохоронними органами.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Сутність юрисдикційних адміністративних проваджень та роль процедури прийняття адміністративних актів у межах таких проваджень висвітлювали в наукових напрацюваннях такі вчені, як О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, Є.С. Герасименко, М.В. Джафарова, Н.Ю. Задирко, С.О. Заїка, Т.О. Коломоєць, В.Б. Пчелін, О.Ю. Салманова, В.В. Сокурєнко, В.П. Тимошук, С.О. Шатрава й інші. Проте, не заперечуючи наукову цінність названих здобутків, доводиться констатувати, що поза увагою залишилося питання про адміністративні юрисдикційні процедури прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами.

Метою статті є визначення сутності адміністративних юрисдикційних процедур прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами та надання їх характеристики.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про процедури прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами в межах юрисдикційних адміністративних проваджень, слід зазначити, що сутність останніх розкривається із широкої та вузької позицій. У широкому розумінні адміністративні юрисдикційні провадження (діяльність) включають діяльність щодо здійснення провадження з розгляду скарг громадян, дисциплінарного провадження та провадження в справах про адміністративні правопорушення. У вузькому ж розумінні адміністративно-юрисдикційне провадження (діяльність) – це врегульована нормами законодавства про адміністративні правопорушення специфічна діяльність уповноважених осіб щодо виявлення адміністративних правопорушень, їх документування, розгляду підвідомчих справ, винесення постанов за справою та їх виконання [6, с. 204–205]. У представленому дослідженні нами використовується широкий підхід до розуміння адміністративних юрисдикційних проваджень, з огляду на що процедури прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами можуть бути ініційовані в зв'язку із здійсненням проваджень у справах про адміністративні правопорушення, дисциплінарних проваджень, а також розглядом заяв і скарг особи. Враховуючи зазначене, виявлення як загальних, так і специфічних аспектів процедур прийняття адміністративних актів в сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами передбачає необхідність проведення хоча б стислого аналізу вищенаведених різновидів адміністративних юрисдикційних проваджень.

Так, учені-правознавці під дисциплінарним провадженням розуміють урегульовану нормами права процедуру встановлення факту порушення трудової дисципліни (визначення причинним, умов та обставин вчинення дисциплінарного проступку), а також застосування до винного працівника міри дисциплінарного впливу (стягнення) [7, с. 35]. Прийняття адміністративного акта в межах здійснення уповноваженою особою дисциплінарного провадження в сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами буде передувати комплекс однорідних процесуальних дій, пов'язаних єдиною метою, що на сторінках фахової літератури традиційно розглядають як відповідні процесуальні стадії. Зокрема, як зауважує С.О. Заїка, під процесуальними стадіями слід розуміти характеристику динаміки процесуальної форми, яка відображає в собі комплекс взаємопов'язаних процесуальних обставин, що протікають у часі та спрямовані на досягнення оптимальних результатів розгляду юридичної справи [8, с. 103]. Серед стадій дисциплінарного провадження називають 1) порушення дисциплінарного провадження та проведення службового розслідування; 2) розгляд справи і прийняття по ній рішення; 3) оскарження рішення по дисциплінарній справі; 4) виконання рішення [2, с. 77]. Слід зазначити, що оскарження рішення по дисциплінарній справі є факультативною стадією, оскільки її настання напругу залежить від волевиявлення зацікавленої в цьому особи.

Як може здатися на перший погляд, процедури прийняття адміністративних актів у межах здійснення дисциплінарного провадження не мають прямого відношення до сфери забезпечення національної безпеки правоохоронними органами, оскільки стосуються лише внутрішніх відносин відповідного органу. Проте саме забезпечення службової дисципліни, неухильне виконання прийнятих відповідальною особою рішень є запорукою функціонування сектору національної безпеки України. На значенні забезпечення належного стану службової дисципліни неодноразово наголошувалося й на сторінках фахової літератури. Зокрема, розглядаючи дисципліну в загальнодержавному значенні О. Ганьба цілком слушно підкреслює той факт, що в будь-якому державно-організованому суспільстві дисципліна посідає провідне місце в забезпеченні якісного функціонування державних і громадських структур щодо виконання завдань і функцій як держави, так і складових елементів громадянського суспільства. Дисципліна є сполучною ланкою між законністю та правопорядком, дієвим засобом упередження протиправної поведінки в усіх сферах державного і суспільного життя, сприяє утвердженню правомірної поведінки [9, с. 87]. На думку авторського колективу підручника «Адміністративне право», на сьогодні значення дисципліни й особистої відповідальності службовців значно зростає. Недодержання ними встановлених вимог і правил обертається для суспільства та людини не тільки матеріальною шкодою, а й серйозними соціальними та моральними збитками [10, с. 39]. Справедливою є й позиція І.О. Ієрусалімової, яка досліджуючи механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина наголошує на тому, що значення дисципліни в плані забезпечення прав і свобод громадян визначається тим, що вона слугує одним із засобів, за допомогою яких гарантується чітка, погоджена та безперебійна робота органів державного управління, місцевого самоврядування, усіх посадовців державного апарату в забезпеченні цих прав і свобод [11, с. 129].

З огляду на вищенаведені позиції, забезпечення належного стану службової дисципліни в рядах правоохоронних органів слід розцінювати як одну з провідних гарантій ефективного функціонування сектору національної безпеки. Ось чому виявлення фактів порушення службової дисципліни, подальше здійснення дисциплінарних проваджень у зазначеній сфері суспільних відносин й як наслідок реалізація уповноваженим суб'єктом процедури прийняття відповідного адміністративного акта є одним з провідних напрямків юрисдикційних адміністративних проваджень. Процедуру прийняття адміністративного акта у сфері забезпечення правоохоронними органами національної безпеки в рамках здійснення дисциплінарного провадження можна розглядати з позиції її стадійності, де першою стадією буде його ініціювання та відкриття, другою – розгляд справи й прийняття по ній рішення, третьою – виконання такого рішення. В якості факультативної стадії слід розглядати можливість оскарження адміністративного акта, що напряму залежить від волевиявлення зацікавленої особи. Дещо схожу структуру буде мати процедура прийняття адміністративного акта у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами під час здійснення провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Так, провадження в справах про адміністративні правопорушення слід вважати одним з основних різновидів юрисдикційних адміністративних проваджень, про що свідчить хоча б той факт, що його, як зазначалось вище, іноді асоціюють з адміністративною юрисдикційною діяльністю взагалі. Учені-адміністративісти зауважують, що провадження в справах про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (далі – КпАП України). Зокрема, як зазначено в ст. 1 КпАП України, його завданням є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного та неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі та гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством [13]. При цьому слід відмітити те, що законодавець не називає стадій провадження в справах про адміністративні правопорушення, а вони можуть бути названі шляхом аналізу приписів адміністративного процесуального законодавства та позицій учених-правознавців.

Так, традиційно серед стадій провадження в справах про адміністративні правопорушення називають: 1) стадію порушення справи і попереднього з'ясування її обставин; 2) розгляд справ про адміністративні правопорушення та винесення постанови; 3) оскарження прийнятого рішення; 4) виконання постанови про накладення адміністративного стягнення [14, с. 143–148]. Вказані стадії за своєю суттю є схожими за стадії дисциплінарного провадження, розглянуті вище. Разом із тим стадію виконання постанови в справі про адміністративні правопорушення можна розглядати з двох позицій – як обов'язкову та факультативну. У першому випадку мова йде про те, що відповідно до ст. 298 КпАП України постанова про накладення адміністративного стягнення є обов'язковою для виконання державними та громадськими органами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами і громадянами [13]. Якщо ж розглядати дану стадію як факультативну, слід зазначити, що мова йде про примусове виконання постанов в справах про адміністративні правопорушення, що здійснюється в межах виконавчого провадження. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року виконавче провадження як завершальна стадія судового провадження і примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) – це сукупність дій визначених у законодавстві органів і осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень і проводяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією України, іншими законами та нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до законодавства про виконавче провадження, а також рішеннями, які відповідно до законодавства підлягають примусовому виконанню [14].

Як свідчить аналіз приписів адміністративного процесуального законодавства, станом на сьогодні законодавець називає 14 сфер суспільного життя, які ним охороняються, й за посягання на які передбачено адміністративну відповідальність, що знайшло своє відображення у відповідній главі КпАП України. При цьому в положеннях вказаного нормативно-правового акта відсутня глава, що була б присвячена адміністративним правопорушенням у сфері

національної безпеки України. Деякі з таких правопорушень лише можуть торкатися даної сфери, наприклад: порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення (ст. 46-1 КпАП України); псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель (ст. 52 КпАП України); порушення порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або впливу на неї фізичних і біологічних факторів (ст. 78 КпАП України); порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про зберігання, використання та облік вибухових матеріалів у галузях промисловості (ст. 94 КпАП України); порушення умов і правил, що регламентують діяльність у сфері телекомунікацій і користування радіочастотним ресурсом України, передбачену ліцензіями, дозволами, повідомленням про початок здійснення діяльності в сфері телекомунікацій (ст. 145 КпАП України); перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 172-14 КпАП України); виготовлення та пропаганда георгіївської (гвардійської) стрічки (ст. 173-3 КпАП України); публічні заклики до невиконання вимог поліцейського чи посадової особи Військової служби правопорядку в Збройних Силах України (ст. 185-7 КпАП України) [13]; тощо.

Указані та багато інших адміністративних правопорушень можуть бути пов'язані із сферою національної безпеки України. Більш того, особливу увагу в контексті досліджуваного питання слід звернути на правопорушення, що передбачені Главою 14 «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку» КпАП України [13]. Адже, досліджуючи особливості адміністративно-правового забезпечення громадської безпеки в Україні, В.Г. Фатхутдінов цілком обґрунтовано висуває гіпотезу про можливість трактування громадської безпеки як цінності та складової національної безпеки. При цьому учений наголошує на тому, що сучасні події в державі, тенденції розвитку безпекового середовища, недовіра міжнародних структур безпеки, а також неефективність державної системи протидії реальним загрозам призвели до необхідності кардинального перегляду сутності та значення даної системи, засад її створення та розвитку, формування переліку й виділення пріоритету серед основних напрямів діяльності [15, с. 10]. Більш того, на нашу думку, значна кількість адміністративних правопорушень, відповідальність за які передбачена Главою 15 «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління» [13] також можуть бути розцінені як такі, що посягають на сферу національної безпеки України.

З огляду на що, а також у зв'язку із збройною агресією проти нашої держави положення КпАП України підлягають перегляду в частині виокремлення в самостійну главу адміністративних правопорушень в сфері національної безпеки. І вже сьогодні можна відмітити певно законодавчу роботу в цьому напрямку. Зокрема, у парламенті було зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за публічне заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації Російською Федерацією територій України та спроб легалізувати та легітимізувати анексію частини території України» від 15 грудня 2021 року № 6436 [16]. Даним законопроектом запроваджується адміністративна відповідальність з метою запобігання та зменшення кількості випадків суспільно небезпечної чи провокативної поведінки окремих національних та іноземних публічних діячів, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, політично значущих осіб в умовах міжнародного збройного конфлікту, особливого періоду та заходів, які вживають органи державної влади України та їх посадові особи, зокрема із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації проти України [17]. З цією метою КпАП України доповнюється новою нормою – ст. 173-5, що передбачає адміністративну відповідальність за публічне заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації територій у Донецькій і Луганській областях, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, спроб Російської Федерації легалізувати та легітимізувати анексію тимчасово окупованої території України [16].

Не можна не відмітити й альтернативний за наведений вище проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за публічне заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації Російською Федерацією територій України, спроб легалізувати та легітимізувати анексію частини території України та пропаганду ідеології «руського міру» від 30 грудня 2021 року № 6436-1 [18]. Положення вказаного законопроекту спрямовані на запровадження адміністративної відповідальності за окремі діяння, що становлять суспільну небезпеку, посягають на громадський порядок. Окрім цього законопроектом передбачено запобігти безкарності зазначеного адміністративного правопорушення, вдосконалити правовий режим адміністративної

відповідальності в максимальній відповідності з вимогами сучасного міжнародного права [19]. Так само як і в попередньому випадку, законопроектом запропоновано доповнити КпАП України ст. 173-5, яка б передбачала відповідальність за публічне заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації територій у Донецькій та Луганській областях, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, спроб Російської Федерації легалізувати та легітимізувати анексію тимчасово окупованої території України та пропаганду ідеології «руського міру» [18].

Наступним різновидом адміністративного юрисдикційного провадження, пов'язаного з реалізацією процедури прийняття правоохоронними органами адміністративних актів у сфері національної безпеки є розгляд звернень і скарг особи. Структура даного різновиду юрисдикційного провадження буде дещо схожою за попередні. Так, у літературі серед стадій провадження за заявами та скаргами громадян називають: порушення провадження, адміністративне розслідування, підготовка справи до вирішення, вирішення справи, виконання рішення [20, с. 229–295; 1, с. 69]. Разом із тим, процедура прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами за заявами та скаргами особи буде мати ряд суттєвих особливостей, які будуть відрізняти її від розглянутих вище різновидів адміністративних юрисдикційних проваджень. По-перше, мова йде про те, що стадія ініціювання, тобто перша стадія даного провадження буде завжди здійсненна за волевиявленням особи, яка власне і направила своє звернення з того чи іншого питання до уповноваженого суб'єкта. Дисциплінарні провадження, як і провадження в справах про адміністративні правопорушення можуть бути ініційовані як зацікавленою особою, так і суб'єктом, уповноваженим приймати адміністративні акти в сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами. І як слідує з цього, прийняття таких адміністративних актів за результатом розгляду звернення або скарги особи може мати наслідком початок дисциплінарного провадження або провадження в справах про адміністративні правопорушення. Також мова може йти про початок досудового розслідування за фактом вчинення кримінального правопорушення. Більш того провадження за зверненнями особи може взагалі не мати юрисдикційного характеру, а стосуватися питань вдосконалення функціонування сфери національної безпеки, заохочення її окремих представників, тощо.

Висновки. Отже, в якості однієї з провідної групи процедур прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами слід назвати здійснення уповноваженими суб'єктами адміністративних юрисдикційних проваджень, які представлені: дисциплінарними провадженнями; провадженнями в справах про адміністративні правопорушення; провадженнями з розгляду звернень (заяв і скарг) особи. У цілому такі провадження мають схожу структуру, в межах яких виділяються наступні стадії: ініціювання провадження та відкриття справи; підготовка справи до розгляду; розгляд справи та прийняття адміністративного акта; виконання адміністративного акта. Такі стадії є обов'язковими та підлягають реалізації в межах кожної процедури прийняття адміністративного акта правоохоронним органом в сфері національної безпеки. В якості факультативних стадій процедур прийняття адміністративних актів в сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами слід розглядати стадію примусового виконання адміністративних актів, а також стадію їх оскарження.

Список використаних джерел:

1. Тимошук В.П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії: монографія. К.: «Конус-Ю», 2010. 296 с.
2. Адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції України: навч. посібник / за заг. ред. заслуженого юриста України В.А. Глухвері. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 264 с.
3. Адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції: навчальний посібник. Київ: «Центр учбової літератури», 2016. 336 с.
4. Адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції України: навч. посіб. / за заг. ред. О.І. Безпалової ; [О.В. Джафарова, С.О. Шатрава, К.Л. Бугайчук та ін. ; передм. О.І. Безпалової]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2020. 466 с.
5. Скавронік Т. Л. Адміністративно-юрисдикційна діяльність суду: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Одеса, 2002. 164 с.
6. Салманова О.Ю. Правові акти в управлінській діяльності Національної поліції України: дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2016. 455 с.

7. Глушкова Д.В. Правове регулювання дисциплінарних проваджень за трудовим законодавством України: дис. ... д-ра філософії: спец. 081. Харків, 2021. 232 с.
8. Заїка С.О. Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2006. 184 с.
9. Ганьба О. Службова дисципліна в діяльності суб'єктів охорони державних кордонів України. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 9 (201). С. 87–90.
10. Адміністративне право: підручник / Ю.П. Битяк (кер. авт. код.), В.М. Гаращук, В.В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. 2-ге вид., переробл. та допов. Х.: Право, 2013. 656 с.
11. Ієрусалімова І.О. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2006. 205 с.
12. Галунько В.В., Курило В.І., Короед С.О. та ін. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В.В. Галунько, В.І. Курило, С.О. Короед, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єшук, І.М. Риженко, А.А. Іванишук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова]; за ред. проф. В.В. Галунька. Херсон: Гринь Д.С., 2015. 272 с.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
14. Про виконавче провадження: закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542.
15. Фатхутдінов В.Г. Адміністративно-правове забезпечення громадської безпеки в Україні: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 38 с.
16. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за публічне заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації Російською Федерацією територій України та спроб легалізувати та легітимізувати анексію частини території України: проект закону України від 15.12.2021 № 6436. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=73440&pf35401=557388>.
17. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за публічне заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації Російською Федерацією територій України та спроб легалізувати та легітимізувати анексію частини території України»: документ від 30.12.2021. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=73440&pf35401=557539>.
18. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за публічне заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації Російською Федерацією територій України, спроб легалізувати та легітимізувати анексію частини території України та пропаганду ідеології «руського міру»: проект закону України від 15.12.2021 № 6436-1. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=73543&pf35401=557989>.
19. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за публічне заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, тимчасової окупації Російською Федерацією територій України, спроб легалізувати та легітимізувати анексію частини території України та пропаганду ідеології «руського міру»»: документ від 30.12.2021. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=73543&pf35401=558026>.
20. Перепелюк В.Г. Адміністративний процес. Загальна частина: навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2003. 367 с.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.2/.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.24>

КЕРНИЧНИЙ Н.І.

ЗАОХОЧУВАЛЬНІ НОРМИ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

ENCOURAGING STANDARDS OF THE CRIMINAL LAW SYSTEM

Актуальність статті полягає в тому, що у зв'язку із значними змінами, що відбуваються у нашій країні, зокрема у політичній, економічній та правовій сферах та зміною характеру суспільних відносин, змінюються і юридичні норми які регулюють ці відносини. Трансформуються цілі, методи, соціальна спрямованість правового опосередкування запитів окремих груп населення. Знаходить нове відображення у законодавстві і облік особливих інтересів суб'єктів, одним із засобів якого виступають заохочувальні норми, як окремий вид норм права, адже неможливо обійтися без використання сучасних прогресивних правових форм стимулів та стимулювання. Виникнення і еволюція правових форм заохочення, їх якісна зміна і кількісне зростання завжди були залежні та похідні від стану базисних регульованих стосунків. Відповідно до соціально-економічного і політичного розвитку суспільства з'являлися і удосконалювалися нові форми і види заохочень. Мета статті полягає у виокремлення та теоретико-прикладному аналізі заохочувальних норм кримінального права України як окремого інституту його системи. Стаття присвячена визначенню місця та особливостей застосування заохочувальних норм у кримінальному праві. Досліджено питання інституційного аспекту заохочувальних норм кримінального права в контексті забезпечення законних прав та свобод людини і громадянина у сфері кримінально-правового регулювання, де вони розглядаються як системне, цілісне правове утворення, яке здійснює своєрідний вплив на кримінальні правовідносини. Зроблено висновок, що заохочувальні норми у галузі кримінального права є державними заохочувальними нормами, що застосовуються від імені та за дорученням держави, а визначаючи їх ознаки, необхідно, насамперед, виокремити нормативну ознаку, тобто їх безпосереднє закріплення у Кримінального кодексу України, для вирішення основних завдань кримінального законодавства. Докази характерності цієї ознаки для інших галузей права, слід наводити у вивченні державних заохочувальних норм цих галузей права. Наголошено, що вдосконалення заохочувального впливу та створення концепції розвитку заохочувальних норм та інститутів, які застосовуються до засуджених в установах кримінально-виконавчої системи, дозволить підвищити ефективність їх виправлення та сприятиме розширенню можливості позитивного стимулювання.

Ключові слова: система права, норма права, заохочувальні норми, кримінальне право.

The relevance of the article lies in the fact that in connection with the significant changes taking place in our country, in particular in the political, economic and legal spheres and the change in the nature of social relations, the legal norms regulating these relations are also changing. The goals, methods, and social orientation of the legal mediation of the requests of certain population groups are being transformed. Finds a new reflection in the legislation and accounting for the special interests of subjects, one of the means of which are incentive norms, as a separate type of legal norms, because it is impossible to do without the use of modern progressive legal forms of incentives and stimulation. The emergence and evolution of legal forms of encouragement, their qualitative change and quantitative growth have always been dependent and derived from the state of basic regulated relations. In accordance with the socio-economic and political development of society, new forms and types of incentives appeared and improved. The purpose of the article is to isolate and theoretically apply the incentive norms of the criminal law of Ukraine as a separate institution of its system. The article is devoted to determining the place and features of the application of incentive norms in criminal law. The issue of the institutional aspect of the incentive norms of criminal law in the context of ensuring the legal rights and freedoms of a person and a citizen in the field of criminal law regulation, where they are considered as a systemic, integral legal entity that exerts a peculiar influence on criminal legal relations, is studied. It was concluded that the incentive norms in the field of criminal law are state incentive norms applied on behalf of and on behalf of the state, and defining their features, it is necessary, first of all, to single out the normative feature, i.e. their direct enshrining in the Criminal Code of Ukraine, in order to solve the main tasks criminal legislation. Evidence of the characteristic of this feature for other branches of law should be provided in the study of state incentive norms of these branches of law. It was emphasized that improving the incentive effect and creating a concept for the development of incentive norms and institutions, which are applied to convicts in institutions of the criminal-executive system, will allow to increase the effectiveness of their correction and will contribute to the expansion of the possibility of positive stimulation.

Key words: *legal system, rule of law, incentive norms, criminal law.*

Постановка проблеми. У зв'язку із значними змінами, що відбуваються у нашій країні, зокрема у політичній, економічній та правовій сферах та зміною характеру суспільних відносин, змінюються і юридичні норми які регулюють ці відносини. Трансформуються цілі, методи, соціальна спрямованість правового опосередкування запитів окремих груп населення. Знаходить нове відображення у законодавстві і облік особливих інтересів суб'єктів, одним із засобів якого виступають заохочувальні норми, як окремий вид норм права, адже неможливо обійтися без використання сучасних прогресивних правових форм стимулів та стимулювання.

Слід підкреслити, що виникнення і еволюція правових форм заохочення, їх якісна зміна і кількісне зростання завжди були залежні та похідні від стану базисних регульованих стосунків. Відповідно до соціально-економічного і політичного розвитку суспільства з'являлися і удосконалювалися нові форми і види заохочень. При цьому чим більш високим був рівень цивілізованості суспільства, тим ширші сфери соціального життя були охоплені заохочувальними засобами. Однак, недостатній рівень розвитку багатьох соціально-цінних суспільних відносин безпосередньо пов'язаний з невикористанням заохочувальних норм [1].

Аналіз досліджень і публікацій. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень у сфері кримінального права України, на жаль до тепер досить поверхнево залишається досліджений інституційний аспект заохочувальних норм та не визначеним місце останніх у кримінальному законодавстві. Відсутність цілісного розуміння інституту заохочувальних норм, системи, функцій та принципів його конструювання та застосування, породжує суттєві проблеми як на теоретичному рівні, так і в практичній площині законотворчості й правозастосування заохочувальних норм.

В сучасній правовій науці існує дві протилежні думки щодо існування заохочувальних норм. Так, одні науковці вважають, що заохочувальні норми є самостійною групою норм у кримінальному законодавстві, інші у свою чергу навпаки - не визнають їх самостійного права на існування.

Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві в цілому або окремі їх різновиди досліджували Х.Д. Алікперов, Ю.В. Баулін, Ю.В. Голик, В.І. Борисов, В.В. Голіна, Л.В. Дорош, І.Е. Звечаровський, О.Ф. Ковітіді, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.О. Навроцький, О.В. Наден, Р.А. Сабітов, В.В. Сташис, О.З. Рибак, П.Л. Фріс, Г.О. Усатий, І.А. Тарханов, В.Я. Тацій, С.С. Яценко та інші вітчизняні та зарубіжні криміналісти, натомість вони розглядали їх виключно як профілактичні, попереджувальні кримінально-правові засоби.

Мета дослідження полягає у виокремлення та теоретико-прикладному аналізі заохочувальних норм кримінального права України як окремого інституту його системи.

Виклад основного змісту. У широкому розумінні заохочувальні норми визначаються, зокрема, як різновид регулятивних норм права, що встановлюють види і заходи заохочення певних суб'єктів за здійснення ними особливо корисних для суспільства дій. Заохочувальні норми покликані забезпечуватися юридичними засобами впровадження матеріального та морального стимулювання суспільно корисної поведінки [2, с. 510].

За Великим тлумачним словником, слово «заохочення» вживається у двох значеннях. Як дія за значенням заохотити/заохочувати, що означає спонукати кого-небудь до якоїсь дії певними засобами (переконуючи в чомусь, подаючи приклад, хвалячи, нагороджуючи і т.п.) та викликати у кого-небудь бажання робити щось, а також підтримувати прояв, розвиток чогось [3, с. 409].

Серед теоретиків, найбільш поширеним є визначення, що заохочувальні норми – це норми, що встановлюють заходи заохочення за варіант поведінки суб'єктів, який схвалюється державою і суспільством, що полягає в сумлінній і продуктивній праці [4, с. 277].

Деякі наковці, серед яких і Алексєєв С.С. рекомендують розглядати заохочувальні норми не як самостійний різновид норм, а в комплексі із зобов'язуючими чи уповноважуючими нормами. У свою чергу, до групи заохочувальних приписів входять два різновиди зобов'язуючих норм (це норми, що утверджують основний обов'язок по відношенню до поведінки, яка стимулюється заохоченням та ті, що легалізують обов'язок того чи іншого суб'єкта за певних умов здійснити заохочення) та два види уповноважуючих норм (норми про право особи на отримання заохочення, тобто надання можливості вчиняти певним чином; норми про право компетентного органу застосувати заохочення) [5, с. 80].

Деякі правники, зауважують, що заохочувальні норми взагалі не мають ніяких правових підстав на існування як самостійна група норм. Так, раніше заохочувальні норми не мали ніякого відношення до юридичних норм, тому що жодними засобами державного примусу не забезпечувалися. Певною мірою дана думка має право на існування, адже за певний вид поведінки, що передбачена заохочувальними нормами, примус дійсно не настає і настати не може. У свою чергу не можна і заперечувати належності цих норм саме до кримінального права, їх значення при регулюванні суспільних відносин, нормативну визначеність підстав та умов застосування, державні гарантії застосовувати певне заохочення. З правової точки зору таке розуміння не заперечує існування заохочувальних норм і їх прояв серед різних галузей права, зокрема і у кримінальному праві.

Варто зазначити, що особливу актуальність в умовах сьогодення боротьби із злочинністю в Україні стало включення в Кримінальний Кодекс заохочувальних норм, що зосереджені в ст. 43 КК України. У відповідності до норм частини 1 статті 43 не є кримінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваному інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності.

На підтримку вказаної позиції – самостійного існування заохочувальних норм, зазначимо, що функції останніх визначаються не тільки в наданні прав та встановленні обов'язків, але і в стимулюванні та заохоченні тих чи інших дій, що у свою чергу проявляється в особливості кримінально-правового впливу суспільних відносин шляхом заохочення. Повідомлення про кримінальне правопорушення досить часто законодавець використовує як заохочувальний прийом кримінального права, спрямований на досягнення цілей запобігання, припинення та розкриття правопорушень.

Заохочувальні норми та інститути відносяться до різновиду правових стимулів кримінально-виконавчого права, заходів оцінки та коштів юридичного схвалення позитивної соціально активної поведінки засуджених, об'єктом яких є соціальні блага матеріального та духовного характеру, що реалізуються на добровільній основі та взаємовигідні як для суспільства, так і для засуджених.

В даний час недостатній рівень розвитку теоретичних знань про заохочувальні засоби кримінально-виконавчого законодавства та певні труднощі їх реалізації у діяльності установ та

органів кримінально-виконавчої системи, дозволяють зробити висновок, що область правовідносин, пов'язаних із встановленням та застосуванням заохочувальних норм та інститутів на засуджених потребує подальшого вдосконалення. На нашу думку, важливим з урахуванням переходу до послідовного, розширеного та раціонального застосування до засуджених заохочувальних засобів, а також підвищення ефективності заохочувального впливу розробка концепції розвитку заохочувальних норм та інститутів, що застосовуються до засуджених.

В свою чергу заохочувальні норми є певним елементом уніфікованого кримінального права, що діє як кодифікований нормативно-правовий акт держави – Кримінальний кодекс України (далі – КК України). Усталеним є визначення кодексу як єдиного, юридично та логічно цілісного, внутрішньо узгодженого закону, що забезпечує повне, узагальнене та системне регулювання цієї групи суспільних відносин [7, с. 185].

Кримінальне законодавство традиційно розглядається як система предметно-правових інститутів, серед цього поділу виділяють два основних інститути Загальної та Особливої частини. Останні ж у свою чергу поділяються на приватні інститути («субінститути»), які містять уже згадані кримінально-правові норми. Щодо кількості існування інститутів та їх змісту, то в юридичній літературі знову ж таки не існує одностайної думки. Зокрема це пов'язано не лише із утворенням нових предметних інститутів та кримінально-правових норм у зв'язку із розвитком вказаної галузі права, але й у тому, що виникають нові, наскрізні, функціональні інститути. Джерелами освіти функціональних інститутів виступають альтернативні, нетипові норми, що складають винятки із загального порядку системи [8, с. 80].

Враховуючи зазначене вище, саме тими винятками із загального порядку системи є заохочувальні кримінально-правові норми. Так, з урахуванням єдності методу та предмету правового регулювання останні утворюють досить логічну та відносно автономну систему нормативних розпоряджень, що забезпечує режим правового стимулювання правомірної соціально-корисної поведінки у кримінальному законодавстві. Тому можна зауважити, що заохочувальні кримінально-правові норми утворюють «наскрізний» предметно-функціональний інститут кримінального законодавства України.

Стимулювання правомірної, соціально-корисної поведінки особи у кримінальному праві, як особливого способу правового регулювання є комплексною ознакою предметно-функціонального інституту заохочувальних норм. У свою чергу метод, формує предметну однорідність інституту заохочувальних норм, а також визначає напрямки його розвитку. Адже саме метод стимулювання правомірної, соціально-схвальної поведінки визначає наявність заохочувальних приписів у цілій низці предметних інститутів Загальної та Особливої частин КК України.

Враховуючи вищезазначене, положення теорії права та специфіку інститутів предметно-функціонального типу, зазначаємо, що до ознак інституту заохочувальних кримінально-правових норм слід зарахувати наступні: існування специфічного предмету та методу правового регулювання; наявність блоків правових норм; правову своєрідність та функціональну спрямованість норм; особливість юридичної конструкції заохочувальних норм [9, с. 82].

Необхідно зазначити, що важливим є вирішення питання про правильність визначення специфіки заохочувальних норм. Зокрема, особливий інтерес представляє поняття змістовного базису заохочувальної норми, в якості якого може виступати або особливий характер санкції цієї правової норми, або специфіка диспозиції даної норми.

Етимологічне значення слова «санкція» вказує не тільки на негативні, але і на позитивні наслідки, адже деякими з напрямків є «одобрення», «санкціонування», «дозвіл». Санкція – засіб впливу та соціального контролю. Розрізняють негативні санкції, направлені проти відступлення від соціальних норм, і позитивні – стимулюючі, які схвалюються суспільством. Можна зазначити, що зведення правових санкцій лише до їх негативного значення веде до одностороннього розуміння управлінського впливу правових норм.

Варто зазначити, що юридична санкція – частина правової норми, що вказує на примусові заходи державного впливу, покликані забезпечити виконання юридичних обов'язків, заохочення ж належить до диспозиції норми, змісту прав і обов'язків. Головна мета заохочення не в тому, щоб забезпечити реалізацію юридичних норм (що характерно для санкцій), а в тому, аби безпосередньо стимулювати потрібну поведінку суб'єкта. Заохочення замінює або доповнює не санкції норм, а державно-примусовий вплив, який здійснюється за допомогою юридичного механізму цілому. Однак позитивна юридична санкція є частиною норми права, в якій зафіксовані форма та міра юридичного схвалення правомірної соціально-корисної поведінки в результаті чого для суб'єкта наступають сприятливі наслідки. Очевидно, що позитивні санкції не замінюють

та не заміщують державно-примусовий вплив юридичної норми, а діють разом з ними. З цього приводу зазначаємо, що заохочувальні заходи, як і заходи примусу, забезпечують встановлену державою модель правомірної поведінки.

Вийнятковість заохочувальної санкції полягає у забезпеченні тих соціальних благ і особливо тих цілей, заради досягнення яких така модель підтримується юридичними засобами, а також досягнення яких іншими способами неможливе.

Основним соціальним призначенням та цілями впровадження заохочувальних норм у кримінальне законодавство більшість дослідників визнають:

а) прояв стимулюючої функції – мотивація до правомірної, соціально-корисної поведінки в сфері кримінально-правового регулювання;

б) відновлення порушених суспільних відносин, через вчиненням суспільно-небезпечного діяння, що є об'єктом кримінально-правової охорони (компенсаційна функція);

в) виключення, унеможливлення вчинення нових умисних та необережних правопорушень (попереджувальна або ж профілактична функція);

г) вплив на правосвідомість, що формує в суспільстві тезу про кримінальне законодавство, яке не лише карає винних у вчиненні злочинів осіб, а й заохочує протидію злочинним проявам, спонукає винних, які вчинили кримінальні правопорушення спокутувати свою провину, а засуджених – до усвідомленого, самостійного «самовиправлення» (виховна функція) [10, с. 72; 11, с. 36].

Так, результатом застосування заохочувальних норм кримінального законодавства виступають:

судові рішення щодо визнання дій особи правомірними при необхідній обороні (ст. 36 КК України), затриманні особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38 КК України);

виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінальної протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК України) та інших обставин, що виключають злочинність діяння;

звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України), примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України), у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України) та інші загальні та спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності [12].

Певна група заохочувальних норм міститься і в особливій частині КК України, що набули сталого визначення як спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності. Підставою класифікації спеціальних видів звільнення особи від кримінальної відповідальності в особливій частині Кримінального кодексу виступає спрямованість норм на вирішення прагматичних завдань протидії та запобігання конкретним кримінальним правопорушенням.

Заохочувальні норми, що містяться в Особливій частині КК України слугують ефективними правовими засобами безпосереднього стимулювання позитивної соціально-корисної поведінки, що виступають певною протипагою забороненим кримінально-правовим нормам. Заохочувальна норма включена у систему чинного законодавства, є елементом правової системи України.

В якості інструментарію регулювання суспільних відносин, заохочувальні норми, що виникають у кримінально-правовій сфері, є надзвичайно ефективними правовими засобами захисту прав і свобод суб'єктів учасників цих відносин: по-перше, громадян, що протидіють злочинним та суспільно-небезпечним діянням; по-друге, осіб, потерпілих від правопорушень, по-третє, осіб, які вчинили правопорушення; по-четверте, держава, що піклується про своїх як законопослушних, так і недуже з громадян, які у будь-якому випадку не залишаються поза законом, мають права і свободи, встановлені чинним законодавством України. Викладене надає підстави стверджувати, що заохочувальні кримінально-правові норми є своєрідними засобами захисту законних прав і свобод людини та громадянина в сфері кримінально-правового регулювання, покликані сприяти виконанню основного охоронюваного завдання та полягають у:

а) добровільній відмові від кримінального правопорушення (ст.ст.17, 31 КК України);

б) захисті охоронюваних законом прав та інтересів особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посгання при необхідній обороні, затриманні особи, що вчинила кримінальне правопорушення, крайній необхідності, виконанні наказу або розпорядження, діяння, пов'язаному з ризиком (ст.ст.36, 38, 39, 41, 42 КК України);

в) широму каятті, примиренні винного з потерпілим, передачею особи на поруки, зміною обстановки, добровільному відшкодуванні завданих збитків або усуненні заподіяної шкоди, активному сприянні розкриттю кримінального правопорушення та ін. дії особи, котра вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості (ст.ст.45-49, 66 КК України);

г) з'явленні з зізнанням, щирому каятті або активному сприянні розкриттю кримінального правопорушення, добровільному відшкодуванню завданого збитку або усуненні заподіяної шкоди, наданні медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення та ін. (пп.1), 2), 2-1, 8), 9) ч.1 ст.66, ст.ст.69, 69-1 КК України);

д) сумлінній поведінці і ставленні до праці, доведенні свого виправлення засудженим в період відбування покарання (ст.ст.74, 75, 79, 81, 82, 83 КК України);

е) щирому розкаянню та подальшій бездоганній поведінці засудженого, сумлінній поведінці та ставленні до праці і навчання неповнолітнього засудженого, якщо він довів своє виправлення (ст.ст. 97, 104, 105, 107 КК України);

ж) спеціальній, позитивній посткримінальній поведінці, у разі вчинення особою визначених у Особливій частині Кримінального кодексу України кримінальних правопорушень.

Висновки. З урахуванням вищевикладеного, слід зазначити:

По-перше, заохочувальні норми у галузі кримінального права є державними заохочувальними нормами, що застосовуються від імені та за дорученням держави, а визначаючи їх ознаки, необхідно, насамперед, виокремити нормативну ознаку, тобто їх безпосереднє закріплення у КК України, для вирішення основних завдань кримінального законодавства. Докази характерності цієї ознаки для інших галузей права, слід наводити у вивченні державних заохочувальних норм цих галузей права.

По-друге, вдосконалення заохочувального впливу та створення концепції розвитку заохочувальних норм та інститутів, які застосовуються до засуджених в установах кримінально-виконавчої системи, дозволить підвищити ефективність їх виправлення та сприятиме розширенню можливості позитивного стимулювання.

Список використаних джерел:

1. Керничний Н.І. Заохочувальні норми галузі трудового права: збірник матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф., 7-8 грудня 2021 р. / Полт. ін-т економіки і права ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»; голов. ред. Р. Басенко. Полтава: ПЕП, 2021.
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2: Д-Й. 1999. 744 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
4. Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
5. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве: монография. М.: Юрид. лит., 1989. 288 с.
6. Звечаровский И.Э. Уголовно-правовые нормы, поощряющие посткриминальное поведение личности: монография. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1991. 160 с.
7. Теорія держави і права / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський [та ін.]; за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2015. 368 с.
8. Мальцев, В.В. Предмет и метод уголовного права. Правоведение. 2004. № 4. С. 68–81.
9. Хряпинский П.В. Інституціональний аспект заохочувальних норм кримінального права. URL: <https://elib.gsu.by/bitstream/123456789/7169/1/17%20%D0%A5%D1%80%D1%8F%D0%BF%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%2880-86%29.pdf>
10. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. К., 2006. 704 с.
11. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. К., 2005. 332 с.
12. Хряпинский П. Эффективность заохочувальних кримінально-правових норм: деякі пропозиції щодо вдосконалення законодавства. URL: [file:///E:/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F/22-Khryapinsky%20\(1\).pdf](file:///E:/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F/22-Khryapinsky%20(1).pdf)
13. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

THE CONCEPT AND CONTENT OF OPERATIONAL AND SEARCH CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENSES

Анотація. Метою статті є визначення поняття та елементів оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень. У статті розглядаються співвідношення характеристик кримінальних правопорушень з точки зору криміналістики, кримінального права, криминології, теорії оперативно-розшукової діяльності. Виокремлено ознаки оперативно-розшукової характеристики: це – інформаційна модель; вона має типовий характер; модель складається з оперативно значимих відомостей про певний вид (групу) кримінальних правопорушень, являє собою систему, значення в якій має взаємозв'язок її елементів; окремі елементи позиціонуються як превалуючі в залежності від виду (групи) кримінальних правопорушень. З'ясовано, що оперативних працівників у межах вивчення способу кримінального правопорушення цікавить уся система взаємопов'язаних та взаємообумовлених дій, за допомогою яких злочинець досягає своєї мети, тому для оперативно-розшукової характеристики необхідно виокремлювати не власне спосіб, а оперативно значиму поведінку осіб, які готують, вчинюють або вчинили кримінальне правопорушення. Сформульовано визначення оперативно-розшукової характеристики, а саме – це інформаційна модель злочинної діяльності, яка формується за рахунок виокремлення закономірностей злочинних дій (що вчинялися в минулому) та використовується для екстраполяції моделі на досліджувану подію з метою ефективного застосування сил, засобів та методів оперативно-розшукової діяльності. Обґрунтовано зв'язок оперативно-розшукової характеристики з характеристиками окремих видів кримінальних правопорушень з точки зору інших наук, внаслідок чого зроблено висновок, що із кримінально-правових, криміналістичних, криминологічних ознак виділяються найбільш важливі – пошукові, які в сукупності дозволяють використати критерії оцінки події кримінального правопорушення з позиції інших наук і використати для створення науково-обґрунтованої та ефективної тактики протидії. До елементів оперативно-розшукової характеристики віднесено: поняття конкретного виду кримінального правопорушення та кваліфікація дій, що характеризуються; фактори, що впливають на оперативно значиму поведінку; оперативно значима поведінка; розповсюдженість оперативно значимої поведінки; особи – носії оперативно значимої поведінки; об'єкти, що становлять оперативний інтерес.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, оперативно-розшукова характеристика, поняття, зміст, елементи.

The purpose of the article is to define the concept and elements of operational and investigative characteristics of criminal offenses. The article considers the relationship between the characteristics of criminal offenses in terms of criminology, criminal law, criminology, the theory of operational and investigative activities. The signs of operative-search characteristic are singled out: it is an information model; it is typical; the model consists of operationally significant information about a certain type (group) of criminal offenses, is a system in which the importance of the relationship of its elements; some elements are positioned as prevailing depending on the type (group) of criminal offenses. It

was found that operatives within the study of the method of criminal offense are interested in the whole system of interrelated and interdependent actions by which the offender achieves his goal, so for operational and investigative characteristics it is necessary to distinguish not the method but prepare, commit or have committed a criminal offense. The definition of operational and investigative characteristics is formulated, namely, it is an information model of criminal activity, which is formed by highlighting the patterns of criminal acts (committed in the past) and used to extrapolate the model to the event to effectively use forces, means and methods of operational and investigative activities. The connection of operational and investigative characteristics with the characteristics of certain types of criminal offenses from the point of view of other sciences is substantiated, as a result of which it is concluded that the most important offenses from the standpoint of other sciences and use to create scientifically sound and effective tactics of counteraction. The elements of the operational and investigative characteristics include: the concept of a specific type of criminal offense and the qualification of the actions being characterized; factors influencing operationally significant behavior; operationally significant behavior; prevalence of operationally significant behavior; persons – carriers of operationally significant behavior; objects of operational interest.

Key words: *criminal offenses, operative-search characteristic, concept, content, elements.*

Постановка проблеми. Створення в Україні правової держави вимагає застосування всіх необхідних заходів її захисту, що в свою чергу обумовлює необхідність відповідного науково-теоретичного обґрунтування діяльності оперативних підрозділів, до компетенції яких відноситься розкриття окремих кримінальних правопорушень. Для ефективної протидії кримінальним правопорушенням оперативні працівники повинні знати ті аспекти злочинної діяльності, інформація про які необхідна для визначення науково обґрунтованих і ефективних заходів організації, тактики застосування оперативно-розшукових сил та засобів в боротьбі зі злочинністю. Завдання оперативних працівників – виявлення ознак кримінальних правопорушень, в процесі вирішення якого ними здобувається первинна оперативна інформація, що в подальшому підлягає перевірці з метою визначення в діях особи ознак конкретного правопорушення (тобто, конкретних дій, за які передбачені певні санкції). Процедура виявлення та документування кримінальних правопорушень, обумовлюється можливістю розроблення їх оперативно-розшукової характеристики, оскільки, з позиції теорії пізнання один з показників, що підтверджує її теоретичну обґрунтованість є можливість використання її положень для пояснень дій злочинця в період підготовки та вчинення злочинних дій, прогнозування поведінки після їх вчинення, що, у свою чергу – дозволяє розроблювати методики щодо виявлення кримінальна правопорушень та встановлення особи, яка вчинює злочинні дії на підставі порівняння (співставлення) ознак кримінальних правопорушень та особливостей поведінки певних осіб – з визначеними оперативно-розшуковою характеристикою моделями кримінальної поведінки [1, с. 13]. Саме у межах розроблення оперативно-розшукової характеристики досліджуються особливості самого кримінального прояву, кореляційні зв'язки, якими характеризується розглядувана подія. Формально, оперативно-розшукова характеристика – це сукупність значимих ознак, що характеризують обставини протиправної діяльності та передумови вчинення кримінальних правопорушень із позицій теорії оперативно-розшукової діяльності. Але науковці, які розроблювали проблемні питання протидії кримінальним правопорушенням, декларуючи вивчення та визначення оперативно-розшукової характеристики, практично дублюють кримінально-правову, криміналістичну характеристику, з підміною понять. Науковці [2, с. 96–97] визначають, що інші інститути права «делегують» частини об'єктів вивчення, з яких складається оперативно-розшукова характеристика, тобто, кримінально-правова теорія розглядає суспільну небезпеку злочинних дій, їх протиправність і караність, кримінально-процесуальна наука в своїй основі вивчає кримінальні правопорушення як предмет розслідування, криміналістика головним чином досліджує способи (механізми) вчинення та маскування кримінальних правопорушень та особливості використання в цілях розслідування відповідних методів і прийомів, кримінологія вивчає причини злочинності як соціального явища, її структуру, основні тенденції розвитку, особи злочинців, шляхи і засоби попередження кримінальних дій. Тобто, кримінальні прояви розглядаються науками кримінально-правового циклу стосовно «власного» предмета, мети та завдань і тому характеристика кримінальних правопорушень визначається

з позицій кримінального права, криміналістики, криминології. Кожна наука формує комплекс термінів, які окреслюють певні явища і мають свій зміст, а отже використовувати термінологію інших галузей знань для створення базових понять теорії оперативно-розшукової характеристики не дозволяє в певній мірі відобразити особливості кримінального правопорушення з точки зору його виявлення та документування. Така ситуація складається в основному за рахунок того, що оперативні працівники отримують первинну інформацію не про конкретне правопорушення (передбачене певною статтею КК України), а лише про ознаки злочинних дій чи осіб, що їх готують або вчинюють – і вже з врахуванням перевірки отриманої інформації, співставленням її з особистим досвідом та методичними розробками визначають можливість кваліфікації дій особи за певними статтями КК України. Саме з цієї позиції розробляється оперативно-розшукова характеристика певних кримінальних правопорушень, і саме тому вона розглядається з позиції функціонування суб'єктів оперативно-розшукової діяльності включаючи у свій зміст сукупність усіх характеристик, що надають юридичні науки. Однак при цьому із загально-галузевих (кримінально-правових, криміналістичних, криминологічних, психологічних) ознак виділяються пошукові, які в сукупності дають більш глибоке уявлення про подію кримінального правопорушення, дозволяючи прийняти правильне рішення щодо застосування тих оперативно-розшукових сил, засобів та методів, які забезпечують ефективне його виявлення і розкриття. Елементний склад оперативно-розшукової характеристики, що пропонується у різних наукових розробках, достатньо різноманітний, але теоретичного обґрунтування термінологічного визначення оперативно-розшукової характеристики, виокремлення окремих її елементів та наповнення їх конкретними даними, які повинні органічно поєднувати в собі результати аналізу кримінально карних дій з точки зору інших юридичних наук – вченими та практиками не здійснювалося.

Стан наукових досліджень. Фахівці в теорії ОРД досліджували поняття, зміст та структуру оперативно-розшукової характеристики – Д. В. Гребельський [3, с. 17–23] визначив її загальні елементи, К. В. Антонов [4, с. 3–14] приділив увагу особливостям оперативно-розшукової характеристики економічних кримінальних правопорушень; С. І. Ніколаюк (у співавторстві з іншими науковцями), розглядаючи характеристику окремих видів кримінальних правопорушень [5; 6, с. 78–84; 7, с. 281–285], послідовно інтерпретував їх характеристики з точки зору теорії оперативно-розшукової діяльності, чим створював підґрунтя для подальшого вивчення, доповнення елементів оперативно-розшукової характеристики.

Науковці зазначають [1, с. 13], що з позиції теорії пізнання одним з показників, що підтверджує науковість вчення про оперативно-розшукову характеристику є можливість використання її положень для пояснень дій злочинця в період підготовки та вчинення кримінального правопорушення, прогнозування поведінки після його вчинення.

Ряд науковців пропонують переносити окремі складові характеристики кримінальних правопорушень з точки зору інших наук і формувати з них оперативно-розшукову характеристику. Тобто, існує ряд думок вчених, які надають визначення оперативно-розшукової характеристики з використанням її складових елементів, а як складові елементи виділяють із загальногалузевих (кримінально-правових, криміналістичних, криминологічних, психологічних) ознак – найбільш важливі, пошукові, які в сукупності дають уявлення про кримінальне правопорушення, дозволяють правильно прийняти рішення щодо застосування тих дій, які забезпечують їх ефективне виявлення та фіксацію [8, с. 47]. Видається, що їхня позиція є спірною, оскільки кожна юридична наука, що вивчає злочинність в цілому, має свою характеристику і свій понятійний апарат, похідний від власного предмета та об'єкта дослідження.

Інша група вчених вважають, що оперативно-розшукова характеристика не дублює окремі аспекти, сформовані іншими юридичними науками, а являє собою самостійний вид комплексної характеристики, елементи якої є специфічними, притаманними характеристиці окремого виду кримінальних правопорушень. Але, в якості складових частин механізму оперативно значимої поведінки для розглянутої характеристики, науковці з більшою чи меншою мірою деталізації розглядають характеристику особи злочинця, характеристику способів підготовки, вчинення і приховування кримінального правопорушення, характеристику обставин, що сприяють їх вчиненню, тобто теж використовують термінологію та змістовне навантаження елементів характеристики з точки зору інших наук [9, с. 61].

Аналізуючи ряд наукових розробок можна синтезувати існуючу загальну наукову думку відповідно якої суттєвою відмінністю оперативно-розшукової характеристики від інших характеристик є те, що елементи оперативно-розшукової характеристики характеризують найбільш істотні обставини, що підлягають доведенню під час розкриття кримінального правопорушення,

а характеристики з точки зору інших наук мають сталі параметри (наприклад, характеристика будь-якого кримінального правопорушення з точки зору кримінального права складається з чітко визначених елементів, які в сукупності визначають склад злочину – об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони).

Мета статті – визначення поняття та елементів оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень.

Основний зміст. Поняття «характеристика» отримало застосування у різних сферах життя і науки. Її розуміють як сукупність визначених параметрів об'єкта, явища у кількісному і якісному вираженнях. Відповідно до тлумачного словника сучасної української мови [10] характеристика – це опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак кого (чого) – небудь. Д. В. Гребельський вважає, що характеристика – це один з прийомів ознайомлення з предметом, суть якого полягає у виявленні відмінних якостей та властивостей предмета, які мають значення у будь-якому відношенні [3, с. 18].

Науковці визначають оперативно-розшукову характеристику як сукупність значимих ознак, що характеризують обставини протиправної діяльності та передумови вчинення кримінальних правопорушень із позицій теорії оперативно-розшукової діяльності і зазначають, що оперативно-розшукову характеристику можна умовно поділити на два рівні, а саме:

- типова (видова) оперативно-розшукова характеристика – це характерні ознаки видів злочинних посягань певного роду (наприклад, проти власності, проти життя, здоров'я, волі і гідності особи, господарські посадові кримінальні правопорушення тощо) та типові прикмети оперативно-розшукових ситуацій, що супроводжують їх вчинення;

- предметна (конкретна) оперативно-розшукова характеристика – це окреслення характерних ознак конкретного злочинного посягання певного роду та опис типових прикмет реально існуючої оперативно-розшукової ситуації, яка його супроводжує [11, с. 26–28].

Оперативно-розшукова характеристика повинна виконувати наступні функції: бути основою тактичних рекомендацій щодо виявлення та документування; її формування повинно здійснюватися на підставі положень про закономірності дослідження механізму злочинної діяльності; в її основі повинні знаходитися кореляційні зв'язки між ознаками елементів механізму злочинної діяльності; структура оперативно-розшукової характеристики повинна знаходитися в ізоморфному стані до структури злочинної діяльності та містити рекомендації щодо оперативного прогнозування та моделювання [7, с. 283]. Тобто оперативний працівник, здійснюючи пошук ознак злочинної діяльності, «екстраполює» отримані відомості на вже існуючу гіпотетичну модель (оперативно-розшукову характеристику), у результаті чого збіг цих елементів за певними параметрами дозволяє оперативному працівнику зробити висновок про наявність в діях певних осіб (чи в певній ситуації) ознак конкретного кримінального правопорушення. Слід зазначити, що, з одного боку оперативний працівник, здійснюючи пошук ознак злочину «екстраполює» отримані відомості на вже існуючу гіпотетичну модель, але з іншого боку – побудова гіпотетичної моделі кримінального правопорушення обумовлена знаннями оперативного працівника у галузі інших наук (кримінального права, кримінології, криміналістики). Тобто, інформація, що міститься в характеристиках кримінального правопорушення з точки зору цих наук, є базовою для складання оперативно-розшукової характеристики, але її елементи з точки зору теорії ОРД мають ширше значення, враховуючи потреби оперативного працівника щодо виявлення та негласної фіксації злочинних дій. Також, серед елементів оперативно-розшукової характеристики можливо визначити «базові», які притаманні всім кримінальним правопорушенням, а кожному із їх видів (чи групі, об'єднаних за певними критеріями) притаманні певні елементи оперативно-розшукової характеристики, які є превалюючими саме для цього виду (тобто «видові»).

Аналіз існуючих наукових розробок та визначень оперативно-розшукової характеристики дозволяє виокремити ознаки даного явища: це – інформаційна модель; вона має типовий характер; модель складається з оперативно значимих відомостей про певний вид (групу) кримінальних правопорушень, являє собою систему, значення в якій має взаємозв'язок її елементів; окремі елементи позиціонуються як превалюючі в залежності від виду (групи) кримінальних правопорушень.

Науковці, які вивчали цю проблематику пропонували визначення оперативно-розшукової характеристики : сукупність кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних та інших упорядкованих і взаємозалежних між собою ознак, які розглядаються з позиції застосування оперативно-розшукових сил, засобів та методів [12, с. 164]; В. Д. Пчолкін запропонував розглядати оперативно-розшукову характеристику як сукупність кримінально-правових, криміналістичних, пов'язаних між собою ознак, що мають розвідувально-пошуковий характер і розглядаються

з позицій ефективності застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів щодо виявлення, попередження, розкриття і розслідування кримінального правопорушення [13, с. 75–76]; Д. В. Гребельський вважає, що оперативно-розшукова характеристика – це сукупність ряду інформаційних ознак, упорядкованих і взаємопов'язаних, що надійшли з різних джерел, які належать, насамперед, до криміналістичної, криминологічної, психологічної, соціологічної, економічної та інших характеристик кримінального правопорушення [3, с. 23]. Тобто науковці зводять оперативно-розшукову характеристику до простої сукупності елементів кримінально-правової, криміналістичної, криминологічної та інших видів характеристик.

Формально існують два основні підходи до побудови характеристики кримінального правопорушення: «елементний» (побудований на описанні окремих елементів) та «фазовий». «Фазовий» підхід припускає описання етапів (стадій) розвитку злочинної діяльності, зокрема: збір та оцінка даних, на основі яких приймається рішення про можливість вчинення злочину в конкретній ситуації; зміна наявної ситуації, формування злочинної групи, коригування задуму, підготовка засобів тощо; незаконне одержання матеріальних або фінансових ресурсів, їх привласнення, розподіл, використання, легалізація; розширення злочинних зв'язків, збільшення масштабів операцій, удосконалювання засобів і технологій [14, с. 48–52]. Г. А. Матусовський вважає, що характеристика кримінальних правопорушень повинна ґрунтуватися на поєднанні як «елементних», так і «фазових» підходів [15, с. 58–60]. Також немає сенсу «прив'язуватися» до кримінально-правових, криміналістичних або інших ознак, оскільки вони мають іншу спрямованість, обумовлену забезпечувальними завданнями інших наук кримінального циклу.

На нашу думку, оперативно-розшукова характеристика – це не просто сукупність особливостей кримінальних правопорушень з точки зору інших наук – теорія ОРД обирає серед них ті, що необхідні для виявлення та фіксації кримінальних правопорушень із застосуванням саме сил, засобів та методів оперативно-розшукової діяльності. Оперативно-розшукова характеристика кримінальних правопорушень є одним із понять, що становлять науку – теорію ОРД, яка виокремлює із зазначених характеристик ті складові частини, які будуть сприяти досягненню цілей та завдань ОРД, обирати ті елементи, які безпосередньо несуть у собі оперативно-розшукову специфіку в рамках предмета та об'єкта науки.

Враховуючи вищезазначене, оперативно-розшукова характеристика – це інформаційна модель злочинної діяльності, яка формується за рахунок виокремлення закономірностей злочинних дій (що вчинялися в минулому) та використовується для екстраполяції моделі на досліджувану подію з метою ефективно застосування сил, засобів та методів оперативно-розшукової діяльності.

Оперативно-розшукова характеристика передбачає побудову системи елементів, визначення переліку яких та їх якісне наповнення вимагає наявності достатнього імперативного матеріалу. Для визначення оптимальної необхідної кількості елементів оперативно-розшукової характеристики, місця та значення кожного з них слід використовувати принципи повноти дослідження, оскільки при обмеженні кількості елементів, побудована на її основі тактика виявлення та документування не зможе забезпечити виконання цього принципу (і, відповідно, ключові питання залишаються поза увагою), і, навпаки, необґрунтоване розширення кола елементів загромаджує характеристику, не дає зосередити увагу на найбільш важливих питаннях. Тому, перш ніж виокремити елементи, запропонувати їх змістовне наповнення, ми формуємо такі принципи її побудови: повнота (тобто, наявність інформації, що є оперативно значуща для певного виду кримінальних правопорушень); типовість елементів (підтвердженість аналізом результатів опитування оперативних працівників та вивчення матеріалів оперативно-розшукових проваджень); теоретична доведеність (за результатами вивчення існуючих наукових напрацювань); співвідношення з елементами складу кримінального правопорушення (тобто, наявність конкретного діяння, передбаченого певною статтею КК України); наявність обов'язкових елементів, зокрема відомостей про спосіб та обставини вчинення кримінального правопорушення, його суб'єкта та мотивації злочинної поведінки; домінуюче значення способу злочинних дій.

Науковці, які здійснювали дослідження у зазначеній сфері, вважають, що до елементів оперативно-розшукової характеристики злочинів необхідно віднести відомості про оперативно значимі ознаки злочину, тобто такі, що не одержали відображення в інших характеристиках злочинів (кримінально-правовій, криминологічній, криміналістичній), і які розглядаються з позицій ефективного використання оперативно-розшукових сил, форм, методів та засобів у боротьбі зі злочинністю, мають розвідувально-пошуковий характер, а також використовуються для розробки рекомендацій з пошуку і фіксації фактичних даних про злочини силами, методами та засобами ОРД [16, с. 197].

М. А. Погорецький та В. П. Шеломенцев відносять до зазначених елементів відомості про: ознаки злочинів з позиції вирішення завдань ОРД як об'єктів пошуку і фіксації з використанням сил, методів та засобів ОРД; пошукові ознаки елементів складу злочинів; типові джерела отримання інформації про злочини; особливості фіксації фактичних даних про ці злочини за допомогою сил, методів та засобів ОРД [16, с. 196]. Аналізуючи запропоновані, елементи необхідно відзначити, що «особливості фіксації злочинних дій» неможливо віднести до складової характеристики певного об'єкта, оскільки вони є описом діяльності суб'єктів, але ні у якому разі не описують злочинні дії – як об'єкт впливу. Що стосується «пошукових ознак елементів складу злочинів», то необхідно погодитися, що вони відносяться до елементів оперативно-розшукової характеристики, але з кількома застереженнями. По-перше, «елементи складу злочину» – це категорія кримінального права і, як ми вже довели, не може бути використана для опису об'єкта в іншій категоріальній групі (зокрема під час надання оперативно-розшукової характеристики). По-друге, до елементів складу злочину відноситься суб'єкт злочину – тобто власне особа, яка такий злочин вчинює, а поряд з цим зазначені науковці відносять до елементів оперативно-розшукової характеристики також «типові джерела отримання інформації про злочини», у змістовній групі яких теж знаходиться особа, як одне з основних джерел отримання інформації про злочин. Такий підхід створює певне дублювання змісту елементів оперативно-розшукової характеристики.

Інші науковці, піддаючи критиці пропозиції використання в якості елементів оперативно-розшукової характеристики – елементів складів злочину (термінологія кримінального права), у свою чергу використовують термінологію та елементи характеристики злочинів, але вже з точки зору криміналістики та кримінології – позиціонуючи їх як елементи оперативно-розшукової характеристики [17, с. 298].

А. М. Черняк зазначає, що більшість науковців свої дослідження, переважно, ґрунтують на результатах розробок тих науковців, які ще з 80-х років минулого сторіччя вивчали проблеми оперативно-розшукової (оперативно-тактичної) характеристик, а також спираються на визначення оперативно-розшукової характеристики злочинів, що були запропоновані вже у поточному сторіччі, фахівцями, які досліджували її сутність без зв'язку з конкретним видом злочинів. При цьому, щоразу з метою надання оперативно-розшукової характеристики конкретному виду протиправних діянь наводяться цитати з обмеженого преліку джерел. Інколи вони піддаються критиці, а інколи подаються як аксіоматичні твердження. Різний рівень наукового аналізу, чисельні варіації у розумінні оперативно-розшукової характеристики злочинів у сполученні із значною кількістю досліджень різних напрямків призводить до значної складності визначення елементів оперативно-розшукової характеристики [18, с. 76]. Критикуючи такий підхід науковець зазначає, в сучасних умовах оперативно-розшукову характеристику злочинів слід розглядати як систему відомостей щодо їх оперативно значимих ознак (кримінально-правових, кримінологічних, криміналістичних, пошукових). Розглядаючи пошукові ознаки науковець класифікує їх відповідно до основних груп об'єктів оперативного пошуку: пошукові ознаки осіб, які становлять оперативний інтерес; пошукові ознаки події (явища), що становить оперативний інтерес (нів); пошукові ознаки речей матеріального світу, що становлять оперативний інтерес [18, с. 77]. На нашу думку, пошукові ознаки – це елемент пошукової діяльності, оскільки саме вони надають можливість вичленувати із загалу якісних та кількісних характеристик певного явища саме ті які становлять оперативний інтерес. Тобто, зводити оперативно-розшукову характеристику тільки до сукупності пошукових ознак – це означає значно звужувати сферу її застосування – тільки до використання під час виявлення кримінальних правопорушень.

На нашу думку метою надання оперативно-розшукової характеристики є системність і комплексність використання оперативно-розшукових можливостей з врахуванням особливостей окремих груп певних кримінальних правопорушень. Оскільки будь-яка діяльність передбачає знання об'єктів впливу, то стосовно діяльності оперативних підрозділів по виявленню та розкриттю кримінальних правопорушень це означає вивчення механізмів їх підготовки та вчинення, особливостей дій злочинців при підготовці та безпосередньому вчиненні суспільно-небезпечних дій, маскуванню злочинної діяльності тощо. З одного боку, сукупність зазначених даних може міститися в кримінально-правовій, кримінологічній, криміналістичній характеристиках злочинів, але з іншого – кожна наука, переслідуючи «свої» цілі, розробляє власні підходи до вивчення певних кримінальних правопорушень. Тому неможливо перенести змістове наповнення певного елементу характеристики кримінального правопорушення з точки зору кримінального права або криміналістики і використати його для досягнення мети оперативно-розшукової характеристики. Наприклад, одним з основних елементів оперативно-розшукової характеристики є оперативно

значима поведінка, що частково відображається в об'єктивній стороні складу кримінального правопорушення з точки зору кримінального права; як спосіб підготовки, вчинення та маскування кримінального правопорушення з точки зору криминології. Звісно, ці елементи частково дублюються в елементах оперативно-розшукової характеристики, але із суттєвими розбіжностями: криминологічна характеристика суттєво доповнює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення – у кримінально-правовій характеристиці спосіб його вчинення представлено в загальному вигляді, а для криминології в межах способу вчинення кримінального правопорушення має значення конкретика того чи іншого способу, механізм прийомів, що застосовують злочинці, характеристика засобів тощо. А оперативно-розшукова характеристика, окрім зазначеного, до змісту елемента «оперативно значима поведінка» відносить також ті параметри, аналіз яких надає можливість оперативно-розшукового впливу на носія такої поведінки, або на умови що обумовлюють можливість такої поведінки тощо.

В юридичній науці використовуються різноманітні абстраговані теоретико-пізнавальні конструкції, які допомагають вивченню та розкриттю сутності явища, що досліджується. Зазначимо, що до них можна віднести: у кримінальному праві – така теоретична конструкція, як склад кримінального правопорушення; у криминології – механізм злочинної діяльності; у кримінальному процесі – предмет доказування та провадження у досудовому розслідуванні, у криминології – причини та умов вчинення кримінальних правопорушень та заходи що до їх усунення. Оскільки оперативно-розшукова характеристика фактично використовує окремі з складових зазначених теоретичних конструкцій (характеристик), то відповідно для встановлення змісту її елементів необхідно провести порівняльний аналіз змісту цих складових з одночасним визначенням які саме їх параметри використовує оперативно-розшукова характеристика та для змістовного наповнення яких саме елементів.

Оперативно-розшукова характеристика залежить від кримінально-правових аспектів певних складів кримінальних правопорушень. Така тенденція пов'язана з тим, що оперативні працівники, здійснюючи документування, прагнуть фіксувати факти, які підтверджують наявність в діях особи та наслідках таких дій елемента складу кримінальних правопорушень, передбаченого конкретною статтею КК України [19]. Кримінально-правові ознаки є вихідними для оперативно-розшукової характеристики, оскільки у випадку відсутності ознак складу кримінального правопорушення не може бути і мови про оперативно-розшукову характеристику. Але разом з тим, в оперативно-розшуковій характеристиці злочинів кримінально-правові ознаки мають трохи інше значення, чим у кримінальному праві. У процесі підготовки до вчинення ряду кримінальних правопорушень злочинцями вчинюється ряд дій, які теж спрямовані на досягнення злочинної мети і без яких його вчинення неможливо. З точки зору кримінально-правової характеристики всі ці дії не є злочином, але вони становлять оперативний інтерес, оскільки вказують на наявність ознак злочину і тому враховуються при визначенні оперативно-розшукової характеристики. Повторність вчинення у кримінальному праві розглядаються як кваліфікуюча ознака, а з погляду оперативно-розшукової характеристики знання цих ознак дозволить правильно визначити досвідченість, злочинний «професіоналізм» особи. Здійснення кримінальних правопорушень в складі групи (або організованої злочинної групи) в оперативно-розшуковій характеристиці також має інше значення, тому що дозволяє визначити соціально-психологічні умови формування злочинних груп і, виходячи з цього, обрати найбільш ефективні оперативно-розшукові заходи і тактику їх застосування в процесі здійснення фіксації злочинних дій.

Необхідно зазначити, що оперативні працівники в процесі пошуку ознак не отримують одразу інформацію щодо конкретного кримінального правопорушення (первинна інформація аналізується та перевіряється і тільки за кінцевим результатом такої перевірки можна зробити висновок про наявність в діях особи ознак конкретного кримінального правопорушення передбаченого статтею КК України), але спеціалізація оперативних підрозділів, тобто їх компетенція що до пошуку первинної інформації залежить від того на які суспільні відносини посягає розшукувані суб'єкти. Тому до елементів оперативно-розшукової характеристики мають бути включені такі складові: поняття певного виду кримінальних правопорушень (кваліфікація діяння); предмет кримінального правопорушення (як складову об'єкта, що становить оперативний інтерес); ознаки об'єктивної сторони – спосіб вчинення (як складову оперативно значимої поведінки); ознаки суб'єкта (як складову особи – носія оперативної значимої поведінки).

Криминологічна наука виробила свою криминологічну характеристику, яка поєднує в собі ознаки (елементи), найбільш значущі для розслідування та попередження кримінального правопорушення, має пізнавальні функції, що забезпечують значною мірою успіх

розслідування. Р.С. Белкін зазначає, що «...криміналістична характеристика окремого роду чи виду злочинів повинна включати характеристику типової вихідної для розслідування інформації, відомості про типові для даного роду чи виду злочинів способи їх вчинення та приховування, а також про наслідки його застосування, особистість імовірного злочинця та типову жертву злочину, імовірні мотиви та ряд обставин вчинення злочину (місце, час, обстановку тощо...)» [20, с. 215-216]. Знання способу вчинення кримінального правопорушення надає можливість змодельовати можливу поведінку розроблюваних осіб, визначити де та які сліди злочинної діяльності можуть бути або вже залишені, що суттєво полегшує діяльність з виявлення джерел фактичних даних, їх фіксації та забезпечення їх наступного використання в якості доказів у кримінальному судочинстві. Для криміналістики в межах способу вчинення кримінального правопорушення має значення конкретика того чи іншого способу, механізм прийомів, що застосовують злочинці, характеристика засобів тощо. Для вирішення завдань ОРД недостатньо слідів, що залишає злочинець під час підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення. Оперативних працівників у межах вивчення способу кримінального правопорушення цікавить уся система взаємопов'язаних та взаємообумовлених дій, за допомогою яких злочинець досягає своєї мети, тому для оперативно-розшукової характеристики необхідно виокремлювати не власне спосіб, а оперативно значиму поведінку осіб, які готують, вчинюють або вчинили кримінальне правопорушення.

Оперативно-розшукова характеристика визначає ознаки особи – носія оперативно значимої поведінки на підставі кримінологічної характеристики, але кримінологічна характеристика – вихідний етап для оптимізації процесу розроблення та реалізації заходів профілактики злочинів, водночас як завданням ОРД є також вивчення та розкриття кримінального правопорушення, тому оперативно-розшукова характеристика оптимізує процес встановлення особи злочинця з урахуванням ознак, що визначає кримінологія. Тобто від кримінологічна теорія надає можливість виокремити в межах оперативно-розшукової характеристики – розповсюдженість оперативно значимої поведінки; причини та умови вчинення кримінального правопорушення; осіб – носіїв оперативно значимої поведінки, та фактори, які на неї впливають (як причини та умови вчинення кримінального правопорушення).

Для кожного з виду або групи кримінальних правопорушень, що аналізуються та об'єднуються за певними критеріями, з переліку елементів оперативно-розшукової характеристики обираються ті, котрі є значимими (ключовими) для характеристики певних кримінальних правопорушень.

Висновки. Таким чином, обґрунтовуючи зв'язок оперативно-розшукової характеристики з характеристиками окремих видів кримінальних правопорушень з точки зору інших наук, можна відмітити, що із кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних ознак виділяються найбільш важливі – пошукові, які в сукупності дозволяють використати критерії оцінки події кримінального правопорушення з позиції інших наук і використати для створення науково – обґрунтованої та ефективної тактики протидії. Враховуючи зазначене до елементів оперативно-розшукової характеристики ми відносимо: поняття конкретного виду кримінального правопорушення та кваліфікація дій, що характеризуються; фактори, що впливають на оперативно значиму поведінку; оперативно значима поведінка; розповсюдженість оперативно значимої поведінки; особи – носії оперативно значимої поведінки; об'єкти, що становлять оперативний інтерес.

Список використаних джерел:

1. Луговик В. Ф. Проблемы формирования учения об оперативно-розыскной характеристике преступлений. *Оперативник (ссылки)*. М., 2006. № 4 (9). С. 13–16.
2. Аванесов Г. А. Криминология. М.: Академия МВД СССР, 1984. 500 с.
3. Гребельский Д. В. О соотношении криминалистических и оперативно-розыскных характеристик. *Криминалистическая характеристика преступлений: Сборник научных трудов*. М.: Академия МВД СССР, 1984. С. 17–23.
4. Антонов К. В. Особливості оперативно-розшукової характеристики економічних злочинів. *Вісник ЛІВС*. 2001. № 3. С. 3–14.
5. Ніколаюк С. І., Никифорчук Д. Й., Томма Р. П., Іванків А. В. Протидія злочинам, що вчинюються в сфері обігу піддакцизних товарів: *наук.-практ. посіб.* К.: КНТ, 2006. 129 с.
6. Ніколаюк С. І. Руденко О. О. Оперативно-розшукова характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним заняттям господарською діяльністю. *Науковий вісник КНУВС*. 2008. № 4. С. 78–84.

7. Ніколаюк С. І., Цуркан К. А. Оперативно-розшукова характеристика злочинів, що вчинюються на ринку зерна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 2. С. 281–285.
8. Любченко Д. І., Никифорчук Д. Й., Ніколаюк С. І. Запобігання та викриття корупційних злочинів в органах виконавчої влади: *монографія*. К.: «МП Леся», 2010. 160 с.
9. Белкин Р. С. Криминалистика. Проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частная теории. М.: Юрид. лит., 1987. 272 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
11. Павленко С. О. Особливості оперативно-розшукової характеристики хабарництва, вчиненого службовими особами, які займають відповідальне становище. *Міліція України*. К., 2012. № 3–4 (177–178). С. 26–28.
12. Айдемський Є. В. Оперативно-розшукова характеристика злочинів у сфері грального бізнесу. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22 листоп. 2013 р.). Х., 2013. С. 164–165.
13. Пчолкін В. Д. Поняття характеристики злочинів у теорії оперативно-розшукової діяльності. *Методологічні проблеми теорій та практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах*. Вісник ЛАВС. 2004, № 2. 4.1. С. 67–76.
14. Лубин А. Ф. Криминалистическая характеристика преступной деятельности в сфере экономики: понятие, формирование, использование. Н. Новгород, 1991. 232 с.
15. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков, 1999. 480 с.
16. Погорельский М. А., Шеломенцев В. П. Поняття оперативно-розшукової характеристики злочинів. *Наук. вісник ДДУВС*. 2010. Вип. № 1. С. 192–201.
17. Савка О. І., Стащак М. В. Оперативно-розшукова характеристика вбивств на замовлення. *Вісник ЛугДУВС*. 2018. Вип. № 2 (82). С. 297–305.
18. Черняк А. М. Оперативно-розшукова характеристика злочинів у сфері міжнародного студентського обміну. *Журнал Східноєвропейського права*. 2017. № 43. С. 74–82.
19. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. *ВВР України*. 2001. №№ 25, 26. Ст. 131.
20. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике: учебное пособие. М.: Юрид. лит., 1988. 304 с.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.26>

АНИСТРАТЕНКО Ю.І., ГРИЦЮК І.В.

**ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ МІЖНАРОДНОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ
ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

**PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF THE MECHANISM
OF INTERNATIONAL COOPERATION DURING PROCEDURAL ACTIONS
DURING CRIMINAL PROCEEDINGS**

Статтю присвячено дослідженню актуальних питань, пов'язаних із встановленням і функціонуванням механізму забезпечення прав осіб у самостійних провадженнях із міжнародного співробітництва у кримінальному процесі. Доведено, що розгляд окремих аспектів співробітництва між державами в сфері кримінальної юстиції важливий напрям у справі боротьби зі злочинністю. Аргументовано позицію, що механізм забезпечення прав осіб функціонує, через систему кримінальних процесуальних гарантій, які можуть бути закріплені на міжнародно-правовому та внутрішньому національному рівні, бути загальними та спеціальними. Наголошено, що система відомчого контролю за розслідуванням у цьому напрямі не справляється з існуючою проблемою. Причина ситуації, що склалася, полягає в «усіканні» прокурорського нагляду за розслідуванням в цілому. Саме розширення меж прокурорського нагляду за міжнародною співпрацею у сфері кримінального судочинства дозволить кардинально змінити ситуацію, а наділення прокурорів відповідними владними повноваженнями «змусить» слідчих відповідальніше відноситися до цього етапу процесуальної діяльності. Формалізовані бланки процесуальних документів, які направляються для надання правової допомоги по кримінальних провадженнях, також сприятимуть підвищенню якості діяльності слідства і ефективності міжнародної співпраці. Зроблено висновок, що при виникненні необхідності в проведенні кримінально-процесуальних дій відносно осіб, що імовірно користуються імунітетом, на практиці необхідно звертати увагу на наступні обставини. Співробітникам представництв держав і міжнародних організацій в Україні видаються дипломатичні, службові і консульські картки, або особливі посвідчення особи. Особи, що мають дипломатичні і службові картки, користуються повним імунітетом від української кримінальної юрисдикції. Об'єм імунітету осіб, що мають консульські картки і згадані посвідчення особи, варіюється залежно від положень міжнародних договорів України з відповідними державами. Переконатися в достовірності картки або посвідчення можна в оперативному порядку через Департамент консульської служби МЗС України.

Ключові слова: права людини, механізм забезпечення прав, міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні, міжнародна правова допомога.

© АНИСТРАТЕНКО Ю.І. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри фінансового права (Університет державної фіскальної служби України), ORCID ID 0000-0003-2660-0568

© ГРИЦЮК І.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики, (Університет державної фіскальної служби України), ORCID ID 0000-0003-2253-4057

The article is devoted to the study of topical issues related to the establishment and functioning of the mechanism for ensuring the rights of individuals in independent proceedings for international cooperation in criminal proceedings. It is proved that consideration of certain aspects of cooperation between states in the field of criminal justice is an important area in the fight against crime. The position that the mechanism of ensuring the rights of individuals functions through a system of criminal procedural guarantees, which can be enshrined in international law and domestic, be general and special. It is emphasized that the system of departmental control over the investigation in this direction does not cope with the existing problem. The reason for this situation is the "truncation" of prosecutorial oversight of the investigation as a whole. It is the expansion of prosecutorial oversight of international cooperation in the field of criminal justice that will radically change the situation, and empowering prosecutors to "force" investigators to be more responsible for this stage of the proceedings. Formalized forms of procedural documents sent to provide legal assistance in criminal proceedings will also help improve the quality of investigative activities and the effectiveness of international cooperation. It is concluded that in the event of the need for criminal proceedings against persons allegedly enjoying immunity, in practice it is necessary to pay attention to the following circumstances. Diplomatic, service and consular cards or special identity cards are issued to employees of missions of states and international organizations in Ukraine. Persons holding diplomatic and service cards enjoy full immunity from Ukrainian criminal jurisdiction. The scope of immunity of persons holding consular cards and the mentioned identity cards varies depending on the provisions of international agreements of Ukraine with the respective states. You can verify the authenticity of the card or certificate promptly through the Consular Service Department of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

Key words: *human rights, human rights mechanism, international cooperation in criminal proceedings, international legal assistance.*

Постановка проблеми. В українській практиці міжнародної взаємодії є безліч прикладів, коли компетентні органи деяких зарубіжних країн відмовляли Україні в задоволенні її запитів про видачу осіб, відносно яких ведеться кримінальне переслідування. Це наводить на думку, що дана проблема заслуговує на увагу. У публіцистиці, науковій літературі і офіційних документах як синонім терміну «видача» вживається термін «екстрадиція». Це є не цілком коректним з точки зору дотримання єдності термінології, оскільки в українському законодавстві, у тому числі спеціальних міжнародних договорах України, використовується термін «видача» [1, с. 87].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями механізму забезпечення прав осіб у цілому досліджується науковцями кримінально-процесуальної науки та міжнародного права, а саме у працях деяких з них зосереджено окремі аспекти, безпосередньо І. Берестовського, В. Радзівської, А. Романової, В. Назарова, в аспекті реалізації окремих елементів механізму у міжнародному співробітництві під час кримінального провадження – Н. Ахтирської, І. Бойка, В. Зуєва, О. Ляшук, Л. Максимів, О. Татарова та інші.

Метою дослідження є з'ясування поняття, змісту правових елементів механізму забезпечення прав осіб при реалізації певних форм міжнародного співробітництва, які реалізуються у кримінальному провадженні, а також питань імплементації їх у вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство.

Виклад основного матеріалу. Загалом, для України, як і для будь-якої іншої держави, що підписала і ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, особливе значення мають прецедентні рішення Європейського Суду з прав людини пов'язані з видачею злочинців. Прикладом таких рішень з питань видачі, може служити рішення по справі «Сорінг проти Сполученого Королівства» від 7 липня 1989 року, пов'язане з проблемою застосування смертної кари. Згідно справи, заявник Йєнс Сорінг, громадянин Німеччини, здійснив подвійне убийство в США, але був заарештований та знаходився у в'язниці в Англії. 11 серпня 1986 року Уряд Сполучених Штатів Америки звернувся з вимогою екстрадиції Сорінга, згідно з умовами Договору 1972 року між Сполученими Штатами та Сполученим Королівством про екстрадицію. На що Британське посольство у Вашингтоні надіслало запит органам влади Сполучених Штатів такого змісту: «Оскільки у Великій Британії смертну кару скасовано,

посольство має вказівку, згідно з умовами ... Договору про екстрадицію, отримати гарантії, що в разі передання та засудження п. Сорінга за злочин, в якому його обвинувачено..., смертну кару, якщо її буде призначено, не буде виконано. Якщо ж Уряд Сполучених Штатів не має можливості з конституційних підстав надати такі гарантії, органи влади Сполученого Королівства звертаються до уряду Сполучених Штатів з проханням узяти зобов'язання рекомендувати відповідним органам, щоб смертна кара не призначалася чи, якби була призначена, не виконувалася» [2]. Таких гарантії отримано не було, екстрадиція не відбулась.

Слід зазначити, що для більшості діючих міжнародних договорів про екстрадицію вірна формула: у видачі може бути відмовлено, якщо злочин, за здійснення якого запрошена видача, карається стратою в законодавстві країни, що направила запит про видачу, якщо тільки ця країна не дасть достатніх гарантії того, що смертний вирок не буде ухвалений, або не буде приведений у виконання [3, с. 100-101]. Крім того, видача не здійснюється, якщо скоєно політичний злочин.

Відповідно до норм національного законодавства Україна має право відмовити у видачі якщо:

- видача особи здійснюється в цілях притягнення до відповідальності в надзвичайному суді або в порядку спрощеного судочинства, або в цілях виконання вироку, винесеного надзвичайним судом або в порядку спрощеного судочинства, коли є підстави вважати, що в ході такого судочинства цій особі не будуть або не були забезпечені мінімальні гарантії, передбачені відповідними міжнародними договорами про права людини;

- є серйозні підстави вважати, що особа, відносно якої поступив запит про видачу, була або буде піддана в державі тортурам або іншим жорстоким, нелюдям або принижуючим гідність видам поводження або покарання, або цій особі в процесі кримінального переслідування не були або не будуть забезпечені мінімальні гарантії, передбачені відповідними міжнародними договорами про права людини;

- виходячи з міркувань гуманності, коли є підстави вважати, що видача особи може спричинити для неї серйозні ускладнення унаслідок її похилого віку або стану здоров'я;

- видача може завдати збитку суверенітету, безпеці, громадському порядку або іншим істотно важливим інтересам України [4, с. 69].

Даний правовий інститут включає не лише сам факт видачі, але і комплекс процесуальних дій, спрямованих на те, щоб перешкодити обвинуваченому або підозрюваному сховатися від органів розслідування і суду або продовжувати займатися злочинною діяльністю. До таких дій відносяться перевірка в процесуальному порядку приводів і підстав для затримання або арешту, застосування заходів процесуального примусу, вирішення питань про процесуальне оформлення видачі особи, а також документів і доказів по справі [5, с. 103].

При виконанні заходів по екстрадиції громадян країн-учасниць Мінської конвенції 1993 року, українські органи досудового розслідування керуються ст. ст. 60-62 Мінської конвенції, а держави-члени Ради Європи – Європейською конвенцією про видачу правопорушників 1957 року.

Видача припускає дотримання ряду умов. Зокрема, вона можлива тільки відносно злочинів, покаранням за які, відповідно до законодавства запитуваної і запитуючої держави, є позбавленням волі на термін не менше одного року. Видана особа не повинна піддаватися судовому переслідуванню, а також піддаватися якому-небудь іншому обмеженню її особистої свободи у зв'язку з яким-небудь діянням, що передувало передачі і що не є тим діянням, яке мотивувало її видачу. Таким чином, слідчі і судові органи держави, яка запросила видачу особи, пов'язані формою обвинувачення, яке служило підставою видачі цієї особи [6, с. 32].

Загалом, аспект міжнародної співпраці, що розглядається нами, набув широкого міжнародного резонансу у зв'язку з проблемою кримінального переслідування за міжнародні злочини і видачі високопосадовців, які мають міжнародний імунітет. Таким імунітетом наділяються по міжнародному праву глави держав, урядів, міністри іноземних справ. Слід також зазначити, що доктрина абсолютного імунітету глав держав була розвінчана результатами Другої світової війни, до яких відносяться Нюрнберзький і Токійський міжнародні трибунали (ст. 7 Статуту трибуналу відкидали імунітет керівників переможених держав), а також міжнародними трибуналами *ad hoc*, заснованими в 1993 р. по колишній Югославії і Руанді, які також містили у своїх статутах твердження про те, що посадове положення не звільняє від відповідальності і не пом'якшує її [3, с. 102].

При виникненні необхідності у проведенні кримінально-процесуальних дій відносно осіб, що імовірно користуються імунітетом, слід, на нашу думку, керуватися наступним. Співробітникам представництв, держав і міжнародних організацій в Україні видаються дипломатичні,

службові і консульські картки, або особливі посвідчення особи. Особи, що мають дипломатичні і службові картки, користуються повним імунітетом від української кримінальної юрисдикції. Об'єм імунітету осіб, що мають консульські картки і згадані посвідчення особи, варіюється залежно від положень міжнародних договорів України з відповідною державою. Переконавшись в достовірності картки або посвідчення можна в оперативному порядку через Департамент консульської служби МЗС України [7, с. 360].

У певних випадках імунітетом на території України можуть володіти і інші особи, наприклад, члени офіційних делегацій, дипломати, дипломатичні кур'єри. Тому, якщо особа пред'являє дипломатичний паспорт і /або заявляє про наявність імунітету, правоохоронному органу бажано в найкоротші терміни запросити МЗС на предмет наявності і об'єму цього імунітету і до прояснення ситуації утриматися від дій, які можуть бути розцінені, як посягання на імунітет.

У будь-якому випадку відповідним органам необхідно повідомити МЗС України про ситуацію, що склалася, особливо якщо йдеться про скоєння злочину особою, яка користується імунітетом. При цьому слід мати на увазі, що направлення процесуальних матеріалів безпосередньо в дипломатичні представництва (консульські установи, представництва міжнародних організацій) може розглядатися як порушення міжнародного права. МЗС України на підставі запиту компетентного органу може офіційно поставити перед відповідною державою або організацією питання про відмову від імунітету. При цьому найбільші шанси на задоволення має прохання про відмову від імунітету тільки для проведення конкретної процесуальної дії, наприклад, для надання показань свідками [7, с. 371].

Хотілося б відмітити, що міжнародно-правові норми про імунітет забороняють лише ті процесуальні дії, які безпосередньо зачіпають відповідних осіб (наприклад, виклик на допит, отримання показань свідків, особистий догляд). Інші ж форми здійснення кримінальної юрисдикції міжнародним правом допускаються. Зокрема, само по собі розслідування кримінального провадження за фактом передбачуваного злочину, а також проведення процесуальних заходів, які не зачіпають безпосередньо відповідну особу, міжнародному праву не суперечать і КПК України не забороняються.

Крім того, так само імунітет особи від юрисдикції держави перебування не звільняє його від юрисдикції акредитованої держави. Після проведення можливих процесуальних дій в Україні відповідні матеріали можуть бути передані (у тому числі в порядку правової допомоги) правоохоронним органам цієї держави [7, с. 375].

Слід акцентувати увагу також на наявності типових помилок і порушень слідчими органами внутрішніх справ при складанні, направленні або виконанні міжнародних доручень про надання правової допомоги. Направлення в компетентні органи іноземних держав міжнародних доручень про надання правової допомоги по кримінальних провадженнях, в яких фігурують іноземні громадяни, як правило, є єдиною можливістю здійснення необхідних слідчих, процесуальних дій, отримання значущої доказової інформації. Якість виконання цих і супутніх процесуальних документів впливають і на саму можливість виконання доручення і на те, як виконуватиметься доручення, якою буде відповідь, і на кінець – на всебічність і повноту розслідування, законність і справедливості підсумкового судового рішення. Не можна забувати і про вплив, (нехай навіть опосередкований), який здійснює міжнародна співпраця по кримінальних провадженнях на престиж вітчизняних правоохоронних органів, держави [7, с. 380].

Загалом, типові порушення, що допускаються слідчими, як при складанні міжнародних доручень, так і при виконанні доручень, отриманих від компетентних органів іноземних держав виявляються у наступному:

1. При складанні текстів міжнародних слідчих доручень присутні друкарські помилки, граматичні помилки і скорочення, що при складанні міжнародних документів такого рівня неприпустимо.

2. Приведена в тексті доручення фабула не відповідає статті КК України, по якій здійснюється провадження. Дуже часто в доручення про надання правової допомоги забувають включити додатки – виписки з Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України, які регламентують ті слідчі дії, прохання про виконання яких міститься в дорученні. Виписка має бути завірена слідчим і гербовою печаткою.

3. При викладі прохання про проведення допитів потерпілого, свідка, перелік конкретних питань, що підлягають з'ясуванню, не приведений, відсутній штамп органу слідства з вказівкою номера витікаючого документу і дати напрям доручення.

4. Не вказується або невірно вказується найменування Конвенції або міжнародного договору, відповідно до якого прямує доручення про надання правової допомоги. В основному застосовуються дві Конвенції, повне найменування яких необхідно вказувати без спотворень: Європейська Конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959 р. і Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22.01.1993 р.

5. Невірно вказується найменування держави, в яке прямує доручення про надання правової допомоги. Спотворення найменування держави при складанні міжнародних доручень неприпустимо.

6. При викладі прохання про проведення виїмки документів не вказується місце здійснення виїмки.

7. При вказуванні переліку питань, що підлягають з'ясуванню у свідків, вказуються прізвища осіб, про які відсутня інформація у фабулі в пункті «Дані про осіб», що цікавлять слідство. Крім того, в тексті доручень відсутня вказівка процесуального статусу і повних паспортних даних особи, слідчі дії з яким необхідно здійснювати. За наявності неповних даних про особу, слід заздалегідь запросити необхідні відомості через НЦБ Інтерполу. При цьому слід пам'ятати, що розшук осіб з метою проведення слідчих дій з їх участю не входить в перелік дій, виконання яких передбачене договорами про надання правової допомоги. А тому, вказівка в дорученні прохання про необхідність встановлення місця знаходження особи неприпустимо.

8. Матеріали виконаного доручення завірялись неналежащо. Усі листи матеріалу виконаного доручення мають бути засвідчені тільки гербовою печаттю слідчого підрозділу, підписом посадовця, що склав документ. В той же час, якщо за нормами КПК України потрібно отримати судові рішення на виконання слідчої дії, прохання про виконання якої міститься в дорученні, то рішення суду повинне також додаватися до тексту доручення, навіть якщо за законодавством запитуючої сторони таке рішення не потрібно.

9. Довідка про повноту виконання доручення виконується за підписом безпосереднього виконавця - слідчого. Відповідно до вимог, що пред'являються до виконання доручень, така довідка складається за підписом керівника слідчого підрозділу про повноту виконання доручення з вказівкою усіх слідчих дій, здійснених при виконанні доручення, засвідчена гербовою печаттю слідчого підрозділу.

10. Матеріали при виконанні доручень оформлялися рукописним способом. Відповідно до вимог, що пред'являються, усі матеріали по виконанню доручень виконуються тільки друкарським способом на одній стороні листа. Якщо протоколи виконані рукописним текстом (це допускається у виняткових випадках), необхідно виконати копію рукописного документу друкарським способом, кожен лист якої завірити підписом слідчого і гербовою печаттю слідчого підрозділу.

11. Порушуючи положення ст. 36 Віденської Конвенції про консульські зносини від 24.04.1963 р., тобто при затриманні за підозрою в скоєнні злочину громадян або підданих іноземної держави відповідні дипломатичні установи встановленим порядком не повідомляються тощо [8].

Такі численні порушення вимагають вживання відповідних заходів. Очевидно, що система відомчого контролю за розслідуванням у цьому напрямі не справляється з існуючою проблемою. Причина ситуації, що склалася, полягає на нашу думку, в «усіканні» прокурорського нагляду за розслідуванням в цілому. На наш погляд, саме розширення меж прокурорського нагляду за міжнародною співпрацею у сфері кримінального судочинства дозволить кардинально змінити ситуацію, а наділення прокурорів відповідними владними повноваженнями «змусить» слідчих відповідальніше відноситися до цього етапу процесуальної діяльності. Формалізовані бланки процесуальних документів, які направляються для надання правової допомоги по кримінальних провадженнях, також сприятимуть підвищенню якості діяльності слідства і ефективності міжнародної співпраці.

Слід зазначити, що в ході провадження слідчими не виконуються усі необхідні слідчі дії, у тому числі за участю потерпілого-іноземного громадянина. Враховуючи, що постійне місце проживання потерпілого – інша держава, невиконання відповідних слідчих дій з його участю тягне необхідність направлення туди міжнародного слідчого доручення. У ряді випадків, вже на початкових етапах розслідування, буває відомо, що потерпілий-іноземний громадянин виїхав по місцю свого постійного проживання, проте, міжнародне слідче доручення для виконання слідчих дій з його участю своєчасно не направляється, що веде до порушення термінів проведення слідства. Вищевикладені проблеми реалізації механізму міжнародної співпраці по кримінальним провадженням обумовлені багатоманітністю в чому хронічною кадровою проблемою слідчого апарату правоохоронних органів України [3, с.50].

Розглянуті аспекти окремих напрямів міжнародної співпраці у сфері кримінального судочинства свідчать про наявність некоректної, неетичної практики застосування норм видачі (екстрадиції) компетентними органами зарубіжних країн по запитах українських компетентних органів. Це обумовлено існуючими і виявленими нами в процесі дослідження дефектами і причинами не кримінально-процесуального характеру. Загалом, велика кількість порушень слідчими норм вітчизняних і міжнародних нормативно-правових актів, які регламентують порядок звернень по допомогу по кримінальним провадженням, має «технічний» характер. Обумовлені ці порушення причинами суб'єктивного характеру: недостатня кваліфікація слідчих, неуважність, незнання норм міжнародних договорів і тому подібне [3, с.54].

Процесуальні перевірочні документи, що складаються на стадії відкриття кримінального провадження, повинні містити вичерпну інформацію про можливість реалізації особами (у тому числі іноземними підданими) прав, передбачених КПК України і міжнародними загальнозовизначними нормативними актами.

Процедура і порядок оформлення екстрадиційної перевірки осіб, які знаходяться в розшуку у зв'язку з кримінальним переслідуванням і затриманих на території України, має бути спрощена. Використання формалізованих типових бланків (за винятком листа експрес-опитування затриманого) дозволить усунути технічні проблеми оформлення процедури розміщення затриманої особи в ізолятор тимчасового тримання, в якому повинен знаходитися затриманий. Участь перекладача є обов'язковою з моменту фактичного затримання особи або обмеження його свободи пересування, оскільки не усі витребувані документи, які поступають у вітчизняні правоохоронні органи, містять переклад українською мовою. Термін, який відведений органу, що здійснив затримання, на оформлення відповідних документів про проведену екстрадиційну перевірку, не завжди виявляється достатнім і здійснюється залежно від якості і швидкості інформації, яка поступає з компетентних органів держави, що направила запит про екстрадицію [3, с.56]. Саме тому, на нашу думку, розробка бланків процесуальних документів і рекомендацій по їх застосуванню для глави 43 КПК України «Міжнародна правова допомога при проведенні процесуальних дій» зробили б позитивний вплив на сам процес застосування відповідних норм. Крім того, було б доцільно передбачити можливість пролонгації терміну, протягом якого рішення про видачу може бути оскаржене особою або його захисником.

Висновки. При виникненні необхідності в проведенні кримінально-процесуальних дій відносно осіб, що імовірно користуються імунітетом, на практиці необхідно звертати увагу на наступні обставини. Співробітникам представництв держав і міжнародних організацій в Україні видаються дипломатичні, службові і консульські картки, або особливі посвідчення особи. Особи, що мають дипломатичні і службові картки, користуються повним імунітетом від української кримінальної юрисдикції. Об'єм імунітету осіб, що мають консульські картки і згадані посвідчення особи, варіюється залежно від положень міжнародних договорів України з відповідними державами. Перекоонатися в достовірності картки або посвідчення можна в оперативному порядку через Департамент консульської служби МЗС України.

Список використаних джерел:

1. Кабанець В. Міжнародне доручення як правова допомога у кримінальних справах. *Вісник прокуратури*, 1999. № 1. С. 85–90.
2. У справі Copring URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=407>
3. Натура А.И. Международное сотрудничество в сфере уголовного судопроизводства: организационно-правовые основы, процессуальный порядок и формы взаимодействия. Учебно-практическое пособие / А.И. Натура, А.Х. Пихов. М.: Издательство «Юрли-тинформ», 2007. 325 с.
4. Марышева Н.И. Международно-правовая помощь по гражданским и уголовным делам : дис ... д.ю.н. в форме науч. докл.: 12.00.09 / Н.И. Марышева. М., 1996. 407 с.
5. Милинчук В.В. Институт взаимной правовой помощи по уголовным делам. Действующая практика и перспективы развития. М. : Юрлитинформ, 2001. 352 с.
6. Рахунов Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. М., 1961. 154 с.
7. Малярченко В.Т. Кримінальний процес України: Підручник. 3-е вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2016. 712 с.
8. Віденська конвенція про консульські зносини від 24.04.1963 р. *База даних «Законодавство України» ВР України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_047.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.27>

ГРИЗА О.В.

ВПЛИВ ТАЄМНИЦІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ТА ОДНОЧАСНОГО ДОПИТУ ДЕКІЛЬКОХ ОСІБ**THE INFLUENCE OF THE SECRECY OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION ON THE EFFICIENCY OF CRIMINAL PROCEEDINGS DURING INTERROGATION AND SIMULTANEOUS INTERROGATION OF SEVERAL PERSONS**

У науковій статті розглядається питання розуміння таємниці досудового розслідування та її впливу на ефективність кримінального провадження в цілому. Спочатку автором встановлено, що ефективність кримінальної процесуальної діяльності, пов'язаної з розслідування злочинів, залежить від багатьох чинників. Визначено, що особи, які її здійснюють, щоденно у своїй роботі стикаються з проблемами різного характеру, які так чи інакше впливають на подальший процес здійснення кримінального провадження. Наголошено, що розголошення таємниці досудового розслідування може призвести до негативних наслідків як для кримінального провадження, так і для його учасників, а також на процес документування та розкриття злочину. Аргументовано, що цей вплив проявляється у різних формах: фізично-матеріальному або психічному впливі на потерпілих, свідків та інших осіб, приховуванні й знищенні слідів злочину, ухиленні від органів досудового розслідування. Звернено увагу, що той чи інший вид слідчих (розшукових) дій характеризується особливим процесуальним завданням, спеціальним порядком виконання, характерним колом учасників, відповідною формою закріплення, тому і тактичні прийоми дотримання таємниці досудового розслідування повинні застосовуватись окремо до кожної слідчої (розшукової) дії. Доведено за результатами проведеного анкетування слідчих Головного управління Національної поліції України в Дніпропетровській області, що результативність проведення слідчих (розшукових) дій прямо залежить від ступеня розголошення таємниці досудового розслідування. Здійснено аналіз такого впливу на прикладі допиту та одночасного допиту декількох осіб у кримінальному провадженні. Встановлено, що наслідки розголошення таємниці досудового розслідування призводять до ускладнень, пов'язаних з притягненням осіб до кримінальної відповідальності та додаткові процесуальні витрати часу. Насамкінець підсумовано, що врахування особливостей тактичних прийомів збереження таємниці під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій є скоріше не правом слідчого, прокурора, а їх обов'язком.

Ключові слова: досудове розслідування, таємниця, ефективність кримінального провадження, допит, слідча дія, одночасний допит декількох осіб.

The scientific article examines the issue of understanding the secrecy of the pre-trial investigation and its influence on the effectiveness of criminal proceedings as a whole. First, the author established that the effectiveness of criminal procedural activities related to the investigation of crimes depends on many factors. It was determined that the persons who carry out it, in their daily work, face problems of various nature, which in one way or another affect the further process of carrying out criminal proceedings. It was emphasized that the disclosure of the secret of the pre-trial investigation may lead to negative consequences both for the criminal proceedings and for its participants, as well as for the process of documenting and solving the crime. It is argued that this influence manifests itself in various forms: physical or mental influence on victims, witnesses

and other persons, concealment and destruction of crime traces, evasion of pre-trial investigation bodies. Attention has been drawn to the fact that one or another type of investigative (search) action is characterized by a special procedural task, a special order of execution, a characteristic circle of participants, an appropriate form of confirmation, therefore tactical methods of maintaining the secrecy of pre-trial investigation should be applied separately to each investigative (search) action. Based on the results of the questionnaire conducted by the investigators of the Main Directorate of the National Police of Ukraine in the Dnipropetrovsk region, it was proved that the effectiveness of investigative (search) actions directly depends on the degree of disclosure of the secret of the pre-trial investigation. An analysis of such influence was carried out on the example of interrogation and simultaneous interrogation of several persons in criminal proceedings. It has been established that the consequences of disclosing the secret of the pre-trial investigation lead to complications related to bringing persons to criminal responsibility and additional procedural costs of time. In the end, it was concluded that taking into account the peculiarities of tactical methods of secrecy during individual investigative (search) actions is rather not the right of the investigator, the prosecutor, but their duty.

Key words: *pre-trial investigation, secrecy, effectiveness of criminal proceedings, interrogation, investigative action, simultaneous interrogation of several persons.*

Постановка проблеми. Ефективність кримінальної процесуальної діяльності, пов'язаної з розслідування злочинів, залежить від багатьох чинників. Особи, які її здійснюють, щоденно у своїй роботі стикаються з проблемами різного характеру, які так чи інакше впливають на подальший процес здійснення кримінального провадження.

Стан опрацювання. Наукові та практичні аспекти таємниці досудового розслідування у своїх працях розглядали Ю.П. Аленін, Р.В. Бараннік, А.М. Благодарний, І.В. Бондар, С.Л. Емельянов, В.А. Глуховець, Г.Г. Камалов, Л.М. Лобойко, Є.Д. Лук'янчиков, А.І. Марущак, С.І. Мінченко, М.А. Погорельський, А.А. Рожнова, С.М. Стахівський, В.І. Сліпченко, О.Ю. Татаров, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, В.І. Фаринник, М.С. Цуцкірідзе, С.С. Чернявський, О.Г. Шило, Д.О. Шумейко, М.Є. Шумило, О.О. Юхно, Р.Я. Яблоков, О.Г. Яновська та ін.

Метою статті є визначення характеру впливу таємниці досудового розслідування на ефективність кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Ефективність кримінальної процесуальної діяльності, пов'язаної з розслідування злочинів, залежить від багатьох чинників. Особи, які її здійснюють, щоденно у своїй роботі стикаються з проблемами різного характеру:

- правового – наявністю прогалин та юридичних колізій у нормативно-правових актах, що потребують доопрацювання з урахуванням реформи кримінальної юстиції, появи нових правоохоронних та контролюючих органів у сфері забезпечення правопорядку і законності;
- організаційного – налагодження, наприклад, процесуальної взаємодії між підрозділами в системі Національної поліції, контролюючих органів з підконтрольними, з судами різних ланок;
- технічного – не забезпеченість належними матеріально-технічними засобами та умовами роботи, відсутністю системи стимулів тощо;
- професійного – наявність ризиків, що зумовлена особливістю соціальних груп, з якими доводиться працювати (грабіжними, убивці, крадії) та ін.

Зазначені проблеми зумовлюють вплив на всебічність, повноту й неупередженість досудового розслідування. Однією з проблем професійного характеру є розголошення відомостей, що становлять таємницю досудового розслідування.

Аналіз слідчої практики показує, що розголошення таємниці досудового розслідування може призвести до негативних наслідків як для кримінального провадження, так і для його учасників, а також на процес документування та розкриття злочину. Цей вплив проявляється у різних формах: фізичному або психічному впливі на потерпілих, свідків та інших осіб, приховуванні й знищенні слідів злочину, ухиленні від органів досудового розслідування.

Відразу ж зазначимо, що наслідки розголошення таємниці досудового розслідування призводять до ускладнень, пов'язаних з притягненням осіб до кримінальної відповідальності та додаткові процесуальні витрати часу.

З метою визначення шляхів вирішення проблем, пов'язаних із дотриманням таємниці досудового розслідування під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, пропонуємо піддати останні більш детальному науковому аналізу.

Для різноманітних слідчих (розшукових) дій є різною сукупність тактичних прийомів збереження таємниці досудового розслідування. У той же час, деякі з них можуть застосовуватися під час проведення більшості слідчих (розшукових) дій. До таких тактичних прийомів можна віднести: а) використання раптовості; б) конспірації; в) проведення слідчої дії у певний час, у певному місці, за участю певного кола осіб; г) одночасне проведення слідчої (розшукової) дії у декількох місцях; д) приховання поінформованості та ін. [1].

Незважаючи на те, що питання тактичних прийомів відноситься до предмету науки «Криміналістика», нехтування ними у кримінальній процесуальній діяльності може негативно вплинути на результативність досудового розслідування та кримінального провадження в цілому. Тому, врахування особливостей тактичних прийомів збереження таємниці під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій є скоріше не правом слідчого, прокурора, а їх обов'язком.

Варто звернути увагу, що той чи інший вид слідчих (розшукових) дій характеризується особливим процесуальним завданням, спеціальним порядком виконання, характерним колом учасників, відповідною формою закріплення, тому і тактичні прийоми дотримання таємниці досудового розслідування повинні застосовуватись окремо до кожної слідчої (розшукової) дії.

Автор наукового дослідження пропонує проаналізувати декілька слідчих (розшукових) дій, результативність проведення яких прямо залежить від ступеня розголошення таємниці досудового розслідування. Формування кола цих слідчих (розшукових) дій відбувалось, враховуючи результати проведеного анкетування слідчих з точки зору залежності ефективного їх проведення від можливого розголошення інформації про час та дату проведення. Це обшук (25%), огляд (22%), допит та одночасний допит декількох осіб (18%), пред'явлення для впізнання (15%), освідування (11%), слідчий експеримент (5%), призначення експертиз (4%).

Забезпечення таємниці досудового розслідування при проведенні допиту.

Процесуальний порядок допиту регламентується ст.ст. 224-227 КПК України. До його початку учасника кримінального провадження необхідно попередити про обов'язок нерозголошення відомостей досудового розслідування, а також про настання кримінальної відповідальності у випадку невиконання цього обов'язку. Як приклад, публікація 2008 року в газеті Українська Правда, коли стався допит її журналіста Сергія Лещенка. «Цим інтерв'ю ти не порушуєш таємницю слідства? Я не можу її порушити з простої причини – я не знаю, що таке таємниця слідства. Слідчий мені не розповідав, що «ось зараз ви почнете впізнавати таємницю слідства». Він не говорив, де таємниця слідства починається, а де закінчується. Хоча я дуже просив слідчого викласти мені, в чому саме полягає таємниця, щоб я це не розголошував» [2].

У цьому випадку на Сергія Лещенка покладено обов'язок зберігати відомості, які обговорювали (незалежно від того чи були йому вони відомі або ж він про них дізнався вперше) під час проведення допиту, що прямо передбачено диспозицією ст. 387 КК України. Аналізуючи вказане висловлювання, вважаємо, що С. Лещенко вчинив суспільне небезпечне діяння, яке може містити ознаки кримінального правопорушення, а висловлювання щодо необізнаності про таємницю слідства є лише намаганням виправдати себе.

У зв'язку з цим, слідчий повинен бути готовий до можливих провокацій з боку інших учасників кримінального провадження і вміло використовувати надані йому повноваження під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності.

На жаль, прикро констатувати, але у роботі слідчого випадки відбирання письмово зобов'язання від потерпілих, свідків про нерозголошення таємниці досудового розслідування носять поодинокий характер. Однак, вони, здебільшого, стосуються проведення допитів за матеріалами НСРД.

Ми наполягаємо на тому, що попередження свідка, потерпілого під час допиту про обов'язок не розголошувати відомості досудового розслідування повинно мати не формальний характер, а з детальним інформуванням про наслідки порушення такого зобов'язання.

Для забезпечення таємниці досудового розслідування під час допиту, особливо підозрюваного, необхідно, щоб сам слідчий з'ясував для себе, які відомості становлять таємницю, оскільки «суперечність цілей та інтересів учасників допиту надає допиту підозрюваного конфліктного характеру, при якому виникає психологічна боротьба за інформацію» [3, с. 8].

До формулювання, постановки кожного питання необхідно підходити з підготовкою, з метою вжиття всіх заходів, направлених на нерозголошення інформації, оскільки у кожному питанні є багато інформації, яка розкриває різні аспекти кримінального правопорушення, і може свідчити про ступінь обізнаності того ж слідчого щодо обставин вчиненого діяння.

«Вміло вибрана тактика допиту, – зазначає В.О. Коновалова, – забезпечує достовірність показів, успішність розслідування злочинів» [4, с. 13].

З метою припинення дезінформації з боку осіб, які протидіють слідству, та одержання правдивих свідчень, слідчий використовує систему прийомів правомірного психічного впливу [5, с. 151-158]. Для забезпечення збереження таємниці досудового розслідування під час допиту, слідчому не слід видавати інформацію, що є у його розпорядженні при постановці деталізуючих запитань.

Особливо слід звернути увагу на збереження джерел інформації оперативного характеру або яка була отримана в результаті НСРД, якщо слідчий оперує ними під час допиту. У цьому випадку обов'язок зберегти такі відомості покладається виключно на слідчого.

У ст. 224 КПК України зазначено: кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків. Для цього необхідно спланувати майбутні допити таким чином, щоб уникнути можливих зустрічей між свідками, потерпілими під кабінетом слідчого. Це пов'язане з тим, що «свідки, викликані слідчим, очікуючи запрошення на допит, можуть обмінюватися думками, розповісти один одному відомі їм обставини; одні свідки впливають на інших із метою зміни показів на користь осіб, зацікавлених результатом розслідування» [6, с. 64-65; 19]. Для цього, слідчому необхідно дотримуватись одного з обов'язкових правил, щоб при допиті не було сторонніх осіб. Але, у багатьох випадках, цього не вдається досягти в силу того, що слідчі не завжди мають окремі кабінети. Проблема забезпечення таємниці досудового розслідування під час допиту виникає і у випадках, коли допит проводиться не в службовому кабінеті слідчого, а у іншому місці (наприклад в лікарні). У цьому випадку витік інформації, яку слідчий бажає зберегти у таємниці, неминучий.

Забезпечення таємниці досудового розслідування під час проведення одночасного допиту декількох осіб.

Одночасний допит є слідчою (розшуковою) дією, яка займає одне з ключових місць серед засобів усунення протидії розслідування у формі давання неправдивих показань і розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб. Процесуальний порядок проведення одночасного допиту регламентується ч. 9 ст. 224 КПК України, відповідно до якої слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. У наукових джерелах інколи одночасний допит називають ще «перехресним допитом. Так, у Науково-практичному коментарі КПК України, «перехресний допит слідує за самим допитом та полягає в запитуванні свідка протилежною стороною, при цьому зберігається право ставити запитання й тією стороною, що його викликала (одночасний допит)» [7, с. 258]. Одночасний допит не можна ототожнювати з перехресним допитом. Аргументами на користь цього твердження є: 1) перехресний допит - це один з видів судового допиту [8, с. 322-328; 9, с. 228]. 2) перехресний допит – це допит, при якому допитувана особа є одна, а учасників судового розгляду декілька, і при цьому вони «можуть по чергово задавати одній і тій самій особі питання щодо будь-яких епізодів (фрагментів) його показань з метою їх уточнення [10, с. 188], а одночасний допит – це ставлення запитань по черзі в присутності один одного двом чи більше раніше допитаним особам про одні й ті ж самі обставини кримінального правопорушення з числа свідків, потерпілих, підозрюваних, який може бути проведений, в тому числі, і під час досудового розслідування.

Слід зазначити, що як і будь-яка інша слідча (розшукова) дія, одночасний допит потребує проведення організаційно-підготовчих заходів.

Однак, як зазначає Д.О. Шумейко, при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у слідчого чи прокурора в переважній більшості випадків відсутній час для належної підготовки до допиту свідків на початковому етапі розслідування. Особливо така ситуація проявляється за умови проведення контролю за вчиненням злочину у формі проведення спеціального слідчого експерименту, за результатами реалізації якого вигодоодержувача затримано та проводяться невідкладні слідчі (розшукові) дії. За таких умов, слідчому необхідно здійснити одночасно комплекс слідчих (розшукових) дій з метою належного процесуального закріплення слідів кримінального правопорушення, без відкладень допитати свідків, які були присутні при затриманні, інших осіб, в зв'язку з чим детально підготуватись до проведення кожного допиту відповідно до викладених рекомендацій об'єктивно відсутні можливості. Водночас, при допиті свідків не слід переоцінювати фактор раптовості, оскільки в багатьох випадках допитувані особи є фаховими юристами, з глибокими знаннями тактики проведення слідчих дій та методики розслідування (працівники слідчих підрозділів, прокуратури, суду тощо), в зв'язку з чим є достатньо підготовленими [11, с. 91].

Проведення ж одночасного допиту повинно носити невідкладний характер і, в той же час, повинно бути обґрунтовано процесуальною необхідністю. «Будь-яке зволікання з проведенням одночасного допиту може призвести до зниження можливості отримання позитивних її результатів. Будь-які невинновдані зволікання з її проведенням тягнуть отримання неправдивих показань або взагалі відмову від їх надання» [12, с. 548-555]. Однак, за чинним КПК України дуже важко реалізувати тактичний прийом «раптовості» і «таємності», який використовується під час проведення допиту. Відповідно до ст. 135 КПК України особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом не пізніше, ніж за три дні до того часу, коли вона зобов'язана прибути за викликом. За цей проміжок часу особа, яку викликає слідчий або прокурор, через певні мотиви (чи то з особистих причин, матеріальних, у зв'язку з службовою залежністю тощо) має можливість спланувати свою поведінку під час допиту, підготуватися до нього, обговорити деталі з іншою викликаною особою. Навіть розголошення інформації про сам факт виклику до слідчого або прокурора може звести нанівець ефективність проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

За положеннями ч. 9 ст. 224 КПК України, слідчий або прокурор під час такого одночасного допиту може оголошувати попередні покази допитуваних осіб. Таке оголошення показань дозволяється лише після надання ними показань, але, щоправда, не зазначено, хто має право проявити ініціативу і чи зобов'язаний слідчий цю ініціативу підтримати. Звичайно, що таке бажання буде завжди у підозрюваного з метою підготовки до своєї лінії захисту, поведінки у суді. Під час одночасного допиту крім самих допитуваних осіб з числа свідків, потерпілих, підозрюваних, відповідно до ч. 9 ст. 224 КПК України, можуть бути присутні їх захисники, представники. Звичайно, що за таких умов дуже важко забезпечити дотримання таємниці досудового розслідування, навіть відібравши від них відповідне зобов'язання. Крім цього, розкривши іншій допитуваній особі зміст попередніх показань, а особливо на підставі яких підтверджується винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, такого учасника даної слідчої (розшукової) дії слідчий або прокурор наражає на небезпеку, адже підозрюваний може вчиняти на нього вплив, і не лише моральний, а й фізичний. Адже, під час одночасного допиту необхідно з'ясувати причини розбіжностей в показаннях, то повністю виключивши таке право слідчого призведе до того, що у проведенні такої слідчої (розшукової) дії не буде досягнуто мети, і вона не матиме будь-якого доказового значення. Тому, з метою забезпечення таємниці досудового розслідування, ми пропонуємо ч. 9 ст. 224 КПК викласти у такій редакції: «Оголошення показань, наданих учасниками допиту на попередніх допитах, дозволяється лише після надання ними показань під час проведення слідчої (розшукової) дії у межах і обсязі, визначеними слідчим, прокурором».

Висновки. Отже, нами доведено, що той чи інший вид слідчих (розшукових) дій характеризується особливим процесуальним завданням, спеціальним порядком виконання, характерним колом учасників, відповідною формою закріплення, у зв'язку з чим і тактичні прийоми дотримання таємниці досудового розслідування повинні визначатись і застосовуватись до кожної слідчої (розшукової) дії окремо.

Крім цього, визначено характер впливу дотримання таємниці досудового розслідування на ефективність проведення слідчих (розшукових) дій. За результатами проведеного анкетування слідчих ГУНП в Дніпропетровській області сформовано перелік слідчих (розшукових) дій, результативність проведення яких прямо залежить від ступеня розголошення таємниці досудового розслідування.

Список використаних джерел:

1. Лісогор В. Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Нац. акад. внутр. справ України. К., 2003. 213 с.
2. Лещенко Сергій. [Електронний ресурс]. URL: <https://hromadskeradio.org/programs/pravova-abetka/tayemnytsya-slidstva-shcho-vid-nas-pryhovuyut>.
3. Ямпольский А.Е. Научные основы тактики допроса подозреваемого : Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.717. БГУ. Минск, 1971. 20 с.
4. Коновалова В.Е. Тактика допроса свидетелей и обвиняемых. Х. : Изд-во Харьков. гос. ун-та им. А.М. Горького, 1956. 39 с.
5. Весельський В.К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчий огляд, допит, призначення і проведення судових експертиз). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2. С. 151-158. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2012_2_20.

6. Коновалова В.Е., Сербулов А.М. Тактика допроса при расследовании преступлений. К. : РИО МВД УССР, 1978. 112 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.Л. Бурдоль та ін.: за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х. : Право, 2012. Т.1. 768 с.
8. Бабуніч В.М. Суть та значення перехресного допиту. Процесуальні особливості проведення перехресного допиту при розгляді кримінальної справи в суді. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2011. Вип.53. С. 322-328.
9. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова ред- кол.) та ін. URL : <http://cyclor.com.ua/content/view/1277/58/1/14/#26849>.
10. Когутич І.І. Особливості та види судового допиту. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 1(5). С. 185-189.
11. Шумейко Д.О. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2015. 258 с.
12. Чаплинська Ю. А. Одночасний допит двох раніше допитаних осіб (організаційний аспект). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 548-555. URL: <http://nbuv.gov.ua>.

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.28>

ДАНЬШИН М.В., ОПАНАСЕНКО Н.О., ЛАВРІНЕНКО Д.В.

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ****ACTUAL ISSUES OF COUNTERACTION TERRORISM AS A PRIORITY DIRECTION
FOR ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE**

У статті розглянуто актуальні тенденції трансформації характеру терористичної загрози в Україні та світі, а саме з'ясовується її сутність в історичному вимірі, сучасні особливості та характерні риси, а також нові потенційні напрями терористичної діяльності в аспекті її протидії та забезпечення національної безпеки. Визначено, що важливою особливістю сучасного тероризму стає видозміна й удосконалення його форм та методів, а розвиток інформаційно-комунікаційних технологій значно підвищує можливості злочинної діяльності терористичних організацій, забезпечуючи тим самим високий рівень організації та планування терористичних актів. Терористична діяльність в сучасних умовах характеризується невід'ємністю від глобалізаційних процесів, що використовуються терористичними структурами для найбільшого поширення своєї ідеології у міжконтинентальному масштабі, зрощуванням терористичних формувань із загальнокримінальною організованою злочинністю, насамперед з угрупованнями, що спеціалізуються на торгівлі людьми та людськими органами, наркотичними засобами і зброєю, застосуванням новітніх, а часом і секретних засобів озброєння та зв'язку, спеціальної тактики злочинних дій, поєднаної з високим рівнем ідеологічної, психологічної і бойової підготовки учасників терористичних формувань та їх безпосереднім фінансуванням з боку країн ворожих держав, що включає не лише забезпечення таких структур відповідними фінансовими та матеріальними ресурсами, необхідними для вчинення конкретних актів тероризму як таких, а й їх тривале організаційне забезпечення. Зазначається, що особливий вплив на поширення терористичних проявів здійснюють засоби масової інформації, які культивують насильство, відображаючи не лише самі факти актів тероризму, а й певні ідеологічні та політичні уподобання терористів, що може сприяти збільшенню кількості їх прибічників. Поряд із цим, традиційні ЗМІ поступово замінюються більш сучасними інформаційними ресурсами, які використовують можливості інтернет-технологій, що, своєю чергою, впливає і на удосконалення терористами засобів ведення злочинної діяльності. У цьому аспекті акцентується особлива увага на такій новій формі прояву терористичної діяльності, як кібертероризм, тобто використанні кібернетичного простору для нападу на комп'ютерні та/або телекомунікаційні мережі та порушення функціонування об'єктів критичної інфраструктури.

Ключові слова: *тероризм, терористична діяльність, протидія, кібертероризм, міжнародне співробітництво, національна безпека.*

© ДАНЬШИН М.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Національної безпеки та правової роботи (Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

© ОПАНАСЕНКО Н.О. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права Національної безпеки та правової роботи (Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

© ЛАВРІНЕНКО Д.В. – аспірант (Національний науковий центр «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України)

The article examines current trends in the transformation of the nature of the terrorist threat in Ukraine and the world, namely, its essence in a historical dimension, modern features and characteristic features, as well as new potential directions of terrorist activity in the aspect of countering it and ensuring national security. It was determined that an important feature of modern terrorism is the modification and improvement of its forms and methods, and the development of information and communication technologies significantly increases the possibilities of criminal activity of terrorist organizations, thereby ensuring a high level of organization and planning of terrorist acts. Terrorist activity in modern conditions is characterized by the inseparability of globalization processes used by terrorist structures for the greatest spread of their ideology on an intercontinental scale, the fusion of terrorist formations with general criminal organized crime, primarily with groups specializing in trafficking in people and human organs, narcotics and weapons, the use of the latest and sometimes secret means of weapons and communication, special tactics of criminal actions, combined with a high level of ideological, psychological and combat training of members of terrorist formations and their direct financing by the countries of enemy states, which includes not only the provision of such structures with appropriate financial and material resources necessary for committing specific acts of terrorism as such, as well as their long-term organizational support. It is noted that the mass media, which cultivate violence, have a special influence on the spread of terrorist manifestations, reflecting not only the facts of acts of terrorism, but also certain ideological and political preferences of terrorists, which can contribute to an increase in the number of their supporters. Along with this, traditional mass media are gradually replaced by more modern information resources that use the capabilities of Internet technologies, which, in turn, affects the improvement of the means of conducting criminal activities by terrorists. In this aspect, special attention is focused on such a new form of manifestation of terrorist activity as cyber terrorism, i.e. the use of cyberspace to attack computer and/or telecommunication networks and disrupt the functioning of critical infrastructure facilities.

Key words: *terrorism, terrorist activities, countermeasures, cyber terrorism, international cooperation, national security.*

Вступ. Боротьбу з тероризмом визначено одним із пріоритетних напрямів діяльності ООН та інших міжнародних організацій. Діяльність терористичних організацій становить загрозу не лише національним інтересам, а й безпеці всього світу. Тероризм сьогодні видозмінюється, як за своїми цілями (стає багатоцільовим), так і за формами та методами. Він передбачає вплив не тільки політичний, а й направлений на руйнування національних, релігійних основ держави, суспільства, тощо. Останні статистичні дані свідчать про існування приблизно тисячі груп і організацій, що використовують у своїй діяльності залякування населення та захоплення влади [1, с. 4]. Тож досягнення кожної держави у створенні ефективних та симетричних механізмів захисту від терористичних викликів та загроз на власній території є безумовним та вагомим внеском у спільну справу стримування терористичної діяльності для всієї міжнародної спільноти та забезпечення національної безпеки нашої держави зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню загальних теоретичних проблем та організаційно-тактичних засад протидії тероризму, а також окремих криміналістичних аспектів розслідування злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, присвячені наукові праці Р.С. Белкіна, П.Д. Біленчука, Т.В. Варфоломеевої, А.Ф. Волобуєва, В.К. Гришука, М.В. Даньшина, В.П. Ємельянова, В.А. Журавля, В.С. Зеленецького, А.В. Іщенко, В.С. Коновалової, В.В. Крутова, В.Н. Кубальського, М.О. Ленка, В.А. Ліпкана, В.В. Літвіна, Р.В. Мукоїда, М.А. Погорецького, В.Ю. Попова, М.В. Салтєвського, Г.В. Скуби, В.Ю. Шепітька та інших учених.

Постановка завдання – дослідження історичних витоків, характерних рис та ознак, а також нових потенційних напрямів терористичної діяльності в сучасних умовах її протидії та забезпечення національної безпеки.

Результати дослідження. Щоб розробити та впровадити ефективні заходи протидії тероризму слід мати уявлення про це явище, його природу та характерні риси проявів. За своїм походженням латинський термін «*terror*» означає «страх, жах», найгострішу форму боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення.

Тероризмом є здійснювання, застосування терору; діяльність і тактика терористів [2, с. 93–94]. У 1978 році А. Бернард у статті «Стратегія тероризму» дав таке визначення терору: «Терор являє собою насильство і залякування, що використовується свідомо більш сильною стороною по відношенню до більш слабкої сторони; тероризм – це насильство і залякування, яке використовує більш слабка сторона по відношенню до більш сильної» [3, с. 23].

Тероризм як соціально-політичне явище сягає своїм корінням глибокої давнини. Спочатку терор був майже виключно індивідуальним феноменом. Головним було ліквідувати якусь конкретну особу. Це було просте фізичне знищення політичного противника, за яким зазвичай навіть не стояло спеціальної мети надання страхітливого впливу на свідомість і психологію мас. Індивідуальний терор служив звичайним інструментом політичної боротьби – крайнім засобом усунути більш сильного і могутнього політичного опонента або суперника [4, с. 6]. Походження масового терору пов'язують з Великою Французькою революцією, що супроводжувалася кривавою розправою буржуазії, яка прагнула влади над своїми противниками, а потім братовбивчим терором проти її керівників. Зведений у ранг державної політики, терор використовувався як засіб управління суспільством і придушення політичного противника, про що свідчать методи управління, і зокрема упокорення численних повстань рабів і населення [5].

Після Другої світової війни дії терористів дещо змінилися. Їх витіснили так звані конфлікти малої інтенсивності – війна в Кореї, у В'єтнамі. Терористичні групи стали частиною партизанського руху або армійських підрозділів. Так, наприклад, було з єврейськими терористичними групами, які з початком громадянської війни в Палестині й вторгненням арабських військ увійшли до складу ізраїльської армії. Але на початку 70-х років XX століття тероризм вийшов на світову арену як загальнолюдська катастрофа. Глобалізація призвела до розширення географії терористичних актів, вони почали набувати системного характеру, а терористичні угруповання почали синхронізувати свої дії [6, с. 333].

У цей час починає розвиватись такий якісно новий феномен як міжнародний тероризм, новим витком якого стали трагічні події 11 вересня 2001 року на території США. Як слушно зауважують дослідники, сучасному міжнародному тероризму притаманні нові риси: відбувається формування глобальних терористичних мереж і керівних центрів, що здійснюють підготовку терористичних актів і координацію дій окремих виконавців; створюються інфраструктура терористичних угруповань, зокрема інфраструктура фінансування акцій, що проводяться; існує тенденція до проведення масштабних акцій, що набувають характеру диверсійно-терористичної війни, з метою створення атмосфери загального страху, збудження антиурядових настроїв в суспільстві для успішної боротьби за вплив і владу; активізується проникнення терористів та їх посібників у державні та громадські структури [7; 8; 9; 10].

Терористична діяльність в сучасних умовах характеризується використанням новітніх, а часом і секретних засобів озброєння та зв'язку, застосуванням спеціальної тактики злочинних дій, поєднаної з високим рівнем ідеологічної, психологічної і бойової підготовки учасників терористичних формувань та їх безпосереднім фінансуванням з боку країн ворожих держав, що включає не лише забезпечення таких структур відповідними фінансовими та матеріальними ресурсами, необхідними для вчинення конкретних актів тероризму як таких, а й їх тривале організаційне забезпечення, зокрема залучення значних коштів для здійснення пропагування як засобу насадження власної ідеології, кадрового забезпечення терористичних організацій, вербування та навчання їх нових членів. З метою реалізації терористичного задуму злочинцями також здійснюється підтримка різного роду антиурядових і сепаратистських рухів, діяльність яких спрямовується на навмисну дестабілізацію суспільно-політичної обстановки в середині країни, підрив державної влади та просування власних кандидатів на ключові посади в державні органи задля подальшого ослаблення політичних противників та захоплення усієї влади.

Важливою особливістю сучасного тероризму стає трансформація й удосконалення його форм та методів. Якщо на етапі свого зародження терористичні акти виконувалися здебільшого у якості одиничних замахів на політичних супротивників з метою фізичного знищення останніх, наразі терористичні дії спрямовуються проти широкого кола осіб та державних об'єктів з метою досягнення відповідних ідеологічних, корисливих або ж політичних цілей, здійснюючи тим самим неабиякий психологічний вплив на великі маси людей та соціальні процеси у суспільстві, а також політичну систему держави та її соціально-економічну діяльність, одночасно завдаючи значних економічних збитків. Терористи в межах реалізації свого злочинного замаху все частіше намагаються використовувати різні тактики партизанської боротьби, мережових бойових дій та диверсійних операцій, вдаються до погроз застосування біологічної, хімічної, ядерної та інших

видів зброї масового ураження (інфразвукової, променевої, сейсмічної тощо). При цьому значна увага приділяється добору якісного складу терористичного формування з урахуванням професійних навичок його учасників, створенню найбільш сприятливих умов щодо забезпечення конспіративності підготовлюваних і здійснюваних ними злочинів. Крім того, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій значно підвищує можливості розвідувальної діяльності терористичних організацій, забезпечуючи тим самим високий рівень організації та планування терористичних актів.

Сучасний тероризм є невід'ємним від глобалізаційних процесів, що використовуються терористичними структурами для пропаганди і поширення своєї ідеології на території багатьох держав, проникнення міжнародних терористичних організацій та їх впливу в окремі регіони країни. На думку американського соціолога та політолога І.М. Валлерстайна, причини тероризму в глобалізованому світі значною мірою пов'язані з диспропорцією міжнародного розподілу капіталу та глобалізацією бідності в країнах периферії, що призводить до розширення соціальної бази тероризму [11]. Новим тереном для виникнення та розповсюдження міжнародного тероризму стають проблеми нелегальної міграції та таборів біженців, які утворюють своєрідний осередок ісламізму, що може активізуватися в будь-який час та вплинути на формування нових викликів та загроз на європейському континенті в цілому. Це особливо актуально сьогодні, коли поширення набуває продаж біженцями неповнолітніх осіб представникам кримінальних спільнот, у подальшому світогляд яких формується на насильстві та підтриманні насаджених членами криміналітету ідей радикалізації.

Особливий вплив на поширення терористичних проявів здійснюють засоби масової інформації, які культивують насильство, відображаючи не лише самі факти актів тероризму, а й певні ідеологічні та політичні уподобання терористів, що може сприяти збільшенню кількості їх прибічників. З урахуванням сучасних методів висвітлення подій та інформації ЗМІ використовуються терористами для пропагування власних переконань та насильницьких способів досягнення цілей. У цьому аспекті слід говорити про те, що можливості ЗМІ виступають одним із засобів інформаційної війни терористів. Демонстрація терористичної діяльності в режимі реального часу значно посилює створення обстановки страху та залякування населення, що справляє свого роду морально-психологічний ефект терористичного прояву, а отже збільшує ефективність реалізації самих терористичних намірів.

Поряд із цим, традиційні ЗМІ поступово замінюються більш сучасними інформаційними ресурсами, які використовують можливості інтернет-технологій, що, своєю чергою, впливає і на удосконалення терористами засобів ведення злочинної діяльності. Так, використовуючи соціальні мережі та збираючи інформацію, що міститься в профілях користувачів, вербувальники терористичних організацій відтворюють повний психологічний портрет конкретних осіб та підбирають потенційних виконавців терористичних акцій, пропагуючи нетерпимість до різних соціальних груп або ідеологічних переконань. Внаслідок цілеспрямованої психологічної обробки, поєднаної з ідеологічним впливом на таких осіб, відбувається підміна життєвих цінностей та особистісних установок людини, спрямована на виправдання насильницької практики терористичних формувань шляхом штучного ототожнення способів та мети їх діяльності із мотивами боротьби за справедливість, правомірною діяльністю щодо захисту прав і свобод людини і громадянина тощо. Здебільшого такому впливу можуть піддаватися неповнолітні та особи молодого віку, які зазнають різнопланових соціальних протиріч сучасного світу, особливо якщо такі особи тривалий час перебувають у депресивному стані та зазнають складних матеріальних труднощів. Також члени терористичних структур нерідко використовують соціальні мережі та тематичні групи екстремістського напрямку для координації дій під час підготовки терористичних актів, передачі конкретних інструкцій своїм прихильникам, тим самим забезпечуючи власну анонімність за допомогою сучасних програмних засобів (програм шифрування та анонізації трафіку) та реалізацію злочинних намірів на безпечній від об'єкта терористичного замаху відстані.

Якщо говорити про сучасні форми тероризму у цьому напрямі, варто окремо зупинитися на такому його новому прояві, як кібертероризм, тобто використанні кібернетичного простору з метою нападу на комп'ютерні та/або телекомунікаційні мережі. Вперше термін «кібертероризм» ужив старший науковий співробітник Каліфорнійського інституту безпеки та розвідки (Institute for Security and Intelligence) Баррі Коллін в 1980 [12]. Згодом, спеціальний агент ФБР Марк Поллітт ввів у обіг новий юридичний термін, запропонувавши вважати кібертероризмом будь-яку «навмисну, політично мотивовану атаку на інформацію, комп'ютерні системи, програми та дані, що призводять до насильства щодо невійськових цілей, груп населення або тасмних

агентів» [13]. В сучасних умовах в кібернетичному просторі можуть бути використані різні прийоми тероризму: виведення з ладу обладнання та програмного забезпечення з метою порушення або уповільнення функціонування об'єктів критичної інфраструктури; поширення комп'ютерних вірусів, які модифікують та знищують інформацію, що складає державну таємницю або інший вид конфіденційної інформації; злом комп'ютерних систем та отримання доступу до банківської, військової або іншої закритої інформації, здійснення витоку такої інформації у відкритий доступ; проведення інформаційно-психологічного впливу на широку аудиторію з метою шантажу, створення паніки та дестабілізації соціально-політичної обстановки у державі. Щоб досягти бажаних цілей, кібертерористи застосовують спеціальне та шкідливе програмне забезпечення, що використовується для злому комп'ютерних систем та отримання контролю над віддаленою (локальною) інформаційною системою. Для забезпечення неможливості своєї ідентифікації та викриття злочинцями використовують ботнети, які дозволяють дистанційно впроваджувати різноманітні шкідливі програми та керувати зараженими комп'ютерними мережами без відома їх користувачів за мінімальними фінансовими затратами.

Терористичний акт із використанням високих технологій (кібертеракт) відрізняється від інших форм впливу на кіберпростір, насамперед своїми цілями, які передбачають вплив на посадових осіб державних органів, тобто залишаються властивими у першу чергу політичному терористичному прояву, у той час як мотивація звичайних кібератак переважно має корисливі спонування. При цьому характерним є те, що метою кібертерористів може бути не лише безпосередній напад на об'єкти терористичного замаху, а й використання кібернетичного простору для посилення впливу деяких інших фізичних загроз або актів тероризму.

Висновки. З огляду на викладене вище, зазначимо, що сучасний тероризм належить до транснаціональних злочинів, що зачіпає інтереси не лише окремих держав, а й всієї міжнародної спільноти та свідчить про розмивання кордонів між міжнародним і внутрішнім тероризмом. В історичному аспекті свого розвитку він є якісно новим феноменом, який відрізняється від своїх попередніх аналогів. Характерними в сучасних умовах стають: трансформація й удосконалення форм та методів терористичної діяльності, використання новітніх, а часом і секретних засобів військово-технічної оснащеності; високий рівень підготовки учасників найбільш небезпечних терористичних угруповань, у тому числі із залученням у якості терористів найманців, які мають великий досвід участі в різних збройних конфліктах та безпосереднє фінансування своєї терористичної діяльності з-за кордону; пропагування власних переконань та насильницьких способів досягнення цілей за допомогою засобів масової інформації та сучасних інформаційних технологій; зрощування терористичних формувань із загальнокримінальною організованою злочинністю, насамперед з угрупованнями, що спеціалізуються на торгівлі людьми та людськими органами, наркотичними засобами і зброєю; використання терористичними структурами глобалізаційних процесів для найбільшого поширення своєї ідеології у міжконтинентальному масштабі. До нових потенційних напрямів терористичної діяльності слід віднести використання кібернетичного простору для нападу на комп'ютерні системи та загрозу використання наднебезпечних властивостей ядерної зброї, ядерних матеріалів, радіоактивних речовин та іншої зброї масового знищення в цілях досягнення окремих політичних, військових, економічних та інших цілей терористичних структур і навіть деяких держав, в яких діють диктаторські режими та які незаконним та насильницьким шляхом намагаються встановити контроль над окремими територіями, багатими на енергоносії та природні ресурси, здійснити перерозподіл сфер впливу та фінансових потоків на міжнародній арені та отримати інші, вигідні для себе політичні наслідки.

Список використаних джерел:

1. Ризики тероризму та сепаратизму (2017), Державна служба фінансового моніторингу України. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/411/%D0%A2%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%20%D0%94%D0%A1%D0%A4%D0%9C%D0%A3/2017%2012%2028_Tipolog_2017_terror.pdf (Дата звернення: 03.05.2022).
2. Словник української мови: в 11 т.: Т. 10; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1979. 658 с. URL: <http://sum.in.ua/p/10/93/2> (дата звернення: 24.04.2019).
3. Бернард А. Стратегія тероризму. Варшава, 1978. 221 с.
4. Марьин М.И., Касперович Ю.Г. Психологическое обеспечение антитеррористической деятельности: учебное пособие. Москва: Академия, 2007. 208 с.
5. Раззаков Ф. Век террора: хроника покушений. Москва: Эксмо, 1997. 564 с.

6. Маделик С.М. Історичні витоки та еволюція тероризму. *Проблеми міжнародних відносин*, 2010. № 1. С. 327–339.
7. Гончаренко О. Превентивні асиметричні стратегії в регіональних конфліктах та боротьбі з міжнародним тероризмом. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: Економіка, право, політологія, туризм*. 2012. Т. 1. № 1–2. С. 91–97.
8. Мюнклер Х. Тероризм сьогодні. Война стає асиметричною. *International Politic*. 2004. № 1. Р. 27–31.
9. Insurgents, terrorists, and militants: The warriors of contemporary combat / [H. Shultz, Jr. Richard, J.A. Dew]. Columbia : Columbia University press, 2006. 328 p.
10. Мартусенко І.В., Світлак І.І., Світлак В.І. Глобальний тероризм як форма прояву асиметричних конфліктів у міжнародних відносинах. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 19. С. 33–39.
11. Валлерстайн И. После либерализма: под ред. Б. Ю. Кагарлицкого; пер. с англ. Москва: Эдиториал УРСС, 2003. 256 с.
12. Collin B. The Future of Cyberterrorism. *Crime & Justice International Journal*. 1997. Vol. 13. P. 23–26.
13. Mark M. Pollitt. “A Cyberterrorism Fact or Fancy?”, *Proceedings of the 20th National Information Systems Security Conference*, 1997, pp. 285–289.

УДК 343.197:341:24

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.29>

КАПЛІНА О.В.

ВІЙСЬКОВА ЮСТИЦІЯ У ФОКУСІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

MILITARY JUSTICE IN THE FOCUS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

У статті авторка порушує актуальні для сучасної правозастосовної практики та вітчизняної правничої науки питання про необхідність перегляду системи судустрою за рахунок створення військових судів. Така теза обумовлюється непередбачуваними реаліями сьогодення, які докорінно змінили ліберальні ідеї мирного часу стосовно непотрібності військової юстиції, змусили змінити пріоритети державної політики, по-іншому подивитися на кореляційні зв'язки військової юстиції та її ролі у забезпеченні законності, правопорядку, військової дисципліни в Збройних Силах України, та, разом з тим, захисту інтересів кожного військовослужбовця, що врешті-решт сприятиме Перемозі України над агресором, успішності захисту національних інтересів України. Як зазначає авторка, базовою тезою, покладеною у підґрунтя політичного рішення, яке згодом отримало формальні контури, була думка про те, що функціонування військових судів не узгоджується зі ст. 6 КЗПЛ. Втім таке твердження є поверхневим. Звернення до практики ЄСПЛ, в якій він переважно розглядав питання забезпечення права на справедливий суд у контексті передбачуваних порушень ст. 6 КЗПЛ військовими судами, дав можливість синтезувати ключові підходи, які можна враховувати при створенні в Україні військових судів, а саме, що КЗПЛ може бути застосована щодо військовослуж-

© КАПЛІНА О.В. – докторка юридичних наук, професорка, член-кореспондент Національної академії правових наук України, завідувачка кафедри кримінального процесу (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). ORCID ID: 0000-0002-3654-673X

бовців, а не лише до цивільних осіб; ЄСПЛ у принципі не ставиться негативно до існування військових судів; немає підстав вважати суддів військових судів менш професійними, ніж їх колеги з загальних судів; КЗПЛ допускає функціонування військових судів лише доти, доки існують достатні гарантії, які забезпечують їхню незалежність і неупередженість; наявність цивільного судді чи цивільних суддів у колегії військового суду є однією з найбільш значущих гарантій незалежності розгляду справи у військовому суді; юрисдикція військових судів стосовно цивільних осіб повинна застосовуватися за дуже виняткових обставин та вагомих причин.

Ключові слова: *судочинство, суд, військова юстиція, військовий суд, військовий стан, практика Європейського суду з прав людини, забезпечення права на справедливий суд.*

In the article, the author raises the issue of the need to revise the judicial system through the creation of military courts, which is relevant for modern law enforcement practice and domestic jurisprudence. Such a thesis is conditioned by the unpredictable realities of modern world, which fundamentally changed the liberal ideas of peacetime regarding the needlessness of military justice. Our reality forced us to change the priorities of state policy, to look differently at the correlations of military justice and its role in ensuring legality, law and order, military discipline in the Armed Forces of Ukraine, and at the same time, protecting the interests of every serviceman, which will ultimately contribute to the Victory of Ukraine over the aggressor, the success of protecting the national interests of Ukraine. As the author notes, the basic thesis, which was the ground of the political decision, which later received formal contours, was the opinion that the functioning of military courts is not consistent with Art. 6 of the European Convention. However, such a statement is superficial. Turning to the practice of the ECtHR, in which it mainly considered the issue of ensuring the right to a fair trial in the context of alleged violations of Art. 6 of the ECHR by military courts, made it possible to synthesize key approaches that can be taken into account when creating military courts in Ukraine, namely, that the ECHR can be applied to military personnel, and not only to civilians. In principle, the ECtHR does not oppose the existence of military courts; there is no reason to consider military court judges less professional than their colleagues from general courts. The ECHR allows military courts to function only as long as there are sufficient guarantees that ensure their independence and impartiality; the presence of a civilian judge or civilian judges in the panel of the military court is one of the most significant guarantees of the independence of the proceedings in the military court. The jurisdiction of military courts over civilians must be exercised in very exceptional circumstances and for significant reasons.

Key words: *judiciary, court, military justice, military court, martial law, practice of the European Court of Human Rights, ensuring the right to a fair trial.*

Постановка проблеми. Судово-правова реформа, що здійснювалася в Україні протягом понад 20 років, передбачала повну відмову від милітаризації суду і правоохоронних органів, що й було реалізовано на практиці. Якщо синтезувати всі висловлені тези, що обумовлювали вплив на магістральний напрям державної політики, змістом якої була, серед іншого, ідея щодо необхідності відмови від військової юстиції, то всі вони можуть бути зведені до такого: 1) функціонування військових судів не узгоджується зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1] (далі – КЗПЛ) та прецедентною практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Європейський Суд, Суд); 2) наявність військових судів суперечить ч. 6 ст. 125 Конституції України [2], яка забороняє створення надзвичайних та особливих судів; 3) «військові в мантиї» розглядають справи проти встановленого порядку несення військової служби (військові правопорушення), а відтак не можуть бути об'єктивними; 4) суддя військового суду не може бути повністю неупередженим, оскільки він є підпорядкованим командуванню; 5) справи, що розглядаються у військових судах, не мають настільки істотних особливостей, що обумовлювало б створення системи військових судів; 6) військові суди не мають власної відокремленої сфери юрисдикції, а лише вузьку предметну ділянку – справи про військові злочини, тому можуть виникати конфлікти юрисдикцій військових та місцевих судів; 7) особливості системи військових судів, яка не

відповідає адміністративно-територіальному устрою України, відповідно до якого будуються всі інші суди в державі, створює проблеми з визначенням судів, до яких можуть оскаржуватися рішення військових судів; 8) існує проблема фінансування, а саме – створення військових судів потребує значних фінансових ресурсів, яких бракує в умовах проведення реформаційних процесів та економічної кризи; 9) скорочення сфери воєнної юстиції є стійкою тенденцією у всьому світі.

Однак непередбачувані реалії докорінно змінили ліберальні ідеї мирного часу стосовно непотрібності військової юстиції, змусили змінити пріоритети державної політики, по-іншому подивитися на кореляційні зв'язки військової юстиції та її ролі у забезпеченні законності, правопорядку, військової дисципліни в Збройних Силах України, та, разом з тим, захисту інтересів кожного військовослужбовця, що врешті-решт, безумовно, сприятиме Перемозі України над агресором, успішності захисту національних інтересів України.

Як бачимо, базовою тезою, покладеною в підґрунтя політичного, рішення, яке згодом отримало формальні контури, була думка про те, що функціонування військових судів не узгоджується зі ст. 6 КЗПЛ. Втім таке твердження є поверхневим, а більш детальне занурення до практики ЄСПЛ, звернення до Рекомендацій Парламентської асамблеї Ради Європи, проведення порівняльно-правових досліджень дозволяють зробити інші висновки. Отже, **метою статті** є аналіз Рекомендацій Ради Європи, рішень ЄСПЛ, в яких Європейський Суд звертався до розгляду питань, пов'язаних із функціонуванням військової юстиції, військових судів, забезпеченням реалізації військовослужбовцями права на справедливий суд у контексті ст. 6 КЗПЛ та формулювання на цій основі висновків щодо правових позицій ЄСПЛ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про функціонування військової юстиції в державі, про безсумнівні переваги та негативні аспекти, які можуть супроводжувати існування цього інституту, неодноразово ставали предметом розгляду науковців. Не оминали увагою ці питання й практики: судді, прокурори, політики, військові. Особливо активізувалася дискусія з приводу створення системи військової юстиції в цілому та військових судів зокрема після початку антитерористичної операції (операції об'єднаних сил), а також після початку повномасштабної війни Росії проти України, яка була прихована для всієї світової спільноти під назвою «спеціальна військова операція». Характеризуючи стан наукової розробки задекларованої проблематики у сучасній науці та практиці, доцільно згадати роботи В. С. Бабкової, Ю. Боброва, П. М. Каркача, Р. В. Куйбіди, А. В. Лапкіна, С. В. Оверчука, В. В. Сердюка, О. С. Ткачука, В. І. Шишкіна та ін. Втім слід наголосити, що лише в деяких із робіт науковців містяться окремі посилання на рішення ЄСПЛ, системного узагальнення практики ЄСПЛ стосовно функціонування військової юстиції у вітчизняних наукових дослідженнях не проводилося.

Виклад основного матеріалу. Виклики, з якими зіткнулася Україна починаючи з 2014 р. та, безумовно, після 24 лютого 2022 р., є безпрецедентними за останні майже 80 років. Збройна агресія Росії змусила Україну до запровадження воєнного стану, перебудови життя всієї країни та значно актуалізувала питання про завершення створення системи військової юстиції та зокрема військових судів. Думки про те, що відмова від військових судів була стратегічною помилкою державної політики, висловлювалися вже з 2014 р., втім із початком агресії Росії проти України ця помилка стала настільки явною, що в своєму інтерв'ю DW заступник керівника Офісу президента України Андрій Смирнов змушений був визнати, що «[в] умовах воєнного стану судова система працює в напіваварійному режимі. В низці населених пунктів, які були обстріляні російськими військами, суди не здатні здійснювати правосуддя» [3].

У перші дні агресії робота деяких судів була повністю припинена. Голови судів, судді, апарат судів та навіть судова охорона не мали алгоритму дії в умовах війни. Судді не є військовими, тому на територіях, які буди піддані обстрілам, де поблизу велися бойові дії, вони терміново залишали свої домівки, виїжджали до безпечних міст, у тому числі й за межі України. Крім того, при загрозі життю, здоров'ю та безпеці учасників судового провадження, відвідувачів суду, судді приймали рішення про зупинення здійснення судочинства до усунення обставин, які зумовили припинення розгляду справ. Причому таке зупинення в багатьох випадках триває й досі. При руйнуванні приміщень судів також повністю припинялося здійснення судочинства та судового контролю.

З метою надання роз'яснень стосовно подальшої роботи Верховний Суд терміново розіслав лист «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» [4]. Крім того, у зв'язку з неможливістю здійснювати судами правосуддя 6 березня 2022 р. Голова Верховного Суду своїм розпорядженням змінив територіальну підсудність судових справ 48 українських судів.

Незважаючи на надскладну ситуацію, яка відбувалася в країні, мобілізацію всього суспільства на опір ворогу, органи охорони правопорядку продовжували вносити відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень. Враховуючи жорсткі вимоги кримінальної процесуальної форми, необхідним був судовий контроль за дотриманням прав і законних інтересів осіб, які залучалися до сфери кримінального провадження під час обрання запобіжних заходів, заходів забезпечення кримінального провадження, а також за законністю проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Однак слідчі та прокурори зіткнулися з проблемою визначення підслідності, доставлення учасників судового розгляду до зали судового засідання, залучення адвокатів, перекладачів, призначення та проведення експертиз. Щоправда, деякі суди, не маючи іншого варіанту, перейшли на дистанційний порядок розгляду клопотань слідчих та прокурорів. Однак до внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та формування певної практики правозастосовники самостійно переборювали виниклі проблеми.

Очевидним є те, що наявність системи військової юстиції та військових судів зокрема не призвела би до ситуації, що склалася, а дозволила мобілізаційно розгорнути військові суди навіть у воєнних умовах на територіях, наближених до зони бойових дій та повноцінно здійснювати правосуддя та судовий контроль.

Аналіз системи військової юстиції близько 60 держав [5] дає підстави вказати, що у світі існує три основні моделі побудови системи військових судів. *Перша модель* існує в державах, в яких військові суди функціонують на постійній основі, як у мирний час, так і під час воєнних дій, як на території держави, так і поза межами її території, наприклад на військових базах, які перебувають за межами країни. До їх підслідності належать кримінальні, адміністративні та дисциплінарні провадження стосовно військовослужбовців. Саме така модель існує у Великобританії, Іспанії, Італії, Ірландії, Канаді, Китайській Народній Республіці, країнах Латинської Америки (Аргентині, Бразилії, Венесуелі, Колумбії, Перу, Чилі), Словаччині, США, Туреччині, Швейцарії, деяких державах колишнього Радянського Союзу: Азербайджанській Республіці, Республіці Вірменія, Республіці Казахстан, Киргизькій Республіці, Російській Федерації, Республіці Таджикистан, Республіці Узбекистан.

Друга модель має місце в тих державах, де існує «змішана юрисдикція», тобто військові «суди» функціонують на постійній основі при загальних цивільних судах. Причому це не повноцінна ланка судової системи, а лише палати, відділи, ради, офіси тощо, що формуються з офіцерів, які мають юридичну освіту. Такі суди також можуть мати змішаний склад – цивільних та військових суддів. Така модель створена у Бельгії, Болгарії, Нідерландах, Норвегії, Угорщині, Хорватії, Фінляндії, Франції.

Третя модель запроваджена в тих державах, де військові суди починають виконувати свої повноваження під час війни або здійснюють їх, якщо держава має військові бази за кордоном. В інших випадках справи стосовно військовослужбовців розглядають цивільні суди загальної юрисдикції. Втім у деяких із таких країн прийнято спеціальне військово-кримінальне законодавство, функціонують військові дисциплінарні суди, що не дає підстав зробити висновок про повну індиферентність таких держав до військового правосуддя. Саме такі моделі військової юстиції створені в Австрії, Грузії, Данії, Чеській Республіці, ФРН [5; 6, с. 137–149; 7].

За нашими підрахунками, військові суди функціонують у понад 40 країнах світу, в тому числі у 12 країнах Європи. Фактично кожна п'ята держава, яка має свою армію, має військові суди. Тенденція до відмови від військових судів поступово замінюється тенденцією до перегляду ставлення до них, враховуючи турбулентність сучасного світу, постійно виникаючі військові конфлікти міжнародного та неміжнародного характеру, напруженість у міжнародних відносинах, наявність терористичних загроз та інші небезпечні ризики, що потребують залучення збройних сил.

Європейський суд з прав людини неодноразово звертався до розгляду питань стосовно функціонування військових судів у державах. Переважно вони підіймалися в контексті передбачуваних порушень ст. 6 КЗПЛ.

У своїх прецедентах ЄСПЛ напрацював ключові підходи, які слід враховувати при створенні та функціонуванні військових судів.

Перший підхід полягає в тому, що Конвенція в принципі застосовується до військовослужбовців, а не лише до цивільних осіб. У статтях 1 та 14 КЗПЛ проголошується, що «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції» (ст. 1); «Користування правами та свободами, визначеними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси,

кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою» (ст. 14). Отже, коли постало питання про те, чи може військовослужбовець при вичерпанні всіх засобів внутрішньодержавного захисту звернутися до ЄСПЛ, останній, надаючи тлумачення статей 1 та 14 КЗПЛ, дав позитивну відповідь на це питання.

Зокрема, у справі *Engel and others v. the Netherlands* ЄСПЛ зазначив, що «кожна особа, яка перебуває під юрисдикцією Договірних Держав, повинна користуватися «без дискримінації» правами та свободами, викладеними в Розділі I. ...Тим не менш, під час тлумачення та при застосуванні норми Конвенції... Суд повинен мати на увазі особливості військового життя та його вплив на становище окремих військовослужбовців» [8, § 54].

Такий підхід означає, що кожний військовослужбовець, зазнавши порушення прав, передбачених КЗПЛ, та тих, що випливають із наданого ЄСПЛ тлумачення, також може звернутися за їх захистом відповідно до передбаченої процедури.

Те саме стосується неповнолітніх військовослужбовців, про яких слід згадати окремо. Загальний підхід ЄСПЛ щодо військовослужбовців та розповсюдження на них положень КЗПЛ, обумовлює висновок, що військовослужбовці віком до 18 років також мають право на справедливий судовий розгляд, як і будь-яка інша особа цієї вікової групи, а крім того, до них має застосовуватися ст. 40 Конвенції ООН про права дитини [9], прецедентне право ЄСПЛ та інші міжнародні стандарти. У ст. 40 Конвенції про права дитини, зокрема, зазначено, що «Держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві».

Ця Конвенція гарантує особливий захист особам, які не досягли 18-річного віку під час вчинення злочину та/або судового розгляду, за допомогою загальних та необхідних рамок здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Отже, положення КЗПЛ застосовуються до військовослужбовців віком до 18 років, а їх особливі потреби та вразливість повинні братися до уваги на основі принципу найкращого забезпечення інтересів дитини, яка вимагає, щоб будь-який кримінальний процес за участю дітей відповідав їхнім потребам [10, с. 42].

Підхід стосовно розповсюдження на військовослужбовців КЗПЛ був проголошений у Рекомендації № CM/Rec(2010)4 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про права людини стосовно військовослужбовців», де, зокрема, зазначено: «Беручи до уваги особливості життя у збройних силах, військовослужбовці незалежно від їх статусу повинні користуватися правами, гарантованими Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Європейською соціальною хартією та переглянутою Європейською соціальною хартією, а також іншими відповідними інструментами у галузі прав людини, в тій мірі, в якій держави зобов'язані їх дотримуватися» [11, п. 2].

Військовослужбовці, які обвинувачуються у кримінальному злочині, в ході судових розглядів так само, як і цивільні особи, повинні мати повний доступ до матеріалів кримінальної справи та право на захист [11, п. 30].

Військовослужбовці, які визнані винними в ході судових розглядів, так само, як і цивільні особи, мають право на подання апеляції до компетентного та незалежного органу, який, зрештою, має бути незалежним і неупередженим трибуналом, що повністю відповідає вимогам статті 6 Конвенції [11, п. 31].

Будь-який виняток щодо права на надання доступу до трибуналу для визначення цивільних прав та обов'язків військовослужбовців має бути чітко обумовлено в законі та має бути також обґрунтовано об'єктивними обставинами, що відповідають інтересам суспільства [11, п. 32].

Військовослужбовці повинні мати право на публічне слухання справи у компетентному суді. Закриті засідання мають бути винятком та проводитися на підставі спеціального, обґрунтованого рішення, законність якого підлягає перевірці [11, п. 34].

Другий підхід, який був напрацьований ЄСПЛ, пов'язаний із тим, що в принципі ЄСПЛ не ставиться до існування військових судів негативно. Як було зазначено в справі *Morris v. the United Kingdom*, практика використання судів, повністю або частково укомплектованих військовими, для розгляду справ військовослужбовців глибоко вкоренилася у правових системах багатьох держав-членів. Такий військовий суд може бути, в принципі, незалежним та неупередженим, в аспекті п. 1 ст. 6 КЗПЛ [12, § 59]. Цей підхід ЄСПЛ підтриманий у справі *Cooper v. the United*

Kingdom: «Розгляд військовими трибуналами кримінальних обвинувачень щодо військовослужбовців у принципі не суперечить положенням статті 6 Конвенції» [13, § 110].

Третій підхід полягає в тому, що немає підстав вважати суддів військових судів менш професійними, ніж їх колеги із загальних судів, оскільки вони пройшли таку саму професійну підготовку, що й їхні «цивільні» колеги [14, § 67–68]. Зокрема, у рішеннях *Incal v. Turkey* [14, § 67], *Ettl and Others v. Austria* [15, § 38], *Çiraklar v. Turkey* [16, § 39], *Mustafa v. Bulgaria* [17, § 41], *Şahiner v. Turkey* [18, § 40] ЄСПЛ відмітив, що немає підстав сумніватися в їх статусі як суддів, оскільки вони «проходять ту саму професійну підготовку, що й їхні цивільні колеги, що надає їм статусу кар'єрних співробітників військово-юридичної служби. Крім того, військові судді користуються конституційними гарантіями, ідентичними гарантіям цивільних суддів. Крім того, за деякими винятками, вони не можуть бути відсторонені від посади або достроково відправлені у відставку без їхньої згоди; як звичайні члени суду, вони беруть участь у судовому засіданні як самостійні особи. Відповідно до Конституції вони мають бути незалежними, і жодний державний орган не може давати їм вказівки щодо їх судової діяльності або впливати на них при виконанні ними своїх обов'язків» [14, § 67; 15, § 38; 16, § 39; 17, § 28–37; 18, § 40].

Четвертий, на наш погляд, найбільш важливий, підхід полягає в тому, що згідно з позицією ЄСПЛ військові суди можуть розглядатися як суди в контексті ст. 6 КЗПЛ лише якщо існують достатні гарантії, які забезпечують їхню незалежність і неупередженість. Відомо, що значна кількість рішень ЄСПЛ присвячені розгляду саме питання про забезпечення права особи на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Правові позиції ЄСПЛ у принципі можна застосовувати щодо військових судів, однак останні мають особливості їх побудови, функціонування та набуття статусу судді, що детермінує необхідність звернення до релевантної практики ЄСПЛ.

Рекомендації стосовно вимог до військових судів були надані й Комітетом Міністрів Ради Європи, який зазначив, що «Гарантії справедливого судового розгляду застосовуються при розгляді будь-якої справи, яка, згідно з Конвенцією, кваліфікується як кримінальна, виходячи з характеру правопорушення та тяжкості потенційного покарання, а також його цілей, незалежно від того, чи вважається це дисциплінарним чи кримінальним правопорушенням у національному законодавстві» [11, п. 28]. «З метою забезпечення незалежності та неупередженості судових органів, які беруть участь у розгляді кримінальної справи, необхідно забезпечити чіткий поділ повноважень між органами переслідування та органами, що виносять судові рішення (п. 29)». Крім того, «організація роботи та діяльність військових судів там, де вони існують, повинна повною мірою забезпечувати право кожного військовослужбовця на доступ до компетентного, незалежного та неупередженого трибуналу на будь-якому етапі юридичного розгляду» [11, п. 33].

Звернення ЄСПЛ до гарантій незалежності та неупередженості військових судів не є випадковим, адже аналіз систем військового правосуддя, які існують у світі, демонструє подекуди певну залежність військових суддів від міністерства оборони чи іншого військового командування (залежно від існуючої в державі системи військового керівництва), що обумовлює постановку питання про їх безсторонність. Наприклад, Суд в одному зі своїх рішень зазначав, що сумніви в упередженості суддів виникають, якщо: 1) вони є військовослужбовцями, належать до армії та отримують накази від виконавчої влади; 2) підпорядковуються військовій дисципліні, а армія складає про них звіти; 3) рішення про їх призначення ухвалюється адміністративними органами та армією [14, § 68]; 4) після призначення на посаду військових суддів вони отримують військове звання [17, § 42].

Як було зазначено в справі *Bryan v. the United Kingdom*: «Суд нагадує, що для того, щоб встановити, чи може суд вважатися «незалежним», необхідно враховувати, серед іншого, спосіб призначення його складу та строк повноважень суддів, наявність гарантій від зовнішнього тиску та питання, чи створює трибунал видимість незалежності» [19, § 37].

ЄСПЛ неодноразово нагадував наведений вище підхід стосовно аналізу незалежності військових судів та суддів. Наприклад, у справі *Findlay v. the United Kingdom* ЄСПЛ підтвердив, що при констатації незалежності військового суду слід враховувати, серед іншого, спосіб призначення колегії суддів, строк їх повноважень, існування гарантій проти зовнішнього впливу та внутрішньої незалежності. Причому поняття незалежності та об'єктивної неупередженості тісно пов'язані між собою, тому Суд їх розглядає разом [20, § 73].

У справі *Incal v. Turkey* ЄСПЛ вказав: «Суд повторює, що для того, щоб встановити, чи може суд вважатися «незалежним» для цілей пункту 1 статті 6, необхідно враховувати, зокрема, спосіб призначення його членів та строк їх повноважень, наявність гарантій проти зовнішнього тиску та

питання про те, чи створює суд уявлення незалежного органу» [14, § 65]. Також у цьому рішенні Суд напрацював доволі цікавий маркер для визначення неупередженості військового суду: «щодо умови «неупередженості»... необхідно застосувати два тести: перший полягає у спробі визначити особисте переконання конкретного судді в даній справі, а другий – у встановленні того, чи пропонує суддя запевнення щодо усунення законних сумнівів у цьому відношенні» [14, § 65].

В іншій справі ЄСПЛ, розглядаючи вимоги неупередженості в контексті ст. 6 КЗПЛ, вказав на два її аспекти: об'єктивний та суб'єктивний: «По-перше, трибунал має бути суб'єктивно вільним від будь-якої упередженості, жоден член трибуналу не повинен мати будь-яких особистих упередженостей чи заінтересованості. Особиста неупередженість передбачається, якщо немає інших доказів. По-друге, суддя також має бути об'єктивно незалежним, тобто він повинен надавати достатні гарантії для виключення будь-яких законних сумнівів щодо цього» [21, § 30].

Стурбованість стосовно функціонування військових судів неодноразово висловлюється в рішеннях ЄСПЛ саме в цьому контексті, оскільки в деяких правових системах така незалежність та неупередженість не забезпечується, що ставить під загрозу справедливість судового розгляду в цілому та судового рішення, яке ними ухвалюється.

Наприклад, у справі *Findlay v. the United Kingdom* ЄСПЛ констатував, що побоювання пана Фіндлі стосовно незалежності та неупередженості військового трибуналу, перед яким він постав за різними обвинуваченнями, були об'єктивно обґрунтовані. Запеклоєння Суду було зосереджено на численних ролях, які мав у судовому розгляді офіцер, який скликав суд. Цей офіцер грав ключову обвинувальну роль, але водночас призначав членів військового трибуналу, які були підпорядковані йому за званням і підпадали під ланцюжок його підпорядкування. Він також мав право розпустити військовий трибунал до або під час судового розгляду і виступав як «підтверджуюча посадова особа», внаслідок чого рішення військового трибуналу щодо вердикту та вироку не набували чинності доти, доки він не погоджував його. ЄСПЛ ухвалив, що ці фундаментальні недоліки не були виправлені наявністю гарантій, таких як участь адвоката, який сам не був членом військового трибуналу та чий рекомендації йому не були оприлюднені. А тому сумніви щодо незалежності та неупередженості трибуналу могли бути об'єктивно виправдані [20, § 60, 74–78].

У справі *Incal v. Turkey*, яка стосувалася кримінального процесу над цивільною особою в Суді національної безпеки Туреччини, ЄСПЛ встановив певні гарантії незалежності та неупередженості, які існували щодо військового суду. Зокрема, він зазначив, що: 1) відповідні військові судді пройшли таку саму професійну підготовку, що й їхні цивільні колеги; 2) в судовому засіданні вони користувалися конституційними гарантіями, ідентичними гарантіям цивільних суддів; 3) згідно з Конституцією Туреччини вони мають бути незалежними та вільними від вказівок та впливу органів державної влади. Однак все ж ЄСПЛ було виявлено інші аспекти, які ставили під загрозу неупередженість суддів. Зокрема, суддями були військовослужбовці, які належали до армії, підпорядковувалися військовій дисципліні та атестаційним звітам. Рішення про їхнє призначення значною мірою приймалися адміністративними органами та армією, а строк їхньої служби становив лише чотири роки (щоправда, з можливістю пролонгації) [14, § 67, 68].

Безпосередня підпорядкованість командуванню – одне з найчастіших порушень, яке впливає на неупередженість під час здійснення правосуддя військовими судами, на що звертає увагу й ЄСПЛ.

Так, в іншій «турецькій» справі ЄСПЛ констатував відсутність незалежності військового суду, оскільки «він підпорядковується в ієрархії командувачу військ військового стану та/або командирі відповідного армійського корпусу» [18, § 41; 22, § 13–20]. Розглядаючи вже згадувану справу *Morris v. the United Kingdom*, ЄСПЛ також вказав на вразливість позиції щодо незалежності військових суддів, які служили офіцерами в Королівській армії, були «призначені виключно *ad hoc* з усвідомленням того, що вони повернуться до своїх звичайних військових обов'язків після закінчення розгляду». Тим не менш, ЄСПЛ не вважав, що «спеціальний характер їх призначення сам по собі був достатнім для того, щоб зробити склад військового трибуналу несумісним з вимогами незалежності § 1 ст. 6 Конвенції», але «він зробив необхідною присутність захисту від зовнішнього тиску тим більше важливими в даному випадку» [12, § 70].

Якщо до складу трибуналу входить особа, яка перебуває у підлеглому становищі з погляду її обов'язків та організації служби стосовно однієї зі сторін, у сторін можуть виникнути законні сумніви щодо незалежності цієї людини. Така ситуація серйозно підриває довіру, яку суди повинні вселяти демократичному суспільству, у зв'язку з чим, зокрема, у справі *Sramek v. Austria* Суд констатував порушення п. 1 ст. 6 Конвенції [23, § 42].

У межах питання про безсторонність військових судів та суддів ЄСПЛ напрацював **п'ятий підхід**. Зокрема, Суд неодноразово висловлювався стосовно наявності цивільного судді чи цивільних суддів у колегії військового суду. У цьому аспекті доволі цікавою є позиція ЄСПЛ, викладена в рішенні у справі *Cooper v. the United Kingdom*. Заявник – Грем Купер, оскаржив рішення Окружного військового трибуналу Військово-повітряних сил Сполученого Королівства, яким він був засуджений за обвинуваченням у крадіжці, і йому було призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком на 56 днів, розжалування у рядові та звільнення з військової служби.

До складу військового трибуналу, що розглядав справу, входили: Постійний голова трибуналу; два інші офіцери, нижчі по званню; суддя-адвокат Військово-повітряних сил.

Розглядаючи питання незалежності трибуналу в цілому, Європейський суд взяв до відома такі фактори та обставини, що вказують на незалежність судді-адвоката:

1) суддя-адвокат є цивільною особою, яка призначається до складу військового трибуналу Головним суддею-адвокатом, який також є цивільною особою. У свою чергу Головний суддя-адвокат та його штат суддів-адвокатів призначаються Лордом-канцлером, також цивільною особою [13, § 27]. Отже, як сам суддя-адвокат, так і особи, причетні до його призначення, є цивільними, тобто в даному випадку відсутня військова субординація, яка могла б вказувати на наявність залежності судді-адвоката, який входив до складу суду;

2) суддя-адвокат є кваліфікованим юристом, який повинен мати не менше семи років досвіду роботи як адвокат або п'ятирічний досвід роботи як баристер [13, § 27];

3) суддя-адвокат відіграє центральну роль у розгляді справи у військовому суді, яка зокрема полягає в такому:

- несе відповідальність за справедливе та законне проведення військового суду;
- його рішення з усіх питань права (включаючи питання процедури та практики) є обов'язковими для інших членів військового трибуналу;
- він може відмовитися прийняти вердикт, якщо вважатиме, що він «суперечить закону», і в цьому випадку він дає голові та звичайним членам подальші вказівки [13, § 28, 29].

Таким чином, враховуючи викладені вище обставини, Європейський суд «вважає, що присутність у військовому суді цивільної особи з такою кваліфікацією і з такою ключовою роллю у розгляді є не лише важливою мірою застереження, а й однією з найбільш значних гарантій незалежності розгляду у військовому суді» [13, § 117].

Шостий підхід ЄСПЛ пов'язаний із вирішенням доволі складного питання, яке лежить у площині забезпечення права на справедливий суд та пов'язаний із визначенням легітимності розгляду справи стосовно цивільної особи військовим судом.

Наприклад у справі *Incal v. Turkey* ЄСПЛ зазначив, що розгляд справ цивільних осіб судом, що частково складається з військовослужбовців, може викликати законні побоювання, що суд може дозволити неправомірно вплинути на себе упередженими міркуваннями [14, § 72; 24, § 26]. Навіть коли військовий суддя брав участь лише у винесенні проміжного рішення у справі проти цивільної особи, яка продовжує залишатися чинною, весь розгляд позбавлений видимості проведення його незалежним і неупередженим судом [25, § 115].

Ситуації, в яких військовий суд має юрисдикцію судити цивільних осіб за дії проти збройних сил, можуть викликати розумні сумніви щодо об'єктивної неупередженості такого суду. Судова система, в якій військовий суд уповноважений судити особу, яка не є військовослужбовцем, може легко сприйматися як зведення нанівець дистанції, яка має існувати між судом та сторонами кримінального розгляду, навіть за наявності достатніх гарантій незалежності цього суду [26, § 49].

Розглядаючи скарги на розгляд військовими судами кримінальних обвинувачень стосовно цивільних осіб, ЄСПЛ взагалі доволі категорично відмітив, що воно може бути визнане сумісним зі ст. 6 КЗПЛ лише за дуже виняткових обставин: «Хоча не можна стверджувати, що Конвенція абсолютно виключає юрисдикцію військових судів для розгляду справ, в яких замішані цивільні особи, існування такої юрисдикції повинно бути особливо ретельно вивчене, оскільки лише за дуже виняткових обставин визначення кримінальних обвинувачень проти цивільних осіб у таких судах може бути визнано сумісним зі статтею 6. Повноваження військового кримінального правосуддя не повинні поширюватися на цивільних осіб, якщо немає вагомих причин, що виправдовують таку ситуацію, і якщо це так, то лише на чіткій та передбачуваний правовій основі. Наявність таких причин має бути обґрунтовано у кожному конкретному випадку. Недостатньо, щоби національне законодавство відносило певні категорії злочинів до військових судів *in abstracto*» [27, § 44; 17, § 28–37].

У нещодавній справі *Mustafa v. Bulgaria* [17, § 28–37] ЄСПЛ встановив порушення ч. 1 ст. 6 КЗПЛ щодо цивільної особи, яка не мала зв'язків із армією та була засуджена військовим судом лише тому, що її співучасники були військовослужбовцями. Підсудний стверджував, що його засудження військовим судом не відповідало вимогам, які висувуються до суду в аспекті ст. 6 КЗПЛ. Військовий суд, яким він був засуджений, складався з судді та двох присяжних, а Військовий апеляційний суд ухвалив рішення у складі трьох військових суддів.

Законодавство Болгарії передбачає виняткову юрисдикцію військових судів щодо злочинів, пов'язаних або не пов'язаних із військовою діяльністю, вчинених військовослужбовцями або цивільними особами у співучасті з ними. Проте, як зазначено у прецедентному праві ЄСПЛ, для виправдання судового розгляду справи цивільної особи військовим судом потрібні «вагомні причини». У цій справі Європейський Суд не відзначив «вагомих причин» для засудження цивільної особи та ухвалив рішення про відсутність безсторонності та незалежності військових судів.

Доречним є наведення аргументації ЄСПЛ. Зокрема, Суд зазначив, що стосовно статусу військових суддів болгарське законодавство передбачає режим, дуже схожий зі статусом цивільних суддів [17, § 43] ...Крім того, ті самі процесуальні норми застосовуються у справах, що розглядаються військовими судами, та у справах, що розглядаються звичайними кримінальними судами. Проте такі чинники, як підпорядкування військових суддів військовій дисципліні, їхня формальна приналежність до військового корпусу, а також статус присяжних засідателів військового суду, які є офіцерами армії, свідчать про те, що військові суди за болгарським законодавством не можуть розглядатися як еквівалент звичайним судам.

Уряд Болгарії у цій справі посилався, насамперед, на взаємопов'язаний характер злочинів, які передбачалися проти заявника та інших обвинувачених, злочинів, які стосувалися дій, вчинених злочинною групою, а також організації та керівництва такою групою, а також на співучасть осіб, які постали перед судом. Водночас ЄСПЛ зазначив, що відповідно до болгарського законодавства справи стосовно злочинних груп у принципі підпадають під юрисдикцію Спеціалізованого кримінального суду, однак фактично єдиною причиною для розгляду справи військовими судами було те, що один із обвинувачених належав до збройних сил.

Разом з тим Суд нагадав принцип, встановлений у його прецедентному праві, згідно з яким повноваження військового кримінального правосуддя мають поширюватися на цивільних осіб лише за наявності вагомих причин, що виправдовують таку ситуацію. Цей принцип також узгоджується з міжнародною тенденцією виключати з юрисдикції військових судів кримінальну сферу, коли йдеться про розгляд справ цивільних осіб. Оскільки існування таких «вагомих причин» має бути продемонстровано у кожному разі, присвоєння національним законодавством абстрактно визначених категорій злочинів військовим судам не може бути достатньо.

Європейський Суд у цій справі наголосив на особливій важливості того, яким чином злочин, у якому обвинувачувався заявник, було передано до військових судів. Зокрема, справу було передано до військових судів і розглянуто ними на основі правових положень, що стосуються юрисдикції військових судів, без оцінки індивідуальних обставин, крім того, що один із обвинувачених у розглянутий час був військовослужбовцем, і тому без розгляду *in concreto*. «Хоча для національних властей було розумно взяти до уваги співучасть у ймовірних злочинах, Суд вважає, що в цій справі також повинні були взяті до уваги інші фактори. Таким чином, Суд зазначає, що справа заявника стосувалася злочинної групи, в якій лише один із ймовірних членів мав на той час статус військовослужбовця, і що жодного злочину проти збройних сил чи будь-якого пошкодження майна армії не було. Суд визнає, що міркування щодо пов'язаності злочинів та співучасті сприяють судовому розгляду у справі всіх обвинувачених одним і тим самим судом. Однак необхідність розгляду справи військовим судом не може вважатися абсолютною. Справді, у деяких випадках можна було б передбачити розгляд справи всіх обвинувачених цивільним судом. Відповідно, Суд не може погодитися з аргументом, висунутим Урядом, про те, що одних цих міркувань достатньо, щоб представляти у цій справі «вагомні причини», що виправдовують судовий розгляд справи цивільної особи військовим кримінальним судом» [17, § 46].

У світлі зазначених вище факторів ЄСПЛ визнав, що сумніви заявника щодо незалежності та неупередженості військових судів можуть розглядатися як об'єктивно обґрунтовані, що й зумовило визнання ним порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.

Проведене дослідження дає автору можливість зробити такі **висновки**. Збройна агресія Російської Федерації щодо України актуалізувала питання про створення системи військової юстиції в країні. Підґрунтям обговорення питання про її побудову мають стати Рекомендація № CM/Rec(2010)4 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про права людини

стосовно військовослужбовців», прийнята на 1077-му засіданні представників Міністрів 24 лютого 2010 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентна практика Європейського суду з прав людини, в якій Суд напрацював підходи до функціонування військових судів.

Звернення до практики ЄСПЛ, в якій він переважно розглядав питання забезпечення права на справедливий суд у контексті передбачуваних порушень ст. 6 КЗПЛ військовими судами, дає можливість синтезувати ключові підходи, які можна враховувати при створенні та функціонуванні військових судів в Україні: 1) КЗПЛ може бути застосована щодо військовослужбовців, а не лише до цивільних осіб, що означає, що кожний військовослужбовець, зазнавши порушення прав, передбачених КЗПЛ, також може звернутися за їх захистом; 2) ЄСПЛ у принципі не ставиться негативно до існування військових судів. Розгляд військовими судами кримінальних обвинувачень стосовно військовослужбовців у принципі не суперечить положенням ст. 6 КЗПЛ; 3) немає підстав вважати суддів військових судів менш професійними, ніж їх колеги з загальних судів, оскільки вони пройшли таку саму професійну підготовку, що й їхні «цивільні» колеги; 4) Конвенція допускає функціонування військових судів лише доти, доки існують достатні гарантії, які забезпечують їхню незалежність і неупередженість; 5) наявність цивільного судді чи цивільних суддів у колегії військового суду є однією з найбільш значних гарантій безсторонності розгляду справи у військовому суді; 6) хоча не можна стверджувати, що Конвенція абсолютно виключає юрисдикцію військових судів для розгляду справ стосовно цивільних осіб, однак існування такої юрисдикції має бути особливо ретельно вивчене та застосовуватися за дуже виняткових обставин, вагомих причин, що виправдовують таку підсудність з обґрунтуванням у кожному конкретному випадку.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 4 листопада 1950 р. *Верховна Рада України* : офіц. веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 21.07.2022).
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Верховна Рада України* : офіц. веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 21.07.2022).
3. Як працює судова система України в умовах війни : інтерв'ю DW з заступником керівника Офісу президента України Андрієм Смирновим. URL: <https://www.dw.com/uk/yak-pratsiuiie-sudova-systema-ukrainy-v-umovakh-viiny/a-61294651> (дата звернення: 21.07.2022).
4. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Лист Верхов. Суду від 3 берез. 2022 р. № 1/0/2/22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_yst_2022_03_03.pdf (дата звернення: 21.07.2022).
5. Comité Directeur pour les Droits de l'Homme. Contribution à l'exercice de «monitoring» du Comité des Ministres: Procédures Judiciaires devant les Tribunaux Militaires. CDDH(2003)018 addendum III. Strasbourg, le 30 juin 2003. 79 p. URL: <https://rm.coe.int/09000016804600ef> (дата звернення: 21.07.2022).
6. Andreu-Guzmán F. Fuero militar y derecho internacional: los tribunales militares y las graves violaciones a los derechos humanos. Bogotá : Comisión Colombiana de Juristas, Comisión Internacional de Juristas, 2003. 363 p.
7. Military Courts, Civil-Military Relations, and the Legal Battle for Democracy: The Politics of Military Justice / Brett J. Kyle and Andrew G. Reiter. Oxford : Routledge, 2021. 252 p
8. Engel and others v. the Netherlands. European Court of Human Rights, judgment from 8 June 1976. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57479> (дата звернення: 21.07.2022).
9. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ред. зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 р.). *Верховна Рада України* : офіц. веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 21.07.2022).
10. Explanatory memorandum. Recommendation CM/Rec(2010)4 of the Committee of Ministers to member states on human rights of members of the armed forces, 24 February 2010. P. 21–68. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680695bcc> (дата звернення: 21.07.2022).
11. Recommendation CM/Rec(2010)4 of the Committee of Ministers to member states on human rights of members of the armed forces. Adopted by the Committee of Ministers on 24 February 2010 at the 1077th meeting of the Ministers' Deputies. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cf8ef (дата звернення: 21.07.2022).

12. *Morris v. the United Kingdom*. European Court of Human Rights, judgment from 26 February 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60170> (дата звернення: 21.07.2022).
13. *Cooper v. the United Kingdom*. European Court of Human Rights, judgment from 16 December 2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61549> (дата звернення: 21.07.2022).
14. *Incal v. Turkey*. European Court of Human Rights, judgment from 9 June 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58197> (дата звернення: 21.07.2022).
15. *Ettl and Others v. Austria*. European Court of Human Rights, judgment from 23 April 1987. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57484> (дата звернення: 21.07.2022).
16. *Çiraklar v. Turkey*. European Court of Human Rights, judgment from 28 October 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58253> (дата звернення: 21.07.2022).
17. *Mustafa v. Bulgaria*. European Court of Human Rights, judgment from 28 November 2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-198691> (дата звернення: 21.07.2022).
18. *Şahiner v. Turkey*. European Court of Human Rights, judgment from 25 September 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59666> (дата звернення: 21.07.2022).
19. *Bryan v. the United Kingdom*. European Court of Human Rights, judgment from 22 November 1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57954> (дата звернення: 21.07.2022).
20. *Findlay v. the United Kingdom*. European Court of Human Rights, judgment from 25 February 1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58016> (дата звернення: 21.07.2022).
21. *Pullar v. the United Kingdom*. European Court of Human Rights, judgment from 10 June 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57995> (дата звернення: 21.07.2022).
22. *İbrahim Gürkan v. Turkey*. European Court of Human Rights, judgment from 3 July 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111840> (дата звернення: 21.07.2022).
23. *Sramek v. Austria*. European Court of Human Rights, judgment from 22 October 1984. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57581> (дата звернення: 21.07.2022).
24. *İbrahim Ülger v. Turkey*. European Court of Human Rights, judgment from 29 July 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66522> (дата звернення: 21.07.2022).
25. *Öcalan v. Turkey*. European Court of Human Rights, judgment from 12 May 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69022> (дата звернення: 21.07.2022).
26. *Ergin v. Turkey* (no. 6). European Court of Human Rights, judgment from 4 May 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75327> (дата звернення: 21.07.2022).
27. *Martin v. the United Kingdom*. European Court of Human Rights, judgment from 24 October 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77661> (дата звернення: 21.07.2022).

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.30>

ЛІТУН О.О.

**СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗШУКУ ДІТЕЙ, ЯКІ ЗНИКЛИ БЕЗВІСТИ****THE STATE OF THE SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE OPERATIONAL
AND SEARCHING SUPPORT FOR THE SEARCH OF MISSING CHILDREN**

Актуальність статті полягає в тому, що проблемні питання, пов'язані із розшуком осіб, які зникли безвісти, сьогодні лежать у площині вирішення ряду юридичних наук, зокрема адміністративного та кримінального права, кримінології, криміналістики, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, цивільного права, цивільного процесу, сімейного права, міжнародного права тощо. Необхідність їх вирішення, позначилася чисельними працями вітчизняних і зарубіжних вчених, які стосувалися різного роду аспектів цієї роботи у розрізі предмету дослідження відповідних галузей юридичних наук. Метою статті є дослідження сучасного стану наукової розробленості оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти. У статті визначено стан наукової розробленості оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти. Визначено наукові напрями, які залишилися поза увагою вчених, зокрема щодо: сучасного стану розшуку дітей, які зникли безвісти; змісту оперативно-розшукового забезпечення цієї діяльності; специфіки агентурно-оперативної роботи підрозділів кримінальної поліції щодо перекриття об'єктів і території, які є уразливими для зникнення дітей; взаємодії підрозділів кримінальної поліції й слідчих з підрозділами ювенальної превенції; інформаційно-аналітичного забезпечення цієї діяльності; особливостей організації та тактики розшуку дітей, які зникли безвісти, тощо. З'ясовано, що особливостям оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти, автором не приділено уваги. Не враховано сучасний загрозливий стан зникнення дітей та стан їх розшуку, не досліджена позиція вітчизняних та зарубіжних вчених. Не висвітлено особливості взаємодії суб'єктів, які здійснюють розшук дітей, зокрема підрозділів кримінальної поліції, ювенальної превенції, слідчих, органів місцевого самоврядування та ін. Узагальнено системні проблеми, які існують у діяльності правоохоронних органів під час розшуку підозрюваних і обвинувачуваних, а також осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, зокрема щодо: правового регулювання, у тому числі на рівні міжнародних нормативно-правових актів, інформаційно-аналітичного та криміналістичного забезпечення розшуку зазначених осіб, організації і тактики проведення гласних і негласних оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, агентурно-оперативної роботи у цій сфері, взаємодії суб'єктів розшуку між собою та з іншими державними органами, а також муніципальними органами, громадськістю тощо. Крім цього, аналіз вищезазначених праць, дозволяє зробити висновок, що у контексті розгляду цієї тематики проблеми розшуку дітей, які зникли безвісти, майже не досліджувалися й згадувалися лише фрагментарно.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, розшук дітей, наукова розробленість, Національна поліція.

The relevance of the article lies in the fact that problematic issues related to the search for missing persons today lie in the area of solution of a number of legal sciences, in particular administrative and criminal law, criminology, criminology, criminal process, operative investigative activity, civil law, civil procedure, family law, international law,

etc. The need to solve them was reflected in the numerous works of domestic and foreign scientists, which related to various aspects of this work in terms of the subject of research in the relevant branches of legal sciences. The purpose of the article is to study the current state of scientific development of operational and investigative support for the search for missing children. The article defines the state of scientific development of operational and investigative support for the search for missing children. The scientific directions that have been left out of the attention of scientists have been identified, in particular regarding: the current state of searching for missing children; the content of operational and investigative support for this activity; the specifics of the agency and operational work of the criminal police units regarding the closure of objects and territories that are vulnerable to the disappearance of children; interaction of criminal police units and investigators with juvenile prevention units; information and analytical support of this activity; peculiarities of the organization and tactics of searching for missing children, etc. It was found out that the author did not pay attention to the specifics of operational and investigative support for the search for missing children. The current threatening state of disappearance of children and the state of their search are not taken into account, the position of domestic and foreign scientists is not investigated. The specifics of the interaction of the entities that search for children, in particular the divisions of the criminal police, juvenile prevention, investigators, local self-government bodies, etc., are not covered. The systemic problems that exist in the activities of law enforcement agencies during the search for suspects and accused persons, as well as persons who are hiding from pre-trial investigation bodies and the court, are summarized, in particular regarding: legal regulation, including at the level of international normative legal acts, information and analytical and forensic support for the search of the specified persons, the organization and tactics of conducting overt and covert operational-search activities and investigative actions, agency-operational work in this area, interaction of the subjects of the search among themselves and with other state bodies, as well as municipal bodies, the public, etc. . In addition, the analysis of the above-mentioned works allows us to conclude that in the context of consideration of this topic, the problems of searching for missing children were almost not investigated and mentioned only fragmentarily.

Key words: *operational search activity, search for children, scientific development, National Police.*

Постановка проблеми. Проблемні питання, пов'язані із розшуком осіб, які зникли безвісти, сьогодні лежать у площині вирішення ряду юридичних наук, зокрема адміністративного та кримінального права, криминології, криміналістики, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, цивільного права, цивільного процесу, сімейного права, міжнародного права тощо. Необхідність їх вирішення, позначилася чисельними працями вітчизняних і зарубіжних вчених, які стосувалися різного роду аспектів цієї роботи у розрізі предмету дослідження відповідних галузей юридичних наук.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретико-прикладні засади розшуку осіб, які зникли безвісти, на дисертаційному рівні досліджували такі вітчизняні та зарубіжні автори: С. В. Богданов, Д. В. Бойчук, В. С. Будков, Н. І. Витовтова, О. І. Гігевич, Д. А. Грінцова, Ч. М. Ісмаїлов, Д. О. Ішук, В. Г. Камиш, Є. Г. Кілессо, А. В. Котязов, О. Я. Мазурок, А. С. Мальцев, В. О. Петросян, О. Ю. Плєскач, В. П. Цильвік, В. М. Шванков та ін.

Метою статті є дослідження сучасного стану наукової розробленості оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що окремого вивчення проблем оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти, до цього часу здійснено не було. Аналіз публікацій, які слугують підґрунтям для розв'язання проблеми дисертаційного дослідження, свідчить, що до цього часу сфера інтересів вітчизняних дослідників здебільшого була спрямована на аналіз або занадто широкого, або занадто вузького кола питань. Проте існують теоретико-прикладні роботи, які слугують основою для формування сучасної наукової теорії розшукової роботи правоохоронних органів, результати яких, на наш погляд, доцільно висвітлити й проаналізувати. Використовуючи дедуктивний метод пізнання, висвітлення досягнень вчених у зазначеній сфері ми будемо здійснювати від загального до часткового (окремого), у зв'язку

з цим, проаналізуємо спочатку роботи, які стосувалися загальних питань розшуку (розшукової роботи або діяльності), а потім розглянемо праці, які найбільш наближені до предмету нашого дослідження.

Сучасні проблеми, які стосуються загальних аспектів розшукової роботи слідчого та оперативних працівників були досліджені також у роботах вітчизняних авторів, зокрема: у дисертаціях Н. В. Гуменної (Львів, 2015), Є. В. Полякова (Львів, 2006), навчальному посібнику В. П. Захарова, А. М. Кравченка, В. Ф. Новосядло, О. Й. Хомути (Львів, 2006), методичних рекомендаціях М. С. Городецької, О. В. Захарченко, Я. М. Ковча, О. В. Крякуна, Т. Г. Овчаренко (Дніпропетровськ, 2009).

Так, найбільш вагомими досягненнями Н. В. Гуменної, стало сучасне уявлення про сутність розшукової діяльності слідчого, висвітлення принципів, місту, засобів цієї діяльності, визначення об'єктів розшуку, надання класифікації розшукових дій слідчого (розшукові дії слідчого процесуального характеру; розшукові дії слідчого непроцесуального характеру), з'ясування теоретико-прикладних аспектів взаємодії слідчого під час здійснення ним розшукової діяльності, хоча в контексті нашого дослідження цей аспект пояснюється дещо іншим трактуванням, зокрема тим, що КПК України містить окремий термін «розшукові дії» (див. підрозділ 1.2). Вагомим значення у нашій дисертаційній праці набули акценти авторки щодо чинного КПК України, де визначено обов'язкове залучення психолога для допиту малолітніх або неповнолітніх (ст.ст. 226, 354, 491 КПК України), а також проведення слідчих (розшукових) дій із їхньою участю (ст. 227 КПК України) [1].

У результаті проведеного дослідження, Є. В. Поляков сформулював ряд нових наукових положень та висновків, зокрема: уперше виділив різні форми розшуку осіб, висвітлив значення суб'єкта розшуку та правових підстав розшуку для класифікації цих форм; визначив особливості правового режиму прикордонного району та режиму державного кордону, режиму в пунктах пропуску через державний кордон; удосконалив погляди щодо змісту та характеру організаційно-тактичного, зокрема агентурного та інформаційного забезпечення оперативно-розшукових заходів при розшуку осіб тощо [2].

Правові та організаційно-тактичні основи міжнародного розшуку та міжнародно-правового захисту осіб від насильницьких зникнень стали предметом дисертаційних досліджень О. Н. Карпова (Київ, 2011), Д. О. Компанійця (Львів, 2006), Л. В. Максимів (Львів, 2014), В. Ю. Цвікі (Львів, 2017), а також були відображені в монографічних і інших дослідженнях Г. О. Душейка, В. А. Некрасова, В. Я. Мацюка (Київ, 2006).

Найбільше уваги вчених привернули питання розшуку злочинців і осіб, які ухиляються від відбування покарання, у зв'язку з тим, що ця категорія осіб становить небезпеку для оточуючих. Так, проблеми розшуку підозрюваних, обвинувачених й підсудних та осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, суду і відбування кримінального покарання, були досліджені як у працях вітчизняних вчених, зокрема, у дисертаціях: «Організаційне і тактичне забезпечення розшуку обвинувачених та підсудних оперативними підрозділами ОВС» С. І. Апухтіна (Дніпропетровськ, 2009), «Діяльність слідчого щодо розшуку підозрюваного» А. В. Дунаєвої (Київ, 2013), «Діяльність слідчого з розшуку та встановлення місцезнаходження обвинуваченого» О. В. Захарченко (Харків, 2012), «Криміналістичне забезпечення розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду» О. В. Лисенко (Київ, 2016), «Розшук осіб, які переховуються від органів розслідування» К. В. Муравйова (Київ, 2002), «Процесуальна діяльність слідчого по розшуку підозрюваного, місцезнаходження якого невідоме» Є. О. Наливайко (Київ, 2014), ««Розшук обвинувачених по зупинених кримінальних справах: правові та організаційно-тактичні основи» О. В. Пояркова, (Харків, 2002), «Розшук обвинуваченого в справах про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» О. М. Сітайло (Київ, 2020), «Розшук підозрюваного та обвинуваченого з використанням технічних засобів телекомунікації» Є. В. Шаповаленка (Київ, 2018), навчально-методичних розробках Є. І. Макаренка (Дніпропетровськ, 2005).

Вивчення результатів досліджень, отриманих зазначеними авторами, дало змогу узагальнити системні проблеми, які існують у діяльності правоохоронних органів під час розшуку підозрюваних і обвинувачуваних, а також осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, зокрема щодо: правового регулювання, у тому числі на рівні міжнародних нормативно-правових актів, інформаційно-аналітичного та криміналістичного забезпечення розшуку зазначених осіб, організації і тактики проведення гласних і негласних оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, агентурно-оперативної роботи у цій сфері, взаємодії суб'єктів розшуку

між собою та з іншими державними органами, а також муніципальними органами, громадськістю тощо. Крім цього, аналіз вищезазначених праць, дозволяє зробити висновок, що у контексті розгляду цієї тематики проблеми розшуку дітей, які зникли безвісти, майже не досліджувалися й згадувалися лише фрагментарно.

Необхідно вказати, що після здобуття незалежності, в Україні проведено ряд дисертаційних досліджень, які безпосередньо стосувалися проблем розшуку зниклих безвісти осіб. Так, правові та організаційно-тактичні основи розшуку безвісно відсутніх (зниклих) осіб, у тому числі при кримінальних обставинах висвітлені у чисельних працях авторів, серед яких найбільший науковий інтерес представляють дисертаційні дослідження вітчизняних авторів: «Правові та організаційно-тактичні основи розшуку безвісно відсутніх осіб» Д. В. Бойчука (2006 р.), «Організаційно-правові та тактичні основи розшуку безвісно зниклих осіб при кримінальних обставинах» С. В. Богданова (Львів, 2007 р.), «Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб» О. Я. Мазурка (Київ, 2018 р.), «Розшуку осіб, зниклих безвісти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук» О. Ю. Плескача (Харків, 2019 р.), «Розслідування вбивств, пов'язаних з безвісним зникненням особи» Д. О. Іщука (Київ, 2016), «Прокурорський нагляд за додержанням законів при розшуку безвісно відсутніх осіб» В. С. Будкова (Київ, 2015). До числа праць, які стосувалися проблематики розшуку зниклих безвісти осіб, слід віднести також методичні рекомендації: Я. М. Ковча «Першочергові заходи по встановленню місцезнаходження безвісно зниклих осіб» (Дніпропетровськ, 2008), М. І. Гошовського, О. В. Вітрука, Ю. Г. Севрука, О. В. Менделенко, М. Г. Березіна «Щодо особливостей прокурорського нагляду за додержанням законів органами внутрішніх справ при проведенні досудового розслідування у кримінальних провадженнях та оперативно-розшукової діяльності за заявами і повідомленнями про безвісне зникнення осіб» (Київ, 2014), С. С. Чернявського, О. М. Борисковської, А. А. Вознюка «Особливості кримінальних проваджень щодо безвісти зниклих осіб» (Київ, 2015) та ін.

Так, О. Я. Мазурок дослідив зміст криміналістичного забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб, визначив типові слідчі ситуації залежно від обсягу та змісту даних, що є підставою для внесення відомостей про подію до ЄРДР, висвітлив особливості перевірки типових версій під час розслідування злочинів, пов'язаних із безвісною відсутністю осіб, розкрив форми взаємодії слідчого й оперативних підрозділів Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб, проаналізував можливості використання Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ (із підсистемами «Єдиний облік», «Затримані та доставлені», «Особа», «Розшук», «Пізнання»), визначив організаційно-тактичні засади проведення окремих слідчих (розшукових) дій, з'ясував форми застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку з безвісною відсутністю особи [3]. Разом із цим, особливостям оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти, автором не приділено уваги. Не враховано сучасний загрозливий стан зникнення дітей та стан їх розшуку, не досліджена позиція вітчизняних та зарубіжних вчених. Не висвітлено особливості взаємодії суб'єктів, які здійснюють розшук дітей, зокрема підрозділів кримінальної поліції, ювенальної превенції, слідчих, органів місцевого самоврядування та ін.

Вагомими здобутками Д. О. Іщука є обґрунтування розроблення універсальної міжвідомчої системи розшуку безвісти зниклих та ідентифікації невпізнаних трупів, яка б об'єднала уніфіковані дані за категоріями розшук, з обов'язковим забезпеченням прямого використання для ідентифікаційного пошуку результатів реєстрації зниклих безвісти осіб та експертних досліджень невпізнаних трупів. Вченим окремо проаналізовано ситуації безвісного зникнення дітей, про зникнення яких заявляють батьки, адміністрації загальноосвітніх шкіл-інтернатів, шкіл або училищ соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання, притулків для дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації. Крім цього, ним визначено специфіку розшуку безвісно зниклих дітей, які стають жертвами кримінальних правопорушень (запропоновано типовий план проведення слідчих (розшукових) дій при безвісному зникненні неповнолітніх). Також надано рекомендації щодо організації й тактики проведення допитів малолітніх і неповнолітніх осіб [4]. Поряд із цим, автор не називає, які саме ситуації виникають при надходженні заяви чи повідомлення про безвісне зникнення дитини, не надає їх класифікацію відповідно до наукових критеріїв (наприклад, типові слідчі ситуації).

Досить ґрунтовне дослідження здійснено Д. В. Бойчуком, робота якого характеризується цілим рядом здобутків, зокрема автором визначено: поняття і сутність розшуку безвісно відсутніх осіб; правові засади розшуку безвісно відсутніх осіб; проблеми організації розшуку безвісно відсутніх осіб; інформаційне забезпечення розшукової роботи; проблеми взаємодії оперативних підрозділів ОВС з іншими підрозділами щодо розшуку безвісно відсутніх осіб; питання

попередження причин, що призводять до безвісної відсутності осіб; першочергові та подальші оперативно-розшукові заходи; основи застосування оперативно-технічних засобів при розшуку безвісно відсутніх осіб тощо. У ході дослідження на підставі комплексного наукового підходу автор теоретично обґрунтував положення про те, що система розшуку безвісно відсутніх осіб є найважливішим чинником, від якого багато в чому залежить стан боротьби з організованою злочинністю [5]. У той самий період проведено схоже дослідження С. Б. Богдановим, який приділив увагу цілому ряду питань організаційно-правових та тактичних основ розшуку безвісно зниклих осіб при кримінальних обставинах. Останній відмічав важливість поєднання процесуальних та оперативно-розшукових заходів, організації чіткої взаємодії між різними підрозділами, службами ОВС та іншими правоохоронними органами, державними установами, участь у цій роботі негласних співробітників та використання спеціальних знань і оперативної техніки. До того ж, С. В. Богданов розглядав особливості оперативного документування за ОРС «Злочин» щодо розкриття вбивств, замаскованих під безвісне зникнення потерпілого; аналізує агентурне забезпечення оперативної розробки, можливості використання агентів і інформаторів у встановленні долі зниклого та особливості керівництва негласним апаратом у процесі розшуку тощо [6].

Одним із найбільш наближених вітчизняних досліджень до цієї теми є праця О. Ю. Плєскача, який обґрунтував низку важливих теоретико-прикладних положень, зокрема: сформулював авторський зміст та класифікацію розшуку осіб, зниклих безвісти; надав класифікацію цих осіб; визначив алгоритм організації розшуку осіб, зниклих безвісти, як до, так і після відкриття кримінального провадження тощо. Крім цього, стосовно розшуку дітей, які зникли безвісти, автор надав вибірково характеристику їх вікових груп, а також авторську класифікацію ситуацій, які стали причиною зникнення дітей [7]. Автором не досліджується сучасний стан розшуку дітей, які зникли безвісти, в Україні, частково висвітлюються проблеми правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, також відсутні дослідницькі положення щодо агентурно-оперативної роботи підрозділів кримінальної поліції щодо перекриття об'єктів і території, які є вразливими для можливості зникнення дітей. Також зазначимо, що автором не використовується системний підхід щодо організації взаємодії підрозділів кримінальної поліції, слідчих та підрозділів ювенальної превенції у питаннях розшуку дітей й комплексного застосування злагоджених зусиль у разі їх зникнення. Важливими з приводу виникнення правовідносин у зв'язку з розшуком безвісно зниклих громадян є результати дослідження В. С. Будкова, який досить розгорнуто висвітлює співвідношення оперативно-розшукового та цивільно-правового інститутів оголошення особи безвісно відсутньою, визначає їх спільні й окремі риси, а в аспекті юридичного факту розглядає вплив рішень суду з цих питань на динаміку правовідносин, які виникають у зв'язку з розшуком безвісно зниклих громадян [8].

Висновки. Проаналізовані наукові здобутки вітчизняних вчених дають змогу прийти до таких висновків:

1. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених теоретичним і практичним проблемам розшуку дітей, які зникли безвісти, на сьогодні не знайшла належного теоретичного висвітлення проблема оперативно-розшукового забезпечення розшуку цієї категорії осіб, у тому числі й на монографічному рівні.
2. Комплексне вирішення наукової проблеми лежить у площині теоретичних і практичних розробок із кримінального, адміністративного, цивільного, сімейного та міжнародного права; кримінального та цивільного процесу; кримінології; криміналістики; оперативно-розшукової діяльності.
3. Сьогодні в Україні відсутні комплексні монографічні дослідження теоретичних і правових засад оперативно-розшукового забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти, в Україні.
4. Вчені, які здійснювали свої розробки в галузі оперативно-розшукової діяльності залишили поза увагою питання щодо: сучасного стану розшуку дітей, які зникли безвісти; змісту оперативно-розшукового забезпечення цієї діяльності; специфіки агентурно-оперативної роботи підрозділів кримінальної поліції щодо перекриття об'єктів і території, які є уразливими для зникнення дітей; взаємодії підрозділів кримінальної поліції й слідчих з підрозділами ювенальної превенції; інформаційно-аналітичного забезпечення цієї діяльності; особливостей організації та тактики розшуку дітей, які зникли безвісти, тощо.

Список використаних джерел:

1. Гуменна Н. В. Теоретичні та практичні проблеми розшукової діяльності слідчого : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Львівськ. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2015. 240 с. URL: <https://mydisser.com/ua/avtoref/view/28532.html> (дата звернення: 19.05.2021).
2. Поляков Є.В. Організація і тактика розшукової роботи органів внутрішніх справ у прикордонних районах України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 21.07.04. Львів, 2006. 18 с.
3. Мазурок О.Я. Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. 255 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/6368/1/Dis_Мазурок.pdf (дата звернення: 19.05.2021).
4. Іщук Д.О. Розслідування вбивств, пов'язаних з безвісним зникненням особи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.
5. Бойчук Д.В. Правові та організаційно-тактичні основи розшуку безвісно відсутніх осіб : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2007. 21 с.
6. Богданов С.В. Організаційно-правові та тактичні основи розшуку безвісно зниклих осіб при кримінальних обставинах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2007. 16 с.
7. Плєскач О. Ю. Розшуку осіб, зниклих безвісти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 20 с.
8. Будков В. С. Правове значення рішень суду в структурі правовідносин, що виникають у зв'язку з розшуком безвісно зниклих громадян. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, 2010. № 3. С. 130-138. URL: file:///C:/Users/Acer/Downloads/Vlдуvs_2010_3_17.pdf (дата звернення: 20.06.2021).

УДК 343.162.4

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.31>

ПЕЛІХОС Є.М.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ОБВИНУВАЧЕНОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ IN ABSENTIA НА ПІДГОТОВЧОМУ СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ

ENSURING THE RIGHT TO DEFENSE OF THE ACCUSED IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN ABSENTIA AT THE PREPARATORY COURT SESSION

Статтю присвячено дослідженню правової природи та практичного змісту забезпечення права на захист обвинуваченого у кримінальному провадженні in absentia на підготовчому судовому засіданні. Особливу увагу приділено питанню процесуальної діяльності захисника, участь якого є обов'язковою, з огляду не лише на необхідність захисту прав обвинуваченого, а й забезпечення реалізації засади змагальності кримінального процесу, рівності й балансу інтересів сторін обвинувачення і захисту.

Констатовано, що предметом розгляду на стадії підготовчого судового засідання у провадженнях in absentia може бути не лише підсумковий акт досудового розслідування, але і клопотання прокурора про здійснення спеціального судового провадження. Окреслено процесуальні гарантії прав обвинуваченого під час вирішення цього питання.

На підставі аналізу кримінального процесуального законодавства та наукових підходів з'ясовано, що діяльність суб'єктів захисту щодо реалізації наданих їм прав та повноважень під час підготовчого провадження за процедурою *in absentia* обумовлюється функціональною сутністю досліджуваної стадії кримінального процесу, а також її змістом і завданням. Визначено, що процесуальні дії адвоката у аналізованій стадії спрямовані на: дотримання прав обвинуваченого та процесуальних гарантій; виявлення та усунення допущених помилок під час досудового розслідування; організацію судом підготовки до судового розгляду.

З'ясовано, що у кримінальних провадженнях щодо майже 30 % злочинів, визначених у ст. 297-1 КПК України, повинна бути забезпечена можливість реалізації обвинуваченим його процесуального права на здійснення судового розгляду судом присяжних в разі застосування інституту спеціального судового провадження. Вважаємо, що законодавцем не визначено достатніх гарантій реалізації цього права, що позбавляє обвинуваченого реальної можливості ефективно ним скористатися.

У зв'язку з чим обґрунтовано необхідність внесення доповнень до статті 384 КПК України, що полягають у наданні можливості захиснику реалізувати право обвинуваченого заявляти клопотання про розгляд кримінального провадження за процедурою *in absentia* судом присяжних.

Ключові слова: *право на захист, захисник, спеціальне судове провадження, підготовче судове засідання.*

The article is devoted to the study of the legal nature and practical content of ensuring the right to defense of the accused in *in absentia* criminal proceedings in the preparatory court session. Special attention is paid to the issue of the procedural activity of the defense counsel, whose participation is mandatory, taking into account not only the need to protect the rights of the accused, but also to ensure the implementation of the principle of competition in the criminal process, the equality and balance of the interests of the prosecution and defense parties.

It was established that the subject of consideration at the stage of the preparatory court session in proceedings *in absentia* can be not only the final report of the pre-trial investigation, but also the request of the prosecutor to conduct a special court proceeding. Procedural guarantees of the rights of the accused during the resolution of this issue have been determined.

On the basis of the analysis of criminal procedural legislation and scientific approaches, it has been found that the activity of the subjects of protection regarding the realization of the rights and powers granted to them during the preparatory proceedings under the *in absentia* procedure is determined by the functional essence of the investigated stage of the criminal process, as well as its content and task. It was determined that the lawyer's procedural actions in the analyzed stage are aimed at: observing the rights of the accused and procedural guarantees; identification and elimination of mistakes made during the pre-trial investigation; organization of preparation for the trial by the court.

It was found that in criminal proceedings for almost 30% of the crimes defined in Art. 297-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the accused must be provided with the opportunity to exercise his procedural right to a jury trial in the event of the application of the institution of special court proceedings. We believe that the legislator has not defined sufficient guarantees for the realization of this right, which deprives the accused of a real opportunity to use it effectively.

In connection with this, the necessity of making additions to Article 384 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which consist in providing an opportunity for the defender to realize the right of the accused to file a motion for consideration of criminal proceedings by jury in *in absentia* procedure, is substantiated.

Key words: *right to defense, defender, special court proceedings, preparatory court session.*

Вступ. Як зауважує Верховний Суд забезпечення права на захист – це правове положення, згідно з яким посадові особи, котрі здійснюють кримінальне провадження, зобов'язані забезпечити підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, виправданому сукупність процесуальних

прав, завдяки яким останні отримують можливість захищатися від підозри чи обвинувачення [1]. Забезпечення права на захист обвинуваченого у частині представлення його захисником є не тільки однією з форм реалізації такого права, але і обов'язковою умовою спеціального судового провадження. Європейський суд з прав людини неодноразово акцентував увагу на тому, що у кримінальному провадженні за відсутності обвинуваченого санкцією за неявку обвинуваченого не може бути заборона участі його захисника. Право кожної особи, обвинуваченої в кримінальному злочині, на ефективний адвокатський захист є одним із основних атрибутів справедливого судового процесу. Обвинувачуваний не втрачає цього права лише на тій підставі, що він був відсутній на судовому засіданні («Ван Гейзегем проти Бельгії») [2].

Відносно самостійним етапом діяльності захисника у заочному кримінальному провадженні розглядаються його дії та рішення, що приймаються, з моменту звернення прокурора до суду з обвинувальним актом і до початку стадії судового розгляду. Адвокатський захист під час підготовчого судового засідання є багатограним та комплексним, а його специфіка з одного боку визначається правовою природою процесуального статусу захисника як специфічного учасника кримінального провадження *in absentia*, а з іншого – змістом самої стадії кримінального процесу, в якій адвокату необхідно забезпечити дотримання прав обвинуваченого та процесуальних гарантій, наданих йому КПК України.

Підготовче провадження як початкова судова стадія у кримінальному процесі постійно привертає увагу науковців. Цьому питанню присвятили свої праці О. В. Бабаєва, В. С. Волошина, Я. В. Замкова, С. О. Кахновець, В. О. Попелюшко, М. П. Тахатаров, О. Ф. Шминдрук та ін. Окремі аспекти підготовчого судового провадження у спеціальному кримінальному провадженні висвітлювали Д. В. Коперсак, О. О. Нагорнюк-Данилюк, Н. П. Сиза, С. М. Смоков, Г. І. Цибульник, Д. О. Шумейко. Проте, малодослідженим залишається питання реалізації у кримінальному процесі процедури заочного кримінального провадження у розрізі забезпечення права на захист обвинуваченого у аналізованій судовій стадії.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування правової природи та практичного змісту забезпечення права на захист обвинуваченого у кримінальному провадженні *in absentia* на підготовчому судовому засіданні.

Результати дослідження. У кримінальному процесуальному законодавстві та юридичній літературі підготовче провадження визначено першою судовою стадією, яка займає особливе місце у кримінальному провадженні – проміжне між розшуковим по суті та формі досудовим розслідуванням і змагальним за своїм характером судовим розглядом. Тому цей етап кримінального процесуальної діяльності забезпечує поступовий рух з досудового провадження в судове, але не механічний, а шляхом дотримання передбаченої законом процедури, виконання певних процесуальних дій та ухвалення процесуальних рішень судом для вирішення питання про призначення судового розгляду [3, с. 130]. Зокрема під час першого етапу судового провадження у суді першої інстанції суд зобов'язаний перевірити матеріали кримінального провадження, з'ясувати достатність фактичних та юридичних підстав для прийняття судових рішень, передбачених ч. 3 ст. 314 КПК України, вирішити питання, пов'язані з підготовкою кримінального провадження до судового розгляду, в тому числі визначити дату, час та місце судового розгляду, форму проведення судового засідання, склад суду тощо [4, с. 5].

Науковці справедливо відмічають, що існує потреба спеціальної регламентації у статтях глави 27 КПК України «Підготовче провадження» повноважень суду щодо вирішення питань про здійснення спеціального судового провадження [5, с. 204-205]. Натомість законодавець розмістив правові норми таким чином, що рішення про спеціальне судове провадження може бути ухвалене тільки під час судового розгляду. Проте, на практиці часто таке рішення ухвалюється на стадії підготовчого провадження, що відповідає позиції, згідно з якою підготовче провадження є стадією судового розгляду, тому задля однакового розуміння норм закону потрібно узгодити відповідні положення [6]. Відповідно предметом розгляду на стадії підготовчого судового засідання у провадженнях *in absentia* може бути не лише підсумковий акт досудового розслідування, але і клопотання прокурора про здійснення спеціального судового провадження.

Згідно з абз. 4 ч. 3 ст. 323 КПК України участь захисника у спеціальному судовому провадженні є обов'язковою. Наведена норма є цілком виправданою і виступає основною гарантією забезпечення права обвинуваченого на захист, адже у провадженнях *in absentia* фактично від захисника залежить захист прав та законних інтересів обвинуваченого в тому числі і під час підготовчого судового засідання.

Поруч з цим, закріплення законодавцем цієї умови спеціального судового провадження пов'язане не лише з необхідністю захисту прав обвинуваченого, а й покликане забезпечити реалізацію принципу змагальності кримінального процесу [7, с. 307], рівність й баланс інтересів сторін обвинувачення і захисту. При цьому важливою складовою права на захист у разі вирішення судом питання про можливість розгляду справи в порядку спеціального судового провадження, є забезпечення дотримання прав обвинуваченого та процесуальних гарантій, наданих йому кримінальним процесуальним законодавством, що відповідно потребує посиленої уваги захисника.

Гарантії дотримання прав обвинуваченого у спеціальному судовому провадженні формуються низкою факторів, визначальне значення серед яких відіграє передбачений законом порядок та підстави його здійснення. Власне, у підготовчому провадженні суд постановляє ухвалу про здійснення спеціального судового провадження стосовно обвинуваченого, лише за наявності підстав визначених в абз. 1 ч. 3 ст. 323 КПК України.

Наявність цих підстав можливе лише за умов належного повідомлення обвинуваченого про виклик, що є безумовною гарантією захисту прав особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, в кримінальному провадженні *in absentia*. Отже, для сторони захисту має бути очевидним, що недоведеність однієї з цих підстав здатна поставити під сумнів законність рішення суду щодо спеціального судового провадження.

Наступна гарантія прав обвинуваченого визначена абз. 2 ч. 3 ст. 323 КПК України, відповідно до якої прокурор до клопотання про здійснення спеціального судового провадження зобов'язаний додати матеріали про те, що обвинувачений знав або повинен був знати про розпочате кримінальне провадження, тобто довести вжиття заходів щодо обізнаності особи про наявне щодо неї кримінального провадження та в чому саме її обвинувачують, що дає можливість реалізувати особою права на захист і доступ до правосуддя.

З огляду на викладене підготовче провадження за процедурою *in absentia* має певну специфіку та у разі задоволення судом клопотання прокурора про судовий розгляд за відсутності обвинуваченого (*in absentia*) та, незважаючи на відсутність останнього в суді, обвинувачений повинен бути повідомлений про такий судовий розгляд, що вимагає від суду додаткових дій щодо забезпечення прав обвинуваченого. Це виявляється в активності суду щодо повідомлення обвинуваченого про кримінальне провадження [8, с. 609].

Отже, інформування обвинуваченого про судовий розгляд кримінального провадження покладається не лише на прокурора, а і на суд, що, на нашу думку, виступає додатковою гарантією забезпечення прав обвинуваченого.

Аналіз поглядів науковців щодо суті та змісту початкової стадії судового провадження дозволяє стверджувати, що діяльність суб'єктів захисту щодо реалізації наданих їм прав та повноважень під час підготовчого провадження за процедурою *in absentia* обумовлюється функціональною сутністю досліджуваної стадії кримінального процесу, а також її змістом і завданням.

Як справедливо акцентує увагу Н. П. Сиза, основною функцією суду, яка реалізується на стадії підготовчого провадження, є судовий контроль, при здійсненні якого серед іншого можуть бути прийняті рішення про повернення обвинувального акту, про направлення обвинувального акту до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження [5, с. 204-205]. Таким чином, як зауважує М. П. Тахатаров, на цій стадії суд приймає рішення, які в тому числі стають приводом для виправлення помилок, що були допущені на стадії досудового розслідування [9, с. 122]. Наведене обумовлює процесуальну активність захисника, направлену на виявлення та усунення допущених помилок на стадії досудового розслідування в тому числі у змісті підсумкових документів, що надійшли до суду.

Загалом, як справедливо зауважує Д. О. Шумейко, що стосується підстав повернення обвинувального акту, то для провадження *in absentia* характерні загальні недоліки, що постійно аналізуються і систематизуються у наукових дослідженнях і аналітичних матеріалах [8]. Стороні захисту доцільно звернути увагу на окремі підстави повернення обвинувального акту прокурору, які можуть мати процесуальний або фактичний характер. Існує серед захисників два підходи до того, яким чином використовувати такі недоліки: використовувати недоліки з метою спростування обвинувачення після призначення справи до розгляду; подавати клопотання про повернення справи та приведення у відповідність до вимог КПК України, вказавши на окремі недоліки; подавати клопотання про повернення справи та приведення у відповідність до вимог КПК України, вказавши на всі недоліки [10, с. 283-284].

Діями, що направлені на виявлення помилок під час досудового розслідування, також є оскарження стороною захисту дій, рішень та бездіяльності слідчого, прокурора, в порядку,

передбаченому ч. ч. 2,3 ст. 303 КПК України, а також ухвал слідчого судді в тому числі про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування, які не могли бути предметом оскарження на етапі досудового розслідування цього кримінального провадження. Як зауважує Верховний Суд саме в такий спосіб реалізується право особи на судовий контроль законності такого виду рішення слідчого судді [11]. Але, на жаль, положення КПК України не визначають, яким може бути результат такого розгляду, що, тим самим, ускладнює захисну діяльність підозрюваного/обвинуваченого.

В цьому контексті, вчені цілком слушно відмічають, що такий порядок (спосіб) судового контролю є неідеальним, оскільки під час підготовчого провадження відсутні надійні процесуальні механізми захисту прав. Адже: – по-перше, не в усіх кримінальних провадженнях, у яких було проведено процесуальну дію або застосовано примусовий захід, щодо яких відсутня можливість оскарження під час досудового розслідування, буде звернення до суду з обвинувальним актом, а фактично стадія підготовчого провадження взагалі може не статися; – по-друге, підготовче судово-ве засідання, навіть якщо обвинувальний акт передано до суду, може відбутися запізно для того, щоб бути здатним виправити порушення; – по-третє, під час підготовчого засідання в суді першої інстанції суддя не має повноважень вчиняти дії та ухвалювати рішення, які можуть призвести до виправлення порушення прав, свобод та законних інтересів особи, спричиненого втручанням з боку органів досудового розслідування або прокурора [12, с. 141-142].

Наступною функцією, яка реалізується судом на стадії підготовчого провадження – це функція правосуддя. Зокрема судом виконуються повноваження забезпечувального характеру щодо здійснення правосуддя (призначення судового розгляду на підставі обвинувального акту та вирішення питань, пов'язаних із підготовкою до судового розгляду) [5, с. 204-205]. Отже, окрім вищенаведеного, процесуальна діяльність захисника полягає у організації судом підготовки до судового розгляду у разі, якщо суд призначив судовий розгляд на підставі обвинувального акту.

Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожний має право на розгляд його справи незалежним і безстороннім судом, визначеним законом, який встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. З огляду на викладене, захисник вживає заходів щодо перевірки подальшого судового розгляду справи належним судом, зокрема це стосується вивчення питання складу суду, участі суддів або прокурорів, які з тих чи інших причин та обставин не мають прав або повноважень для здійснення своїх функцій у конкретному кримінальному провадженні, і за наявності підстав, передбачених ст. 75–79 КПК України, звертається із заявою про відвід судді, прокурора, захисника, представника, інших учасників кримінального провадження. В разі необхідності адвокат обвинуваченого ініціює перед судом питання про призначення запасного судді у кримінальному провадженні з урахуванням положень ст. 320 КПК України.

В цьому контексті також слід зауважити, що в ст. 31 КПК України встановлено критерії визначення складу суду, уповноваженого на розгляд кримінального провадження. Так, відповідно до ч. 3 аналізованої статті кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних.

Поруч з цим національне законодавство визначає право обвинуваченого у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі, під час підготовчого судового засідання заявити клопотання про розгляд кримінального провадження стосовно нього судом присяжних (ч. 2 ст. 384 КПК України).

Згідно з ч. 2 ст. 297-1 КПК України спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачених статтями 109, 110, 110-2, 111, 111-1, 111-2, 112, 113, 114, 114-1, 114-2, 115, 116, 118, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 127, ч. 2, 3 ст. 146, статтями 146-1, 147, ч. 2-5 ст. 191 (у випадку зловживання службовою особою своїм службовим становищем), статтями 209, 255-258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5, 348, 364, 364-1, 365, 365-2, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370, 379, 400, 408, 436, 436-1, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447 КК України.

З аналізу положень цієї статті, а також відповідних статей КК України вбачається 15 складів злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі. Отже, у кримінальних провадженнях щодо майже 30 % злочинів, визначених у ст. 297-1 КПК України, повинна бути забезпечена можливість реалізації обвинуваченим його процесуального права на здійснення судового розгляду судом присяжних в разі застосування інституту спеціального судового провадження.

Таким чином, на окрему увагу заслуговує вирішення питання щодо реалізації права обвинуваченого на судовий розгляд кримінального провадження *in absentia* судом присяжних, яке є невід'ємною складовою права на захист, а неналежне роз'яснення обвинуваченому цього права позбавляє останнього реальної можливості ефективно ним скористатися.

Відповідно до ст. 384 КПК України прокурор, суд зобов'язані роз'яснити обвинуваченому у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі, можливість та особливості розгляду кримінального провадження стосовно нього судом присяжних. Письмове роз'яснення прокурора обвинуваченому про можливість, особливості і правові наслідки розгляду кримінального провадження судом присяжних додається до обвинувального акта і реєстру матеріалів досудового розслідування, які передаються до суду.

При цьому, як наголошується у Методичних рекомендаціях Генеральної прокуратури України з питань участі прокурора в суді присяжних, оскільки в кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів (у тому числі за які передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі) участь захисника є обов'язковою (ч. 1 ст. 52 КПК України), відповідне роз'яснення прокурора про суд присяжних має оголошуватися обвинуваченому в присутності його захисника і затверджуватися підписом останнього [13].

На практиці у заочних кримінальних провадженнях прокурори здійснюють роз'яснення права на суд присяжних шляхом повідомлення обвинуваченого на офіційному веб-сайті відомства [14], що свідчить, на нашу думку, про формальне дотримання порядку, яке ніяк не впливає на забезпечення реального права на розгляд справи судом присяжних.

Як слушно наголошує А. А. Солодков, роз'яснення обвинуваченому права на суд присяжних є гарантією забезпечення права на справедливий суд, у зв'язку з чим невиконання прокурором вимоги закону щодо роз'яснення цього права підозрюваному має бути підставою повернення судом обвинувального акта прокурору; невиконання цієї вимоги судом має розцінюватися як істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, що є безумовною підставою для скасування вироку [15, с. 9–10].

Натомість Верховний Суд зауважує, що відсутність роз'яснення судом обвинуваченому на підготовчому засіданні права на суд присяжних не може бути безумовною підставою для скасування судових рішень. Істотність такого порушення і його значення для забезпечення права обвинуваченого на справедливий судовий розгляд має вирішуватися залежно від того, чи було обвинуваченому забезпечено реальну можливість зробити вибір на користь суду присяжних до постановлення судом вироку. Це питання має вирішуватися, зважаючи на всі обставини справи, включаючи час і спосіб роз'яснення цього права, позицію захисту під час судового розгляду та інші чинники, які можуть вплинути на вільний вибір обвинуваченим складу суду, що розглядатиме його справу [16]. Відповідно до п. 2 Листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 03 жовтня 2012 року № 223-1430/0/4-12 «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» неприбуття для участі у підготовчому судовому засіданні учасників судового провадження, які належним чином повідомлені про дату, час і місце проведення такого засідання, не перешкоджає його проведенню, крім випадків, визначених законом. Зокрема, у разі відсутності обвинуваченого у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі, для можливості реалізації останнім права, передбаченого ст. 384 КПК України, суд зобов'язаний відкласти судові засідання [17]. Наведене дає підстави вважати, що право клопотати про розгляд кримінального провадження судом присяжних належить тільки обвинуваченому і не може бути делеговане його захиснику.

У разі здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого останній, фактично, не може особисто реалізувати всі надані йому законом процесуальні права. Проте право на розгляд справи судом присяжних навіть в аналізованих провадженнях не повинно зазнавати необґрунтованих обмежень.

У зв'язку з цим існує точка зору щодо доцільності закріплення у нормах КПК України обов'язковості здійснення судового розгляду відповідної категорії кримінальних проваджень (за які передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі) судом присяжних при спеціальному судовому провадженні [18].

Відповідно не можемо погодитись із такою позицією, оскільки право вибрати, яким судом буде розглядатися справа, це вільний і свідомий вибір сторони захисту. З відомих причин обвинувачений не може самостійно скористатися всіма наданими їй процесуальним законодавством правами, але в певній мірі реалізувати свої права він може за допомогою захисника. Тому вибір

однієї із форм судового розгляду кримінального провадження *in absentia* повинен залежати, на нашу думку, від волевиявлення захисника обвинуваченого. Адже адвокат, будучи вільним у виборі тактичних прийомів і процесуальних засобів захисту, формуючи стратегію захисту, сам має вирішувати, чи варто скористатись правом на розгляд справи судом присяжних.

В цьому випадку на перший погляд вирішення даної проблеми вбачається у законодавчому поєднанні представництва із правозаступництвом у руках захисника. Адже основною особливістю представництва є можливість представника діяти замість особи, яку він представляє [19, с. 110]. Так, на думку О. Р. Балацької у правовідносинах адвоката-захисника з підзахисним повинні застосовуватись загальні положення представництва, відповідно до яких між цими суб'єктами укладається договір про надання правової допомоги, у якому може бути спеціально обумовлено здійснення яких прав підозрюваного будуть довірені захиснику [20, с. 169]. Проте як бути, якщо адвокат, залучений для участі у заочному кримінальному провадженні в порядку надання безоплатної вторинної правової допомоги, іноді навіть не має змоги поспілкуватись з останнім.

Наявність законодавчих прогалин, що обмежують права й законні інтереси учасників кримінального провадження, зобов'язує до пошуку легітимних засобів відновлення таких прав. Відтак, єдине, що може врятувати ситуацію з позиції захисту, – це надана законодавцем можливість захиснику реалізовувати право на суд присяжних у досліджуваних провадженнях шляхом внесення відповідних доповнень до положень КПК України. У зв'язку з цим ч. 2 ст. 384 КПК України пропонуємо викласти в такій редакції: 2. Обвинувачений, у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі, під час підготовчого судового засідання має право заявити клопотання про розгляд кримінального провадження стосовно нього судом присяжних. У спеціальному судовому провадженні таке клопотання має право заявити захисник обвинуваченого.

Насамкінець відмітимо, що аналізована стадія процесу – це одна з можливостей для реалізації права адвоката на збір та витребування доказів з метою забезпечення законного, ефективного, повного і всебічного судового розгляду. У зв'язку з цим адвокатською практикою вироблено комплекс процесуальних дій [21, с. 10-11], які адвокат здійснює на етапі підготовчого провадження, зокрема: збирає докази, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують або виключають кримінальну відповідальність клієнта; заперечує проти задоволення судом клопотання сторони обвинувачення про долучення до матеріалів кримінального провадження будь-яких інших матеріалів, крім тих, що зазначені у реєстрі матеріалів досудового розслідування, а також будь-яких доказів до початку судового розгляду; у разі необхідності, подає клопотання: про визнання доказів недопустимими, про виклик і допит свідків, експертів та спеціалістів; про призначення експертиз; про витребування речей і документів; про огляд на місці тощо.

Висновки. Підсумовуючи, слід констатувати, що основною гарантією забезпечення права на захист обвинуваченого у спеціальному судовому провадженні є обов'язкова участь захисника, фундамент успішної діяльності якого на стадії судового розгляду справи закладається на попередніх стадіях в тому числі на етапі підготовчого провадження.

Процесуальна діяльність захисника як одна з форм забезпечення права обвинуваченого на захист у підготовчому судовому засіданні обумовлюється функціональною сутністю досліджуваної стадії кримінального процесу, а також її змістом і завданням. Відтак, практична реалізація забезпечення права на захист, передусім вимагає від захисника активної, ініціативної діяльності спрямованої на: 1) дотримання прав обвинуваченого та процесуальних гарантій, наданих йому кримінальним процесуальним законодавством; 2) усунення допущених помилок на стадії досудового розслідування шляхом виявлення недоліків підсумкових актів досудового розслідування, оскарження дій, рішень та бездіяльності слідчого, прокурора, а також ухвал слідчого судді, які не могли бути предметом оскарження на етапі досудового розслідування; 3) організацію судом підготовки до судового розгляду (вжиття заходів щодо перевірки подальшого судового розгляду справи належним судом; збір або витребування доказів тощо).

На окрему увагу заслуговує питання забезпечення права обвинуваченого на розгляд справи судом присяжних. За результатами дослідження цієї проблеми вважаємо, що законодавцем повинна бути надана можливість захиснику обвинуваченого реалізовувати право на суд присяжних у досліджуваних провадженнях шляхом внесення відповідних доповнень до положень ч. 2 ст. 384 КПК України.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховного Суду від 23.08.2018 р. у справі. № 130/192/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76207279>
2. Справа «Ван Гейсегем проти Бельгії» (Заява № 26103/95) : рішення Європейського суду з прав людини від 21 січня 1999 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_402#Text
3. Кахновець С.О. Угляд прокурора у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2021. 230 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х.: Право, 2012. 664 с.
5. Сиза Н. П. Реалізація судом кримінально-процесуальних функцій на стадії підготовчого провадження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Випуск 6 (35). С. 201-206.
6. Шумейко Д. О. Особливості здійснення судового розгляду у спеціальному кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 435-438.
7. Нагорнюк-Данилюк О. О. Умови спеціального судового провадження в кримінальному процесі України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Випуск 3(9). С. 306-309.
8. Шумейко Д. О. Підготовче судове провадження у спеціальному кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 607-611.
9. Тахатаров М. П. Поліваріативність як ознака підготовчого провадження у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Серія ПРАВО. Випуск 47. Том 3. С. 120-124.
10. Кедик В. П. Генезис повернення обвинувального акту та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 64. С. 281-305.
11. Постанова Верховного суду від 15.02.2018 у справі № 757/2200/17-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72349130>.
12. Льошенко О. Ю. Проблемні питання оскарження ухвал слідчого судді. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1(22) Т. 5, Ч. 2. С. 140-144.
13. Методичні рекомендації з питань участі прокурора в суді присяжних, які схвалено науково-методичною радою при Генеральній Прокуратурі України 22 листопада 2013 року протоколом №8.
14. Роз'яснення права на суд присяжних О. Мільчакову. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/news/povistky.html?_m=publications&_t=rec&id=210544&fp=340&s=print
15. Солодков А.А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 20 с.
16. Ухвала Верховного Суду від 5.06. 2018 р.у справі № 523/6472/14-к. URL:<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=74838889&red=1000037c3d15c6967209453192785955220b9d&d=5>
17. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 03 жовтня 2012 року № 223-1430/0/4-12.
18. Маленко О. В. Реалізація обвинуваченим права на розгляд кримінального провадження судом присяжних при здійсненні спеціального судового провадження. Протокол. *Юридичний інтернет ресурс*. URL: https://protocol.ua/ua/realizatsiya_obvinuvachenim_prava_na_rozglyad_kriminalnogo_provadgennya_sudom_prisyagnih_pri_zdiysnenni_spetsialnogo_sudovogo_provadgennya/
19. Яновська О. Г. Правова та соціальна природа адвокатської професії. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 108-113
20. Балацька О. Р. Природа і зміст правового статусу захисника в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 22. С. 167-170.
21. Дії захисника під час кримінального провадження в суді першої інстанції: методичні рекомендації для адвокатів щодо здійснення захисту, гарантованого державою. 70 с.

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ІНОЗЕМЦІВ
У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

**FEATURES OF INTERROGATION OF FOREIGNERS IN CRIMINAL PROCEEDINGS
FOR MERCENARY AND VIOLENT CRIMINAL OFFENSES**

Важливою слідчою (розшуковою) дією є допит. За умови проведення допиту іноземців – потерпілих у кримінальному провадженні, слід враховувати низку процесуальних, організаційно-тактичних, психологічних особливостей. Акцентовано увагу на тому, що під час підготовки до проведення допиту з іноземцями, слід з'ясувати питання володіння ними мовою кримінального провадження (ст. 29 КПК України), за необхідності – забезпечити участь перекладача. Сформовано алгоритм проведення допиту потерпілих іноземців, що полягає у послідовному виконанні системи дій: самопідготовка слідчого; підбір перекладача, інших учасників слідчої (розшукової) дії; запрошення іноземця, встановлення психологічного контакту між допитуваним, перекладачем і слідчим; роз'яснення прав та обов'язків учасникам слідчої (розшукової) дії; постановка іноземцю запитань щодо предмету допиту; процесуальне оформлення результатів допиту; ознайомлення допитуваного із протоколом та додатками до нього. У будь-якій ситуації ключова увага повинна бути звернена на встановлення психологічного контакту з іноземцями. Необхідно контролювати хід допиту. Він не повинен проходити занадто швидко, щоб іноземець зміг зрозуміти зміст питань, які йому ставляться. Однак, не слід його робити і занадто повільним, щоб не втратити взаєморозуміння із співрозмовником. Ретельну увагу слід приділити з'ясуванню характеру застосованого насилля (фізичного, психологічного), застосовуваних знарядь і засобів вчинення кримінального правопорушення, а також тих предметів корисливого посягання (гроші, техніка, банківські карти, прикраси), які були метою заволодіння правопорушників, їх індивідуальних ознак. Слід враховувати обставину, що у більшості випадків перебування іноземця в Україні є короткотрасним. Тому під час проведення допиту слід з'ясувати якомога ширше коло питань, за необхідності – варто провести додатковий допит. Звісно, не слід обмежуватися лише допитом, а користуючись перебуванням іноземця в Україні, слід провести й інші необхідні слідчі (розшукові) дії: слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання, відібрання зразків для експертного дослідження та ін.

Ключові слова: допит, корисливо-насильницьке кримінальне правопорушення, іноземець, кримінальне провадження, психологічний контакт.

An important investigative (search) action is interrogation. When conducting the interrogation of foreigners – victims of criminal proceedings, a number of procedural, organizational and tactical, psychological features should be taken into account. Emphasis is placed on the fact that in preparation for the interrogation of foreigners, it is necessary to clarify the issue of their knowledge of the language of criminal proceedings (Article 29 of the CPC of Ukraine), if necessary – to ensure the participation of an interpreter. An algorithm for interrogating injured foreigners has been formed, which consists in the consistent implementation of the system of action: self-training of the investigator; selection of a translator; other participants in the investigative (search) action; inviting a foreigner, establishing psychological contact between the interrogated,

the translator and the investigator; clarification of the rights and responsibilities of the participants in the investigative (search) action; asking a foreigner questions about the subject of interrogation; procedural registration of interrogation results; acquaintance of the respondent with the protocol and appendices to it. In any situation, the key attention should be paid to establishing psychological contact with foreigners. It is necessary to monitor the interrogation. It should not pass too fast for a foreigner to understand the content of the questions posed to him. However, it should not be done too slowly, so as not to lose understanding with the interlocutor. Careful attention should be paid to clarifying the nature of the violence (physical, psychological), tools and means of committing a criminal offense, as well as those items of selfish encroachment (money, equipment, bank cards, jewelry), which were intended to seize offenders, their individual characteristics. It should be borne in mind that in most cases the stay of a foreigner in Ukraine is short-lived. Therefore, the widest possible range of issues should be clarified during the interrogation, and if necessary, an additional interrogation should be conducted. Of course, one should not limit oneself to interrogation, but when using a foreigner's stay in Ukraine, other necessary investigative (search) actions should be carried out: investigative experiment, presentation for identification, sampling for expert research, etc.

Key words: *interrogation, mercenary-violent criminal offense, foreigner, criminal proceedings, psychological contact.*

Вступ. Вчинення корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень відносно іноземців викликає особливий суспільний резонанс, оскільки крім заподіяння шкоди людині – потерпілому від кримінального правопорушення, завдається шкода іміджу України як цивілізованої європейській державі. Як свідчать статистичні дані Офісу Генерального прокурора, кількісні показники вчинених кримінальних правопорушень є загрозливими. Так, у 2019 році відносно іноземців було вчинено 1924 кримінальні правопорушення, протягом 2020 року – 980 кримінальних правопорушень, протягом 2021 року – 807 кримінальних правопорушень. Викликає занепокоєння стан розслідування даних кримінальних правопорушень та досягнення завдань кримінального судочинства. Адже, наприклад, у 2021 році відносно іноземців було вчинено 807 кримінальних правопорушень, підозру про вчинення кримінального правопорушення було вручено 399 особам, з обвинувальним актом до суду було направлено 354 кримінальні провадження [1]. Окрім того, здійснені емпіричні дослідження засвідчили високий рівень латентності цих кримінальних правопорушень. Таким чином, значна кількість випадків кримінальних правопорушень, вчинених щодо іноземців, залишається поза увагою правоохоронців, чимало з них не вдається розслідувати й передати з обвинувальним актом до суду, а щодо деяких із них унаслідок неналежного доказування обставин кримінального правопорушення суд виносить виправдувальний вирок.

Слід додати, що певне зниження кількості вчинених щодо іноземців кримінальних правопорушень у 2020 та 2021 роках пов'язано із негативними наслідками пандемії COVID-19, запровадженням карантинних заходів в Україні згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» [2] та системи обмежень у всьому світі, суттєвим зниженням активності міжнародних контактів на фінансових ринках і у туристичній галузі.

У той самий час, кількість вчинених корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень відносно іноземців викликає занепокоєння. Це стосується трьох основних груп корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень за спрямованістю посягань: проти життя та здоров'я особи; проти власності; проти громадської безпеки.

Так, згідно із статистичними даними Офісу Генерального прокурора, у 2019/2020/2021 роки було вчинено 90/59/54 убивств з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України), 14/18/10 убивств на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України), 11129/7464/4846 грабежів (ст. 186 КК України), 1869/1343/952 розбоїв (ст. 187 КК України), 672/649/606 вимагань (ст. 189 КК України), 15/20/12 бандитські напади (ст. 257 КК України) [1]. Загалом спостерігається тенденція зниження рівня корисливо-насильницької злочинності, однак статистичні все ще залишаються тривожними і вимагають ефективних заходів реагування.

Причинами вчинення корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень відносно іноземців є економічна криза, зuboжіння населення, моральна деградація частини прошарку суспільства. За таких умов іноземці, які характеризуються ознаками віктимності, привертають увагу осіб зі злочинним досвідом, які бажають легкої наживи, й готові досягти своїх цілей, ігноруючи принцип верховенства права, застосовуючи незаконні й аморальні засоби, методи і прийоми діяльності. Окреслена ситуація вимагає від правоохоронних органів застосування комплексу заходів для забезпечення безпеки, прав і свобод іноземців, а також реалізації попереджувальної і правозахисної функцій.

Розслідування корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень, вчинених щодо іноземців, ускладнено низкою обставин, а саме необхідністю врахування правового статусу потерпілого іноземця та його особистих даних, процесуальних та організаційно-тактичних особливостей при проведенні слідчих (розшукових) дій.

Вказані та інші обставини свідчать про проблеми доказування обставин кримінального провадження, й необхідність розробки дієвих практичних рекомендацій, які підвищать ефективність розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень. Про необхідність розробки проблематики криміналістичного забезпечення розслідування корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень, вчинених іноземцями, висловилися 83,3 % опитаних слідчих. Зокрема, є необхідність розробки криміналістичних рекомендацій (68,3 %), підготовки наукових праць, монографій (62,7%), проведення додаткових занять у системі службової підготовки (61,1%) та ін.

Розслідування корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень відносно іноземців реалізується у регламентованій законодавством формі, шляхом проведення різних процесуальних дій, а головними у процесі доказування у кримінальному провадженні є слідчі (розшукові) дії. Саме шляхом проведення слідчих (розшукових) забезпечується доказування у кримінальному провадженні.

Проведення слідчих (розшукових) дій підпорядковано досягненню завдань кримінального провадження, якими згідно ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, є «забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [3].

При цьому власне «слідча (розшукова) дія», як збірне кримінальне процесуальне поняття – це система кримінальних процесуальних правил і умов, що здійснюються уповноваженою на те особою у конкретному кримінальному провадженні з метою виявлення, вилучення, дослідження і фіксації доказів [4, с. 482]. Важливою слідчою (розшуковою) дією є допит, і за умови проведення допиту іноземців потерпілих у кримінальному провадженні, слід враховувати низку процесуальних, організаційно-тактичних, психологічних особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади розслідування корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень висвітлено у працях В. Я. Горбачевського, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, В. О. Коновалової, О. С. Саїнчина, В.В. Тищенко, К. О. Чаплинського, Б. В. Щура. Окремі аспекти кримінального провадження за участю іноземців розкривалися у працях О.А. Калганової [5], П.Г. Назаренка [6], Ю.М. Черноус, М.М. Шикоряка [7]. Однак, особливості проведення допиту іноземців у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень, не були предметом окремого наукового дослідження.

Постановка завдання. Завданням наукової статті є висвітлення особливостей проведення допиту іноземців у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень.

Результати дослідження. Як свідчать дані вивчення емпіричних джерел, типовим на початковому етапі розслідування корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень, вчинених щодо іноземців, є проведення ряду слідчих (розшукових) дій, зокрема – допиту.

За загальним правилом, кримінальне провадження щодо іноземних громадян здійснюється відповідно до норм КПК України, за винятком осіб, які користуються дипломатичним імунітетом. Проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі й допиту, із іноземцями відбувається у відповідності із їх правовим статусом, визначеним законодавством України.

Готуючись до проведення допиту з потерпілими іноземцями, необхідно вирішити питання залучення перекладача (ст. 68 КПК України), спеціаліста (ст. 71 КПК України), законного представника (ст. ст. 44, 59, 226 КПК України).

Під час підготовки до проведення допиту з іноземцями, повинна бути увага звернена на з'ясування питання про володіння ними мовою кримінального провадження (ст. 29 КПК України), за необхідності – забезпечено залучення перекладача.

Важливим підготовчим заходом є вивчення особистості іноземця, а саме: біографічних та демографічних даних, роду занять, мети перебування на території України, наявності необхідних документів, кола зв'язків, дотримання законодавства держави. Варто скласти план проведення допиту, забезпечити попередній переклад документів (які будуть пред'являтися іноземцю, фрагментів показань інших осіб, пояснювальних написів до фотографій, планів і схем, написів на упаковках речових доказів та ін. [8, с. 32]).

У будь-якій ситуації ключова увага повинна бути звернена на встановлення психологічного контакту з іноземцями. Як зазначає Ю.М. Черноус, встановлення психологічного контакту – це окреме завдання, яке постає за умови проведення слідчих (розшукових), інших процесуальних дій, а досягається шляхом застосування системи тактичних прийомів психологічного впливу. Передумовою встановлення психологічного контакту є комплексне вивчення особи, з якою буде проведено таку дію, у тому числі й психологічне, а також – аналіз ситуації, що склалася у кримінальному провадженні [9].

Говорячи про психологічний аспект допиту, не можна оминати увагою випадки, коли на шляху отримання показань під час проведення допиту іноземця виникають своєрідні перешкоди у вигляді конфліктних ситуацій, які супроводжуються повідомленням викривленої інформації. У таких випадках вагоме значення надається розробленню системи тактичних прийомів установлення психологічного контакту з допитуваним іноземцем.

Якщо ж говорити про механізм формування психологічного контакту під час допиту, важливо зосередитись на поетапності його становлення. Серед таких етапів виділяють: підготовчий, вступний, етап контактної взаємодії та завершальний.

Підготовчий етап є комплексом дій, спрямованих на збирання та аналіз інформації про майбутнього допитуваного. На цьому етапі вивчається соціально-психологічна характеристика допитуваного, його характер, темперамент, рівень інтелекту, спосіб мислення, психологічний стан допитуваного на момент сприйняття та після нього. Аналіз індивідуальних особливостей допитуваного допомагає слідчому не лише визначити його позицію та лінію поведінки під час допиту, а ще й розробити найбільш доцільну тактику допиту із застосуванням психологічних прийомів.

Наступним етапом встановлення психологічного контакту є вступний. Цей етап характеризується формуванням позитивного враження у розмові під час безпосереднього чи опосередкованого знайомства.

Етап формування контактної взаємодії починається з проведення бесіди на тему, що цікавить допитуваного. Цією бесідою необхідно пробудити інтерес допитуваного до розвитку подій у процесі спілкування, накопичити якомога більше розуміння у розмові. Потрібно роз'яснити допитуваному цілі та завдання допиту, після чого відразу ж здійснити постановку розумового завдання. У процесі формування контактного зв'язку необхідно підкреслити значення наданих показань та конфіденційність розмови. Важливими є демонстрація слідчим поінформованості про потреби, інтереси допитуваного, обставини його життя, а також прояв співпереживання, висловлення співчуття і розуміння ситуації, в якій опинився потерпілий іноземець.

І, нарешті, останнім етапом встановлення психологічного контакту є завершальний. Його суть полягає в зміцненні та фіксації досягнутого, що відбувається шляхом формування зацікавленості у допитуваній особі щодо розвитку подальших подій та схвалення слідчим позиції, зайнятої цією особою.

Після встановлення психологічного контакту слідчому доцільно переходити до наступного етапу – безпосередньо допиту як форми комунікації та способу отримання інформації про кримінальне правопорушення. На цьому етапі необхідно ставити запитання, а отримані відповіді зіставляти з наявною інформацією з метою виявлення та усунення прогалин слідства. Перелік використовуваних при цьому тактичних прийомів не обмежується лише постановкою запитань. Це можуть також бути: пред'явлення речових, письмових, інших доказів; пропозиція допитуваному повідомити про відомості, що стосуються досліджуваної події в довільній формі (вільна розповідь), пред'явлення доказів у порядку зростання їх доказової сили та ін.

Важливо встановити комплекс тих тактичних прийомів, які можуть бути найефективнішими залежно від позиції, що обирається допитуваним. Однак у всіх випадках, навіть при тому, що його показання будуть відповідати дійсності, найдоцільнішим буде застосування прийомів, спрямованих на уточнення й деталізацію показань.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що вміння слідчого правильно оцінювати ситуацію при проведенні допиту, враховуючи її індивідуальність, проблемність, динамічність при вибірковості системи тактичних прийомів встановлення психологічного контакту, має велике значення, адже визначає ефективність проведення даної слідчої (розшукової) дії. Успішність встановлення психологічного контакту залежить від зайнятої позиції допитуваного іноземця, наявності безконфліктної чи конфліктної ситуації допиту. Слідчому необхідно враховувати помилки допитуваного, викривлене розуміння подій, на основі чого застосовувати правильно підібрану систему тактичних прийомів.

Вирішення поставлених завдань вимагає значних зусиль слідчого, адже ряд чинників перешкоджають психологічно сприятливій обстановці проведення допиту. Зокрема, іноземець, який знаходиться в чужій країні, може неадекватно сприймати обстановку, відчувати недовіру до правоохоронних органів, не достатньо розуміти їх. Незнання правил вітчизняного кримінального провадження, може не мотивувати його належним чином щодо сприяння правоохоронним органам, взаємодіяти зі слідчим заради досягнення спільної мети. Необхідно тактично і ввічливо роз'яснити іноземцю мету взаємодії, зацікавленість у спільній справі – розкриття та розслідування кримінального правопорушення. Допомогу можуть надати перекладач, законний представник, що беруть участь у кримінальному провадженні. Для встановлення психологічного контакту допомогу може надати спеціаліст – фахівець у знанні певної культури, національності, віри та традицій відповідних іноземців.

Завдання забезпечення перекладача може бути вирішене шляхом залучення можливостей підрозділів МВС України, Національної поліції України, зокрема Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва, Державної прикордонної служби України, Міністерства закордонних справ України. Це можуть бути викладачі закладів вищої освіти, де навчають іноземців, співробітники туристичних агенцій, авіаційних та морських компаній.

Встановленню психологічного контакту сприяє безпосереднє спілкування слідчого і допитуваного. Однак, слід долучити до взаємодії й такого учасника як перекладач. З тактичних міркувань, слідчому варто попередньо поспілкуватися із перекладачем, визначити засади майбутньої діяльності.

Для підвищення ефективності підготовки, слідчому доцільно залучати спеціалістів з інших галузей знань. Наприклад, в разі допиту іноземця щодо обставин перетину ним державного кордону України та наявності у його документах відповідних реквізитів, це може бути працівник Державної прикордонної служби України.

Під час проведення допиту, слідчому з потерпілим іноземцем слід спілкуватися просто, не складними реченнями, зрозумілими для іноземця чи його перекладача словами. Не варто цікавитися обставинами особистого характеру, давати оцінку діям та поведінці потерпілого іноземця, а також говорити речі, які принижують релігійні почуття або національну гідність іноземця.

Отже, проведення допиту потерпілих іноземців потребує виконання системи таких дій: самопідготовка слідчого; підбір перекладача, інших учасників слідчої (розшукової) дії; запрошення іноземця, встановлення психологічного контакту між допитуваним, перекладачем і слідчим; роз'яснення прав та обов'язків учасникам слідчої (розшукової) дії; постановка іноземцю запитань щодо предмету допиту; процесуальне оформлення результатів допиту; ознайомлення допитуваного із протоколом та додатками до нього.

Необхідно контролювати хід допиту. Він не повинен проходити занадто швидко, щоб іноземець зміг зрозуміти зміст питань, які йому ставляться. Однак, не слід його робити і занадто повільним, щоб не втратити взаєморозуміння із співрозмовником.

Допит слід розпочати із знайомства, бесіди, слід вести мову про питання, які не будуть викликати негативних емоцій, однак пов'язані із відвідуванням України, його професійними та особистими інтересами. Попереджуючи іноземця, який не користується дипломатичним імунітетом, про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих показань, варто робити це ввічливо, роз'яснюючи передусім обов'язок говорити правду.

Після вільної розповіді слід запропонувати іноземцю відповісти на питання щодо його професії, місця роботи, наявності спеціальних знань, що можуть бути використані під час досудового розслідування. У подальшому в іноземця слід з'ясувати відомості щодо обставин його особистого життя, за яких він став учасником кримінального процесу в Україні, обставин прибуття в Україну, місця і часу проживання на її території, стосунків з іншими іноземцями, громадянами нашої країни, державними установами та громадськими організаціями в Україні. Питання повинні бути підготовлені слідчим заздалегідь і бути спрямовані на повне, всебічне дослідження обставин.

Ретельну увагу слід приділити з'ясуванню характеру застосованого насилля (фізичного, психологічного), застосовуваних знарядь і засобів вчинення кримінального правопорушення, а також тих предметів корисливого посягання (гроші, техніка, банківські карти, прикраси), які були метою заволодіння правопорушників, їх індивідуальних ознак.

Останнім варто ставити питання щодо наявності в іноземця інших відомостей, котрі, на його думку, можуть допомогти розслідуванню і які він ще не повідомив слідчому, а також відомостей щодо подальшого місця й часу його перебування в Україні та намірів виїзду за межі нашої держави.

Значна увага повинна бути приділена складенню протоколу та додатків до нього. Слід подбати – за необхідності – й про переклад даного документу на мову, яку розуміє іноземець. Іноземець, ознайомившись із протоколом, може клопотати про внесення змін і доповнень до його змісту. Варто застосовувати й відеозапис даної слідчої (розшукової) дії, адже він якомога повніше передає зміст отриманих показань, обставинку допиту. Необхідність відеозапису допиту потерпілого іноземця у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насиленницьких кримінальних правопорушень пов'язана також з тим, що даний відеозапис може бути переглянутий під час судового розгляду, зокрема за відсутності потерпілого іноземця на території України.

Також відеозапис дає змогу в разі потреби перевірити точність перекладу як питань, так і відповідей, адекватність поведінки учасників слідчої (розшукової) дії [10].

Примітно, що використання відеозапису може навіть сприяти виявленню фактів завідомо неправдивого перекладу, корекції перекладачем пояснень іноземця стосовно окремих обставин кримінального правопорушення, а також використовуватися перекладачем як засіб впливу, тиску на допитуваного з метою надання останнім показань на користь зацікавлених осіб [6, с. 88].

Під час складання протоколу допиту особливу увагу слід приділити внесенню відомостей щодо іноземця: прізвище, ім'я та по батькові, дата, місце народження та інші відомості. З метою усунення перекручень та непорозумінь доцільно запропонувати іноземцю на чистому аркуші власною рукою написати свої установчі дані відповідно до граф протоколу допиту на доступній йому мові (бажано поширеною іноземною мовою, наприклад, англійською), після чого запропонувати перекладачеві здійснити переклад зробленого іноземцем запису. Слідчий необхідні відомості вносить в перекладі до протоколу допиту, а аркуш паперу із записами, зробленими іноземцем та перекладачем, долучається як додаток до протоколу допиту. Крім того, певні труднощі трапляються з перекладом імен та прізвищ осіб китайської, корейської, японської і деяких інших національностей, установчі дані яких у паспортах записані у вигляді ієрогліфів, у зв'язки з чим їх переклад на українську мову може бути ускладнений. У такому випадку слід зробити ксерокопії документів, що посвідчують особу іноземця, та приєднати копії цих документів до матеріалів кримінального провадження.

На заключному етапі здійснюють фіксацію результатів допиту в протоколі, кожна сторінка якого після перекладу й ознайомлення з текстом повинна підписуватися іноземцем – учасником допиту та перекладачем.

Висновки. Важливою слідчою (розшуковою) дією є допит, і за умови проведення допиту іноземців – потерпілих у кримінальному провадженні, варто приймати до уваги низку процесуальних, організаційно-тактичних, психологічних особливостей.

Слід враховувати обставину, що у більшості випадків перебування іноземця в Україні є короткочасним. Тому під час проведення допиту слід з'ясувати якомога ширше коло питань, за необхідності – варто провести додатковий допит. Звісно, не слід обмежуватися лише допитом, а користуючись перебуванням іноземця в Україні, слід провести й інші необхідні слідчі (розшукові) дії: слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання, відібрання зразків для експертного дослідження та ін.

Список використаних джерел:

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі (за 2019, 2020, 2021 роки). *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravororushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 1. 2012. 768 с.
5. Калганова О. А. Процесуально-правові засади участі іноземних громадян у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 21 с.
6. Назаренко П. Г. Особливості провадження досудового слідства у кримінальних справах за участю іноземців : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 196 с.
7. Черноус Ю.М., Шикоряк М.М. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, вчинених іноземцями. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірник наукових праць. Випуск 18. Харків, 2018. С. 44-52.
8. Закатов А. А., Смирнов В. В. Правовые, тактические и психологические особенности расследования по уголовным делам с участием иностранных граждан : учеб. пособ. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1984. 48 с.
9. Черноус Ю.М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія* : наук. журн. / редкол. : Ю. М. Черноус (голов. ред) та ін. Київ.: Нац. акад. внутр. справ. №1 (26). 2020. С. 13-22. doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.13>
10. Процесуальні та тактичні особливості провадження окремих процесуальних дій з участю іноземців : метод. реком. Луганськ : Головне слідче управління МВС України ; Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, 2012. 47 с.

УДК 343.985.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.33>

ЯКОВЧУК С.В.

ВОГНЕПАЛЬНА ЗБРОЯ ЯК ОДИН ІЗ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

FIREARMS AS ONE OF THE MAIN ELEMENTS OF CRIMINAL CHARACTERISTICS OF KILLINGS COMMITTED WITH THE USE OF FIREFIGHTERS

У статті аналізується вогнепальна зброя, як один із основних елементів криміналістичної характеристики вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї. Зосереджена увага на тому, що одним із факторів погіршення криміногенної ситуації на території України є стійка тенденція до скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї, у тому числі і вбивств. Зазначається, що вбивства, скоєні із застосуванням вогнепальної зброї можна визначити як суспільно небезпечне, кримінально-каране діяння, спрямоване на навмисне заподіяння смерті іншій людині, при якій необхідним елементом механізму підготовки, вчинення, приховування та відображення є вогнепальна зброя. Як результат, визначено, що елементи криміналістичної характеристики мають важливе значення при розслідуванні умисних вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї. Видається очевидним, що знання криміналістичних особливостей вбивств, скоєних із застосуванням вогнепальної зброї, сприятиме оптимізації процесу їх виявлення та розслідування. На основі аналізу наукових джерел та матеріалів кримінальних проваджень, вважаємо, що до криміналістичної характеристики вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї, є доцільним включити такі

основні елементи: особа злочинця; особа потерпілого; спосіб вчинення (інформація про дистанцію та направлення пострілів, а також про місцезнаходження злочинця та жертви) та приховування (у в тому числі інсценування) вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї; обстановка, час та місце; балістичні ознаки застосування вогнепальної зброї (сліди пострілу, які є джерелами інформації про зброю, босприпаси та механізм пострілу); спосіб придбання вогнепальної зброї. Встановлено, що серед видів вогнепальної зброї, яку обирають злочинці для вчинення вбивства є: пістолет ТТ, Макарова, Форд різних модифікацій та інші, мисливська рушниця та карабін, револьвер, автомат. З'ясовано, що вогнепальна зброя потрапляє до рук злочинців різними шляхами, вона може бути придбана у невстановлених осіб, взята у тимчасове користування у знайомих чи родичів, знайдено за певних обставин або викрадено. Досить часто, злочинці, виготовляють саморобну вогнепальну зброю з підручних матеріалів або модернізують деякі види цивільної зброї самооборони до бойової. Наголошено на тому, що більше половини злочинців робили спроби приховування слідів злочину. З метою приховування вбивства злочинці вдавалися до знищення знарядь злочинів шляхом утоплення у водоймах, приховування в лісосузі, розбору та знищення його складових частин, приховування трупів потерпілих шляхом спалення або закопування його в землю, або переміщення з місця події, викрадення автомобілів потерпілих, інсценування розбійного нападу, спалення знарядь злочину.

Ключові слова: вогнепальна зброя, вбивство, криміналістична характеристика, кримінальне правопорушення.

The article analyzes firearms as one of the main elements of forensic characterization of murders committed with firearms. Attention is focused on the fact that one of the factors worsening the criminogenic situation on the territory of Ukraine is the steady tendency to commit criminal offenses related to the use of firearms, including murder. It is noted that murders committed with firearms can be defined as a socially dangerous, criminally punishable act aimed at intentionally causing the death of another person, in which a necessary element of the mechanism of preparation, commission, concealment and reflection is a firearm. As a result, it has been determined that elements of forensic characterization are important in the investigation of premeditated murders committed with firearms. It seems obvious that the knowledge of the forensic features of murders committed with firearms will help to optimize the process of their detection and investigation. Based on the analysis of scientific sources and materials of criminal proceedings, we believe that the forensic characterization of murders committed with firearms, it is appropriate to include the following basic elements: the identity of the offender; the person of the victim; the method of committing (information on the distance and direction of shots, as well as the location of the perpetrator and the victim) and concealment (including staging) of murders committed with firearms; situation, time and place; ballistic signs of the use of firearms (traces of the shot, which are sources of information about the weapon, ammunition and mechanism of the shot); way to purchase firearms. It was established that among the types of firearms that criminals choose to commit murder are: TT pistol, Makarov, Ford of various modifications and others, hunting rifle and carbine, revolver, machine gun. Firearms have been found to fall into the hands of criminals in various ways, they can be purchased from unidentified persons, taken for temporary use from acquaintances or relatives, found under certain circumstances or stolen. Quite often, criminals make homemade firearms from improvised materials or upgrade some types of civilian self-defense weapons to combat. It is emphasized that more than half of the criminals tried to hide the traces of the crime. In order to cover up the murder, the criminals destroyed weapons by drowning in ponds, hiding in a forest strip, dismantling and destroying its components, hiding the corpses of victims by burning or burying them in the ground, or moving from the scene), stealing victims' cars, staging attack, burning weapons of crime.

Key words: firearms, murder, forensic characteristics, criminal offense.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства та держави протидія кримінально-караним діянням у всіх її проявах завжди була, є і буде актуальним завданням. Одним із факторів погіршення криміногенної ситуації на території України є стійка тенденція до скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї, у тому числі і вбивств.

Про розповсюдження вчинення кримінальних правопорушень із застосуванням вогнепальної зброї, в тому числі і вбивств, свідчить і офіційна статистика Офісу Генерального прокурора, відповідно до якої у 2016 році було обліковано 508 кримінальних правопорушень із застосуванням вогнепальної зброї, з яких 95 – умисних вбивств, у 2017 році було обліковано 583 кримінальних правопорушень із застосуванням вогнепальної зброї, з яких 66 – умисних вбивств, у 2018 році було обліковано 508 кримінальних правопорушень із застосуванням вогнепальної зброї, з яких 60 – умисних вбивств, у 2019 році було обліковано 935 кримінальних правопорушень із застосуванням вогнепальної зброї, з яких 43 – умисних вбивств, у 2020 році було обліковано 395 кримінальних правопорушень із застосуванням вогнепальної зброї, з яких 57 – умисних вбивств [1].

Кримінальні провадження про умисні вбивства, вчинені із застосуванням вогнепальної зброї, надзвичайно хвилюють суспільну думку і вимагають від слідчих органів досудового розслідування досконального знання кримінально-правової, криміналістичної характеристики злочинів даної категорії, методики досудового розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень, тактичних особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій, суворого дотримання норм матеріальної та кримінального процесуального законодавства [2, с. 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх досліджень, спрямованих на з'ясування особливостей розслідування вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї, слід виокремити методичні рекомендації для практичних працівників, розроблені В. С. Бондарем, у яких вчений надав кримінально-правову характеристику таких злочинів, визначив обставини, що підлягають встановленню, типові слідчі ситуації та відповідні їм слідчі версії, а також тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій та особливості призначення судових експертиз (Bondar, 2013). Комплексне дослідження методики розслідування умисних вбивств, вчинених способом, небезпечним для життя значної кількості осіб, здійснив В. В. Невгад. У цій праці акцентовано, що залежно від знаряддя злочину в досліджуваній групі вбивств слід виокремлювати ті, що вчинені із застосуванням вогнепальної зброї (Nevhad, 2019, р. 10). Аспекти проблематики, пов'язаної з вогнепальною зброєю в процесі розслідування вбивств, дослідила В. О. Яремчук (Yaremchuk, 2020) [3, с. 17]. Недостатнє напрацювання науковців у питанні криміналістичної характеристики вбивств, вчинених із застосуванням вогнестрільної зброї, підтверджує необхідність зі вдосконалення методик розслідування та розкриття злочинів з урахуванням здобутків сучасної науки. Крім цього, зростання потреб слідчої практики у протидії та розслідуванні умисних вбивств із застосуванням зброї і обумовлює актуальність публікації.

Мета статті – розглянути вогнепальну зброю, як одного із основних елементів криміналістичної характеристики вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї.

Виклад основного матеріалу. Вогнепальна зброя виступає універсальною засобом позбавлення життя, надає можливість вчинення вбивства без безпосереднього контакту з потерпілою особою, а також дає можливість злочинцеві мінімізувати кількість залишених на місці події слідів, що сприяє скороченню часу вчинення кримінального правопорушення. Вбивства, скоєні із застосуванням вогнепальної зброї можна визначити як суспільно небезпечне, кримінально-каране діяння, спрямоване на навмисне заподіяння смерті іншій людині, при якій необхідним елементом механізму підготовки, вчинення, приховування та відображення є вогнепальна зброя. При вчиненні вбивств із застосуванням вогнепальної зброї важливим для криміналістики моментом є саме застосування зброї за її прямим призначенням – вчинення пострілу, оскільки більше значення мають сліди пострілу та механізм їх утворення. Взагалі в Україні передбачена відповідальність за носіння, зберігання, придбання, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу [4], саме тому злочинці всілякими способами намагають приховати її з метою доведення вчинення вбивства. Кримінальним кодексом України вогнепальна зброя розглядається як зброя, предмет чи засіб вчинення кримінальних правопорушень. В криміналістиці вогнепальна зброя виступає об'єктом пошуку, огляду, фіксації, вилучення та дослідження при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій.

Як один з базових елементів криміналістичної методики розслідування вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї, криміналістична характеристика виступає інформаційним макетом розглянутого виду кримінального правопорушення. На значення криміналістичної характеристики у структурі методики розслідування звертає увагу і А. О. Антошук, який приходить до висновку, що криміналістична характеристика є своєрідною системою даних (відомостей), які описують злочини, сприяють правильному визначенню ефективних криміналістичних методів, прийомів і засобів виявлення, розслідування і часткової профілактики злочинів. До її основних елементів він відносить предмет безпосереднього замаху, спосіб скоєння злочину, слідову картину, обстановку скоєння злочину, особу злочинця [5, с. 431–432].

Видається очевидним, що знання криміналістичних особливостей вбивств, скоєних із застосуванням вогнепальної зброї, сприятиме оптимізації процесу їх виявлення та розслідування. Серед наукових кіл протягом довгого періоду точиться дискусія щодо поняття та структурних елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Ми не будемо вдаватися до полеміки із науковцям, а спробуємо викласти власне бачення даної наукової категорії та розкрити основні елементи криміналістична характеристика вбивств, які мають безпосереднє відношення до вогнепальної зброї.

На основі аналізу наукових джерел та матеріалів кримінальних проваджень, вважаємо, що до криміналістичної характеристики вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї, є доцільним включити такі основні елементи: особа злочинця; особа потерпілого; спосіб вчинення (інформація про дистанцію та направлення пострілів, а також про місцезнаходження злочинця та жертви) та приховування (у в тому числі інсценування) вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї; обстановка, час та місце; балістичні ознаки застосування вогнепальної зброї (сліди пострілу, які є джерелами інформації про зброю, боєприпаси та механізм пострілу); спосіб придбання вогнепальної зброї.

Оскільки основним предметом наукового пошуку є вогнепальна зброя, то детально розглянемо лише ті елементи, які мають до неї пряме відношення і впливають на розслідування вбивств. Необхідно відмітити, що серед вогнепальної зброї, яку обирають злочинці, пріоритетне місце займає пістолет ТТ, Макарова, Форд різних модифікацій та інші (45,2%), мисливська рушниця та карабін (41,9%), револьвер (6,5%), автомат (6,5%). Щодо калібру вогнепальної зброї, що вибирається злочинцями, варто відзначити наступне, найпоширеніший калібр – це 7,62 та 9 мм (по 27,8 %), потім 5,6 мм (19,4 %), 12 мм (8,3 %), 10 та 20 мм (по 2,8 %).

Вогнепальна зброя потрапляє до рук злочинців різними шляхами, вона може бути придбана у невстановлених осіб (47,8 %), взята у тимчасове користування у знайомих чи родичів (23,9 %), знайдено за певних обставин (19,6%) або викрадено (8,7%). Досить часто, злочинці, виготовляють саморобну вогнепальну зброю з підручних матеріалів або модернізують деякі види цивільної зброї самооборони до бойової (58,1 %). Вибір зброї безпосередньо пов'язаний із способами її незаконного обігу. Способи незаконного обігу зброї мають певну специфіку, що обумовлена спеціальним призначенням зброї, обмеженням кола осіб, які мають до неї доступ, особливим порядком зберігання, виготовлення, збуту і використання. В. М. Шевчук, розглядаючи криміналістичну характеристику незаконного обігу вогнепальної зброї, вказує такі типові способи вчинення злочинів: 1) розкрадання вогнепальної зброї зі Збройних Сил, МВС, Служби безпеки, Служби воєнізованої охорони; 2) розкрадання вогнепальної зброї та окремих складових частин і механізмів на збройових заводах; 3) кустарне виготовлення вогнепальної зброї; 4) законне придбання нарізної і гладкоствольної спортивної чи мисливської зброї з наступною передачею її в руки злочинців, незаконне носіння, зберігання, придбання, виготовлення вогнепальної зброї; 6) недбале зберігання вогнепальної зброї, 7) контрабандне ввезення зброї та боєприпасів через кордон та ін. [6, с. 49-50.]

Необхідно наголосити на тому, що дещо більше половини злочинців робили спроби приховування слідів злочину (51,9 %). З метою приховування вбивства злочинці вдавалися до знищення знарядь злочинів шляхом утоплення у водоймах, приховування в лісосмузі, розбору та знищення його складових частин (77,3 %), приховування трупів потерпілих шляхом спалення або закопування його в землю, або переміщення з місця події (15,2%), викрадення автомобілів потерпілих (3,7%), інсценування розбійного нападу (1,9%), спалення знарядь злочину (1,9%).

Також було проведено аналіз механізму вчинення пострілу. У момент скоєння пострілу, у більшості випадків відстань між злочинцем та потерпілим становила від 1 до 5 метрів (75 %), отже, постріли робилися з близької відстані. Абсолютна більшість пострілів були прицільними 90%, кількість пострілів в основному складає від 1 до 4 (81,5%). Локалізація пострілів, зроблених

злочинцем у область розташування життєво-важливих органів у більшості випадків припадала в область голови (44,4 %), рідше грудей (29,6 %), шиї (14,8 %) та живота (11,1 %).

Час, місця та обставини скоєння злочину характеризують обстановку самого злочинного діяння. Специфіка використання слідчим спеціальних знань для пошуку криміналістично значущої інформації безпосередньо залежить від обраного злочинцем місця вчинення вбивства. Так, найчастіше місцем вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї, стають будинки, а також під'їзди будинків, в яких безпосередньо проживав потерпілий, сходові клітки, ліфти, дворики всередині житлових масивів (63%), далеко від населеного пункту, а саме в лісосмузі (18,5 %) а також шлях руху по маршруту «будинок – робота», безпосередньо в автомобілі потерпілого (13%).

З місцем скоєння вбивства тісно складно і час його скоєння, під час виборів якого злочинець керується аналогічними критеріями. За часом більшість убивств, скоєних із застосуванням вогнепальної зброї, припадають на період часу з 20:00–04:00 (33,3 %), трохи менше в період з 08:00 до 16:00 (24,1 %), коли потерпілий виходить з дому, йде на автомобільну стоянку або на шляху до громадського транспорту, у момент виходу з роботи або повернення додому.

Висновки. Вогнепальна зброя виступає одним із основних елементів криміналістичної характеристики вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї. Володіння інформацією про способи скоєння та приховування, обстановку, час та місце вбивства, балістичних ознаках вогнепальної зброї, спосіб її придбання, особливості та певний вплив на ті, що залишаються злочинцем сліди дає можливість слідчому отримати максимальну кількість доказів вже на початковому етапі розслідування, з метою подальшого використання їх надалі у своїй діяльності.

Список використаних джерел:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Наказ Генерального прокурора від 30 червня 2020 р. № 299. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
2. В.С. Бондар Методика розслідування умисних вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї: метод. реком. для практ. працівн. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. 58 с.
3. Гусєва В. О. Особливості розслідування вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 3(120). С. 16–27. DOI: <https://doi.org/10.33270/01211203.16>
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Антошук А. О. Криміналістична характеристика вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. *Митна справа*. 2012. № 2. ч. 2. С. 430–433.
6. Щербаковський М.Г., Андрєєв Д.В. Розслідування незаконного обігу зброї: монографія. Харків, 2021. 192 с.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 351.74:061.1(100)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.34>

АКОПЯН М.А.

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ПАРТНЕРСТВА
УКРАЇНА-ЄС У БЕЗПЕКОВІЙ СФЕРІPROSPECTIVE DIRECTIONS FOR STRENGTHENING THE POTENTIAL
OF UKRAINE-EU SECURITY PARTNERSHIP

Аргументовано, що подальша інтеграція України до європейського безпекового простору є однією із ключових засад забезпечення національної безпеки нашої держави та передумовою налагодження ефективного механізму партнерства з Європейським Союзом в безпековій сфері. Крім того наголошено, що у зв'язку з повномасштабним вторгненням Російського Федеративного Союзу на територію України на перший план виходять питання підвищення оборонних та безпекових спроможностей нашої держави, досягти чого можна у результаті зміцнення міжнародної підтримки України та ефективного використання міжнародної допомоги, і, як наслідок, створити реальні передумови для забезпечення європейської безпеки.

Окреслено пріоритетні напрями співробітництва України з Європейським Союзом у безпековій сфері, які мають поширюватися не лише на вироблення спільних алгоритмів дій у конкретних ситуаціях, надання допомоги у проведенні безпекових заходів, а й на підготовку персоналу сектору безпеки і оборони до виконання своїх обов'язків як під час війни, так і під час ліквідації її наслідків. У результаті це може призвести до посилення безпекових спроможностей не лише України, а і країн Європейського Союзу в цілому, оскільки дозволить удосконалити систему планування та виконання безпекових завдань, а також забезпечити якісну реалізацію заходів, визначених в межах даної системи.

Окреслено перспективи участі України у реалізації інституційних, оборонних та фінансових інструментів, що складають основу європейської безпеки: а) місії та операції ЄС в рамках Спільної політики безпеки та оборони; б) Європейське оборонне агентство та проекти Постійного структурованого співробітництва; в) Європейський оборонний фонд та Європейський фонд миру; г) Координований щорічний огляд оборони та План розвитку спроможностей. Зроблено висновок, що активна позиція України в межах реалізації вказаних напрямів з використанням усього арсеналу кращих європейських практик та стандартів дозволить створити умови для підвищення ефективності національних оборонних та безпекових можливостей.

Ключові слова: європейський безпековий простір, безпекова сфера, партнерство, співробітництво, сектор безпеки і оборони, безпекові спроможності.

It is argued that the further integration of Ukraine into the European security space is one of the key foundations of ensuring the national security of our country and a prerequisite for establishing an effective partnership mechanism with the European Union in the security sphere. In addition, it was emphasized that in connection with the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the issues of increasing the defense and security capabilities of our state come to the fore, which can be achieved as a result of strengthening international support for Ukraine and the effective use of international aid, and, as a result, create real prerequisites for ensuring European security.

The priority areas of cooperation between Ukraine and the European Union in the security sphere are outlined, which should extend not only to the development of joint algorithms for actions in specific situations, assistance in the implementation of security measures, but also to the training of personnel of the security and defense sector to perform their duties as under during the war, as well as during the liquidation of its consequences. As a result, this can lead to the strengthening of the security capabilities not only of Ukraine, but also of the countries of the European Union as a whole, as it will allow to improve the system of planning and execution of security tasks, as well as to ensure the high-quality implementation of measures defined within the framework of this system.

The prospects of Ukraine's participation in the implementation of institutional, defense and financial instruments that form the basis of European security are outlined: a) EU missions and operations within the framework of the Common Security and Defense Policy; b) European Defense Agency and Permanent Structured Cooperation projects; c) European Defense Fund and European Peace Fund; d) Coordinated Annual Defense Review and Capability Development Plan. It was concluded that Ukraine's active position within the implementation of the indicated directions using the entire arsenal of best European practices and standards will allow to create conditions for increasing the effectiveness of national defense and security capabilities.

Key words: *European security space, security sphere. partnership, cooperation, security and defense sector, security capabilities.*

Однією із ключових засад забезпечення національної безпеки нашої держави є налагодження ефективного механізму партнерства з Європейським Союзом в безпековій сфері, чого можна досягти у результаті подальшої інтеграції України до європейського безпекового простору шляхом гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу, налагодження державно-приватного партнерства у цій сфері, врахування міжнародного досвіду під час оптимізації безпекової політики та приєднання до міжнародних програм співробітництва. Потреба в цьому зумовлена тим колом загроз, що сьогодні стоять перед нашою державою (окупація частин території України, гібридні війни, кібератаки, деструктивна пропаганда, розвідувально-підбивна діяльність проти України, загрози для критичної інфраструктури, нелегальна міграція підвищення рівня міжнародної злочинності та міжнародного тероризму) та які набули особливої небезпеки та актуальності 24 лютого 2022 року у результаті повномасштабного вторгнення Російського Федерації на територію України. Отже, мінлива безпекова ситуація та еволюція нормативно-правової бази безпекової політики ЄС та України вимагають також своєчасного коригування планів партнерства [1, с. 44].

Як цілком слушно зазначає В. Резніков, принцип неподільності європейської безпеки однаково важливий як для України, так і для ЄС та його повноправних і асоційованих держав-членів [2, с. 67]. Зважаючи на це, на перший план виходять питання підвищення оборонних та безпекових спроможностей нашої держави, досягти чого можна у результаті зміцнення міжнародної підтримки України та ефективного використання міжнародної допомоги, і, як наслідок, створити реальні передумови для забезпечення європейської безпеки.

Глобальне безпекове середовище характеризується нині високим ступенем невизначеності та непередбачуваності [2, с. 250]. Так, зокрема у Глобальній стратегії Європейського Союзу щодо зовнішньої політики та політики безпеки «Спільне бачення, спільна дія: сильніша Європа» (2016) відзначається зростання насильства в різних регіонах світу, диспропорції економічного зростання, негативних впливів зміни клімату [3]. Таким чином, на нашу думку, активна участь

України у формуванні та функціонуванні єдиного європейського безпекового простору дозволить суттєво зменшити кількість загроз міжнародній безпеці та мінімізувати негативний вплив факторів, що їй загрожують.

Як зазначається в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень, «агресія Росії катастрофічно погіршила безпекове середовище навколо України і у регіоні. Водночас Україна отримала значну міжнародну підтримку, як на рівні ООН, так у співпраці з ЄС (підписання політичної частини угоди про асоціацію), ОБСЄ та НАТО» [4]. У плані збереження національної та регіональної безпеки співпраця з НАТО визначена ключовою.

Розвиток безпекової політики Європейського Союзу завжди визначався впливом низки внутрішніх та зовнішніх чинників, зокрема рівнем готовності країн-членів до поглиблення співробітництва у сфері безпеки, ситуацією на міжнародній арені, взаємодією з НАТО та іншими державами (наприклад, США) в цій галузі [5]. Крім того, варто підкреслити, що в ЄС схильні розвивати партнерства у сфері безпеки та оборони з країнами, які поділяють «цінності ЄС» (що виключає співпрацю з Росією або Китаєм), вже раніше долучались до співпраці та знаходяться у географічній близькості до ЄС [6, с. 8]. Абсолютна більшість українських і зарубіжних експертів вважають, що Україна спроможна (повною мірою або обмежено) бути важливим партнером ЄС у сфері безпеки за наступними напрямками:

- захист східного флангу ЄС від агресивних дій Росії;
- практичний досвід протидії російській агресії у підготовці сил ЄС;
- досвід і практичну участь у протидії російським пропаганді та дезінформації;
- надання сил і засобів для миротворчих операцій (місії) ЄС;
- обмін досвідом у забезпеченні кібербезпеки;
- участь у спільних антитерористичних заходах;
- участь у спільних заходах протидії незаконному обігу наркотиків;
- співробітництво у протидії незаконній міграції;
- співробітництво в запровадженні інтегрованого управління кордонами [1, с. 6].

Вважаємо за можливе зазначити, що вказані напрями носять занадто загальний характер, що унеможливує отримання одностайної позиції сторін щодо механізмів та інструментів їх реалізації. На нашу думку, зважаючи на ті події, що відбуваються в Україні протягом останніх п'яти місяців, важливими напрямами співробітництва України з Європейським Союзом у безпековій сфері можна визначити також такі:

- гуманітарне розмінування територій, забрудненої мінно-вибуховими предметами;
- фіксація та розкриття воєнних злочинів;
- пошук безвісті зниклих людей;
- реабілітація працівників правоохоронних органів, що постраждали внаслідок агресії;
- діяльність пожежно-рятувальних служб у сфері цивільного захисту та ліквідації наслідків збройної агресії;
- надання психологічної підтримки населенню;
- навчання громадян, у першу чергу дітей, мінній грамотності;
- управління міграційними потоками;
- ліквідація наслідків руйнувань на деокупованих територіях та відновлення об'єктів цивільної інфраструктури МВС;
- забезпечення прав і свобод тимчасово переміщених осіб;
- боротьба з незаконним обігом зброї на територіях, де відбувався військовий конфлікт, тощо.

Вказані напрями можуть поширюватися не лише на вироблення спільних алгоритмів дій у конкретних ситуаціях, надання допомоги у проведенні безпекових заходів, а й на підготовку персоналу сектору безпеки і оборони до виконання своїх обов'язків як під час війни, так і під час ліквідації її наслідків. У результаті це може призвести посилення безпекових спроможностей не лише України, а і країн Європейського Союзу в цілому, оскільки дозволить удосконалити систему планування та виконання безпекових завдань, а також забезпечити якісну реалізацію заходів, визначених в межах даної системи. Крім того, необхідно враховувати, що для підвищення результативності партнерства Україна-ЄС необхідним є забезпечення, щонайменше, наступних умов: наявність у партнерів «спільної мови» (несуперечливе розуміння цілей, проміжних і кінцевих результатів, правил та обмежень); політична воля для здійснення реформ; регламентація «малих кроків» рамками довгострокових стратегій і середньо- та короткострокових програм; здатність супроводжувати процес досягнення довгострокових стратегічних цілей невеликими, але відчутними позитивними результатами [1, с. 46].

Варто зазначити, що протягом багатьох років формат партнерства України з Європейським Союзом в рамках реалізації Спільної політики безпеки і оборони складався виключно з участі у миротворчих місіях та операціях Європейського Союзу. Проте, необхідно зазначити, що основу європейської безпеки складають: а) місії та операції ЄС в рамках Спільної політики безпеки та оборони (СПБО), бойові групи ЄС – історично перші елементи СПБО; б) Європейське оборонне агентство (EDA) та проєкти Постійного структурованого співробітництва (PESCO) – інструменти, що забезпечують розвиток спроможностей; в) Європейський оборонний фонд (EDF) та Європейський фонд миру (EPF) – допоміжні фінансові інструменти; г) Координований щорічний огляд оборони (CARD) та План розвитку спроможностей (CDP) – інструменти з планування оборони [6, с. 10]. Переважна більшість із вказаних безпекових інструментів передбачає участь третіх країн у їх реалізації. На нашу думку, особливої уваги потребує необхідність посилення співробітництва України з безпековими структурами Європейського Союзу, участь в яких є відкритою для третіх країн, зокрема з Європейським оборонним агентством (EDA) та Європейським фондом миру (EPF). Налагодження конструктивного комунікаційного діалогу дозволить нашій державі (національним силам та засобам) брати активну участь у складі окремих бойових тактичних груп у місіях та операціях Європейського Союзу з підтримання миру та безпеки.

Слід підкреслити, що сьогодні Україна перебуває на стадії приєднання до проєктів Постійного структурованого співробітництва (PESCO), що відбувається в рамках реалізації Адміністративної угоди між Міністерством оборони України та Європейським оборонним агентством. Brexit та бажання залучити Велику Британію до процесу безпекової інтеграції ЄС уможливили участь третіх країн у проєктах PESCO – у листопаді 2020 року Рада ЄС ухвалила відповідне рішення [7]. Основними напрямками співробітництва визначено такі: 1) матеріальна стандартизація (Material Standardisation); 2) єдине Європейське небо (Single European Sky); 3) логістика (Logistics), у т.ч. запасні частини і транспортні перевезення, Європейський авіатransпортний флот (European Air Transport Fleet); 4) тренування (Training) [8]. На нашу думку, активна позиція України в межах реалізації вказаних напрямів з використанням усього арсеналу кращих європейських практик та стандартів дозволить створити умови для підвищення ефективності національних оборонних та безпекових можливостей.

З огляду на значний і неповною мірою реалізований наявний потенціал партнерства у співробітництві України з агентствами та інституціями Європейського Союзу, важливо розширити взаємодію у наступних сферах: захист прав людини у кризових ситуаціях, розвідка, освоєння космосу, розвиток оборонної промисловості, а також спільна протидія кіберзлочинності, тероризму, сепаратизму та радикалізації громад, відмиванню брудних грошей [1, с. 46]. Крім того, хотілося б наголосити, що партнерство України та Європейського Союзу у безпековій сфері повинно носити більш системний характер з приділенням підвищеної уваги цивільним аспектам безпеки.

Підсумовуючи, слід наголосити, що партнерство Україна-ЄС у безпековій сфері повинно викликати не одно-, а двосторонній інтерес у його налагодженні, що зумовлено спільністю безпекових завдань, схожим характером загроз належному функціонуванню безпекового сектору, можливістю України бути не тільки споживачем європейської безпеки, а і її контрибутором. У результаті це дозволить виробити дієвий механізм реабілітації та постопукаційної відбудови України після завершення війни. Крім того, хотілося б наголосити, що набуття Україною статусу членства в Європейському Союзі дозволить їй брати повноцінну участь у формуванні механізмів європейської безпеки та зміцненні власної системи безпеки і оборони.

Список використаних джерел:

1. Партнерство Україна-ЄС у безпековій сфері: сучасний стан і перспективи: аналітична доповідь Центру Разумкова / О. Мельник, М. Пашков, Л. Поляков, М. Сінгуровський. К., 2021. 69 с. URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/other/%D0%91%D0%95%D0%97%D0%9F%D0%95%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%95%20%D0%9F%D0%90%D0%A0%D0%A2%D0%9D%D0%95%D0%A0%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%9E%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%90-%D0%84%D0%A1.pdf>
2. Резніков В. Концептуальні засади стратегії формування та реалізації державної політики у сфері європейської інтеграції України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. № 1 (44). С. 66–72.
3. EU Global Strategy «Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe», EUGS. URL: http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf.

4. Парахонський Б., Яворська Г. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці; висновки для України. Аналітична доповідь / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_table/0625_dop.pdf

5. Трансформація політики безпеки ЄС: збільшення автономії чи збереження пріоритету НАТО? URL: <https://adastra.org.ua/blog/transformaciya-politiki-bezpeki-yes-zbilshennya-avtonomiyi-chi-zberezhennya-prioritetu-nato>

6. Від цивільної до військової: як Україні поглибити безпекову співпрацю з ЄС? URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Brief_Security_ukr-1.pdf

7. EU defence cooperation: Council sets conditions for third-state participation in PESCO projects”, European Council. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/11/05/eu-defence-cooperation-council-sets-conditions-for-third-state-participation-in-pesco-projects/>

8. Співробітництво у воєнно-політичній, військовій та військово-технічній сферах / Представництво України при Європейському Союзі. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/spivpracya-ukrayina-yes-u-sferi-zovnishnoyi-politiki-i-bezpeki/spivpracya-ukrayina-yes-u-ramkah-spilnoyi-politiki-bezpeki-i-oboroni>

УДК 341.6

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.35>

ПЕТРИНА В.Н.

ПРО ПРОБЛЕМИ ІЗ ВИЗНАЧЕННЯМ ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВОГО СТАТУСУ АРБІТРАЖНИХ УСТАНОВ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВІ

ON PROBLEMS WITH DEFINING THE NOTION AND THE LEGAL STATUS OF ARBITRAL INSTITUTIONS IN UKRAINIAN LAW

У статті проведено порівняльний аналіз положень українського права, з одного боку, та положень міжнародного права і права економічно розвинутих країн, з другого боку, на предмет визначення поняття та правового статусу арбітражних установ. Доцільність проведення такого аналізу пояснюється складнощами у розумінні поняття та правового статусу українських та іноземних арбітражних установ, що виникають у українських правників при вирішенні зовнішньоекономічних спорів шляхом міжнародного комерційного арбітражу.

Зокрема, в статті розглядається визначення поняття «арбітражна установа», що дається в іноземних джерелах. В загальних рисах досліджуються світова історія виникнення арбітражних установ та ті економічні умови, які обумовили виникнення цього роду інституцій, а разом з ними такого виду міжнародного комерційного арбітражу, який називається адміністрованим або інституційним арбітражем. В роботі йде мова про мету створення та головну функцію арбітражних установ, якою є надання послуг з адміністрування арбітражу. Дається опис основних послуг з адміністрування арбітражу. Визначаються риси, якими в міжнародному праві та праві економічно розвинутих країн характеризується правовий статус арбітражних установ.

В статті в загальних рисах змальовуються економічні умови, за яких виникла радянська концепція арбітражу, те, як вона була імплементована в українське право, та те, як вона вплинула на визначення поняття та правового статусу арбітражних установ в українському праві. Визначаються основні ознаки, за якими поняття

та правовий статус арбітражних установ в українському праві відрізняється від поняття та правового статусу арбітражних установ в міжнародному праві та праві економічно розвинутих країн.

В роботі пропонуються зміни до законодавства України, які допоможуть гармонізувати положення українського та міжнародного права у даній сфері.

Ключові слова: *арбітражна установа, міжнародний комерційний арбітраж, арбітражний трибунал, третейський суд.*

In the article there has been accomplished comparative analysis of the provisions of Ukrainian law, on one part, and the provisions of international law and the law of economically developed countries, on the other part, concerning the notion and legal status of arbitral institutions. The appropriateness of the analysis is grounded on the difficulties in understanding of the notion and legal status of arbitral institutions, which difficulties Ukrainian lawyers face participating in the process of dispute resolution via international commercial arbitration.

Specifically, the definition of the notion “arbitral institution” given in foreign sources is considered in the article. The world’s history of establishment of arbitral institutions and the economic conditions that caused establishment of this type of institutions, as well as the type of international commercial arbitration called administered or institutional arbitration, are considered in general terms herein. The paper discusses the purpose of establishment and the key function of arbitral institution which is providing arbitration administration services. The description of basic services concerning arbitration administration is provided herein.

In the paper there are described in general terms the economic conditions which the soviet concept of arbitration was formed in, as well as the way the concept was implemented in Ukrainian law and the way it influenced the definition and legal status of arbitral institutions in Ukrainian law. The basic differences between Ukrainian law and international and economically developed countries law concerning the legal status of arbitral institutions are specified herein.

In the article there are proposed amendments to Ukrainian legislation which amendments would allow to harmonize Ukrainian and international law in the said sphere.

Key words: *arbitral institution, international commercial arbitration, arbitral tribunal, treteisky court.*

Вступ. Арбітражні установи відіграють важливу роль в процесі міжнародного комерційного арбітражу. Проте, в українському праві та праві низки пострадянських країн, в яких розуміння арбітражу до цього часу будується на радянській концепції арбітражу, поняття та правовий статус арбітражних установ визначається інакше, ніж в інших країнах світу. Водночас аналіз цієї проблеми в українській юридичній літературі не було приділено достатньої уваги.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення порівняльного аналізу положень міжнародного та українського права щодо поняття та правового статусу арбітражних установ та розробка рекомендацій з приведення положень українського права у цій сфері у відповідність до положень міжнародного права.

Результати дослідження. В міжнародному праві «арбітражна установа зазвичай визначається як будь-яка постійна діюча організація, що має власний арбітражний регламент, який регулює порядок надання даною організацією послуг та інші процесуальні аспекти арбітражу» [1]. Міжнародний комерційний арбітраж – це «спосіб вирішення спорів, що виникають із міжнародних комерційних відносин» [2]. «Арбітраж, зазвичай, здійснюється одним або трьома арбітрами, які в будь-якому випадку іменуються арбітражним «трибуналом» [3, с. 2]. Арбітражна установа (англ. arbitral institution) є організацією, окремою від арбітражного трибуналу (англ. arbitral tribunal) і арбітрів, із яких складається арбітражний трибунал. Арбітражні установи не вирішують спори та не приймають арбітражні рішення, а лише надають послуги сторонам спору з організації процесу вирішення спорів шляхом міжнародного комерційного арбітражу. Послуги з організації процесу вирішення спорів шляхом міжнародного комерційного арбітражу називаються адмініструванням арбітражу.

До того часу, коли в міжнародному комерційному середовищі з'явилися арбітражні установи, сторонам міжнародних комерційних спорів доводилося самим дбати про адміністрування арбітражу, що відволікало їх від їх основної, комерційної діяльності і забиало чимало ресурсів. У цьому зв'язку сторони міжнародних комерційних спорів були часто готові заплатити тим, хто зробить за них роботу з організації процесу вирішення їх спору шляхом арбітражу. Таким чином, сформувався попит на послуги у сфері адміністрування арбітражу, а за законами ринкової економіки там, де є попит, там з'являється пропозиція. Перша пропозиція з надання послуг з адміністрування міжнародного комерційного арбітражу з'явилася у Великій Британії, де 23 листопада 1892 р. для надання зазначених послуг була створена перша арбітражна установа – Арбітражна палата міста Лондона» (англ. the City of London Chamber of Arbitration). Ця арбітражна установа існує до цього часу під найменуванням Лондонський суд¹ міжнародного арбітражу (англ. the London Court of International Arbitration). Після появи даної організації в інших країнах світу почали з'являтися численні арбітражні установи, які пропонували послуги з адміністрування арбітражу. У зв'язку з появою арбітражних установ міжнародний комерційний арбітраж, що адмініструвався певною арбітражною установою, став називатися адміністрованим арбітражем (англ. administered arbitration) [4], або інституційним арбітражем (англ. institutional arbitration) [5]. Відповідно, той арбітраж, що не адмініструвався певною арбітражною установою, називався неадміністрованим арбітражем (англ. non-administered arbitration) [4] або арбітражем ad hoc (англ. ad hoc arbitration) [5].

На сьогоднішній день у світі існує біля 1200 арбітражних установ [5], тобто фактично в кожній країні існує декілька арбітражних установ. *«Арбітражні установи регулярно створюються на кожному континенті», проте, «тільки деякі арбітражні установи себе добре зарекомендували»* [6]. Тому при виборі певної арбітражної установи для адміністрування арбітражу враховується низка факторів, серед яких, по-перше, репутація і досвід арбітражної установи; по-друге, обсяг та вартість послуг із адміністрування арбітражу, які така арбітражна установа надає; по-третє, місцезнаходження арбітражної установи. Провідними у світі арбітражними установами є Міжнародний арбітражний суд Міжнародної торгової палати (англ. the International Court of Arbitration of the International Chamber of Commerce); Лондонський суд міжнародного арбітражу; Міжнародний центр з вирішення спорів Американської арбітражної асоціації (англ. the International Centre for Dispute Resolution of the American Arbitration Association).

Можна виділити наступні риси, якими в міжнародному праві та праві інших, крім пострадянських, країн характеризуються правовий статус арбітражних установ:

1) арбітражна установа є постійно діючою (тобто створеною на невизначений строк) організацією. Не існує тимчасових арбітражних установ, тобто таких установ, що утворюються спеціально для розгляду окремої справи;

2) арбітражні установи є особами приватного права. Вони можуть створюватись будь-якими іншими особами приватного права на підставі установчих документів, а не на підставі розпорядчих актів органів державної влади;

3) арбітражна установа може бути як прибутковою (англ. for-profit) організацією (наприклад, JAMS, Inc. [7]), так і неприбутковою (англ. not-for-profit) організацією (наприклад, Лондонський суд міжнародного арбітражу [8]);

4) арбітражні установи не вирішують спори шляхом міжнародного комерційного арбітражу та не приймають арбітражних рішень;

5) арбітражні установи можуть містити в своїх найменуваннях такі слова, як «центр» (англ. centre⁵), «установа» (англ. institute), «суд» (англ. court) тощо. Наприклад, Міжнародний арбітражний центр Федеральної палати економіки Австрії (англ. International Arbitration Centre of the Austrian Federal Economic Chamber), Арбітражний інститут Торгової палати Стокгольму (англ. Arbitration Institute of the Stockholm Chamber of Commerce), Міжнародний арбітражний суд Міжнародної торгової палати. Проте, наявність у найменуванні арбітражних установ різних слів не робить різним правовий статус цих установ. Скажімо, слово «суд» (англ. court) в найменуванні арбітражної установи не надає їй право вирішувати спори шляхом міжнародного комерційного

¹ Слово «суд» в назві арбітражних установ є умовним, так, як ці організації не вирішують спорів і не приймають арбітражних рішень. Слово «суд» вживається в українській мові тому, що так перекладали українською мовою англійське слово «court», коли перекладали таке словосполучення, як «court of arbitration». Але треба мати на увазі, що основне значення англійського слова court – є двір. Таким чином, в англійській мові Royal Court – це королівський двір; tennis court – це двір, на якому грають в теніс; court of justice – це двір, на якому здійснюється правосуддя; а court of arbitration – це двір, на якому здійснюється арбітраж.

арбітражу та приймати арбітражні рішення. Так, наприклад, в документах Міжнародного арбітражного суду Міжнародної торгової палати зазначено: *«Хоча ми називаємося судом, але ми не вирішуємо спори та не приймаємо судових рішень»* [9]. *«Суд сам не вирішує спори. Він адмініструє процес вирішення спорів, в той час як саме вирішення спорів здійснюється арбітражними трибуналами»* [10];

б) метою створення арбітражної установи та її головною функцією є надання сторонам спору послуг з адміністрування арбітражу.

Послуги арбітражної установи з адміністрування арбітражу є платними та зазвичай включають в себе: а) формування арбітражного трибуналу (тобто вибір та призначені арбітрів), який буде вирішувати спір²; б) надання права користуватися арбітражним регламентом даної установи та нагляд за дотриманням учасниками арбітражного процесу цього регламенту; в) організація комунікації між учасниками арбітражного процесу; г) посередництво у сплаті сторонами спору авансів та гонорарів; д) надання приміщень для проведення засідань арбітражного трибуналу, проведення слухань, допиту свідків тощо; е) надання певних технічних засобів для проведення розгляду справ (наприклад, комп'ютери, звуко та відео записуючі пристрої тощо); є) участь технічного персоналу арбітражних установ у процесі розгляду справ (наприклад, участі працівника міжнародної комерційної арбітражної установи в якості секретаря для ведення протоколів засідань арбітражного трибуналу тощо); ж) засвідчення та легалізація арбітражних рішень, прийнятих арбітражним трибуналом, тощо;

7) невід'ємним елементом правового статусу арбітражної установи є наявність у неї власного арбітражного регламенту (англ. arbitration rules). Ніхто не має право користуватися таким регламентом без дозволу відповідної арбітражної установи. Водночас сам арбітражний регламент передбачає участь в адмініструванні арбітражу виключно тієї арбітражної установи, якій належить даний арбітражний регламент. В арбітражному регламенті встановлені процесуальні норми, за якими має здійснюватися арбітраж. Арбітражний регламент, що належить певній арбітражній установі, називається інституційним арбітражним регламентом (англ. institutional arbitration rules) [1]. Положення інституційного регламенту не прилаштовуються для конкретного спору, на відміну від арбітражного регламенту *ad hoc*, який складається саме для вирішення конкретного спору. Інституційний арбітражний регламент кожної арбітражної установи визначає перелік послуг з адміністрування арбітражу, які надає відповідна арбітражна установа. Види послуг з адміністрування арбітражу та їх обсяг в кожному інституційному арбітражному регламенті можуть помітно відрізнятися;

8) участь арбітражної установи в арбітражному процесі не є обов'язковою. Рішення про участь певної арбітражної установи в арбітражному процесі приймається самими сторонами і закріплюється в їх арбітражній угоді.

На теренах України визначення поняття та правового статусу арбітражних установ формувалося в іншому середовищі, ніж у інших країнах світу. До 1991 року Українська РСР входила до складу СРСР, в якому існувала адміністративно-командна економічна система і в якому комерційна діяльність (підприємництво) вважалася злочином. Тому арбітраж в СРСР був не комерційним, а державним і означав відразу три речі: 1) певний державний орган, що вирішував господарські спори; 2) державних арбітрів, які були працівниками цього державного органу; 3) сам спосіб вирішення спорів. В радянські часи Українська РСР була відокремлена «залізною завісою» від країн з ринковою економікою і разом з усім СРСР протистояла цим країнам. З огляду на це перед науковцями ставилась задача критикувати буржуазне право, а не вивчати його по-справжньому. Тому, цілком природно, українські правознавці не розумілися на комерційному праві і, зокрема, на комерційному арбітражі. У цьому зв'язку сталося так, що після виходу України із СРСР українські правознавці поклали в основу побудови українського законодавства про міжнародний комерційний арбітраж знайому їм радянську концепцію арбітражу і, таким чином, відступилися від концепції арбітражу, на якій ґрунтується право країн з ринковою економікою

² Кожна арбітражна установа складає список відомих їй кваліфікованих осіб, які можуть бути призначені в якості арбітрів до певного арбітражного трибуналу. Особу, що зарекомендувала себе кваліфікованим арбітром, можуть включити до своїх списків арбітрів відразу декілька арбітражних установ. Включення певної особи до списку арбітрів тієї чи іншої арбітражної установи має лише інформативний характер та не породжує відносин залежності між такою особою та відповідною арбітражною установою. Арбітражній установі при адмініструванні арбітражу у конкретній справі зручніше формувати арбітражний трибунал, користуючись власним списком арбітрів, проте арбітражна установа може обрати арбітром особу (за її згодою), яка не значиться у списку такої арбітражної установи.

та міжнародне право. У цьому зв'язку в українському праві, всупереч міжнародному праву, до цього часу *«терміном «міжнародний комерційний арбітраж» позначають три взаємопов'язаних поняття, які відображують різні аспекти цього явища: по-перше, під міжнародним комерційним арбітражем розуміють орган, завданням якого є вирішення міжнародних комерційних спорів; по-друге, цей термін означає процедуру (механізм, порядок) вирішення спорів; по-третє, міжнародним комерційним арбітражем називають конкретний склад арбітражу, що вирішує певний спір»* [11]. Таке специфічне визначення поняття арбітражу далось взяти при прийнятті у 1994 році Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» (надалі – Закон).

Згідно із Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 40/72 від 11.12.1985 р. [12, С.vii] Закон мав на загал відтворити положення Типового закону ЮНСІТРАЛ про міжнародний комерційний арбітраж (англ. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration) (далі – Модельний закон). Проте, у зв'язку з тим, що українські законодавці розуміли поняття арбітраж інакше, ніж його розуміли автори Модельного закону, вони, так би мовити, підігнали Закон під зрозумілу їм пострадянську концепцію арбітражу, суттєво викрививши при цьому ті положення, які містяться в Модельному законі і які мали б бути адекватно відтворені в Законі.

В основі механізму підлаштування Закону під пострадянську концепцію арбітражу лежала підміна поняття «арбітражний трибунал» (англ. arbitral tribunal), яке вживається в Модельному законі, на поняття «третейський суд». Проблемний характер цієї підміни полягає в тому, що поняття «третейський суд», яке вживається в Законі, має інше значення, ніж те значення, яке має поняття «арбітражний трибунал» (англ. arbitral tribunal) в Модельному законі.

Так, в ст. 2 Модельного закону визначено, що *««арбітражний трибунал» означає одного арбітра або колегію арбітрів»* [12, с. 2]. Подальші положення Модельного закону чітко визначають, що виключно арбітражний трибунал (англ. arbitral tribunal) вирішує спори шляхом арбітражу та приймає арбітражні рішення. Термін «арбітражний трибунал» має в Модельному законі лише одне значення та не має жодних синонімів.

В ст. 2 Закону було зазначено, що *«третейський суд» – одноособовий арбітр або колегія арбітрів»* [13]. Водночас: 1) в п.1 Додатку №1 до Закону було зазначено, що *«Міжнародний комерційний арбітражний суд є самостійною постійно діючою арбітражною установою (третейським судом)»* [13]. Таким чином, було визначено, що терміни «третейський суд» та «арбітражна установа» є синонімами; 2) в абз. другому ст. 2 Закону було зазначено, що *««арбітраж» – будь-який арбітраж (третейський суд)»* [13]. Таким чином, було визначено, що терміни «третейський суд» та «арбітраж» є синонімами.

В результаті описаної вище підміни понять в Законі терміни «третейський суд», «арбітражна установа» та «арбітраж» набули значення синонімів. Таке змішання термінів та понять цілком відповідає пострадянській концепції арбітражу. Проте, це повністю суперечить положенням міжнародного права і, зокрема, Модельного закону, згідно із яким терміни «арбітражний трибунал» (англ. arbitral tribunal), «арбітражна установа» (англ. arbitral institution) та «арбітраж» (англ. arbitration) означають абсолютно різні поняття і ніколи не вживаються як синоніми.

Описане вище підлаштування в Законі положень міжнародного права під пострадянську концепцію арбітражу та підміна понять, що його супроводжувала, призвели до відчутної термінологічної і поняттєвої плутанини в українському праві у цій сфері. Така плутанина, в свою чергу, послужила підґрунтям для формування постулатів про те, що: 1) не може бути арбітражу без арбітражної установи, бо третейський суд є одночасно і арбітражем, і арбітражною установою; 2) арбітражні рішення приймаються арбітражними установами, бо третейський суд є одночасно і арбітрами, і арбітражною установою. Проте, ці постулати є хибними і суперечать міжнародному праву, зокрема, Модельному закону.

Можна виділити наступні основні ознаки, які відрізняють поняття та правовий статус арбітражних установ за українським правом від поняття та правового статусу арбітражних установ за міжнародним правом та правом інших країн (крім пострадянських):

1) згідно з українським правом саме арбітражні установи вирішують спори шляхом міжнародного комерційного арбітражу та приймають арбітражні рішення (див. п.п.2 та 4 Додатку №1 та п.п. 2, 3 та 5 Додатку № 2 до Закону та ст. 38 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»);

2) згідно з українським правом участь арбітражної установи в арбітражному процесі є обов'язковою (див. абз. другий ст.2 Закону та п.1 Додатків №1 та № 2 до Закону);

3) згідно із Законом в Україні можуть існувати лише дві постійно діючі арбітражні установи – Міжнародний комерційний арбітражний суд та Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України (див. Додатки №1 та № 2 до Закону);

4) згідно з українським правом українські постійно діючі арбітражні установи є особами публічного права. Такий статус вони мають згідно зі статтею 81 Цивільного кодексу України у зв'язку із тим, що Положення про Міжнародний комерційний арбітражний суд та Морську арбітражну комісію при Торгово-промисловій палаті України є додатками до Закону (див. Додатки №1 та № 2 до Закону);

5) українське право передбачає створення тимчасових арбітражних установ для розгляду окремих справ при арбітражі *ad hoc* (див. абз. другий ст. 2 Закону).

Висновки. Таким чином, положення українського права щодо визначення поняття та правового статусу арбітражних установ суттєво відрізняються від положень міжнародного права та права економічно розвинутих країн. Для того, щоб привести українське право в цій сфері у відповідність до міжнародного права та права економічно розвинутих країн, необхідно внести наступні зміни до законодавства України:

1) видалити Додатки № 1 та № 2 із Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» та затвердити Положення про Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України та Положення про Морську арбітражну комісію при Торгово-промисловій палаті України відповідним актом Торгово-промислової палати України;

2) в п. 1 Положення про Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України та в п. 1 Положення про Морську арбітражну комісію при Торгово-промисловій палаті України видалити слова «(третейським судом)»;

3) в преамбулі; ч. 5 ст. 1; абз. другому ст. 2 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» видалити слова «третейський суд» (у відповідних відмінках);

2) в абзаці третьому ст. 2; назві розділів III та IV; ч.ч. 2 і 3 ст. 13; ст.ст. 16, 17, 19, 20, 22 – 29; ч. 1 ст. 30; ч. 1 ст. 31; ст.ст. 32, 33, 34 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» слова «третейський суд» (у відповідних відмінках) замінити на слова «арбітражний трибунал» (у відповідних відмінках);

3) в ч. 3 ст. 33 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» слова «*арбітражний суд*» замінити на слова «*арбітражний трибунал*»;

4) в абз. другому ст. 2 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» слова «*утворюється він спеціально для розгляду окремої справи, чи здійснюється*» замінити на слова «*адмініструється він*»;

5) в ч. 2 ст.1 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» слова «*до міжнародного комерційного арбітражу можуть за угодою сторін передаватися*» замінити на слова «*ісляхом міжнародного комерційного арбітражу за угодою сторін можуть вирішуватись*»;

6) в ч. 4 ст.1 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» слова «*не можуть передаватися до арбітражу або можуть бути передані до арбітражу*» замінити на слова «*не можуть або можуть вирішуватись ісляхом арбітражу*»;

7) в ч.1 ст. 7 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» слова «*передача до*» замінити на слова «*вирішення ісляхом*»;

8) в ст. 38 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність») слова «*Міжнародним комерційним арбітражним судом та Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України та іншими органами вирішення спору*» замінити на слова «*вирішуватись ісляхом міжнародного комерційного арбітражу або в інший спосіб*»;

9) в Цивільному процесуальному кодексі України слова «*рішення міжнародного комерційного арбітражу*» (у відповідних відмінках) замінити на слова «*арбітражне рішення*» (у відповідних відмінках);

10) внести відповідні зміни до інших нормативно-правових актів України.

Список використаних джерел:

1. Jus Mundi. Institutional Arbitration. URL: <https://jusmundi.com/en/document/wiki/en-institutional-arbitration> (дата звернення: 12.07.2022).

2. The UN General Assembly Resolution 40/72 (11 December 1985). URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/19-09955_e_ebook.pdf (дата звернення: 12.07.2022).

3. Latham & Watkins. Guide to International Arbitration. URL: <https://www.lw.com/thoughtleadership/guide-to-international-arbitration-2017> (дата звернення: 12.07.2022).

4. Paul D. Friedland. Choosing between administered and non-administered arbitration. URL: <https://arbitrationlaw.com/library/choosing-between-administered-and-non-administered-arbitration-chapter-3-arbitration-clauses> (дата звернення: 12.07.2022).

5. Pinsent Masons. Institutional vs. 'ad hoc' arbitration. URL: <https://www.pinsentmasons.com/out-law/guides/institutional-vs-ad-hoc-arbitration> (дата звернення: 12.07.2022).
6. Arbitral Institutions and Arbitration Courts. International Arbitration. URL: <https://www.international-arbitration-attorney.com/arbitral-institutions-and-arbitration-courts/> (дата звернення: 12.07.2022).
7. JAMS (organization). *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/JAMS_%28organization%29 (дата звернення: 12.07.2022).
8. LCIA. URL: <https://www.lcia.org/LCIA/history.aspx> (дата звернення: 12.07.2022).
9. ICC International Court of Arbitration. URL: <https://iccwbo.org/dispute-resolution-services/icc-international-court-arbitration/> (дата звернення: 12.07.2022).
10. 2021 Arbitration Rules. URL: https://iccwbo.org/dispute-resolution-services/arbitration/rules-of-arbitration/#article_1 (дата звернення: 12.07.2022).
11. Міжнародне приватне право. Особлива частина: Підручник / За редакцією професора А.С.Довгерт та професора В.І.Кисиля. URL: http://pidruchniki.com/1728092456831/pravo/mizhnarodniy_komertsiyiy_arbitrazh (дата звернення: 12.07.2022).
12. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration 1985 With amendments as adopted in 2006 https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/19-09955_e_ebook.pdf (дата звернення: 12.07.2022).
13. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24.02.1994 № 4002-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4002-12> (дата звернення: 12.07.2022).

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.36>

СЕРГІЄНКО О.В.

ОСОБИСТИСНЕ ТА ЗАГАЛЬНЕ У ТЛУМАЧЕННІ НОРМИ ПРАВА

SUBJECTIVE AND OBJECTIVE IN THE INTERPRETATION OF LEGAL RULES

Статтю присвячено дослідженню категорії тлумачення норми права. *Метою статті* є дослідження змісту поняття тлумачення норми права як правової категорії, так і філософської категорії, вплив цього поняття на формування норм права, законодавства та правової системи України, з'ясування істинного змісту нормативно-правових актів, з'ясування чинників, що зумовлюють існування такої категорії права та обумовлюють її об'єктивну необхідність. Вагому роль у дослідженні приділено історичній ретроспективі розуміння права.

У статті здійснено пошук місця і ролі тлумачення норми права в механізмах забезпечення дотримання законів, вимог, норм та прав. Особливу увагу приділено впливу особистого (суб'єктивного) в процесі здійснення тлумачення норми права, впровадження наукового підходу до цієї діяльності з метою отримання об'єктивного результату, важливого для суспільства. Здійснення тлумачення норми права здійснюється великою низкою суб'єктів права у своїй щоденній роботі. Наголошено, що тлумачення норми права є за своєю природою науковою діяльністю, і повинно здійснюватися за правилами наукового дослідження. Вагому увагу приділено ідеї як основоположного критерію у здійсненні цієї діяльності. Ідеї права надано особливу роль у розумінні критеріїв оцінки норми права. Безумовною основою такої ідеї висунуто семантичне значення самого слова права у римській традиції – забезпечення справедливості. Зазначено, що особа під час здійснення тлумачення повинна дотримуватися загальновизнаних основ права, тобто важливою складовою тлумачення норм права є оцінка особою своїх власних переконань у співвідношенні з загальновизнаними ідеалами. Наголошено на необхідності правильного розуміння тлумачення норми права, яке слід розуміти саме як надання оцінки дослідником змісту та зрозумілості норми права. У зв'язку з цим необхідно усвідомлювати, що розширення цього поняття за зазначені межі, лише призводить до ускладнень, а також формує таке явище як спотворення змісту норми права через процедуру її тлумачення. Зауважено, що тлумачення норм права не є виключною прерогативою судової гілки влади.

Ключові слова: норма права, тлумачення, тлумачення норми права, зміст норми права, принципи права, правові цінності.

The article is devoted to the study of the category of interpretation of legal norms. The purpose of the article is to study the content of the concept of interpretation of legal norms of both the legal category and the philosophical category, the influence of this concept on the formation of norms of law, legislation and the legal system of Ukraine, to find out the true content of normative legal acts, to find out the factors that determine the existence of this category of law and determine its objective necessity. A significant role in the study is given to the historical retrospective of the understanding of law.

The article searches for the place and role of the interpretation of legal norms in the mechanisms of ensuring compliance with laws, requirements, norms and rights. Special attention is paid to the influence of personal (subjective) in the process of interpretation of legal norms, implementation of a scientific approach to this activity with the aim of obtaining an objective result important for society. Interpretation of legal norms is carried out by a large value of legal subjects in their daily work. It is emphasized that the interpretation of legal norms is by its nature a scientific activity and should be carried out according to the rules of scientific research. Considerable attention is paid to the idea as a fundamental criterion in the implementation of this activity. The idea of law is given a special role in understanding the criteria for evaluating a rule of law. The unconditional basis of such an idea is the semantic meaning of the very word law in the Roman tradition - ensuring justice. It is noted that a person must adhere to the generally recognized principles of law when interpreting, that is, an important component of the interpretation of legal norms is a person's assessment of his own beliefs in relation to generally recognized ideals. It is emphasized the need for a correct understanding of the interpretation of the legal norm, which should be understood precisely as providing an assessment by the researcher of the content and comprehensibility of the legal norm. In this regard, it is necessary to realize that the expansion of this concept beyond the specified limits only leads to complications and forms such a phenomenon as the distortion of the content of the legal norm through the procedure of its interpretation. It is noted that the interpretation of legal norms is not the exclusive prerogative of the judicial branch of government.

Key words: *rule of law, interpretation, interpretation of rule of law, content of rule of law, principles of law, legal values.*

Вступ. Реформування правової системи України, яка безперервно відбувається з часу набуття нашою державою незалежності, набуває нового змісту саме з моменту, коли Європейський Союз прийняв рішення про надання Україні статусу кандидата у члени ЄС. Разом із наданням такого статусу, європейські партнери висунули ряд вимог, які є основоположними для кожного учасника Європейської спільноти і є базовими у сучасних правових системах країн розвинутої демократії. Двома головними вимогами щодо реформування правової системи України стали: забезпечення верховенства права та здійснення правосуддя. Саме в рамках цих вимог постає важливе завдання для правової науки України у здійсненні аналізу наявного стану та з'ясування необхідних елементів для забезпечення реформування правової системи України у напрямку її синхронізації з правовими системами не тільки країн Європейського Союзу, але і країн розвинутої демократії, в першу чергу Сполучених штатів Америки та Об'єднаного королівства Великої Британії. Це потребує величезного комплексу і обсягу робіт як наукової спільноти, так і учасників правової системи України в цілому. І однією із вагомих складових є аналіз українського законодавства як складової правової системи на предмет його відповідності основоположним підходам сучасного європейського права. Суттєвим в цій системі стає усвідомлення місця і ролі такого правового інституту як інститут тлумачення норм права.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження змісту поняття тлумачення норми права в контексті загального (об'єктивного) і особистого (суб'єктивного).

Завданнями статті, у зв'язку з вищезазначеним, є:

- з'ясувати зміст поняття тлумачення норми права і виділити його складові;
- виявити критерії оцінки змісту норми права в першу чергу в контексті правової природи права та загально визнаних його норм;
- оцінити вплив особистого в процесі тлумачення норми права та його вплив на правовий результат такої діяльності.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено дослідженню змісту поняття тлумачення норми права, а також впливу на нього загального (об'єктивного) і особистого (суб'єктивного) чинників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми. Дослідження проблем правового регулювання державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності приділяли увагу Л. Ф. Апт, В. К. Бабаєва, В. М. Баранов, Д. А. Керімова, В. А. Козлова, В. О. Котюк, В. В. Лазарев, В. С. Нерсисянца, С. Г. Ольков, А. В. Плотніков, Т. Подорожна, В. М. Протасова, П. М. Рабінович, В. М. Сирих, О. Ф. Скакун, М. М. Тарасова, М. В. Цвік, О. Ф. Чарданцев, М. В. Чиннов, А. Ф. Шабаліна, О. І. Ющик та ін..

Результати дослідження. Наукове як правове так і філософське обговорення питання щодо необхідності існування такого правового явища як тлумачення норми права, а також нескінчений пошук єдиного тлумачення будь якої норми права є нічим іншим, як спробою досягнути ідеалу у основах самого права. Філософським це обговорення стає саме тому, що ось уже протягом багатьох тисячоліть здійснюється безперервний пошук ідеалу співіснування людини у спільноті, який є виразником самої ідеї права [1, с.59]. Це обговорення точиться навколо двох його базових складових: формулювання (визначення) норми права та розуміння норми права.

Звернемося до академічних джерел з метою з'ясування самої сутті поняття «тлумачення» як такого. Так, відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови під «тлумаченням» розуміють «визначити зміст, роз'яснити, з'ясувати суть чого-небудь; дати якесь пояснення», або «висвітлювати певним чином, розуміючи так чи інакше що-небудь; трактувати» [2, 1456]. В свою чергу, слову «висвітлювати» надано значення «робити відомим, пояснювати, розкривати що-небудь у деталях», чи «зображуючи, показувати що-небудь, робити зрозумілим, виразним» [2, 150]. Щодо значення слова «трактувати», вище означений словник дає таке визначення: «витлумачувати, розглядати якусь проблему, висловлювати свої погляди з приводу певного питання», чи «характеризувати, зображувати образ, сюжет, тему тощо, згідно зі своїми поглядами, розумінням», чи «кваліфікувати, оцінювати, характеризувати певним чином» [2, с.1467]. точнісінько слово у слово такі ж тлумачення надаються і Академічним тлумачним словником української мови [3]. Аналізуючи ці визначення, можна дійти до певного ряду висновків. По-перше, щодо тлумачення мова завжди йде про визначення змісту, його суті, при чому змісту у деталях, тобто щодо складових цього змісту. По-друге, мова йде про розуміння цього змісту, і передбачає його роз'яснення, пояснення з очевидною метою – зробити зрозумілим. По-третє, це висвітлення здійснюється певним чином, під певним кутом зору, тобто існує якась ідея, яка формує вимоги до висвітлення чи кут зору. По-четверте, висвітлення змісту здійснюється під власним кутом зору, покладаючись на власні погляди і розуміння, надаючи власну оцінку і характеристику, тобто ідея повинна бути сприйнята особистістю і покладена в основу власного світогляду. По-п'яте, що дуже цінне для розуміння одного з варіантів тлумачення, – під тлумаченням необхідно також розуміти і надання оцінки, кваліфікації чи характеристику змісту, і що теж важливо: це здійснюється на основі власних переконань, в основі яких, очевидно, лежить ідея.

З точки зору аналізу мовних одиниць (семантики) поняття «тлумачення» не настільки широке, як це висвітлюється у тлумачних словниках. Так, під словом «тлумачити» розуміється лише «вияснювати, перекладати» [4, с.369], тобто тільки висвітлення змісту.

Звернемося до юридичної енциклопедії, щоб змінити кут зору на розуміння тлумачення саме у правовому сенсі. Так, ця енциклопедія дає таке визначення «тлумаченню норм права»: «інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на з'ясування і роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у норми права, а також результати цієї діяльності... обмежується правильним розумінням дійсного змісту норми права та його розгорнутим, обґрунтованим роз'ясненням іншим суб'єктам права» [5, 80]. З перших слів це визначення опирається на цілеспрямовану діяльність щодо з'ясування змісту норми права. Проте ця діяльність визначається занадто широко. Проте у цьому випадку автор статті побудував її за схемою: надати широке визначення, та одночасно ввести обмеження на можливу надмірність такої широти поняття. І цим обмеженням стає наступне поняття: «дійсний зміст». В той самий час, метою тлумачення норми права визначається розгорнуте і обґрунтоване роз'яснення цього дійсного змісту іншим суб'єктам права.

Беззаперечною основоположною частиною складової тлумачення норми права є з'ясування її змісту. З'ясування змісту потрібно як для дослідження, так і для дослідника. При цьому мова йде про з'ясування суб'єктом (особою) «об'єктивного (справжнього) змісту» [6, с.43], очевидно саме того змісту, який ряд вчених і називають дійсним. Наукова парадигма передбачає те, що дослідник повинен себе відділити від об'єкта пізнання, і цим самим забезпечити об'єктивність результату дослідження. В розумінні змісту норми права дослідник повинен розуміти вимоги наукового підходу до своєї роботи, так і наявність наукових ідей, що є панівними у з досліджуваного змісту. З точки зору самого права, в даному випадку уречівленого права, важливим є розуміння людино-центричності мови, якою це право уречівлено, а також необхідності врахування панівних парадигм, зокрема прагматичної та когнітивної [7, с.187]. Таким чином, справжність чи дійсність норми права не повинна залежати від суб'єкта, а полягати в «дотриманні на загал визнаної істини» [1, 46] тобто саме того кута зору, з якого погляд на норму є істинним. Істинність постає саме тому, що існує ідея, яка уособлює собою саме право. Мова йде про істинність, а не правильність, бо остання є наслідком дотримання правил, які можуть бути істинні, а можуть

такими і не бути. Дуже часто, цю істину окреслюють як «дух закону» [8, с.421], хоча більш влучно було б використовувати конструкцію «дух права», подібно до загально-правового принципу «верховенства права» [9, с.3].

Перш за все необхідно розуміти, що наявність суб'єктивного у тлумаченні є об'єктивною складовою, адже як би ми цього не бажали, тлумачення здійснюється особою, тому ця діяльність завжди є внутрішньою розумовою діяльністю останньої [10, с. 15]. Дуже часто можна почути думку, що в силу самого процесу тлумачення об'єктивне від суб'єктивного відділити не можливо [11, с. 9], фактично така думка покладається на діалектичну єдність і боротьбу протилежностей, адже очевидно, що в процесі тлумачення виникає беззаперечна єдність тлумачення і тлумача (особи, яка здійснює тлумачення норми права). У більшості випадків дослідники будуть притримуватися притаманній саме Україні практиці, коли тлумаченням займається саме судова гілка влади, що є абсолютно помилковим підходом. Усі сторони будь яких правовідносин повсякденно з'ясовують для себе зміст відповідних норм права, в рамках яких вони набувають свої права, чи виконують свої обов'язки, а тому зводити таку діяльність лише до судової діяльності, тобто тільки тих правових норм, які для учасників є нез'ясованими, незрозумілими чи порушеними, є невірним. Кожна сторона будь-яких правовідносин фактично за кожним правочином здійснює для себе тлумачення відповідних правових норм, адже це є обов'язковим для з'ясування своєї правомірної поведінки, яка є наслідком не тільки розуміння норм права, але і їх тлумачення. Таке тлумачення, у випадку застосування диспозитивного методу щодо здійснення діяльності, яка не заборонена законом, є абсолютно обґрунтованим та необхідним, адже формує для особи межі її правової поведінки.

Тлумачення норм права будь-якими особами виходить із їх особистого інтересу, і дуже часто, як в теорії інтересу і передбачено, під інтересом розуміється забезпечення права, чи його гарантування [12, с. 56]. Такий підхід відкидає інтерес як рушійну силу реалізації особою своїх прав. Так в частині здійснення особами (суддями) діяльності із пошуку правосудного рішення, необхідно розуміти, що відповідальна особа здійснює тлумачення в інтересах суспільства, свідомим членом якого вона є, тобто її тлумачення направлене на пошук істинного рішення.

Беззаперечно вагомим для поняття тлумачення стає сама істина, без з'ясування суті поняття якої, неможливо зрозуміти де особисте (власні погляди, власне розуміння, суб'єктивне) відмежовується від всеосяжного (об'єктивного). Під істиною, перш за все, розуміють правду [13], тобто те, що відповідає дійсності [14], або – сукупність достовірних відомостей, або (що дуже важливо) справедливість.

Абсолютно очевидно, що для права справедливість є дуже значимою категорією, якщо взагалі не основною. Звертаючись до поняття справедливості необхідно розуміти, що звертаючись до витоків римського права, без якого взагалі важко уявити обговорення будь-якої правової тематики, поняття права і справедливості мають спільний корінь, а сама справедливість до оціночних категорій [15, с. 88], чи морально-правових категорій [16, с. 10]. Отже, основною ідеєю оцінки, суджень і вияснення норми права є не що інше, як справедливість. Таким чином, тлумачення норми права полягає у з'ясуванні її змісту відносно основи самого права – справедливості! Отже, тлумачення завжди повинно бути справедливим. Думаю, що саме пошук справедливого тлумачення ототожнюється багатьма як судова діяльність, але це звуження меж такої діяльності.

Очевидно, що будь-яка оцінка (як дія) здійснюється на відповідність певним критеріям [17, с. 122], і в цій частині цікавими постають саме норми моралі. Сповідування тих чи інших норм моралі, в рамках єдиного гуманістичного підходу, є не настільки очевидними як це здається. Культурні відмінності дуже суттєво впливають на єдине розуміння гуманізму. Беззаперечно, що на заваді безвідної оцінки та розуміння змісту тексту правового акту стоять норми моралі, які покладені у основу критеріїв справедливості права. Множинність норм моралі, як і їх відсутність взагалі дуже часто стає основою для тлумачення норм права поза контекстом не тільки справедливого, але навіть поза контекстом семантичного змісту тексту правової норми, тобто поза межами мовознавчого змісту. Саме таке тлумачення норм права, яке ґрунтується не на мовознавчому змісті речення, а на основі норми моралі, є чинником, що виправдовує довільний особистий вплив тлумачення на конкретний зміст норми, насправді спотворюючи її, і тим самим відкриваючи дорогу до подальшого спотворення будь-якої норми права. Особа, що здійснює тлумачення повинна не тільки розуміти основоположні підходи права, не тільки розуміти базові постулати права, в першу чергу справедливості, але і досконало володіти мовним арсеналом. У відношенні правової бази України такою мовою беззаперечно є Українська.

Зазначене особливо посилюється у ситуації так званої правової невизначеності. Очевидно, що така невизначеність виникає тоді, коли не дотримано принципу правової визначеності, тобто вимоги щодо легкості з'ясування змісту права. Виникає дилема, за якої уже не важливо що саме закладено у нормі права, оскільки суть цього змісту замінюється тлумаченням. Саме так проявляється особистий вплив на норму, який дуже часто прийнято називати людським фактором. В ідеалі, вплив моралі на норму права повинен вирішуватися не шляхом тлумачення норм права, а шляхом встановлення справедливих моральних норм, і як наслідок – справедливих норм права. Якщо у суспільстві назріла суперечка щодо різних підходів в здійсненні правового регулювання одних і тих самих питань, то очевидний обов'язок законодавчої гілки влади вирішити цю суперечність шляхом встановлення відповідної норми права. Таке встановлення буде обов'язково передбачати з'ясування панівного підходу до моралі, яка регулюватиме справедливість у вирішенні конкретних питань. Проте це ніяким чином не звільняє законодавця максимально конкретизувати норму права, з метою забезпечення її однозначності та недопущення будь-якого різного тлумачення. Це також не звільняє будь-які сторони правовідносин від довільного розуміння норм права, яке б витікало із бажання досягти свого інтересу, особливо коли такий інтерес є очевидно, чи навіть не очевидно протиправний.

Вернемося до значення слова тлумачення, і на основі викладеного зауважимо, що незрозумілість норми права повинна виправлятися не шляхом пошуку змісту такої норми, а шляхом зміни її незрозумілого на зрозуміле. Тобто, якщо ми є ідейними прихильниками розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, то ми повинні бути послідовним і у питанні встановлення норм права виключно законодавцем. В такому розумінні до тлумачення норми права слід відноситися як до дії з надання оцінки чинній чи проєктованій нормі права, і очевидно, що ця оцінка перш за все повинна бути здійснена на відповідність перш за все критерію зрозумілості. Очевидно, що така оцінка може містити і рекомендації щодо зміни самої норми, але не замінювати собою істинний зміст норми права.

Зважаючи на сформовані вище погляди на тлумачення права як діяльність з з'ясування та формування істинного (справедливого) розуміння норм права, змушені зробити і наголос про те, що така діяльність набуває рис саме наукової, і в рамках такої діяльності питання забезпечення загального (істинного, справедливого, об'єктивного) є основоположним, як і основоположним є уникнення особистого (суб'єктивного). Це означає, що тлумач для себе обов'язково повинен з'ясувати особистісну складову такої діяльності, і вжити усіх необхідних заходів для уникнення особистого на загальне. Єдність протилежного в даному випадку потрібно розглядати і як боротьбу з ним, тобто вжиття таких методів тлумачення, і визначенню таких складових права, які забезпечать перемогу загального над особистісним.

Висновки. Розуміння поняття тлумачення норми права у сучасній українській науці є вкрай широким, саме таке широке розуміння є однією з вагомих складових у питанні порушення загального права, яке виливается у спотворення не тільки відповідних норм права, але і права загалом. Під тлумаченням норми права потрібно розуміти лише з'ясування її змісту, оцінці цього змісту та надання оцінки такого змісту на відповідність встановлених критеріїв. Найбільш вагомі правові критерії права в першу чергу є критерії основоположної складової права – справедливості, і її вагомої складової – людяності (гуманності).

Тлумачення не є діяльністю лише судової гілки влади, за природою правозастосування будь-якої норми права, ця діяльність притаманна усім учасникам правовідносин.

Тлумачення норм права в Україні є діяльністю, яку сміливо потрібно відносити до наукової сфери, мова в першу чергу йде про науковий підхід до уникнення впливу особистого на загальність змісту норми права.

Особливою складовою тлумачення норм права є мовна складова, тобто мовознавчий зміст норми права, який повинен відповідати і правничому змісту норми права.

Список використаних джерел:

1. Гегель Г.В.Ф. Філософія права. М.: Мысль, 1990. С. 524.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач Бусел В.Т. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. С. 1736.
3. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/tlumachyty>.
4. Митрополит Іларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови.
5. Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Шемшученко Ю.С. та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 6. С. 768.

6. Новітнє вчення про тлумачення правових актів: навч. посіб. з курсу тлумачення правових актів для суддів, що проходять підвищення кваліфікації, і кандидатів на посади суддів, що проходять спеціальну підготовку. / В.Г. Ротань та ін. Х. : Право, 2013. С. 752.
7. Петренко І. Основні парадигмальні ознаки сучасної лінгвістичної науки. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2013. № 27. С. 185-191.
8. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України.
9. Головатий С.П. Верховенство права: Монографія. У 3-х кн. К. : Фенікс, 2006. Кн. 1. С. 624.
10. Лепіш Н.Я. Наукове розуміння тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 12-24.
11. Боднар С.В., Кузьмін Д.Л., Кузьмін Д.Л. Щодо об'єктивних та суб'єктивних факторів формування та прийняття судових рішень. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 4(9). С. 7-12.
12. Чубоха Н.В. Співвідношення інтересу та суб'єктивного цивільного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 56-59.
13. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/istyna>.
14. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/pravda>.
15. Басай О.В. Справедливість як фундаментальна категорія цивільного права України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4(109). С. 87-98.
16. Подковенко Т. Справедливість у системі цінностей права. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 4(8). С. 10-14.
17. Скоромний Д.А. Справедливість у правовому вимірі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 1. С. 119-124.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 351.713:336.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.2.37>

ТРОЙЧУК Р.Д.

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

SUBJECTIVE SIDE OF VIOLATION OF FINANCIAL CONTROL REQUIREMENTS

У статті досліджено та розкрито питання встановлення суб'єктивної сторони складу такого адміністративного правопорушення, як порушення вимог фінансового контролю на основі аналізу чинного законодавства України, судової практики його реалізації й наукових досягнень юридичної науки.

Встановлено, що визначення суб'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172⁶ Кодексу України про адміністративну відповідальність, є важливим для правильної кваліфікації правопорушення і подальшого розгляду його уповноваженими органами. Вивчення форми вини правопорушника, мотиву і мети його діяння, наявності пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, підстав для звільнення від адміністративної відповідальності створює умови для прийняття справедливого рішення за результатами розгляду суддею справи.

Основною ознакою суб'єктивної сторони складу порушення вимог фінансового контролю є вина, яка характеризує психічне ставлення особи до вчиненого нею протиправного суспільно шкідливого діяння та його наслідків у формі умислу, яка характеризується лише умисною формою вини з прямим або непрямым умислом.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, протиправне діяння, суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення, порушення вимог фінансового контролю, адміністративна відповідальність, електронне декларування.

The article researches and reveals the issue of establishing the subjective side of the composition of the administrative offense of violation of financial control requirements basing on the analysis of the current legislation of Ukraine, judicial practice of its implementation and scientific achievements of legal science.

It was established that the definition of the subjective side of the composition of the administrative offense provided for in Art. 172⁶ of the Code of Ukraine on administrative responsibility, is important for the correct qualification of the offense and its further consideration by the authorized bodies. Studying the form of guilt of the offender, the motive and purpose of his action, the existence of mitigating and aggravating circumstances, grounds for exemption from administrative responsibility creates conditions for making a fair decision based on the results of the judge's consideration of the case.

The main feature of the subjective side of the composition of the violation of financial control requirements is guilt, which characterizes the mental attitude of a person to the unlawful socially harmful act committed by her/him and its consequences in the form of intent, which is characterized only by the intentional form of guilt with direct or indirect intent.

Key words: administrative offense, illegal act, subjective side of administrative offense, violation of financial control requirements, administrative responsibility, electronic declaration.

Постановка проблеми. Вивчення особистості правопорушника, форми його вини, мотиву і мети діяння, наявність пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, підстав для звільнення від адміністративної відповідальності створює умови для прийняття справедливого рішення за результатами розгляду справи. Це актуалізує важливість та практичну доцільність теоретико-практичних досліджень суб'єктивної сторони любого адміністративного правопорушення, зокрема й порушення вимог фінансового контролю.

Згідно зі ст. 10 Кодексу України про адміністративне правопорушення (далі – КУпАП) проступок визнається умисним, якщо особа, яка його вчинила: а) усвідомлювала протиправний характер свого діяння; передбачала його шкідливі наслідки; бажала настання цих наслідків (прямий умисел); б) усвідомлювала протиправний характер свого діяння; передбачала його шкідливі наслідки; свідомо допускала настання цих наслідків (непрямий умисел) [1].

Вчинення адміністративного правопорушення з необережності відповідно до ст. 11 КУпАП характеризується такими ознаками: 1) особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання шкідливих наслідків свого діяння (дії чи бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення; 2) особа, яка його вчинила, не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачити [].

Порівняльний аналіз статей 10 та 11 КУпАП засвідчує, що визначальною ознакою, що розрізняє вказані форми вини, є характер психічного ставлення особи до шкідливих наслідків свого діяння (бажання, свідоме допущення, байдуже ставлення, передбачення можливості настання тощо) [2].

Таким чином КУпАП визначає, що адміністративне правопорушення по своїм суб'єктивним властивостям – діяння чи бездіяльність, вчинені з певною ціллю і з певних мотивів. Ці органічно зв'язані між собою, взаємозалежні форми психічної активності створюють зміст суб'єктивної сторони правопорушення.

Ст. 172⁶ КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за порушення вимог фінансового контролю, яка встановлена у чотирьох частинах, які різні за формою та своїм змістом, а саме: 1) несвоєчасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі – декларація); 2) неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента або про суттєві зміни у майновому стані; 3) дії, передбачені частиною першою або другою, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення; 4) подання завідомо недостовірних відомостей у декларації [1]. Встановлення суб'єктивної сторони для кожної з частин ст. 172⁶ КУпАП спонукає на необхідність проведення відповідних наукових досліджень адже Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своєму листі від 22 травня 2017 р. № 223-943/0/4-17 «Щодо притягнення до адміністративної відповідальності за окремі правопорушення, пов'язані з корупцією» [3] вказує, що суб'єктивна сторона вказаного правопорушення характеризується наявністю вини у формі прямого чи непрямого умислу; вчинення цього діяння через необережність виключає притягнення особи до адміністративної відповідальності.

Таким чином в основу визначення суб'єктивної сторони любого адміністративного правопорушення покладається розуміння категорії «вина» як її складовою як «психічного відношення особи до здійснюваної нею протиправної дії або бездіяльності у формі наміру або необережності, а також і до їх наслідків» [4, с. 170].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження правової характеристики суб'єктивної сторони порушення вимог фінансового контролю зробили такі правники, як Д. В. Гудков, Т. В. Ільєнок, О. В. Клок, Н. М. Корчак, Я. О. Корчак, Г. В. Лученцов, А. О. Надежденко, В. С. Надежденко, Д. В. Оробченко, А. В. Титко, К. Є. Цабєка та багато інших учених. Лише О. О. Дудуров, Р. О. Мовчан та В. Г. Сенік у своєму коментарі судової практики «Кваліфікація адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією» [5] визначили окремі напрями суб'єктивної сторони порушення вимог фінансового контролю. Разом з тим необхідно констатувати, що на сьогодні не було проведено комплексних досліджень суб'єктивної сторони всіх частин ст. 172⁶ КУпАП, що підтверджує актуальність вказаної публікації.

Метою статті є аналіз наукових думок та існуючої судової практики щодо визначення суб'єктивної сторони різних частин адміністративного проступку – порушення вимог фінансового контролю. Вказане у подальшому надасть можливість сформулювати рекомендації для практики застосування цих норм, а також пропозиції щодо їх удосконалення.

Виклад основного змісту. В адміністративно-правовій науці дослідженню суб'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення приділяється значна увага.

Правники-адміністративісти визначають її по-різному, а саме: сукупність ознак, які характеризують суб'єктивне (психічне) ставлення особи до вчиненого нею протиправного діяння та його негативних наслідків, а саме вина, мотив і мета правопорушення [6, с. 295]; психічне ставлення особи до вчиненого нею протиправного діяння [7, с. 116]; внутрішня сторона проступку, психічний стан суб'єкта проступку, що характеризує його волю, яка виявляється в протиправній дії, його ставленні до дії, яку він вчинив» [8, с. 435]; сукупність ознак, що характеризують відношення особи до скоєного правопорушення [9, с. 242]; психічна діяльність особи, пов'язана із вчиненням нею суспільно шкідливого діяння [10, с. 287]; психічне відношення особи до вчиненого нею протиправного діяння і включає в себе три елементи (вину, мотив, ціль), де вина виступає обов'язковим елементом складу адміністративного правопорушення» [11, с. 74]; внутрішнє (психічне) ставлення суб'єкта правопорушення до скоєного ним діяння та його шкідливих наслідків [12, с. 40-41]. Загалом, кожен науковець звертає увагу на психічне ставлення особи, яка вчинила протиправне діяння, до скоєного проступку, а в окремих випадків до його наслідків. Таке розмаїття думок пов'язано з тим, що чинний КУпАП не містить поняття суб'єктивної сторони складу правопорушення.

До складових суб'єктивної сторони науковці відносять вину правопорушника, а також мету і мотив його діяльності [13, с. 26; 14, с. 142]. Вина є основною і обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого адміністративного правопорушення і вона може проявлятися у формі умислу чи необережності. Мотив і мета вчинення адміністративного правопорушення є факультативними ознаками суб'єктивної сторони складу правопорушення.

Розглядаючи суб'єктивну сторону частин 1 та 2 ст. 172⁶ КУпАП необхідно зазначити, що у даному випадку вина характеризується лише у формі умислу (прямого чи непрямого) адже зі змісту норм вбачається, що вони містять формальний склад, так як вказані норми не передбачають наслідки. Це випливає зі статей 10 і 11 КУпАП. Не можна вважати адміністративним правопорушенням необережне діяння, наслідки якого в законі не визначені. Тому із суб'єктивної сторони правопорушення, передбачені ст. 172⁶ КУпАП, може бути вчинене тільки умисно [15, с. 405-406]. Вказане підкреслюється поглядами М. І. Хавронюка, який вказує, що умисний характер діяння, передбаченого, зокрема частиною 1 ст. 172⁶ КУпАП, свідчить використання в диспозиції цієї частини словосполучення «без поважних причин». З огляду на формальний склад відповідних правопорушень, вольова ознака умислу в цьому разі поширюється на діяння, тобто умисел виражається у ставленні суб'єкта декларування до невиконання свого обов'язку, обумовленого відповідною посадою [16, с. 17].

Зовсім протилежну думку з даного приводу висловлює Г. В. Лученцов, який вказує, що суб'єктивна сторона порушення вимог фінансового контролю може характеризуватися як умисною, так і необережною формою вини, за винятком такої форми, як подання завідомо недостовірних відомостей у декларації [17]. Разом з тим з такими поглядами важко погодитися. Дійсно, коли особа призначається на певну посаду, яка передбачає подання декларації, вона вже усвідомлює той факт, що у неї виникають певні обов'язки під час проходження служби і їй необхідно подавати декларацію у встановлені законодавством терміни. Відповідно така особа повинна знати про наслідки та покарання, які вона може понести за порушення вимог фінансового контролю, а саме бути притягнутою до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності. Крім того, особа усвідомлює, що за порушення вимог фінансового контролю вона також може бути внесена до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення [18].

Особа, яка призначена чи призначається на посаду, що передбачає подання декларації, повинна бути обізнана у певній мірі про процедуру, терміни та порядок подання декларації шляхом самостійного ознайомлення з відповідними нормами Закону України «Про запобігання корупції» та рекомендаціями Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) з цього приводу, або їй таку інформацію можуть довести уповноважені особи, до обов'язків яких віднесено питання запобігання корупції за місцем роботи декларанта в порядку надання консультації з подання декларації. Тим більше, розгорнута НАЗК протягом останніх років широка інформаційна кампанія, яка спрямована на необхідність подання декларації та про негативні наслідки, з якими можуть стикнутися особи, які порушили антикорупційне законодавство, у значній мірі сприяло донесенню відповідної інформації фактично до кожного декларанта.

Таким чином, у більшості випадків суди не сприймають позицію осіб, які вказують на наступні причини несвоєчасного подання декларації, чи неповідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента або про суттєві зміни у майновому стані: не знав, що

треба було подати декларацію, не було часу подати декларацію, не знав як подати декларацію, не своєчасно отримав електронний ключ, відомостей про склад сім'ї, їх доходи та інших необхідних даних для заповнення декларації, так як законодавець надає достатньо часу для отримання всієї необхідної інформації для заповнення та подачі декларації [19]. Вважаємо такий підхід відповідно до принципу юридичної відповідальності (одним із видів якої безмовно виступає адміністративна відповідальність), а саме: «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» (ст. 68 Конституції України [20]).

Разом з тим, не значна кількість справ відкритих за частиною 1, так і за частиною 2 ст. 172⁶ КУПАП все ж таки закривається судами після встановлення поважних причин, які сприяли не своєчасному поданню декларації чи неповідомленню про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента або про суттєві зміни у майновому стані. І це при тому, що у диспозиції частини 2 ст. 172⁶ КУПАП відсутні посилання на наявність «поважних причин», які є викладені у диспозиції частини 1 цієї статті.

Аналіз судової практики засвідчує, що «поважними причинами» судова практика може враховувати:

- некоректна робота веб-сайту НАЗК [21] – єдина причина, на яку в своїх рішеннях вказує НАЗК і яка може бути використана судом для закриття справи за частиною 1 та 2 ст. 172⁶ [22, 23]. Дійсно, технічні збої офіційного веб-сайту НАЗК існують, особлива вказана проблема була під час запровадження ЄДРД 2017–2018 роках, коли більш-менш вільний вхід у систему за тиждень до закінчення термінів подання декларації, міг бути здійснений суб'єктом декларування лише у 01.00–02.00 години ночі чи о 05.00–06.00 годині ранку. З цього приводу НАЗК приймали відповідні рішення, де зазначалися періоди протягом яких спостерігалися перебої у роботі інформаційно-телекомунікаційної системи «Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» [22, 23] (далі – ЄДРД). Згодом вказані технічні проблеми усувалися, і протягом 2020–2021 років фактично такі перебої у роботі ЄДРД мали поодинокий характер і про них завчасно повідомляло НАЗК на своєму офіційному сайті. У кожному випадку суди під час розгляду справ ухвалюються з урахуванням декількох обставин: кількість спроб увійти у систему (технічні збої можуть бути визнані поважною причиною несвоечасного подання декларації лише тоді, коли особа здійснила принаймні декілька спроб увійти в систему, кожна з яких була невдалою через технічні збої); характер дій особи, яка увійшла до системи (особи лише зареєструвалися у ЄДРД і не вживала подальших дій із заповнення декларації); наявність офіційної інформації НАЗК про наявність технічних проблеми під час роботи ЄДРД; дата, коли особа вирішила подати декларацію (особа виявила намір подати декларацію в останній чи передостанній день закінченні терміну подання декларації або взагалі після спливу встановлених законом строків) [5, с. 223–224].

Разом з тим вказані обставини не завжди є поважними причинами: печерський районний суд м. Києва визнав необґрунтованим і недостатнім для висновку про неможливість своєчасного подання декларації Особою-1 у зв'язку з некоректною роботою програмного забезпечення, так як вбачається з матеріалів справи Особа-1 перший вхід до особистого кабінету здійснено після закінчення строку, встановленого для подання декларації [24].

- хвороба, зокрема наявність медичного висновку лікаря про обмеження фізичного, психо-емоційного навантаження та усунення роботи за комп'ютером строком на 4 місяці, що підтверджено листками непрацездатності та випискою із амбулаторної карти хворого [25];

- перебування особи у стані нервового стресу, викликаного сильним душевним хвилюванням – через втрату близького родича [26];

- зайнятість на роботі. У справі про адміністративне правопорушення стосовно працівника Чернівецької міської ради суддею Шевченківського районного суду міста Чернівців поважною причиною для несвоечасного повідомлення про суттєві зміни у майновому стані визнано її зайнятість на роботі. Як результат, провадження у справі закрито на підставі п. 1 ст. 247 КУПАП [27, с. 28];

- декларант є людиною похилого віку та має низький рівень володіння комп'ютерною технікою, а процедура подачі декларації є складною та потребує високого рівня володіння комп'ютерною технікою, при цьому особа неодноразово намагалася подати декларацію, але не змогла цього зробити своєчасно [28];

- особа не має власного комп'ютера та доступу до мережі «Інтернет» і, з проханням надати можливість працювати в мережі для заповнення декларації, доводилось звертатися до сторонніх осіб, де не завжди можна було увійти до особистого кабінету реєстру декларацій [29];

– наявність на утриманні малолітніх дітей, одна з яких потребувала додаткової уваги та реабілітації, перебування декларанта в останні дні, що передували дню подачі декларації, на амбулаторному лікарняному у зв'язку з хірургічним втручанням, разом з тим особа зробила своєчасно чернетку [30];

– проживання особи у населеному пункті, який розташований на лінії зіткнення з тимчасово невідконтрольною органами державної влади України територією / надзвичайні обставини, які викликані бойовими діями на цій території, як наслідок із-за обстрілів щодня, Інтернет не працював [31];

– особа має на утриманні двох неповнолітніх дітей [32];

– велике навантаження на службі, тому і своєчасно не звернувся з відповідним повідомленням про суттєві зміни майнового стану [33; 34, с. 106].

Також відповідно частини 2 пункту 1 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 травня 2017 р. № 223-943/0/4-17 «Щодо притягнення до адміністративної відповідальності за окремі правопорушення, пов'язані з корупцією» [3] причинами несвоєчасного подання декларації без поважних на те причин слід розуміти внаслідок стихійного лиха (повені, пожежі, землетрусу). На думку Н. М. Панафеда [34, с. 97] перебування (тримання) під вартою є також поважною причиною, через яку особа об'єктивно не могла виконати обов'язок своєчасно подати декларацію у встановлений Законом України «Про запобігання корупції» [35].

Зі змісту вказаних вище судових рішень вбачається відсутність прямого умислу особи на вчинення порушень вимог фінансового контролю і наявність поважних причин, які не сприяли своєчасному поданню особами декларацій

Разом з тим аналіз судової практики притягнення до адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю свідчить, що в окремих випадках суди все ж таки кваліфікують діяння, передбачені частинами 1 та 2 ст. 172 КУпАП, як вчинені з необережної форми вини [36]. Також судді закривають справи за частиною 1 ст. 172⁶ КУпАП, так як вважають, що недоведеність наявності умислу в особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, на вчинення правопорушення є причиною закриття справи за відсутністю складу правопорушення. Так, постановою Червонозаводського районного суду м. Харкова від 3 жовтня 2017 року закрито провадження у справі стосовно проректора з науково-педагогічної роботи комунального закладу, який несвоєчасно направив повідомлення про суттєві зміни в майновому стані шляхом заповнення відповідної форми на веб-ресурсі НАЗК [37].

І наостанок необхідно підкреслити, що відповідно до пункту 3 ухвали Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 р. № 13 «Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією» [38] (із змінами і доповненнями) суди повинні з'ясовувати мотиви і характер вчиненого діяння, повноваження особи, яка його вчинила, наявність причинного зв'язку між діянням та виконанням останнього завдань і функцій держави [39]. У кожному окремому випадку суд може взяти до уваги дії особи, які вчинялися ним у терміни, відведені законодавством для подання декларації та повідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента або про суттєві зміни у майновому стані, з метою встановлення поважності причин, які спричинили вчинення адміністративного правопорушення. Також суд може взяти до уваги подальші дії особи, які він вчиняв після усвідомлення ним факту несвоєчасного подання декларації чи не повідомлення ним про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента або про суттєві зміни у майновому стані, якими можуть бути:

– подання декларації чи повідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента або про суттєві зміни у майновому стані;

– інформування НАЗК про несвоєчасне подання декларації через особистий кабінет декларанта або телефонним зв'язком на «гарячу» лінію НАЗК.

Що стосується суб'єктивної сторони частини 3 ст. 172⁶ КУпАП (дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені особою, які протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення), то в такому випадку такі діяння можуть бути вчинені лише з прямим умислом: особа вже була піддана адміністративному стягненню за порушення вимог фінансового контролю, що виключає можливість аргументування особою, що вона не знала про необхідність подання декларації чи своєчасного повідомлення про відкриття валютного рахунку в установі банку-нерезидента чи про суттєві зміни майнового стану. Разом з тим не можна виключати відсутності прямого умислу особи зокрема через те, що особа мала намір своєчасно подати декларацію чи своєчасно повідомити про відкриття валютного рахунку в установі

банку-нерезидента чи про суттєві зміни майнового стану, але не змогла цього зробити за певних обставин, які викладені у цій статті.

При встановленні суб'єктивної сторони частини 4 ст. 172⁶ КУпАП слід звернути увагу на те, що адміністративна відповідальність передбачена виключно за «подання завідомо недостовірних відомостей» у декларації.

Судова практика визначає «недостовірною» інформацію, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або переказані) [40].

Таким чином в розрізі зазначеної статті, яка досліджується, «недостовірними» слід вважати відомості, які вносяться у декларацію та не відповідають дійсності (неповні або переказані). Такими відомостями може бути інформація про наявність та вартість об'єктів нерухомості, цінного рухомого майна, транспортних засобів, цінних паперів, корпоративних прав, грошових активів, фінансових зобов'язань, отриманих доходів, а також суттєві зміни майнового стану тощо, які належать декларанту та членам його сім'ї на праві приватної власності або знаходяться у них в оренді чи на іншому праві користуванні (далі – майно та активи).

Щодо майна та активів, які належать членам сім'ї декларанта, то така особі повинно бути відомо про достовірність таких відомостей на момент подання декларації. І в цьому ми можемо погодитись з позицією А. В. Савченко, який зазначає «Якщо недостовірні відомості, зазначені в декларації, суб'єкт декларування отримав від члена сім'ї, то відповідальність настає лише у тому випадку, коли суб'єкт декларування усвідомлював недостовірність таких відомостей, але попри це свідомо зазначив їх у декларації» [41, с. 893].

Враховуючи позицію О. О. Дудорова, Р. О. Мовчана, В. Г. Сеника [5, с. 304-305] сформулюємо відомості, які необхідно вважати недостовірними: а) не внесення в ЄДРД інформації про майно та активи; б) внесення в ЄДРД інформації із заниженням або завищенням вартості майна та активів.

Під терміном «подання» необхідно розуміти діяльність, пов'язану з внесенням декларантом відповідної інформації до ЄДРД як у формі подання декларації, чи внесення відомостей про суттєві зміни майнового стану. Така інформація може подаватися в терміни визначені чинним законодавством, так і з їх порушенням.

Термін «завідомість» означає, що факт недостовірних відомостей, точно, достеменно відомий декларанту, котрий вносить ці відомості у свою декларацію, тобто така особа усвідомлює, що подає завідомо недостовірні відомості про майно та активи, і бажає вчинити такі дії. Вказане виключає можливість притягнення до адміністративної відповідальності за необережне подання недостовірних відомостей. Зазвичай можуть траплятися випадки, коли особа може сумнівно помилятися щодо вчинення нею протиправного діяння. В такому випадку особа не підлягає відповідальності.

Щодо умислу декларанта, який спрямований саме на розмір вартості майна чи активів декларування, то тут він може бути різний – умисний або з необережності. Виходячи з частини 4 примітки до ст. 172⁶ КУпАП декларант по крайній мірі повинен усвідомлювати, що сума майна та активів недостовірних відомостей, які подає у декларації, може відрізнятися від достовірних сум від 100 до 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Справа у тому, що за умисне внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 500 до 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, передбачена вже кримінальна відповідальність за частиною 1 ст. 366² Кримінального кодексу України [42], а якщо сума перевищує 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, – частиною 2 цієї статті. Тому особа інколи просто байдуже, яка буде відповідальність, якщо його метою є приховування від декларування майна чи активів.

Таким чином суб'єктивна сторона частини 4 ст. 172⁶ КУпАП характеризується лише умисною виною. Тобто відповідне діяння має бути вчинено суб'єктом декларування з прямим умислом. При цьому для притягнення до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення необхідно довести наявність такого умислу, а саме те, що суб'єкт декларування усвідомлював недостовірність відомостей, які він зазначив у декларації.

Висновок. Отже, вчення про суб'єктивну сторону адміністративного правопорушення (форма вини, мотив і мета діяння, наявність пом'якшуючих та обтяжуючих обставин тощо) займає одне з центральних місць в адміністративно-правовій науці, має велике практичне значення та створює умови для прийняття справедливого рішення за результатами розгляду справи. Проведений аналіз складу частин адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172⁶

КУПАП, дозволяє зробити висновок про те, що суб'єктивна сторона порушення вимог фінансового контролю може характеризуватися лише умисною формою вини (прямий та непрямий умислом), необережна форма вини тут недопустима.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: введений в дію Постановою Верховної Ради Української РСР від 07 грудня 1984 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. ст. 122.
2. Надежденко А. О., Оробченко Д. В., Надежденко В. С. Сутність адміністративної відповідальності державних службовців. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1525>. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.11.33
3. Щодо притягнення до адміністративної відповідальності за окремі правопорушення, пов'язані з корупцією: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 травня 2017 р. № 223-943/0/4-17.
4. Адміністративне право України: підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко [та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
5. Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Сенік В. Г. Кваліфікація адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією (коментар судової практики) / О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, В. Г. Сенік. Київ : ВД «Дакор», 2020. 508 с.
6. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
7. Цабека К. Є. Юридичний склад адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 2. С. 112–117. URL: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.2.19>.
8. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / ред. Колегія : В. Б. Авер'янов (голова). К. : Юридична думка, 2004. Т. 1. Загальна частина. 584 с.
9. Скригулець О. В. Склад адміністративних правопорушень у будівництві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 233-244.
10. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
11. Миколенко О. І. Адміністративний процес та адміністративна відповідальність в Україні : навчальний посібник. Х. : Одиссей, 2010. 368 с.
12. Ковальова О. В., Корнієнко М. В., Берендєєва А. І. Кваліфікація адміністративних правопорушень: Навчальний посібник / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса: ОДУВС, 2019. 148 с.
13. Белікова О.В. Юридичний склад адміністративного правопорушення. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2013. № 3 (41). С. 22–28.
14. Стрельченко О. Г. Специфіка проступку як складової частини адміністративного делікту. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 137–143.
15. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / за ред. М. І. Хавранюка, 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: ВД «Дакор», 2017. 522 с.
16. Методичні рекомендації щодо організації участі прокурора у розгляді судом справ про порушення вимог фінансового контролю / Сенік В. Г., Діденко І. В., Кіч О. М., та ін. Київ: Генеральна прокуратура України, 2019. 75 с.
17. Лученцов Г. В. Адміністративна відповідальність за порушення вимог фінансового контролю. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 13. С. 169-173.
18. Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення: затверджено Рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 09 лютого 2018 р. № 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-18#n13>
19. Постанова Доманівського районного суду Миколаївської області від 09 лютого 2022 р., справа № 475/69/22. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/103069134>
20. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL : zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-vr.
21. Постанова Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 20 вересня 2019 р., справа № 334/4988/19. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84504872>.
22. Про визначення періодів, протягом яких спостерігалися перебої у роботі інформаційно-телекомунікаційної системи “Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на

виконання функцій держави або місцевого самоврядування”: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 08 червня 2017 р. № 224. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/08.06.224.pdf>

23. Про визначення поважної причини несвоєчасного подання декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 04 квітня 2017 р. № 124. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/04.04-124.pdf>.

24. Постанова Печерського районного суду міста Києва від 16 січня 2017 р., справа № 757/64139/16-п. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64879930>

25. Постанова Шевченківського районного суду міста Києва від 18 жовтня 2017 р., справа № 761/33929/17. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69775172>.

26. Постанова Шевченківського районного суду міста Києва від 15 червня 2017 р., справа № 761/14048/17. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67541279>.

27. Дутковський А. Ю. Окремі аспекти суб'єктивної сторони правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 172-6 КУпАП. *Вісник прокуратури*. 2018. № 1. С. 27-28.

28. Постанова Апеляційного суду Київської області від 16 березня 2018 р., справа № 358/1607/17. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72945840>.

29. Постанова Ковпаківського районного суду м. Суми від 10 жовтня 2017 р., справа № 592/7210/17. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69541234>.

30. Постанова Ленінського районного суду м. Кіровограда від 29 квітня 2021 р., справа № 405/953/21. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/96677885>.

31. Постанова Судової палати з кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення Апеляційного суду Донецької області від 25 січня 2018 р., справа № 309/2064/17 URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71811339>.

32. Постанова Хустського районного суду Закарпатської області від 22 вересня 2017 р., справа № 309/2064/17. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69287835>.

33. Постанова Першотравневого районного суду м. Чернівці від 16 листопада 2017 р., справа № 725/4588/17. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70313849>.

34. Панафеда Н. М. Проблемні питання правозастосування під час судового розгляду справ про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, щодо порушення вимог фінансового контролю та причини їх закриття. *Вісник прокуратури*. 2018. № 4. С. 93-107.

35. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

36. Постанова судової палати в кримінальних справах Апеляційного суду Кіровоградської області від 10 травня 2018 р., справа № 404/1542/18. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74009654>.

37. Постанова Червонозаводського районного суду м.Харкова від 03 жовтня 2017 р., справа № 646/6565/17. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69300169>.

38. Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією: постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-98#Text>

39. Протокол про адміністративне правопорушення за несвоєчасне подання декларації : як оскаржити? Адвокат Тетяна Лежух-Вовк проаналізувала правила оскарження адмінпротоколів за прострочене декларування. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/169620_protokol-pro-adminstrativne-pravororushennya-za-nesvochasne-podannya-deklarats--yak-oskarzhiti

40. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text

41. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєв. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1101 с.

42. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

ЗЕЛЕНИЙ В.І. ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПЕДАГОГІКИ.....	3
САБЛУК С.А. СТАН ЗЛОЧИННОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У 20-Х РОКАХ ХХ СТ.....	9

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

СТОГОВА О.В. ПОЛІТИЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ.....	17
--	----

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

КРУШЕЛЬНИЦЬКА Г.Л., БАСАЙ О.В. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА «СВІЖИХ» НЕІМПЛАНТОВАНИХ ЕМБРІОНІВ ЛЮДИНИ IN VITRO	23
КРУШЕЛЬНИЦЬКА Г.Л. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СПАДКУВАННЯ БІОМАТЕРІАЛУ ЛЮДИНИ.....	28

**ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО,
ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

ЛИШЕНЮК В. К. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗОВНІШНЬОГО ТА ВНУТРІШНЬОГО КОНСУЛЬТАНТІВ.....	34
МІРОШНИЧЕНКО В.Р. ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ МЕТОДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДАТКОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	41

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ДРОЗД О.Ю. СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ.....	47
---	----

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

АГАНІН Б.Ю. ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ.....	55
ГАРБУЗЮК К.Г. ПРИНЦИПИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	62
ГРИЦАЙ С.О. ПЕРСПЕКТИВИ ОПОДАТКУВАННЯ ОПЕРАЦІЙ З ЗАБЕЗПЕЧЕНИМИ ВІРТУАЛЬНИМИ АКТИВАМИ В УКРАЇНІ.....	68
ДАНИЛЮК А.В. ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА БЕЗПЕЧНІСТЮ ТА ЯКІСТЮ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ.....	74
ІЛЬЧИШИН Н.В. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ СУДОВОГО РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	80
КАЗЬМІНА-ВОРОНЕЦЬ Я.С. ОРГАНИ ТА ПОСАДОВІ ОСОБИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ЯК СУБ'ЄКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ «ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ» В СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ.....	85

МАКАРЧУК В.В. ВИДИ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ.....	92
МАСЛОВ О.І. ПРИНЦИПИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ЗАКОННОСТІ ЯК ЗАГАЛЬНО ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	97
ОСУХОВСЬКИЙ Р.В. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ДІЯЛЬНОСТІ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИМ ТА ЗБРОЙНИМ ФОРМУВАННЯМ.....	105
ПОГРЕБИЦЬКИЙ М.Л., ЮРЧЕНКО О.М. ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ У ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ЗБУТУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ.....	113
ПРИТОЛЮК Н.М. СПЕЦІАЛЬНІ АДМІНІСТРАТИВНІ ЗАХОДИ ЩОДО ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї В УКРАЇНІ.....	120
СИРОМЯТНИКОВА М.С. ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПОДАТКОВОЇ АМНІСТІЇ.....	126
ТАЦІЄНКО В.В. ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ В ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНАХ.....	131
ТЕРЕХОВ В.Ю. ДЕЯКІ ПИТАННЯ РОБОТИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	136
ЩУРИК М.О. АДМІНІСТРАТИВНІ ЮРИСДИКЦІЙНІ ПРОЦЕДУРИ ПРИЙНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ.....	142
 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
КЕРНИЧНИЙ Н.І. ЗАОХОЧУВАЛЬНІ НОРМИ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	149
ТАРАСЕНКО О.С. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	155
 КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
АНІСТРАТЕНКО Ю.І., ГРИЦЮК І.В. ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	164
ГРИЗА О.В. ВПЛИВ ТАЄМНИЦІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ТА ОДНОЧАСНОГО ДОПИТУ ДЕКІЛЬКОХ ОСІБ.....	170
ДАНЬШИН М.В., ОПАНАСЕНКО Н.О., ЛАВРІНЕНКО Д.В. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	176
КАПЛІНА О.В. ВІЙСЬКОВА ЮСТИЦІЯ У ФОКУСІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	181
ЛІТУН О.О. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗШУКУ ДІТЕЙ, ЯКІ ЗНИКЛИ БЕЗВІСТИ.....	192

ПЕЛІХОС Є.М. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ОБВИНУВАЧЕНОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ IN ABSENTIA НА ПІДГОТОВЧОМУ СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ.....	197
ФАСР І.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ІНОЗЕМЦІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	205
ЯКОВЧУК С.В. ВОГНЕПАЛЬНА ЗБРОЯ ЯК ОДИН ІЗ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ.....	211
 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
АКОПЯН М.А. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ПАРТНЕРСТВА УКРАЇНА-ЄС У БЕЗПЕКОВІЙ СФЕРІ.....	216
ПЕТРИНА В.Н. ПРО ПРОБЛЕМИ ІЗ ВИЗНАЧЕННЯМ ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВОГО СТАТУСУ АРБІТРАЖНИХ УСТАНОВ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВІ.....	220
 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА	
СЕРГІЄНКО О.В. ОСОБИСТІСНЕ ТА ЗАГАЛЬНЕ У ТЛУМАЧЕННІ НОРМИ ПРАВА.....	227
 АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ	
ТРОЙЧУК Р.Д. СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ.....	233

CONTENTS

***THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL SCHOLARS***

ZELENYI V.I. PEDAGOGICAL CULTURE AS A SUBJECT OF RESEARCH OF MILITARY PEDAGOGY.....	3
---	---

SABLUK S.A. STATE OF CRIME ON THE TERRITORY OF UKRAINE IN THE 20S OF THE TWENTIETH CENTURY.....	9
---	---

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

STOHOVA O.V. POLITICAL CONDITIONS FOR EFFECTIVE DECENTRALIZATION OF PUBLIC POWER.....	17
---	----

***CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW;
INTERNATIONAL PRIVATE LAW***

KRUSHELNYTSKA H.L., BASAI O.V. CIVIL LEGAL NATURE OF “FRESH” NON-IMPLANTED IN VITRO HUMAN EMBRYOS.....	23
--	----

KRUSHELNYTSKA H. L. PROBLEMATIC ISSUES OF INHERITANCE OF HUMAN BIOMATERIAL.....	28
---	----

COMMERCIAL LAW, COMMERCIAL PROCEDURAL LAW

LYSHENIUK V.K. THE COMPARATIVE ANALYSIS OF LEGAL STATUS OF THE EXTERNAL AND INTERNAL CONSULTANTS.....	34
---	----

MIROSHNYCHENKO V.R. METHODS OF ACTIVITY OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES IN THE FIELD OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF TAX SECURITY OF UKRAINE.....	41
---	----

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

DROZD O.YU. ESSENCE AND CONTENT OF DISTANCE WORK.....	47
--	----

***ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW;
INFORMATION LAW***

AHANIN B.YU. TASKS AND FUNCTIONS OF ENSURING ROAD TRAFFIC SAFETY BY THE NATIONAL POLICE.....	55
--	----

HARBUZIUK K.H. PRINCIPLES OF STAFFING THE NATIONAL POLICE.....	62
---	----

HRYTSAI S.O. PROSPECTS FOR TAXATION OF TRANSACTIONS WITH SECURED VIRTUAL ASSETS IN UKRAINE.....	68
---	----

DANYLIUK A.V. PRINCIPLES OF STATE CONTROL OVER SAFETY AND QUALITY OF FOODSTUFFS IN UKRAINE.....	74
---	----

ILCHYSHYN N.V. THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE LEGAL NATURE OF COURT DECISIONS IN ADMINISTRATIVE JUDICIARY.....	80
--	----

KAZMINA-VORONETS YA.S. BODIES AND OFFICIALS OF PUBLIC AUTHORITIES AS SUBJECTS OF IMPLEMENTATION OF THE “EUROPEAN GREEN COURSE” IN AGRICULTURE OF UKRAINE.....	85
--	----

MAKARCHUK V.V. TYPES OF POWERS OF LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES AS SUBJECTS OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE.....	92
MASLOV O.I. THE PRINCIPLES OF THE RULE OF LAW AND LEGALITY AS GENERAL LEGAL PRINCIPLES OF THE ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	97
OSUKHOVSKIY R.V. INFORMATION AND ANALYTICAL PROVISION OF COUNTERING ACTIVITIES NOT PROVIDED BY LAW FOR MILITARY AND WEAPON FORMATIONS.....	105
POHREBYTSKYI M.L., YURCHENKO O.M. USE OF FOREIGN EXPERIENCE IN COUNTERING ILLEGAL SALE OF DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES OR THEIR ANALOGUES FOR HELP AND HELP.....	113
PRYTOLIUK N.M. SPECIAL ADMINISTRATIVE MEASURES TO COMBAT DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE.....	120
SYROMIATNIKOVA M.S. LEGAL NATURE OF TAX AMNESTY.....	126
TATSIHENKO V.V. SUBJECT OF CRIMINAL OFFENSE IN TRANSNATIONAL ECONOMIC CRIMES.....	131
TEREKHOV V.YU. SOME FEATURES OF LAW ENFORCEMENT FUNCTION'S FULFILMENT UNDER INFLUENCE OF EUROPEAN UNION LAW.....	136
SHCHURYK M.O. ADMINISTRATIVE JURISDICTIONAL PROCEDURES FOR ADOPTION OF ADMINISTRATIVE ACTS IN THE FIELD OF ENSURING NATIONAL SECURITY BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES.....	142
 <i>CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW</i>	
KERNYCHNYI N.I. ENCOURAGING STANDARDS OF THE CRIMINAL LAW SYSTEM.....	149
TARASENKO O.S. THE CONCEPT AND CONTENT OF OPERATIONAL AND SEARCH CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENSES.....	155
 <i>CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY</i>	
ANISTRATENKO YU.I., HRYTSIUK I.V. PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF THE MECHANISM OF INTERNATIONAL COOPERATION DURING PROCEDURAL ACTIONS DURING CRIMINAL PROCEEDINGS.....	164
HRYZA O.V. THE INFLUENCE OF THE SECRECY OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION ON THE EFFICIENCY OF CRIMINAL PROCEEDINGS DURING INTERROGATION AND SIMULTANEOUS INTERROGATION OF SEVERAL PERSONS.....	170
DANSHYN M.V., OPANASENKO N.O., LAVRINENKO D.V. ACTUAL ISSUES OF COUNTERACTION TERRORISM AS A PRIORITY DIRECTION FOR ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....	176
KAPLINA O.V. MILITARY JUSTICE IN THE FOCUS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS.....	181
LITUN O.O. THE STATE OF THE SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE OPERATIONAL AND SEARCHING SUPPORT FOR THE SEARCH OF MISSING CHILDREN.....	192

PELIKHOS YE.M. ENSURING THE RIGHT TO DEFENSE OF THE ACCUSED IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN ABSENTIA AT THE PREPARATORY COURT SESSION.....	197
FAIER I.V. FEATURES OF INTERROGATION OF FOREIGNERS IN CRIMINAL PROCEEDINGS FOR MERCENARY AND VIOLENT CRIMINAL OFFENSES.....	205
YAKOVCHUK S.V. FIREARMS AS ONE OF THE MAIN ELEMENTS OF CRIMINAL CHARACTERISTICS OF KILLINGS COMMITTED WITH THE USE OF FIREFIGHTERS.....	211
 INTERNATIONAL LAW	
AKOPIAN M.A. PROSPECTIVE DIRECTIONS FOR STRENGTHENING THE POTENTIAL OF UKRAINE-EU SECURITY PARTNERSHIP.....	216
PETRYNA V.N. ON PROBLEMS WITH DEFINING THE NOTION AND THE LEGAL STATUS OF ARBITRAL INSTITUTIONS IN UKRAINIAN LAW.....	220
 PHILOSOPHY OF LAW	
SERHIENKO O.V. SUBJECTIVE AND OBJECTIVE IN THE INTERPRETATION OF LEGAL RULES.....	227
 TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE	
TROYCHUK R.D. SUBJECTIVE SIDE OF VIOLATION OF FINANCIAL CONTROL REQUIREMENTS.....	233

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 2, 2022

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – С.Ю. Калабухова

Підписано до друку 23.02.2022. Формат 70х100/16.

Обл.-вид. арк. 25,19. Ум. друк. арк. 19,5.

Наклад 300 прим. Зам. № 0922/356.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018

Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua